

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖУРНАЛЫ
КАЗАХСТАНСКИЙ ЖУРНАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА
KAZAKHSTAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW

Научно-теоретический и информационно-практический журнал

№3
(82)

Алматы 2022

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖУРНАЛЫ
КАЗАХСТАНСКИЙ ЖУРНАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА
KAZAKHSTAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW

Научно-теоретический и информационно-практический журнал

№3
(82)

Журнал издается с 03.02.2000г., выходит ежеквартально.

Журнал издается с 03.02.2000г., выходит ежеквартально. Свидетельство о постановке на учет средства массовой информации, выданное Министерством культуры и информации Республики Казахстан № 15701-Ж от 24 ноября 2015 г. (свидетельство первичной постановки на учет № 1073-Ж, 03.02.2000г.)

Редакционный совет:

*Председатель – доктор юридических наук, профессор **Жалаури О.Ш.** (Алматы)*

Члены Редакционного совета:

*доктор юридических наук, профессор **Айтхожин К.К.**; доктор юридических наук, профессор **Сарсембаев М.А.** (Астана); доктор юридических наук, профессор **Мауленов К.С.**; (Алматы); доктор юридических наук, профессор **Мацкевич И.М.** (Москва); доктор юридических наук, профессор **Шумилов В.М.** (Москва)*

Редакционная коллегия:

*Главный редактор – доктор юридических наук **Алибаева Г.А.***

Члены Редакционной коллегии:

*доктор юридических наук, доцент **Сабитова А.А.**; кандидат юридических наук **Толкумбекова Н.О.**; кандидат юридических наук **Кудайбергенов М.Б.**, кандидат юридических наук, доцент **Әбділда Д.Ә.***

СОБСТВЕННИК:

*Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева»
(город Алматы)*

Адрес редакции:

*Республика Казахстан, г.Алматы, ул. Курмангазы, 107
Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88*

ISSN 2308-2976

e-mail: nauka_kunaev@mail.ru

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахманов С. Т., Ахимбеков О. Қ. Діни экстремизмнің алдын алу мәселелері	5
Абдуалипова К. Ж. Ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалған пәтер ұрлығының қазіргі заманғы жағдайы және тенденциялары	12
Айтхожин К. К., Тарап Ж. Д. Республика Конституциясы - Қазақстанның саяси жаңғыруының векторы	19
Ақылбаев М. Қ. Дәлелдеуді қамтамасыз етуде жедел-ізвестіру қызметінің нәтижелерін қолдану	26
Ашимбаев Д. Прикладные инструменты и пошаговые рекомендации в области противодействия коррупции	32
Биржанова К. С., Тарап Ж. Д. Мемлекет және құқық теориясы ғылым және оқу пәні ретінде қазіргі өзгерістер аясындағы маңызы	37
Даубасов С. Ш., Белхожаева Д. Ж., Жомартқызы А. Экстрадиция институтын іске асыру мәселелері	42
Дегенбаев А. А. Билік бөлудің мәні және құрылымының ерекшелігі	47
Жакслык А. Ж. Криминалистическая характеристика преступления, связанного с похищением человека	53
Жексенбеков Ж. Н., Байсалова Г. Т. Юридическая природа международных таможенных договоров как международно-правовых источников таможенного права Республики Казахстан	59
Жумашова И. К. Қазіргі халықаралық құқықтағы босқындар мәртебесі	69
Жусупова А. Б. Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері	74
Мусабек Е. К. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризм мен экстремизмге қарсы күрес саласындағы халықаралық-құқықтық ынтымақтастығы	78
Муратбекова Д. Б. Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық нормалардың қабылдануы мен орындалуы	84
Коржумбаева Т. М. О понятии организованной преступности по законодательству Республики Казахстан	90
Коржумбаева Т. М., Абдуллина С. Х. Организация оперативно-розыскной деятельности на современном этапе	100
Куаналиева Г. А., Мамырова А. Н. Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі	109
Куаналиева Г. А., Биханова Д. М. Понятие и признаки множественности уголовных правонарушений	114

Қонысбай Н. Б. Установление отцовства как элемент семейно-правовых отношений в Республике Казахстан	120
Наурызбаева Р. К., Ибрагимов М. Н. Азаматтардың еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғаудың өзекті мәселелері	126
Отегенова Д. Н. Трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен күресудің ұлттық және халықаралық- құқықтық аспектілері	134
Рахатов Ж. А. Правовой механизм защиты прав граждан – участников долевого строительства	141
Рахимова Г. Н. Қылмыс оқиғасының жай-жапсарын жаңғыртудың тактикалық негізі	146
Серік Д. М. Қазақстандағы алқабилер сотының дамуы мен жетілуі	153
Султанова Н. Т. Понятие и признаки территориального спора	157
Умбеталиева Б. К., Тагаев С. Т. Экономикалық қылмыстылықтың алдын алу шаралары	164
Хавдал К. Жаңа конституциялық бақылау органы жаңа қадам талабы	172
Шажияев Б. С. Халық билігі және тікелей демократия институттары	178

С. Т. Абдрахманов, О. Қ. Ахимбеков

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: Abdrakhman.serikkazy@mail.ru, omar_kz67@mail.ru*

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде ең ауыр қылмыстардың біріне жататын экстремизм қылмысының алдын алу мәселелері талданады. Мақаланың тақырыбында атап айтылғандай діни экстремизмнің алдын алу мәселесі жөнінде қоғамдағы неше түрлі кереғар пікірлер төңірегінде қалыптасып кеткен көзқарастар бойынша біршама ой пікірлер айтылады. Себебі дін атын жамылып өздерінің қылмыстық ниеттерін жүзеге асырып жатқан қылмыскерлердің іс әрекетін қоғамда діннен дұрыс хабары жоқ адамдардың осылай атауының кесірінен діни экстремизм деген пікір қалыптасты. Ал шындығына келгенде дін мен экстремизмнің бір біріне ешқандай қатысы жоқ екені белгілі, мысалы ислам дінін алатын болсақ құранда адам өлтіруге тыйым салынған, тіпті өлтірмек түгіл басқа адамға тілімен де, қолымен де зиян келтіруге болмайды деп анық айтылған.

Сондықтан мақалада діни экстремизмге құқықтық баға беріліп, сонымен қатар алдын алу шараларын тиімді қолдану жолдары қарастырылған. Дін мен қылмыстың бір-біріне қарама қайшылығына қатсты пікірлер берілген.

Кілт сөздер: қылмыс, экстремизм, терроризм, алдын алу, діни, діни білім, үгіт насихат, тура жолдан адастыру, қорқыныш, үрей.

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы профилактики преступления экстремизма, которое является одним из наиболее тяжких преступлений среди уголовных преступлений. Как указано в названии статьи, по вопросам профилактики религиозного экстремизма высказывается несколько мнений. Это связано с тем, что представление о религиозном экстремизме сформировалось из-за того, что действия преступников, осуществляющих свои преступные замыслы под прикрытием религии, так называют люди, не имеющие в обществе должных знаний о религии. На самом деле известно, что религия и экстремизм никак не связаны друг с другом, например, если взять религию ислам, то Коран запрещает убивать, и там четко сказано, что нельзя вредить другому человеку своими языком или руками.

Поэтому в статье дана правовая оценка религиозному экстремизму, а также пути эффективного применения мер пресечения. Приводятся мнения о спорных вопросах между религией и преступностью.

Ключевые слова: преступность, экстремизм, терроризм, профилактика, религиозность, религиозное воспитание, пропаганда, дезориентация, страх, террор.

PROBLEMS OF PREVENTION OF RELIGIOUS EXTREMISM

Abstract. This article analyzes the problems of preventing the crime of extremism, which is one of the most serious crimes among criminal offenses. As indicated in the title of the article, several opinions are expressed on the prevention of religious extremism. This is due to the fact that the idea of religious extremism was formed due to the fact that the actions of criminals carrying out their criminal plans under the guise of religion are called by people who do not have proper knowledge about religion in society. In fact, it is known that religion and extremism are

in no way connected with each other, for example, if we take the religion of Islam, the Koran forbids killing, and it clearly states that you cannot harm another person with your tongue or hands.

Therefore, the article gives a legal assessment of religious extremism, as well as ways to effectively apply preventive measures. Opinions are given on controversial issues between religion and crime.

Key words: crime, extremism, terrorism, prevention, religiosity, religious education, propaganda, disorientation, fear, terror.

Көбінесе осы мәселеге қатысты мақалаларда экстремизм туралы жазған авторлар діни экстремизм туралы талдағанда дін мен экстремизмнің айырмашылығына және ара қатынасына қатысты жансақ пікірлер білдіріп жатады. Мысалы Уикипедияны ашып қарасақ, онда дінге мынадай анаықама берілген.

Дін дегеніміз сенушілерінің әрекеті мен ойлауын, моралы мен сенімін белгілеуді және шектеуді көздейтін, табиғаттан тысқары, яғни тылсым, трансцендентті құдіретке, рухани нышан-түсініктерге нанатын және сиынатын, бақи, періште, шайтан секілді тылсым құбылыстарды шын деп есептейтін мистикалық түсінік жүйесі, әлеуметтік-мәдени құбылыс болып, оның көбінесе тауап ететін қасиетті заты, не орыны, киелі кітабы, пайғамбары, діни наным жүйесі, сиыну ережелері мен культтары, саяси-мәдени ұйымдары болуы мүмкін».

Жер бетіндегі көптеген тілдерде дін (religion) сөзіне дәл келетін сөз жоқ. Өйткені діни мәдениет баршаға таралғанымен, оның пайда болуы барша халықта бірдей басталмаған.

Ибраһимдік діндер делінетін Христиан, Ислам және Иудаизм (Еврей діні) үшеуі тек әу-баста еврей және араб халықтарын бастау етті, кейін басқа халықтарға таралды.

Ғылыми зерттеулер бойынша, дін 40-50 мың жыл бұрынғы палеолит кезеңінде шыққан. Аталмыш кезеңнің мәдени жадыгерліктері жан-жануарлар культі мен аңшылыққа қолданған сиқыршылық белгілері сақталған. Сондай-ақ діни наным-сенімдердің болғандығын сол ежелгі дәуірлердегі өлген адамды еңбек құралдары және әшекей бұйымдармен бірге жерлеу дәстүрі де дәлелдеді. Діннің неғұрлым ертедегі көріністері –сиқыршылық, тотемизм, ғұрыптық жерлеу культі және шамандық болып табылады.

Құдайды дүниенің және өмірдің Бастауы ретінде мойындау қазіргі діндерде негізінен Ибраһимдік діндерге - христиан, ислам, иудаизм діндеріне тән, ал будда, даосизм діндеріне тән емес. Ибраһимдік діндер - теистік діндер деп аталып, олар Құдайдың дүниені жаратуы және адамзатты ақырзаманда сотқа тартып, жұмақ пен тозаққа жіберуі туралы түсінікке негізделген. Алғашқы адамды Адам атадан бастайтын бұл діндердің негізгі пікірлерін тарих және археология ғылымдары дәлелдегенімен, бәрібір аса көп халықтар арасында ықпалын сақтап келеді.

Халықты қамтуы жөнінен діннің тайпалық-халықтық (мысалы, иудаизм) және ұлттаралық немесе әлемдік (будда дін], христиандық, ислам) түрлері белгілі.

Әлемдік діндердің әрқайсысы түрлі ағымдар мен конфессияларға бөлінеді. Мысалы, ислам діні әу баста 72 ағымға бөлініп үлгірген делінеді, қазір түрлері көп, бастылары Сунниттер, Шииттер, Сопылық қатарлылар болса, ал аса көп тармақтарға бөлінетін христиан дінінің католиктік, православия және Протестантизм конфессиялары бар.

Дүние жүзі халқының 57 пайыздайы, әлемдік үлкен екі дін - христиан мен исламға сенеді. Сонымен қатар, ешқандай дінді ұстанбайтын Дінсіздік және дінге қарсы атеизм және дінге сыни қарайтын агностицизм де әлем халқының 16 пайыздайын құрайды

Ал енді аталған әлемдік діндерде адам өлтіру, біреуге зорлық-зомбылық жасау

тыйым салығаны баршаға мәлім, бірақ сондада өкінішке орай экстремизм қылмысын жасаған кейбір тұлғалар дін атын жамылып өздерінің қылмыстық іс әрекеттерін жүзеге асыруда. Ислам соғысқа, қан төгіске шектеу қойған. Бейбітшілік – адамзаттың басты құндылығы. Құран қағидалары қақтығыстардың алдын алып, ұрыс-жанжалдарды харам еткен. Қару жұмсауға, күш қолдануға басқалар шабуыл жасаған жағдайда, амалсыздан қорғану мақсатында ғана рұқсат етілген: «Өздеріңе біреу шабуыл жасаса, Құдай жолында сендер де соғысасындар. Тек өздерің килікпендер. Анығында, Аллаһ шектен шыққандарды ұнатпайды». Тарихқа жүгінсек, Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбар қатысқан соғыстың бәрі қорғаныс, жаудың бетін қайтару мақсатында болғанын білеміз. Дінімізде жазықсыз адамның өмірін қию үлкен күнә, ең ауыр қылмыс болып саналады. Шарифат тұрғысынан адам өмірі қасиетті, оны ардақтай білу парызымыз.

Сондықтан «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 заңда діни экстремизмге мынадай анықтама берген: «діни өшпенділікті немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты өшпенділікті немесе алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы». Аталған әрекеттерді жасаған тұлғалар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 174 бабы бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылады. ҚР Қылмыстық кодексінің 174 бабында бұл қылмысқа мынадай анықтама берілген:

Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру

1. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға, азаматтардың ұлттық ар-намысы мен қадір-қасиетін не діни сезімдерін қорлауға бағытталған қасақана әрекеттер, сол сияқты азаматтардың дінге көзқарасы, тектік-топтық, ұлттық, рулық немесе нәсілдік қатыстылығы белгілері бойынша олардың айрықшалығын, артықшылығын не толыққанды еместігін насихаттау, егер бұл іс-әрекеттер жария немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникациялар желілерін пайдалана отырып, сол сияқты әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты насихаттайтын әдебиетті немесе өзге де ақпарат жеткізгіштерді дайындау немесе тарату жолымен жасалса, –

екі мыңнан жеті мыңға дейінгі айлық есептік көрсеткіш мөлшеріндегі айыппұл салуға не екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Адамдар тобы, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған немесе бірнеше рет жасалған немесе күш қолданумен не оны қолдану қатерін төндірумен ұласқан, сол сияқты адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып не қоғамдық бірлестік лидері жасаған, оның ішінде шетелдік көздерден алынған қаражат пайдаланыла отырып жасалған дәл сол әрекеттер –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған не ауыр зардаптарға әкеп соққан іс-әрекеттер –

белгілі лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, он екі жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады –деп көрсетілген. Осы аталған баппен қатар 182-бап бойынша

Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу

1. Экстремистік топ құру, сол сияқты оған басшылық ету – мүлкі тәркіленіп, он жылдан он жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

2. Экстремистік топтың әрекетіне немесе оның жасайтын қылмыстарына қатысу – мүлкі тәркіленіп, сегіз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, адам өзінің қызмет бабын пайдаланып не қоғамдық бірлестік лидері жасаған іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бес жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе онсыз, он екі жылдан он жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады деп көрсетілген.

Дүние жүзінің саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени және рухани жағдайына ықпал етіп отырған діни экстремизм мен терроризм ХХІ ғасырдың ең бір өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Экстремизмге қарсы күрестің бірден-бір жолы — олар туралы өз уақытында шынайы мәлімет беру. Бұл жерде әрине күнделікті ақпарат құралдарының рөлі өте жоғары. Әйтсе де, жас өспірім балалар үшін ақпарат құралдарының беретін мәліметі де жеткілікті емес. Секталардың, экстремистік топтардың қаупі туралы жастарды көбірек хабардар етіп отыру қажет. Ол үшін барлық мектептерде, жоғарғы оқу орындарында «Дінтану» сабағымен қоса мамандар қауіпсіздік сабақтарын өткізіп, онда экстремистік топтарды, тоталитарлық секталарды қалай білуге болатынын түсіндіріп, олардан қалай сақтану жолын көрсетіп отырулары керек.

Қазақ жастары үшін дәстүрлі дінімізден бас тартып, басқа дінді қабылдауы, яғни радикалды ұйымдарға қосылып кетуі ұлттың өркендеу үрдісіне кері әсерін тигізетіні анық. Сондықтан да әлеуметтік жаңаруда зайырлылық принципін алға тарта отырып, жастардың рухани дүниесін зерттеу арқылы тәрбие жұмыстарын жүргізу маңыздылығы туындап отыр. Бүгінгі жастарымыздың көзсіз көбелектей түрлі экстремистік ұйымдардың жетегінде кетуінің бірнеше факторы бар. Осы орайда жастардың өз тарихын, салт-дәстүрін толық білмеуі және де діни сауатсыздықты атап айтуға болады. Дегенмен, қандай жағдай болмасын, өзінің тілін, ділін, дінін, тарихын, мәдениеті мен салт-дәстүрін білген адам мұндай келеңсіз құбылыстарға жол бермесі рас. Сондықтан да жастарымызға радикализм идеологиясына қарсы тұратындай, дұрыс діни білім беруіміз қажет. Сондай-ақ, дін атын жамылған, теріс пиғылдарын іске асырмақ болған экстремистер мен лаңкестерге қарсы тұру – баршамыздың ортақ міндетіміз. Бұл міндетті іске асыруда дін көшбасшылары мен мемлекеттік органдар, мемлекеттік емес ұйымдардың мүшелері, жалпы ұлт болып, қоғам болып бір сапта тұрып, жұмыла күрес жүргізу дұрыстың дұрысы. Егер біз лаңкестердің лас әрекеттерінен тазарған әлемді көргіміз келетін болса, біздің күш-жігерімізді дәл осы мақсатта шоғырландыруға тиіспіз.

Діни экстремизммен күреспес бұрын, оның алдын алудың маңызды екенін айта кеткен жөн. Себебі, діни экстремистік топтардың идеологиясымен теріс жолға түскен адамдардың санасын қайтадан қалпына келтіруге көп күш жұмсалады және көп ретте бұл жұмыстардың нәтижесі өте қиын болады. Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясындағы сын-қатерлер мен тәуекелдерді бейтараптандыру, сондай-ақ экстремистік және террористік көріністердің алдын алудың жалпымемлекеттік жүйесін жетілдіру бойынша ауқымды шараларды іске асыруда.

Саяси және экономикалық салаларда болып жатқан ауқымды қайта құру процестері қазақстандық азаматтардың, бірінші кезекте жастардың қоғамдық санасының жаңғыруына әкеледі. Мемлекет басшысының "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" стратегиялық мақаласы патриотизмге тәрбиелеуге, қазақстандық бірегейлікті қалыптастыруға, әлемде қазақстандық мәдени жетістіктерді ілгерілетуге, мемлекеттік тілде оқытатын жоғары оқу орындарының бөлімшелерінде оқу сапасын арттыруға бағдарланған.

Өскелең ұрпақты моральдық-адамгершілік және патриоттық тәрбиелеуді жетілдірудің жүйелі шаралары Білім беру мен ғылымды дамытудың 2016 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен 2020 жылға дейінгі мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамасында қамтылған.

Қазақстандық бірегейлік пен бірлікті нығайтуда негізгі рөл атқаратын, қоғамда тұрақтылық пен келісімге өз үлесін қосатын конституциялық орган болып табылатын Қазақстан халқы Ассамблеясы институты табысты жұмыс атқаруда. "Үлкен ел – үлкен отбасы" кең көлемді жобасын іске асыру қазақстандықтардың бірегейлігін нығайтады және азаматтық қоғамның бүтіндігін қалыптастыру үшін жағдай жасайды.

Халықтың діни сауаттылығы және конфессияаралық қарым-қатынастың үйлесімділігі деңгейін арттыруға Дін саласындағы 2020 жылға дейінгі мемлекеттік саясат тұжырымдамасын іске асыру ықпал етеді.

Қабылданған "Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы" 2005 жылғы 18 ақпандағы, "Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы" 1999 жылғы 13 шілдедегі Қазақстан Республикасының заңдарымен негізгі түсініктер аппараты және мемлекеттік органдардың құзыреті, сондай-ақ азаматтардың осы саладағы құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың негізгі қағидаттары айқындалды.

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың жалпы мемлекеттік жүйесін дамытуға мүмкіндік берді.

Халықта экстремизм мен терроризм идеяларын қолданбайтын сананы қалыптастырудың кешенді шаралары жетілдірілді.

Мемлекеттік органдардың діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша, оның ішінде экстремистік және террористік көріністердің алдын алу, терроризм қатерлеріне ден қою, терроризм актілерінің салдарын барынша азайту және (немесе) жою кезіндегі өзара іс-қимыл жасау механизмдері жасалды және нормативтік құқықтық актілермен регламенттелді.

Арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының діни экстремизмге және терроризмге қарсы күрестегі іс-қимылын үйлестіру үшін қажетті жағдайлар қамтамасыз етілді. Қуатты құрылымдардың әлеуеті үздіксіз ұлғаюда.

Халықты және аса маңызды объектілерді терроризмге қарсы қорғау жүйесінің негізгі элементтері қалыптастырылды.

Діни экстремизм мен терроризм алғышарттарын анықтау және жолын кесу үшін заңнамалық және ұйымдастырушылық базаны жетілдіру бойынша жұмыстар тұрақты негізде жүргізілуде. Қару-жарақ айналымы және күзет қызметі, көші-қонды реттеу саласындағы заңнамалық нормалар жаңартылды. Террористік және экстремистік әрекеттер үшін қылмыстық жазалау шаралары қатаңдатылды.

Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту шеңберінде Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымының терроризмге қарсы күрес жөніндегі 19 қарары мен басқа да құжаттарының 15-ін ратификациялады.

2017 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасы алдағы екіжылдық кезеңге тұрақсыз мүше ретінде Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесіндегі жұмысына кірісті.

Кодекс Біріккен Ұлттар Ұйымы аясында Жаһандық терроризмге қарсы коалицияны (желіні) құруға негіз болады.

Қазақстан Республикасының 1267 және 1988 санкциялық комитеттерге төрағалық етуі Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше мемлекеттердің "ДАИШ", "Әл-Каида" және "Талибан" террористік ұйымдарына қарсы іс-қимыл бойынша күш-жігерін нығайтуға себепші болады.

Өңірлік қауіпсіздік арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының Тәуелсіз

Мемлекеттер Достастығының Терроризмге қарсы орталығымен, Шанхай ынтымақтастық ұйымының Өңірлік терроризмге қарсы құрылымымен, Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымымен және Біріккен Ұлттар Ұйымы Есірткі және қылмыс басқармасының, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымы мен Қазақстан Республикасындағы Еуропалық Одақ өкілдіктерімен белсенді өзара іс-қимылымен қамтамасыз етілген.

Дегенмен, азаматтардың экстремистік сипаттағы зорлық-зомбылық акциялары мен терроризмге әкелетін радикалдану проблемасы Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне шын мәнінде қауіп төндіруде.

Сирия-Ирак аймағындағы жеңілістен кейін экстремистік және террористік әрекет субъектілерінің өз қатарын жаңа рекруттармен толтыруға, қосымша қаржыландыру арналарын және көмекші инфрақұрылым қалыптастыруға аса қажеттілігі бар.

Соңғы жылдарда террористік белсенділік аймағына 440 қазақстандық рекруттың баруына жол берілмеді (2014 жылы – 136, 2015 жылы – 151, 2016 жылы – 91, 2017 жылы – 62). Қабылданған шараларға қарамастан біздің елдің азаматтарының шетелде террористік әрекеттерге қатысу проблемасы өзекті болып қалуда.

Жауынгерлердің шыққан елдеріне қайтып оралу процестері аса қауіп төндіруде. Халықаралық террористік ұйымдардың лагерьлерінен, сондай-ақ үшінші елдерде тірек және транзиттік инфрақұрылымнан Қазақстанның 125 азаматы қайтарылды не болмаса өздері оралды, олардың 57-сі террористік әрекетке қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылды.

Радикализм мен терроризм идеяларын қарқынды насихаттау арқылы қазақстандық қоғам санасында конфессияаралық өшпенділік пен алауыздықты ушықтыруға алып келетін, зорлық-зомбылық экстремистік және террористік акцияларды бастауға қабілетті идеялар мақсатты түрде қалыптастырылуда.

Интернетте орналастырылатын террористік ұйымдардың ақпараттық-насихат материалдарының техникалық, көркемдік және психологиялық мазмұны сапасының артқаны байқалады. Әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдардың эмиссарларына өз аудиториясын айтарлықтай кеңейтуге, жүргізілетін үгіт-насихатты жүйелі негізге ауыстыруға мүмкіндік береді.

Интернеттің және әлеуметтік желілердің пайдаланушыларын терроризмді насихаттау әсерінен оқшаулау мақсатында ақпараттық кеңістікке Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуына қатысты мониторинг жүргізіледі.

Интернетте және әлеуметтік желілерде терроризм мен экстремизмді насихаттайтын 620 мыңнан астам материал (2018 – 150 мың, 2019 – 700 мың) бұғатталды.

Жекелеген санаттағы отандастарымыздың санасына радикалдық идеялар мен экстремистік көзқарастарды енгізу олардың агрессияның шекті нысандарын көрсетуіне себеп болды, сондай-ақ патриоттық сезім мен ұлттық бірегейлік, мәдени-адамгершілік және отбасы құндылықтарынан айрылуына алғышарт жасады. Бұл процестердің бақылаусыз дамуы радикалдық идеяларды ұстанатын адамдар санының көбеюіне, қоғамда зорлық-зомбылықтың ушығуына алып келеді.

Халықаралық террористік ұйымдар радикалдық идеяларды тарата отырып, қоғамға қарсы көңіл-күйді, қазақстандық қоғамды конфессиялық белгісі бойынша жіктеуге, ұлттық және діни ауызбіршілікті "ажыратуға" арандатады. Аталғандар 2016 жылы Ақтөбе және Алматы қалаларында орын алған қайғылы оқиғалармен расталады.

2014 жылдан бері 30 террористік акцияның дайындалу кезеңінде жолы кесілді және жүзеге асырылмады (2014 жылы – 3, 2015 жылы – 4, 2016 жылы – 12, 2017 жылы – 11).

Радикалдық идеологияны тарату көздері күмәнді шетелдік теологиялық оқу орындарында оқыған және оқып жатқан Қазақстанның азаматтары болып қала беруде. Жастар арасында діни, оның ішінде бейресми негізде оқудың белең алуының азаймауын ескере отырып, жастарды отандық теологиялық немесе зайырлы оқу орындарында оқуға бағдарлау бойынша шараларды жетілдіру қажет.

Экстремизмнің алдын алу жұмысын ұйымдастыру барысында бірнеше деңгейден тұратын жүйені ұмытпаған жөн. Ең алдымен, Қазақстан Республикасында тұрып жатқан барлық жастар: бұл деңгейде жасөспірімдердің өмірлік мүмкіндіктерін көтеруге, қорғансыздық сезімін төмендетуге, олардың өзіндік іс-әрекетін жүзеге асыруы мен өмірлік әрекетіне қажетті талаптарды құруға бағдарланған жалпы профилактикалық шараларды іске асыру қажет.

Экстремистік белсенділік назарына ілігуі мүмкін «қауіп зонасындағы» жастар да үлкен бақылауды талап етеді. Бұл категорияға әлеуметтік-дезориентацияланған, нашар, әлеуметтік-экономикалық статусы төмен, девиацияға жақын (алкоголизм, наркомания, физикалық және моралды-адамгершілік зорлық) отбасынан шыққан жастар, жауапқа тартылмайтын, экстремалды уақыт өткізуге, яғни экстремистік субмәдениетке қатысуын уақыт өткізудің табиғи формасы ретінде санайтын «алтын жастар», агрессияға жақын, мәселелерді күштеп шешу әдісін қолданатын, рефлексия мен өзін-өзі реттеу дағдылары дамымаған балалар, жасөспірімдер, көшелік девиацияға жақын неформалды бірлестіктерге қатысушылар мен жастар субмәдениетін тасушылар, экстремисттік-саяси, діни ұйымдардың, қозғалыстардың, секталардың мүшелері кіреді.

Осыған байланысты ең алдымен жастар өмір сүретін әлеуметтік ортаны оңтайландыру, оны жақсарту, конструктивті өзара әрекет кеңістігін құру, әлеуметтік жобаларды іске асыруға қатысу, жастардың экстремисттік ортасын жою әдістерін құрау, жасөспірім тұлғасын әлеуметтендіру үдерісіне тиімді әсер ету механизмдерін, оны қоғамның әлеуметтік-мәдени кеңістігіне кірістіруді құрастыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы.

2. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы

3. Экстремизм мен терроризмнің алдын алу жолдары [Электрондық ресурс]: қол жеткізу режимі: <https://alga.aktobe.gov.kz/kk/node/9976>

4. Бөрібаев Т.Қ. Қазақстан жағдайындағы діни экстремизм бастаулары мен себептері: әлеуметтік-философиялық талдау // <https://eislam.kz/kz/>

5. Садыханұлы М. Лаңкестік лаңы: алдын алу мен қарсы тұру // Дала мен қала.- № 32 (411). - 2011, 20 тамыз

6. Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы- Алматы, «Көкжиек -Б» баспасы- 240 б, 2011.

К. Ж. Абдуалипова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: abdualipova@mail.ru*

ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ТОПШЕН ЖАСАЛҒАН ПӘТЕР ҰРЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Андатпа. Қазіргі кезде Қазақстан дамудың күрделі кезеңдерінің бірін басынан өткеруде. Әлеуметтік рухсыздық, адамгершіліктің күйзелісі, жұмыссыздық, құқықтықтың нигилизм - қазіргі қазақстан қоғамының бар мәселесі емес. Еліміздегі қылмыстылықтың жоғары деңгейі, оның қарқынды өсуі әлеуметтік, экономикалық және саяси реформаларды жүзеге асыруға кедергі келтіретін басты факторлардың бірі. Қазіргі кезде қылмыстылыққа күрес, шешімінен қазақстан демократиялық құқықтық мемлекет құруының жаңа деңгейіне шығуы тәуелді, маңызды жалпы мемлекеттік тапсырмаға айналды. Қазақстанда қазіргі кездегі қылмыстық қол сұғушылықтардың бірқатары азаматтардың үй-жайларындағы мүлкіне қол сұғуға бағытталған. Бұл қылмыстар көп таралғандығымен және аз ашылушылығымен сипатталады. Бұл меншік иелерінің өз мүлкіне деген уайымдағыштық және аландаушылықтық күйін туғызады. Экономикалық тұрақсыздық, инфляция және бағалардың жоғарылауы заманында қылмыстық қол сұғушылық салдарынан айырылған мүлкін қалпына келтіру қиынға соғады.

Бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып, кінәлі адамның немесе басқа адамдардың пайдасына пайдакүнемдік мақсатта жасалған құқыққа қарсы өтеусіз алып қою және (немесе) айналдыру бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену деп танылады. Осы мәселені пәтердегі ұрлық бойынша қарастырған заңгерлер бұл қылмысты жасаушылық мәселесі өзінің күрделілігіне байланысты әрқашан терең ғылыми- тәжірибелік зерттеулерді қажет ететін саласы.

Кілт сөздер: Қылмыстылық, жұмыссыздық, әлеуметтік, адамгершілік, экономикалық, бөтен мүлік.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ ПОКОЛЕНИЙ ИСПЫТУЕМЫХ, СОЗДАНЫХ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОЙ ГРУППОЙ

Аннотация. В настоящее время Казахстан переживает один из самых сложных периодов развития. Социальное уныние, упадок нравов, безработица, правовой нигилизм – не единственные проблемы современного казахстанского общества. Высокий уровень преступности в нашей стране, ее стремительный рост является одним из основных факторов, препятствующих проведению социальных, экономических и политических реформ.

В настоящее время борьба с преступностью стала важной государственной задачей, от решения которой зависит подъем Казахстана на новый уровень построения демократического правового государства. Ряд нынешних преступных посягательств в Казахстане направлен на посягательство на имущество граждан в их домах. Эти преступления характеризуются массовостью и низкой раскрываемостью. Это вызывает тревогу и беспокойство у владельцев недвижимости. Во времена экономической нестабильности, инфляции и роста цен трудно вернуть утраченное в результате преступных посягательств имущество.

Противоправным присвоением чужого имущества признается незаконное изъятие и (или) передача чужого имущества в пользу виновного или иных лиц, причинившее ущерб собственнику или иному собственнику этого имущества. Юристы, рассматривавшие

данный вопрос по делу о квартирной краже, считают, что проблема состава данного преступления является областью, всегда требующей глубоких научно-практических исследований в силу своей сложности.

Ключевые слова: Преступность, безработица, социальная, моральная, экономическая, иностранная собственность.

CURRENT STATUS AND TRENDS OF GENERATIONS OF TESTS CREATED BY AN ORGANIZED CRIMINAL GROUP

Abstract. Currently, Kazakhstan is going through one of the most difficult periods of development. Social despondency, moral decay, unemployment, legal nihilism are not the only problems of modern Kazakh society. The high level of crime in our country, its rapid growth is one of the main factors hindering the implementation of social, economic and political reforms. At present, the fight against crime has become an important state task, the solution of which depends on the rise of Kazakhstan to a new level of building a democratic legal state. A number of current criminal encroachments in Kazakhstan are aimed at encroaching on the property of citizens in their homes. These crimes are characterized by mass character and low detection rate. This causes anxiety and concern among property owners. In times of economic instability, inflation and rising prices, it is difficult to recover property lost as a result of criminal encroachments. Unlawful appropriation of someone else's property is recognized as the illegal seizure and (or) transfer of someone else's property in favor of the guilty person or other persons that caused damage to the owner or other owner of this property.

Lawyers who considered this issue in the burglary case believe that the problem of the composition of this crime is an area that always requires deep scientific and practical research due to its complexity.

Key words: Crime, unemployment, social, moral, economic, foreign property.

Криминологиялық ғылым қылмыстылықтың нысаны және оның өзге элеуметтік құбылыстармен байланысын терең талдауға, қылмыстылықтың және оған ықпал ететін, әсіресе қазіргі жағдайдағы, себептеріне түсініктеме беруге, адамдардың элеуметтік тұрмысына, идеология мен экономикадағы өзгерістерге қарай қылмыстардың алатын сипатына, өрбуіне көз жүгіртуге мүмкіндік береді.

Тәуелсіз мемлекетіміздің қазіргі даму кезеңінде криминологиялық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенбей, нақты криминогендік ахуалдың заңдылықтары мен үрдісін терең білмей қылмыстық, қылмыстық, іс жүргізу, криминалистикалық және пенитенциарлық мәселелерді шешудің мүмкін еместігі көпке аян.

Нақты құқықбұзушылықты ескерту және қылмыстық құқық бұзушылық жасауға ықпал ететін себептер мен шарттарды жою, қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алудағы мемлекеттік билік органдарының қызметін күшейту, қылмыстық құқық бұзушылықпен күресудің басты бағытының бірі.

Бұл қойылған талаптарды нақты шешуде нақты қылмыстың көрінуін терең және жан-жақты зерделеу және осы негізде алдын алу қызметінің тәсілдері мен нысандарына қатысты ұсыныстар мен ұсынымдарды табуды болжайды.

Қылмыстың тенденциясын дәл толық білу жән оның бөлек категорияларын білу қылмыстық құқық бұзушылықпен күреудің басты бағытын анықтауға, оны ескертуде тиімді құралдарды табуға дұрыс ықпал етеді.

Криминологиялық нақтылықты дәл білу және сол немесе басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтың түрлерімен күресудің қылмыстық - құқықтық тәсілдерін бағыттауда заңдылықты жетілдіруде қажеттілік туындайды.

Қылмыс – жеке қылмыстардың механикалық жиынтығы емес, керісінше олардың органикалық жиынтығы. Демек қылмыстардың барлық белгілерінің арасында және қасиетінде диалектикалық бірлік бар.

Бұл оның құрылымының және динамикасының сапалы – сандық қалыпты бірлігі; қылмыстылықтың барлық белгілерінің арасындағы өзара байланыс – оның көптілігі, тарихи өзгерулігі және әлеуметтік - құқықтық мәнділігі.

Қылмыстылықтың арасында, жеке топ қылмыстардың және нақты қылмыстардың арасында философиялық категорияға тән жалпы, ерекше және жеке диалектикалық байланыс бар.

Криминологияның ерекше бөлімі қылмыстылықтың жекелеген түрлерін әр қилы көрсеткіштерге орай бөліп, жеке бөліп қарастыратыны анық. Соның бір саласы меншікке қарсы қылмыстылық.

Меншікке қарсы қылмыстылық - бұл қоғамға қауіпті нысандағы қылмыстық заңмен тиым салынған адамның мүлкіне қатысты зиян келтіру

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар әртүрлі, бірақ оларды біріктіретін бір белгі – меншік, меншікке қол сұу дегеніміз басқа адамның мүлкін заңсыз, қайтарымсыз иеленіп алу [1,74 б.].

Бірақ бұл мән – жайлар қалайда болмасын олардың қоғамдық қауіптілігін кемітпейді және криминологиялық терең зерттеу қажеттілігін қалайды, сондай ақ олардың ерекшелігінің бірі, олармен байланысты басқа да қылмыстардың түрлерінің қоғамға қауіптілігінің ұлғайуын күшейтуі мүмкін.

Біздің зерттеу шегімізде қаралған қылмыстық құқық бұзушылық туралы толық сипаттама алу мақсатында республика көлемінде бес жыл ішіндегі статистикалық материалдар зерттелді, сонымен қатар арнайы анкета бойынша осы категориядағы қылмыстық істер зерттелді, полиция қызметкерлерімен анкета жүргізілді. Осының барлығы осы қылмыстық құқық бұзушылықтың криминологиялық жағын сипаттайтын кейбір ерекшеліктер мен тенденцияларды табуға мүмкіндік берді.

Қылмыстылықтың қалыптатылуы белгілі бір аумақта, белгілі бір уақытта жасалған нақты қылмыстардың санымен және оны жасаған адамдардың санымен белгіленеді. Біздің зерттеу көрсеткендей жалпы қылмыстар санының ішінде ұйымдасқан топ болып пәтерден ұрлық жасауға қатысты қылмыстық құқық бұзушылығы әрбір жылдар ішінде жалпы ұрлықтың саны ішінде 3/1 құрайды. Осы проблема бойынша криминологиялық зерттеулер жүргізген ғалымдардың көрсетуі бойынша барлық жасалған қылмыстардың ішінде меншікке қарсы қылмыстар 50% құрады деп көрсеткен. Демек, біздің көрсеткіш жобалы түрде басқа да ғалымдардың көрсеткішімен сәйкес келеді.

Жүргізілген зерттеудің нәтижесінде зерттелген ұрлықтардың ішінде пәтер ұрлығын жасауға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық басым орын алады. Бұның себебі құқық бұзушылықтың алдын алу және ескерту шараларын жүргізудең кемшіліктерінен көруге болады.

Қылмыстылықтың құрылысында рецидивтік қылмыстық құқық бұзушылықтардың көрсеткіші маңызды орын алады. Зерттелген қылмыстық құқық бұзушылыққа бұрын сотты болғандармен жасалған қылмыстар елеулі пайызда. Сол сияқты жалпы рецидив 5% дейін жетеді, арнайы рецидив 9,3% құрайды.

Осы қылмыс түрін топ болып жасау оның қоғамдық қауіптілігіне әсер етеді. Жүргізілген зерттеудің нәтижесінде қылмыстық құқық бұзушылықты топ болып жасау 30% пайызды құрайды.

Егер де мынандай қылмыстық құқық бұзушылықтарды есепке алатын болсақ: Қазақстан Республикасы ҚК 190 бабының 4 бөлігі “1” тармағы; ҚК 193 бабының 4 бөлігі “1” тармағы; ҚК 192 бабының 4 бөлігінің “1” тармағы; ҚК 193 бабының 3 бөлігінің “1” тармағы. Сонда осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды топ болып жасау елеулі жоғары

болады. Ауыр қол сұғушылық көбінесе топ болып жасалады деп сенімділікпен айтуға болады [2].

Қылмыстық топ болып пәтер ұрлығын жасаудың аумақтық таралуын сипаттай отырып атап өту қажет. Қалада жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны әр түрлі жылдарда 75% - дан 90% дейінгі аралықта, ал ауылдық жерде 10%- дан 25% дейінгі аралықта. Бұл жерде қалалық жер мен ауылдық жерлердің ерекшеліктері білінеді. Қалалық жерлерде ауылға қарағанда қоршаған орта жағынан әлеуметтік бақылау бос болып келеді.

Үлкен қалаларда миграциялық процесстер белсенді болады, бұл процесстер жұмыс істемейтін, тұрақты тұрғын жерлері жоқ, меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарын жиі жасайтын соның ішінде қаралған қылмыстарды жасауда белгілі категориядағы адамдардың болуы жағдай жасайды.

Ауылдық жерлерде қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыратын учәскелік инспекторлардың болуында белгілі маңызы бар, олар жергілікті тұрғындарды жақсы біледі сол себепті олар жағынан меншікке қарсы қылмыстық қол сұғушылық сирек кездеседі.

Қылмыстың басым көпшілігі жұмыс күндері күндері жасалады, себебі бұл күндері үй иелері жұмыста болады. Бұл қылмыстың көп бөлігі 09 ден 18 сағатқа дейінгі уақытта жасалған.

Қол сұғушылықтың үш бөлігінен көбі кілттерді іріктеу немесе есікті бұзып кіру үшін арнайы құралдарды немесе басқа заттарды пайдалану арқылы жасалған. Қылмыстық топ болып пәтер ұрлығын жасаушылар ұрлық жасауға суық қаруды немесе оқ дәрімен атылатын қарумен барған. Мұның барлығы қылмыстың қоғамға қауіптілігін күшейтеді, сол себепті бір жағынан елеулі зиян келтіруге қауіп туындатады және қылмыстың жолын кесуді қиындатады, ал басқа жағынан кінәлінің алдын ала арнайы күштеп қол сұғуға дайындалғанын куаландырады.

Қаралған қылмысты сипаттайтын жоғарыда көрсетілген саралау мән – жайлары қылмысты жасауға ықпал ететін себептер мен шарттарды табуға мақсатты бағытталған алдын алу жұмысын ұйымдастыруда маңызға ие болады.

Қылмыстылықты сипаттайтын маңызды фактор оның динамикасы болады, оны білу негізгі тенденцияны табуға көмектеседі және мейлінше қауіпті тараған қылмыстың түрлерінің алдын алуда назар аударуға көмектеседі.

Қылмыстылықтың ядросы мен оның материалдық базасын қасақана қылмыстық іс-әрекет құрайды. Зерттелген меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде пәтер ұрлығы бірінші орынды алады. Ұрлықтың жалпы санының әрбір үшіншісі үй-жайға заңсыз кіру арқылы жасалады.

Қасақана қылмыстылықтың өсуі азаматтардың материалдық игілігіне қауіп туғызады және мемлекеттік саясатқа сенімді төмендетеді. Қазақстан Республикасында қылмыстылық заңдылық пен қоғамдық тәртіптің ең үлкен бұзушы күші ретінде көрінеді.

Ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалатын пәтер ұрлықтарына қарсы күрес пен алдын алу шараларын құрастыру мемлекет пен құқық қорғау органдары тарапынан жоғарғы назар аударуды талап етеді.

Шынайы өмірде қылмыстылық нақты бір тұлға жасаған қылмыстық құқық бұзушылық және нақты адамдар тобы жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар ретінде көрінеді. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды және олардың түрлерін ескерту үшін жеткілікті ақпараттар болуы қажет.

Жүргізілген зерттеу бойынша, азаматтардың меншігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар ең көп тараған және қауіпті болып табылады және соңғы он жылда олардың саны айтарлықтай өскен.

Криминологиялық және арнайы басқа да әдебиеттерді зерттеу көрсеткендей, криминологиялық ғылым қылмыстылық тұралы, жеке қылмыстық құқық бұзушылықтың

түрлері туралы, олардың динамикасы туралы, қылмыскер тұлғасы туралы және жәбірленуші туралы, сондай-ақ алдын алу әсер ету мүмкін шаралары туралы әртүрлі көптеген көрсеткіштерді жинақтаған және жүйелеген. Қылмыстылықпен күресумен айналысатын және мамандандырылған құқық қорғау органдары қылмыстық құқық бұзушылықтың криминологиялық сипатының элементтері көрінетін және олармен күресудің тәсілдері көрінетін көптеген маңызды әдістемелік өңдеулерді пайдаланады.

Кез келген әлеуметтік құбылыстар, соның ішінде белгілі түрдегі құқық бұзушылықтың жиынтығының түрлері де, оны зерттеудің толықтығы үшін және объективті баға беру үшін ол қозғалыста ұаралуы керек. Сондықтан ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалатын пәтер ұрлығының динамикасы қоғамға қауіптілігімен және құрылымымен қатар осы құқық бұзушылықты сипаттайтын көрсеткіш қызметін атқарады. Санының өсуін немесе төмендеу тенденциясын қарастырады.

Қоғамға қауіптілік негізгі белгі болады, оның негізінде қылмыс пен басқа да құқық бұзушылық арасын бөлетін сызық өтеді. Ол қылмыстық құқыққа қайшылықпен диалектикалық байланысты. Осы постулат бойынша қылмыстық-құқық нормаларының барлық жүйесі, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық тиымды криминализациялау және декриминализациялау негізінде қойылған әлеуметтік-саяси баға беру құрылған. Іс-әрекеттің материалды белгісі бола тұрып, қоғамға қауіптілік өзін заңда формальды белгі – құқыққа қайшылық арқылы табады.

Белгілі уақыт аралығында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтың санын олардың даму динамикасымен түсіндіру керек.

Әрбір әлеуметтік көрініс, соның ішінде белгілі бір түрдегі құқық бұзушылықтардың жиынтығы оны зерттеу мен объективті баға беру үшін іс-әрекет барысында қаралуы керек. Сондықтан, ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалатын пәтер ұрлықтарының динамикасы қоғамдық қауіпсіздікпен қатар осы құқық бұзушылықтарды сипаттайтын көрсеткіш болып табылады.

Біздің ойымызша, ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалатын пәтер ұрлықтарының динамикасы жайлы статистикалық мәліметтер объективті және субъективті сипаты тұрғысынан қарау қажет. Заң әдебиеттерінде бұл мәселелер қылмыстылық көрсеткішін зерттеумен байланысты қаралған теориялық мәселелерден өз көрінісін тапты.

Қазақстандағы криминогенді жағдайды тұрақсыздандыруда әр түрлі қылмыстық бағыттағы соның ішінде пәтер ұрлығына арнайы бағытталған қылмыстық құрылымдар басты рөл атқарады.

Осымен қатар қылмыстық ахуалдағы жағымды өзгерістер тұрақты сипатқа ие болған. Елдегі жағдай шиеленісті болып қала береді, ал кейбір қылмыстардың жағдайы тіпті нашарлап кетті.

Қазіргі кездегі қылмыстылық деңгейі оның құрамындағы бөтен мүлікке қарсы қылмыстардың салыстырмалы шамасымен анықталады. Бұны 2016 жылғы қылмыстылық құрамындағы ұрлық қылмыстарының 1/3 (37,5 %) бөлігін алуынан көруге болады. 5 жыл бойы тіркелген қылмыстардың саны артты, 2020 жылы бұл қылмыстардың салыстырмалы шамасы барлық тіркелген қылмыстардың жартысын (46,8 %) құрады.

Келтірілген мәліметтердің салыстырмалы анализі келесідей шешім шығаруға мүмкіндік береді: барлық ұрлық қылмыстарының ішінде пәтер ұрлықтарының деңгейі 30 % құрайды. 2016-2020 жылдар аралығындағы пәтер ұрлығы қылмыстарының жыл сайынғы өсуі байқалды [3]. Бұл елеулі түрде әлеуметтік, экономикалық, саяси өмірдегі өзгерістермен тікелей байланысты. Қазіргі қоғамда азаматтардың мүлкін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалатын пәтер ұрлығы қылмыстарын ескерту шараларын құрастыру мен ұйымдастыру Полиция бөлімі қызметкерлерінің аса жоғары көңіл бөлуін қажет етеді. Қазақстан аумағында жүргізілген қылмыстылықтың статистикалық мәліметтері жайлы

зерттеулер оның ұйымдасқан қылмыстық топ құрымында жасалған қылмыстардың сандық тенденциясын анықтауға мүмкіндік берді.

Осыдан мынадай ғылыми негізделген шешім шығаруға болады, ұйымдасқан қылмыстық топпен жасалған, тіркелген пәтер ұрлығы қылмыстарының тұрақтанғанына қарамастан олардың анықталу және ашылу деңгейі төмендеп кетті.

Пәтерге ұрлыққа түсетін ұйымдасқан қылмыстық топтарға байланысты күрес жүргізу кешенді мәселе болып табылады. Бұл мәселе экономикалық және құқықтық жолмен шешілуді көздейді. Бұрын бұл мәселенің көрсеткішінің төмендігі саясаттың біртабандылығы еместігіне және де еліміздің экономикалық жағдайының күрт төмендеуіне байланысты еді.

Пәтерге ұрлыққа түсуге қатысты ұйымдасқан қылмыстық топты зерттеуде бұл мәселені кешенді мәселесі алдыңғы орында тұр және ғылыми әдістемелік әдебиеттерде бұл мәселе өте аз қарастырылған. Осы уақытқа дейін бұл мәселелер және зерттеулер жеке пән ретінде оқылмаған.

Ұйымдасқан қылмыстық топты зерттеу мынадай тұжырымға алып келді:

- қоғамға жоғары қауіп төндіреді;
- пәтерге ұрлыққа түсу бойынша ұйымдасқан қылмыстық топ үшін бұл қылмыс түрі табыс көзі болып табылады;
- кәсіпке айналдыруларының себебі өткен кездегі құқықбұзушылық тәжірибесі болып табылады.

Осы мәселелерді теориялық-құқықтық, қылмыстық ғылыми тұрғыдан «кәсіби қылмыс» ретінде Қылмыстық кодексіне енгізуін ұсынамыз.

Пәтерге ұрлыққа түсетін тұлғаның ұрлыққа түсу бойынша жоғары деңгейлілігі.

Жүргізілген зерттеулер бойынша қарастырылып жатқан қылмыстың көбісі үлкен қалаларда (облыс және өндіріс орталықтарында) инфрақұрылымы дамыған, жәбірленушінің өмір сүру ортасына тәуелсіз болып келеді және көп пәтерлі үйлерде жасалынады. Қылмыстың объектісі қылмыскердің кірісіне ыңғайлы етіп өзімен таңдалынады.

Зерттеулердің нәтижесі бойынша криминалдық ұйымдасқан қылмыстық топтың саны күннен күнге артуда. Қылмыстық істерге байланысты тек 6,5 пайызы қылмысқа дайындалу пунктінің жоқ екендігі анықталған. Пәтерге ұрлыққа түсушілердің 22,6 пайызы криминалдық тұрғыда тыңшылық арқылы өз істерін жүзеге асырады. Сонымен қатар, топ болып жасалатын қылмыс белгісі – алдан-ала қылмыс құралдарын дайындау.

Қылмыс құралдары 64,5 пайызы және 3,2 пайызы сыртқы бет бейнесін өзгертеді. Ұрлау жолдарын қылмыстық топ алдын -ала ұйымдастырады.

Пәтерге ұрлыққа түсу бойынша ұйымдасқан қылмыстық топтың криминологиялық портреті келесідей болады:

- Топ құрамы үш-төрт адамнан тұрады;
- Көбісі ер адамдар;
- Әйел адамдардың ролі бұл топта ұрланған затты тығу (65%) міндетті түрде ұрлыққа қатысу;
- Ұйымдасқан қылмыстық топтың мүшелері көбінесе әлеуметтік пайдалы істермен айналысады.

Пәтерге қылмысқа түскендердің көбісі бұрын соңды сотталғандар болып табылады.

Қазіргі уақытта қала тұрғындарының көбі есігін жауып, үйін құлыптап жүретіні белгілі. Төменгі қабатта тұратындардың да көбінің терезесі торланған. Оның үстіне, кез келген тұрғын бейнежазба камерасы мен күзет дабылын орнатып, оның қызметіне өз қалтасынан қаржы төлеп тұра алмайтындығы белгілі.

Алайда, пәтер ұрлығының кең етек жаюына жәбірленушілердің бейтаныс адамдарға шектен тыс сенімділікпен қарайтындығы басты шарт болатынында. Әрбір бесінші қылмыс қылмыскердің жәбірленушінің мүлкіне еркін қол жеткізу мүмкіндігі жағдайында

жасалады. Басқа да кең тараған түрлері: пәтер кілтін жасырылған жерінен тауып алу, дұрыс жыбылмаған есіктен кіру, түрлі сылтаулармен (су сұрап бару, өтірік адасып қалу, т.б.) кіру және басқа да әдістер болуы мүмкін.

«Дәніккен қарсақ құлағымен ін қазар» демекші, ұрылардың өздері белгілі бір ауданға «маманданып», сол манды қасқырша торып, күн кешетін көрінеді.

Қазіргі кезде ұрлық-қарлық көбейіп басылмаған. Тіпті, қаладағы бір ауданның өзінде бір айдың ішінде онға жуық пәтер ұрлығы болып, оның ашылғаны да ашылмағаны да бар екені белгілі. Тәртіп бұзушылықтың алдын алу мен азаматтардың құқықтарын талапқа сай қорғау Ішкі Істер органдарының қызметкерлерінің басты міндеті болса да, ұрлықтың көбейгенін жасырып отырған жоқ.

Осыған орай, Мемлекет басшысының «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына Жолдауында, заңнамадағы барлық қарама-қайшылықтар мен дүдәмал тұстар азаматтардың мүдделерін ескере отырып, түсіндірілуі тиіс.

Біз шамадан тыс қудалау шаралары мен сот төрелігінің қатаң жазалау тәжірибесінен бас тарттық. Алайда, елімізде ауыр қылмыстардың саны азаймай тұр. Біз заңнамамызды ізгілендіру ісіне көбірек мән беріп, азаматтардың негізгі құқықтарын назардан тыс қалдырдық.

Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық және басқа да ауыр қылмыстарға, әсіресе, балаларға қатысты қылмыстарға қолданылатын жазаны шұғыл түрде қатайту қажет.

Полицияның мемлекеттік күштік құрылымындағы бейнесі бірте-бірте өзгеріп, қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін азаматтарға қызмет көрсететін органға айналуы міндет

Ең алдымен, 2020 жылдың аяғына дейін Әкімшілік полиция комитетінің жұмысын қайта ұйымдастыру қажет. Мұны науқаншылдыққа айналдырмай, сапалы жүргізген жөн.

Полицейлер жұмысының тиімділігі полиция қызметінің беделді болуына байланысты- деді.

Елбасының халыққа Жолдауында қазақстандықтардың құқықтарын әділетті әрі тиімді қорғауды қамтамасыз ету. Қылмыстық алдын алу мен болдырмауды барынша жақсатруды соған байланысты құқық қорғау органдары қызметінің басым бағыттарын реттеп белгілеп берді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрмашев Ү. Қылмыстық процесс: оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2019. – 320 б.
2. Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде № 226-V <https://adilet.zan.kz/kaz/> өзгерістер мен толықтырулары (Интернет ресурсы)
3. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының құқықтық статистикасы және арнайы есеп жөніндегі комитетінің статистикасы, 2018 ж. <https://adilet> (Интернет ресурсы)

УДК 342 (574)

К. К. Айтхожин

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: kabdulsamikh@mail.ru*

Ж. Д. Тарап

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: tarap79@mail.ru*

РЕСПУБЛИКА КОНСТИТУЦИЯСЫ - ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЯСИ ЖАҢҒЫРУЫНЫҢ ВЕКТОРЫ

Андатпа. Қазақстандағы қазіргі конституциялық процесті түсіну үшін Конституцияның қоғам мен мемлекет өмірінің нақты саяси-құқықтық процестеріндегі Негізгі заң ретіндегі рөлін, оның әлеуетін іске асыру тәжірибесін талдау бірінші кезектегі маңызға ие. Қазақстан Республикасының Конституциясы, мемлекеттің Негізгі заңына сай, елдің қолданыстағы құқық жүйесінде үстем жағдайға ие. Осыған байланысты Конституцияның принциптері мен нормалары мемлекеттің құқықтық жүйесінде бастапқы, іргелі болып табылады. «Негізгі Заң» құқықтық категориясы Конституцияның ережелеріне ерекше құқықтық акт ретінде қатаң анықталған сипаттама береді, олардың ерекше нормативтік құқықтық ерекшеліктерін атап көрсетеді, олардың ерекше құқықтық қасиеттерін, басқа құқықтық нормалардан айырмашылығын ашады. Конституция қоғам дамуының базалық қағидаттарының мазмұнын, мемлекеттегі құқықтық тәртіпті сақтау шарттары мен бағытын айқындай отырып, мемлекет пен қоғамға әсер етеді. Мемлекет тек қоғамның міндеттерін шешудің құралы ретінде түсінілуі керек және елдің демократиялық болашағының стратегиялық мақсаттарына қатысты болуы қажет. Жалпы алғанда, Конституцияның орасан зор ресурсын пайдалану отандық мемлекеттілікті одан әрі нығайту, экономикалық саясаттың жаңа қағидаттары, қазіргі заманғы әлеуметтік модельді қалыптастыру, білім беру мен денсаулық сақтаудың тиімді жүйелерін құру негізінде қоғамда келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз етуге нақты ықпал етуі тиіс.

Кілт сөздер: Конституция; құқықтық саясат тұжырымдамасы; конституциялық реформа; саяси жаңғырту; Конституцияның Жоғарғы құқықтық күші; Конституцияның үстемдігі.

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ-ВЕКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Для осмысления современного конституционного процесса в Казахстане первостепенное значение имеет анализ роли Конституции как Основного закона в реальных политико-правовых процессах жизнедеятельности общества и государства, опыта реализации ее потенциала. Конституция Республики Казахстан, как и подобает Основному закону государства, занимает верховенствующее положение в системе действующего права страны. Именно в силу этого принципы и нормы Конституции являются исходными, первичными, основополагающими в правовой системе государства. Правовая категория «Основной закон» дает строго определенную характеристику предписаниям Конституции как особого юридического акта, подчеркивает их особенную нормативную правовую специфику, раскрывает их особые юридические свойства, их отличие от других правовых норм. Конституция воздействует на государство и общество, определяя содержание базовых принципов развития общества, условия и

направление поддержания правового порядка в государстве. И государство должно пониматься только как инструмент для решения задач общества и быть инструментальным по отношению к стратегическим целям демократического будущего страны. В целом использование огромнейшего ресурса Конституции должно реально способствовать обеспечению согласия и стабильности в обществе на основе дальнейшего укрепления отечественной государственности, новых принципов экономической политики, формирования современной социальной модели, создания эффективных систем образования и здравоохранения, как первостепенных целей развития страны.

Ключевые слова: Конституция; Концепция правовой политики; конституционная реформа; политическая модернизация; высшая юридическая сила Конституции; верховенство Конституции.

THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC IS A VECTOR OF POLITICAL MODERNIZATION OF KAZAKHSTAN

Abstract. To understand the modern constitutional process in Kazakhstan, it is of paramount importance to analyze the role of the Constitution as the Basic Law in the real political and legal processes of the life of society and the state, the experience of realizing its potential. The Constitution of the Republic of Kazakhstan, as befits the Basic Law of the state, occupies a dominant position in the system of the current law of the country. It is because of this that the principles and norms of the Constitution are the initial, primary, fundamental in the legal system of the state. The legal category «Basic Law» gives a strictly defined characterization of the provisions of the Constitution as a special legal act, emphasizes their special normative legal specifics, reveals their special legal properties, their difference from other legal norms. The Constitution affects the state and society, defining the content of the basic principles of the development of society, the conditions and direction of maintaining legal order in the state. And the state should be understood only as an instrument for solving the problems of society and be instrumental in relation to the strategic goals of the democratic future of the country. In general, the use of the enormous resource of the Constitution should really contribute to ensuring harmony and stability in society on the basis of further strengthening of the national statehood, new principles of economic policy, the formation of a modern social model, the creation of effective education and health systems as the primary goals of the country's development.

Key words: Constitution; Concept of legal policy; constitutional reform; political modernization; supreme legal force of the Constitution; supremacy of the Constitution.

Кезең-кезеңмен саяси қайта құру бағдарламасы және оның маңызды құрамдас бөлігі ретінде тиісті конституциялық реформаларды жүргізу Қазақстанның демократия жолындағы қозғалысының, елдің демократиялық мемлекет құрылысының жаңа сапалы кезеңіне кіруінің басым бағыты болып табылады. Осыған байланысты 2022 жылғы конституциялық реформа Қазақстан Республикасын жан-жақты саяси жаңғырту жолындағы жаңа табиғи кезең болды.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2022 жылғы 6 маусымдағы Қазақстан халқына Жолдауында: «Негізгі заңға енгізілген өзгерістер – бұл соңғы кезең емес, біздің реформаларымыздың бастамасы ғана. Біз елді жан-жақты жаңғыртуды жалғастырамыз. Жаңартылған Конституция негізінде біз барлық билік институттарының жұмыс істеуінің неғұрлым тиімді моделін қалыптастырамыз, олардың арасындағы тежеу мен тепе-теңдік тетіктерін нығайтамыз. Дәйекті саяси өзгерістер ұлттық экономиканың дамуына, ұлттық кәсіпкерліктің нығаюына ықпал ететін болады. Енді біз экономикада ашық және әділ ойын ережелерін қалыптастырып, заңнаманы реформалауымыз керек» [1].

Осыған байланысты Мемлекет басшысы Қазақстанда басталған саясат пен экономика саласындағы ауқымды қайта құрулар қоғамдық сананы озық жаңғыртумен,

саяси және экономикалық жаңғыртудың өзегі болып табылатын: «шынында да, Отан тағдыры әрқайсымыздың қолымызда. Біз қоғамдық және жеке құндылықтар жүйесін түбегейлі өзгертуіміз керек. Тек осылай ғана біз барлық салаларда түбегейлі өзгерістерді жүзеге асыра аламыз» [1].

Саясат пен экономика негізінің рөлі идеологияға емес, негізгі, өзгермейтін рухани және моральдық қағидаттар ретінде әлеуметтік құндылықтарға жатады, соның негізінде халық, қоғам, саяси партиялар және саясаттың өзге де субъектілері жаңа Қазақстанды құру үшін қолда бар құралдар мен әдістермен өздерін іске асыра алады.

Бұл ретте Конституциялық реттеудің түпкі негізгі мақсаты - бүкіл қоғамның және әрбір азаматтың әл-ауқаты мен өзін-өзі сақтауы екенін ескеру маңызды. Конституция қоғам дамуының базалық қағидаттарының мазмұнын, мемлекеттегі құқықтық тәртіпті сақтау шарттары мен бағытын айқындай отырып, мемлекет пен қоғамға әсер етеді. Мемлекет тек қоғамның міндеттерін шешудің құралы ретінде түсінілуі керек және елдің демократиялық болашағының стратегиялық мақсаттарына қатысты аспаптық болуы керек.

Осыған байланысты Қазақстандағы қазіргі заманғы Конституциялық процесті түсіну үшін Конституцияның қоғам мен мемлекет өмірінің нақты саяси-құқықтық процестеріндегі Негізгі заң ретіндегі рөлін, оның әлеуетін іске асыру тәжірибесін талдау бірінші кезектегі маңызға ие. «Негізгі Заң» құқықтық категориясы Конституцияның ережелеріне ерекше құқықтық акт ретінде қатаң анықталған сипаттама береді, олардың ерекше нормативтік құқықтық ерекшеліктерін атап көрсетеді, олардың ерекше құқықтық қасиеттерін, басқа құқықтық нормалардан айырмашылығын ашады.

Осыған байланысты Конституция туралы мәселе Негізгі заң ретінде, ең алдымен, Конституцияның негізгі нормативтік құқықтық акт ретіндегі мәніне, оның ең тән құқықтық қасиеттеріне жатады. Сондықтан, мемлекеттің негізгі заңы ретінде Конституция мәселесін қою Конституцияның мазмұны мен негізгі функцияларының мәнін, оның рөлі мен әлеуметтік мақсатын неғұрлым жан-жақты және нақты ашуға ықпал ететіні сөзсіз.

«Негізгі Заң» санатының мазмұнын аша отырып, ең алдымен, Қазақстан Республикасының Конституциясында қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік-саяси құрылымының негіздерін регламенттеуге қатысты Қазақстан халқының құқықтық көзқарастары өзінің заңдық бекітілуін тапқанын есте ұстаған жөн. Конституцияның кіріспесінде: «Біз, Қазақстан халқы, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып, осы Конституцияны қабылдаймыз», - деп салтанатты түрде жарияланады. Қазақстан халқының Конституцияны конституциялық құрылыстың, жеке тұлғаның құқықтық жағдайының және мемлекет пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құқықтық мәртебесінің негіздерін белгілейтін ерекше нормативтік құқықтық акт ретінде қабылдау және оған толықтырулар мен өзгерістер енгізу құқығы оған тиесілі құрылтай билігінің ең жоғары көрінісі болды.

Конституцияны Қазақстан халқының құрылтай билігінің көрінісі ретінде тануға оның барлық ерекше қасиеттері, оның ішінде үстемдік, жоғары күш, Негізгі заңның тікелей әрекеті, оның жоғары беделі және ол құрған барлық бірыңғай мемлекеттік билік органдары үшін сөзсіз негізделеді. Мұның бәрі Конституцияның әлеуметтік-саяси мәнін де, оның демократиялық, құқықтық мемлекет құрылысында Қазақстан халқының мемлекеттік ерік-жігерін іске асыру құралы ретінде мақсатын да айқындайды. Дәл осы мағынада Конституция, ең алдымен, мемлекеттің Негізгі Заңы болып табылады.

Негізгі Заң бола отырып, Конституция мемлекеттің басқа заңдарынан мазмұны, Қабылдау және өзгерту тәртібі, қолданыстағы құқық жүйесінде алатын ерекше орны бойынша ерекшеленеді. Конституция негізгі заң ретінде конституциялық құрылыстың негіздерін, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін, мемлекет пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ұйымдастырылуы мен қызметін белгілеуге байланысты негізгі қоғамдық қатынастарды ғана бекітеді. Бұл Конституцияда ең маңызды құқықтық нормалар бар, олар тек жоғары заңды күшке ғана емес, сонымен бірге саяси билік пен қоғамның өзін-өзі

сақтауының берік тірегі ретінде басқа заңдарға қарағанда құқықтық реттеуді жалпылаудың жоғары деңгейіне ие.

Мұның бәрі Конституцияның мемлекеттің негізгі заңы ретіндегі орасан зор әлеуметтік құндылығы туралы айтады, оның қағидаттары мен нормаларын ұстану мемлекеттің тәуелсіздігін нығайтудың және транзиттік қазақстандық қоғамда кезең-кезеңімен саяси жаңғыртуды жүргізудің басты құралы бола отырып, билік пен қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Конституцияда халқымыздың менталитеті мен құқықтық дәстүрлері де толық ескерілген. Бұл барлық қазақстандықтарға тең мүмкіндіктер берген біздің негізгі заңымыздың ең жоғары құндылығы. Сонымен қатар, Конституцияда отандық конституциялық-құқықтық тәжірибе ғана емес, ол мемлекеттік жүйенің тұрақтылығы мен еліміздегі құқықтық, демократиялық, әлеуметтік және зайырлы мемлекеттіліктің қалыптасуының кепілі бола отырып, әлемдік Конституциялық тәжірибе берген ең жақсы тәжірибенің бәрін біріктірді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы отандық құқықтың жетекші саласы, оның дамуының іргелі өзегі және қайнар көзі бола отырып, елді кезең-кезеңімен саяси жаңғырту тәжірибесі көрсетіп отырғандай, зор жасампаз әлеуетке ие. Шын мәнінде, Конституция - бұл Негізгі Заңның энергиясын тәжірибелік шешімдердің күшіне айналдыра отырып, Қоғам өзінің өмірінің жаңа жағдайларына сәйкес келетін саяси-құқықтық инновацияларды алатын принциптері мен нормалары бар тірі механизм.

Конституцияның мазмұнына жүгінсек, ең алдымен, Конституция мемлекеттің негізгі заңы ретінде отандық қолданыстағы құқық жүйесінде жетекші орын алатынын атап өткен жөн. Конституцияда мемлекеттің жоғарғы актісі ретінде елдің қоғамдық және мемлекеттік құрылымының негізгі тіректері, оның Қазақстан Республикасына Конституциялық мемлекеттің сипатын қамтамасыз етуге арналған негізгі қағидаттары нормативтік тұрғыдан бекітіледі.

Конституция негізгі заң ретінде қолданыстағы құқықтың орталық көзі және өзегі, ағымдағы заңнаманың құқықтық базасы болып табылады. Осыған байланысты ол құқықтық реттеудің негізгі мақсаттары мен объектілерін айқындай отырып және мемлекет органдарының барлық заң шығару қызметінің негіздерін белгілей отырып, бүкіл қазақстандық құқықты дамытуға әртүрлі тәсілдермен әсер етеді.

Конституцияның жоғары заңдық күші бар, оған сәйкес барлық басқа нормативтік құқықтық актілер Негізгі заңның нормалары негізінде және оларды орындау үшін шығарылады. Конституция мемлекеттің бүкіл аумағында тікелей әрекет етеді, бұл оны елдің ұлттық заңнамасын дамытудың жүйелі нормативтік-бағдарлаушы және құқықтық қалыптастырушы факторына айналдырады.

Негізгі заңға сәйкес, Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің қолданыстағы құқық жүйесінде үстем жағдайға ие. Осыған байланысты Конституцияның принциптері мен нормалары мемлекеттің құқықтық жүйесінде бастапқы, іргелі болып табылады. «Конституцияның жоғары заңдық күші бар, - деп атап өтті Мемлекет басшысы К.К. Тоқаевтың «жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғырту» Жолдауында, - және елдің бүкіл құқықтық жүйесінің негізі болып табылады» [2].

Республика Конституциясының жаңа жағдайларда Үстемдігі оны іске асырудың тиімді Нормативтік-құқықтық тетігін қалыптастыруды, конституциялық қағидаттар мен нормалардың тікелей қолданылуын қамтамасыз етуді, сондай-ақ қоғамды, тұлғаны Негізгі Заңға және өзге де құқықтық актілерге, мемлекеттік билік институттарына конституциялық құндылықтар ретінде терең құрметтеу дәстүрлерін қалыптастыруды талап етеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Конституциялық сотын қалпына келтіру қоғам мен мемлекет үшін нақты өмірде Конституцияның үстемдігін іс жүзінде жүзеге асырудың қаншалықты маңызды екендігін айқын көрсететінін атап өту қажет.

Негізгі Заңның қоғам мен мемлекет өмірінің барлық салаларына, азаматтық қоғамның құқық қорғау саласындағы белсенді қызметіне, мемлекет органдары мен олардың лауазымды адамдарының Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары шеңберіндегі жұмысына ықпал етуінің қуатты тәжірибелік құралы Конституцияның тікелей қолданылуы болып табылады. Сонымен бірге, Конституция негізгі заң ретінде қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің әртүрлі салаларында туындайтын барлық сұрақтарға жауап бере алмайды. Осыған байланысты елдің қолданыстағы құқық жүйесі бір орында тұра алмайды, керісінше, Мемлекет басшысының Жолдауларында және Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында 2030 жылға дейін айқындалған қазіргі заманғы сын-қатерлерге барабар ден қоюға мүмкіндік беретін деңгейге отандық құқықты шығару міндеттері шеңберінде демократиялық мемлекеттіліктің қалыптасу серпінін көрсете отырып, тұрақты түрде жетілдірілуіне тиіс [3].

Ұлттық құқықтық жүйені жаңғыртудың жаңа кезеңі аясында заңнама «ұлттық мүдделерді қорғап қана қоймай, қарқынды дамып келе жатқан халықаралық құқықтық ортамен үндесуге тиіс». Бұл жағдайда, шын мәнінде, қазақстандық қолданыстағы құқықтың даму көзі халықаралық құқықтық орта болып табылады. Мемлекет басшысы экономикада да, саясатта да көптеген стратегиялық идеялардың авторы ретінде қазіргі заманғы құқықтың жаңа интеграциялық түсінігін іздеу міндетін қойғаны анық. Көріп отырғанымыздай, қазіргі заманғы құқықтық зерттеулер үшін Ұлттық сала шеңберінде ғана емес, сонымен қатар халықаралық интеграциялық құқықтық ынтымақтастық аясында да қолданыстағы құқық мәселелерін зерттеудің кең векторы қажет. Мұның бәрі Парламенттің, Үкіметтің және мемлекеттің басқа органдарының маңызды қоғамдық қатынастарды заңнамалық реттеудің өзекті міндеттерін уақтылы және тиімді шешуге бағытталған толыққанды қызметін талап етеді. Сондықтан мемлекеттің негізгі заңы ретінде Конституциямен анықталған демократиялық параметрлерде отандық құқықтық жүйенің жұмыс істеуі мен дамуына төтеп беру маңызды.

Өткен конституциялық реформа біздің еліміздің алдында тұрған жаңа сын-тегеуріндердің заманауи шындықтарына сәйкес келетін отандық Конституциялық доктринаны дамыту міндеттерін де айқын көрсетті. Жаңа Қазақстанның құрылысы отандық демократиялық конституционализмнің қатаң ойластырылған, тұтас ғылыми-теориялық тұжырымдамасымен біріктірілген Конституциялық теорияның парадигмасына толығымен мұқтаж.

Қазіргі конституционализмнің іргелі принциптерін терең және жан-жақты түсіну, өз кезегінде, конституциялық және ағымдағы заңнаманы одан әрі дамытуға, қоғамдағы әлеуметтік, саяси және басқа процестерді тиімді басқаруды қамтамасыз етуге байланысты тәжірибелік мәселелерді ғылыми негізделген шешу үшін теориялық және әдіснамалық негіз болады. Қазіргі конституциялық процестің табиғаты мен мазмұнын нақтылау, мемлекеттің негізгі заңы ретінде Конституцияның әлеуетін іске асырудың толыққанды ғылыми-әдіснамалық тұжырымдамасы мен стратегиясын әзірлеу мәселелері де басты маңызға ие.

Айта кетерлігі, 2022 жылғы конституциялық реформа қоғамның демократиялық негіздерін эволюциялық кезеңмен нығайту, күшті және халыққа есеп беретін мемлекетті қалыптастыру, тәуелсіз Қазақстанның тұрақты дамуы үшін өзгермейтін Конституциялық негіздерді құру жөніндегі бірыңғай және мақсатты шаралар кешені ретінде Мемлекет басшысының кезең-кезеңімен демократиялық қайта құру процестері мен конституциялық бастамаларының тығыз өзара байланысын көрсетті.

Конституциялық реформа барысында президенттік басқару нысаны мазмұнының нақты өзгеруіне және өкілді билік органдарының сапалы жаңа рөліне негізделген елдің саяси жүйесінің қазіргі заманғы сын-қатерлерге сәйкес конфигурациясы белгіленді. Парламентті қалыптастырудың жаңа конституциялық тетігі, Қазақстан халқы

Ассамблеясынан Сенатта өкілдік ету және Мәжіліске сайлаудың аралас жүйесін бекіту елдің неғұрлым жетілген партияларын мемлекеттік тетікке ықпалдастыру және бүкіл сайлау ландшафтын көрсету мақсатында Парламентте партиялық өкілдіктің бірегей мүмкіндіктерін жасайды, барлық азаматтардың құқықтарын толық көлемде ескереді [2].

Сонымен қатар, қазақстандық қоғамның саяси жүйесін одан әрі либерализациялау, Қазақстанның жаңа саяси бағытының басқа да міндеттері сияқты, тез өзгеретін тарихи жағдайларда мемлекеттілікті одан әрі нығайтуды және қазақстандық демократияны дамытуды талап етеді.

Көріп отырғанымыздай, бұл Конституцияның Елеулі демократиялық әлеуетін іске асыру туралы, ол республика қызметінің негізгі қағидаты ретінде елдің мемлекеттік өмірінің маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен шешуді белгілей отырып, азаматтардың мемлекет істерін басқаруға тікелей және өз өкілдері арқылы қатысу құқығын жариялайды. Халықты билік көзі ретінде тануға негізделген демократияның дамып келе жатқан процестері жағдайында Негізгі Заңмен бекітілген азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтары жаңа Қазақстанның қалыптасуы мен дамуы болып табылатын аса маңызды тәжірибелік материалға айналуда.

Қазақстандық конституционализмнің болашағы, қоғамда болып жатқан саяси жаңғырудың қайтымсыз процестерінің тұрақтылығы Конституцияның қағидаттары мен нормаларының қаншалықты терең және дәйекті түрде жүзеге асырылатынына байланысты болады. Осылайша, қолданыстағы отандық құқықты тұрақты дамыту үшін мемлекет Басшысының бағдарламалық құжаттарында көрсетілген бастамаларды іске асыру аясында Конституцияның әлеуетін іске асыру қажет.

Қазақстандық қоғамның эволюциялық, тұрақты дамуы Қазақстанның әрбір азаматы ертеңгі күнге, болашаққа нық сенімді болуға тиіс саяси жүйені қалыптастырудың жалпы контекстінде Негізгі Заңның нұсқамаларын дәйекті және барынша іске асыру арқылы ғана мүмкін болады.

Шынында да, мемлекеттің басты міндеті-оның мақсаттары мен азаматтың мақсаттары барлық негізгі бағыттар бойынша сәйкес келуі, өйткені азаматтар мемлекетке олардың азаматтық белсенділігін, жеке және кәсіби өсуін дамыту үшін перспектива мен мүмкіндіктер болған кезде ғана сене алады. Осыған байланысты Мемлекет басшысы: «бүгінде Қазақстан алдында тұрған міндеттер мемлекет пен үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимылын күшейтуді, азаматтық қоғам институттарын жүйелі түрде қайта жүктеуді талап етеді. Реформаларды дайындау мен іске асыруға қоғамдық ұйымдар мен белсенділерді неғұрлым кең және терең тарту қажет. Ол үшін, ең алдымен, барлық ұлттық жобалар мен стратегиялық құжаттарды ашық талқылауды қамтамасыз ету қажет. Бұл мәселеде кез-келген еліктеу, диалогтың көрінуін жасау мүмкін емес. Біз елдегі азаматтық белсенділікті оятып, мемлекет пен қоғам арасындағы саналы және сындарлы серіктестік процесін бастауымыз керек» [2].

Екінші жағынан, Конституция өзінің мәні бойынша саяси және құқықтық акт ретінде билік пен бостандықтың сәйкес келмейтін мүдделерін, олардың тарихи дамуындағы қоғамның басқа да әлеуметтік қайшылықтарын саяси-құқықтық көрініс пен тудыру болып табылатындығын есте ұстаған жөн. Мемлекеттің негізгі заңы ретінде Конституцияның негізгі саяси-құқықтық мазмұны мен мәнін құрайтын билік пен бостандық тепе-теңдігін табу.

Конституцияның саяси және идеологиялық плюрализм, көппартиялылық, әлеуметтік әділеттілік, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі, биліктің және демократияның басқа да құндылықтарының бөлінуі қағидаттарының іске асырылуын қамтамасыз ететін қазақстандық қоғамның әлеуметтік бірлестігінің әмбебап көзі болып табылатыны да маңызды. Сондықтан Конституция елдің тұрақты дамуын қамтамасыз ете отырып, тең құқықтары мен тең мүмкіндіктері бар барлық азаматтарға өз перспективаларын анық көруге, бірге жаңа Қазақстан құруға мүмкіндік береді.

Елді саяси жаңғырту міндеттерін іске асыру барысында Негізгі Заң заңнамада нақтыланған және құқық қолдану тәжірибесімен байытылған неғұрлым терең мазмұнмен толтырылады. Мұның бәрі тұрақтылықты және сонымен бірге Конституцияның елдің қоғамдық дамуына, қоғам мен мемлекеттің эволюциялық модернизациялық өзгерістеріне әсер етудегі динамизмді қамтамасыз етеді.

Жалпы алғанда, Конституцияның орасан зор ресурсын пайдалану отандық мемлекеттілікті одан әрі нығайту, экономикалық саясаттың жаңа қағидаттары, қазіргі заманғы әлеуметтік модельді қалыптастыру, білім беру мен денсаулық сақтаудың тиімді жүйелерін құру негізінде қоғамда келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз етуге нақты ықпал етуі тиіс.

Халықтың конституциялық құқықтық санасын қалыптастыруға бағытталған мемлекет органдарының, саяси партиялардың, құқық қорғау ұйымдарының Негізгі Заңды кеңінен насихаттауы да қажет болып көрінеді. Өйткені, халықтың барлық топтарының құқықтық сауаттылығының негізі, ең алдымен, Конституцияны білу болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау мәселелері Әділет Министрлігі жұмыс істейтін құқықтық ағарту және құқықтық тәрбие бағдарламаларын қоса алғанда, адам құқықтары саласындағы мемлекеттік бағдарламаларды қабылдау және орындау үшін негіз болуға тиіс. Елді кезең-кезеңімен саяси жаңғырту міндеттерін орындау тұрғысында құқықтық ағарту үшін жауапкершіліктің үлкен үлесі халықты құқықтық ағарту саласында жұмыс істейтін азаматтық қоғамның білім беру институттарына, ең алдымен, құқық қорғау қоғамдық ұйымдарына жүктеледі.

Мұның бәрі Республика Президентінің Жолдауларында қойылған жаңа Қазақстан құрылысының міндеттерін іске асыру тұрғысында Конституцияның демократиялық әлеуетін пәрменді іске асыру біздің ортақ және басты мақсатымыз екенін және оған қол жеткізу мемлекет пен қоғамның барлық ресурстарының қаншалықты тиімді жұмылдырылатынына тікелей байланысты екенін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Обращение Главы государства Токаева К.К. народу Казахстана от 6 июня 2022 г. // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
2. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева от 16 марта 2022 г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 №674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>.

УДК 343.14

М. Қ. Ақылбаев*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы***ДӘЛЕЛДЕУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ
НӘТИЖЕЛЕРІН ҚОЛДАНУ**

Андатпа. Мақалада жедел-іздігіру қызметінің нәтижелерін дәлелдеуді қамтамасыз етуде қолданудың өзекті мәселесі қарастырылады. Нормативтік-құқықтық актілерді, тиісті саладағы ғалымдардың пікірлерін талдау, сондай-ақ сот және тергеу тәжірибесін талдау негізінде автор жедел-іздігіру қызметінің нәтижелерін қолданудың процестік тәртібін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірледі.

Зерттеуде дәлелдеу үрдісінде жедел-іздігіру қызметінің рөлін қарастыру ұсынылды. Талқыланатын мәселені нақты түсіну үшін қылмыстық процестегі дәлелдеу институтының және жедел-іздігіру қызметінің орнын жан-жақты зерттеу қажеттілігі мазмұндалды.

Дәлелдеу істі заңды, негізді және әділ шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатында дәлелдемелерді жинаудан, зерттеуден, бағалаудан және пайдаланудан тұрады. Дәлелдеу Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көзделген тәртіппен сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша ғана жүргізіледі.

Заңды түрде алынған, олардың негізінде анықтау органы, анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде айқындалған тәртіппен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген іс-әрекеттің бар екенін немесе жоқ екенін, күдіктінің, айыпталушының немесе сотталушының бұл әрекетті жасағанын немесе жасамағанын, оның кінәлілігін не кінәсіздігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын нақты деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.

Кілт сөздер: қылмыстық процес, дәлелдеу, дәлелдеме, жедел-іздігіру қызметі, жедел-іздігіру шаралары, жедел-іздігіру қызметінің нәтижелері, тергеу әрекеттері.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОБЕСПЕЧЕНИИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ**

Аннотация. В статье рассматривается актуальный вопрос использования в обеспечении доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. На основе анализа нормативно-правовых актов, мнений ученых в соответствующей сфере, а также анализа судебной и следственной практики были выработаны предложения, направленные на совершенствование процессуального порядка использования результатов оперативно-розыскной деятельности.

В исследовании предложено рассмотреть роль оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания. Для более четкого понимания, о чем будет идти речь, предлагается последовательно рассмотреть, что представляет собой институт доказывания в уголовном процессе и что представляет собой оперативно-розыскная деятельность.

Доказывание состоит в собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств с целью установления обстоятельств, имеющих значение для законного, обоснованного и справедливого разрешения дела. Доказывание производится только по уголовным правонарушениям, по которым начато досудебное расследование в порядке, предусмотренном Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан.

Доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, на основе которых в определенном Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан порядке орган дознания, дознаватель, следователь, прокурор, суд устанавливают наличие или отсутствие деяния, предусмотренного Уголовным кодексом Республики Казахстан, совершение или несовершение этого деяния подозреваемым, обвиняемым или подсудимым, его виновность либо невиновность, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказывание, доказательство, оперативно – розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, результаты оперативно-розыскной деятельности, следственные действия.

USE OF THE RESULTS OF OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES WHEN PROVIDING EVIDENCE

Annotation. The article deals with the topical issue of using the results of operational investigative activities in providing evidence. Based on the analysis of normative legal acts, the opinions of scientists in the relevant field, as well as the analysis of judicial and investigative practice, proposals were developed aimed at improving the procedural procedure for using the results of operational investigative activities.

The study proposes to consider the role of operational investigative activities in the process of proof. For a clearer understanding of what will be discussed, it is proposed to consistently consider what constitutes an institution of proof in criminal proceedings and what constitutes operational investigative activity.

Proof consists in the collection, investigation, evaluation and use of evidence in order to establish circumstances relevant to the lawful, reasonable and fair resolution of the case. Proof is carried out only for criminal offenses for which a pre-trial investigation has been initiated in accordance with the procedure provided for by the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan.

Evidence in a criminal case is legally obtained factual data, on the basis of which, in accordance with the procedure defined by the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the body of inquiry, the investigator, the prosecutor, the court establish the presence or absence of an act provided for by the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the commission or non-commission of this act by the suspect, the accused or the defendant, his guilt or innocence, as well as other circumstances that are important for the proper resolution of the case.

Key words: criminal process, evidence, proving, operational–search activity, operational-search activities, results of operational-search activity, investigative actions.

ЖІҚ қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуды қамтамасыз ететін қосалқы құрал болып табылады, себебі, құқық бұзушылықты ашылды деп бекіту үшін заңнамамен кінәсіз тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тартуды жокқа шығаратын, іс бойынша ақиқатты анықтауға кепілдік беретін сәйкес заңды үрдіс, яғни, қылмыстық сот өндірісі анықталған. Заңмен бекітілген тәртіпте айыпталушының кінәсі дәлелденбегенге дейін және сот үкімі заңды күшіне енбегенге дейін қылмыстық құқық бұзушылықты ашылды деп санауға болмайды. Бұған Қазақстан Республикасының Конституциясы тікелей нұсқайды. Сәйкесінше, қылмыстарды ашу бойынша ЖІҚ міндеттерін шешу қылмыстық оқиғаларды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркегенге дейін де, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жедел-іздістірумен қамтамасыз ету үрдісінде де өзекті болып келеді.

Қылмыстық құқық бұзушылықты ашуды оның дерегін табумен (анықтаумен) және оны жасаған тұлғаны анықтаумен сәйкестендіруге болмайды. Қылмыстарды ашу міндетін тұжырымдау заң шығарушының оны кеңінен түсінуінен туындайды және оның шешімін

қылмыс ашылды деп санауға болатын сәтпен бастап анықтамайды, мысалы, тұлғаны анықтау, айып тағу, айыптау қорытындысын жасау, үкім шығару, кінәліні қылмыстық жауаптылық пен жазадан босату.

Қылмыстарды ашу міндетін кеңінен түсіндіру жедел-ізвестіру бөліністерінің анықтау органдарымен және сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарымен өзара әрекет етулеріне, олардың күштері мен құралдарын кінәлі тұлғаларды анықтау мен әшкерелеу барысында біріктіруге септігін тигізеді.

Қылмыстарды ашу міндетін осылай түсіну жедел-ізвестіру бөліністерін қылмыстық сот өндірісінің міндеттерін шешуге бағдар береді. Осы ретте, жедел-ізвестірумен қамтамасыз ету қылмыстық оқиғаларды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеуден бастап қылмыстық сот өндірісінің барлық сатылары үшін маңызды болып саналады. Бұл сатыда маңыздылығы бірдей, яғни, қылмыстық оқиғаларды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеу немесе тіркемеу не оны тергеулілігі бойынша жолдау шешімдерінің бірін таңдау қажет [1, 87 б.].

ҚР ҚПК көрсетілген шешімдердің барлығын қылмыс туралы хабарламаны тексеру сатысы қорытындылайды, содан кейін ғана қылмыс туралы хабарламаны қабылдаған органның немесе басқа да құқық қорғау (мемлекеттік) органының лауазымды тұлғасының тергеулілігіне жатуы мүмкін қылмыс белгілерін көрсететін деректік мәліметтерді және де сәйкес қаулыны шығару үшін негіздердің бар-жоқтығын анықтағаннан кейін тиісті шешім қабылданады [2].

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеу сатысында тергеу әрекеттерін жүргізудің, келесі процестік шешімдерді қабылдаудың, оның ішінде қылмыстық-процестік қызметтің объектілері болып табылатын тұлғалардың құқықтарының шектелуіне (бұзылуына) алып келетін қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шараларының негізділігі туралы маңызды мәселе құқықтық және тәжірибелік тұрғыдан шешіледі, ал қылмыстық деректі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеуден негізсіз бас тартқан жағдайда қылмыстан зардап шеккен тұлғалардың құқықтарын бұзылады, осы ретте қылмыстық деректі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеу (немесе тіркемеу) туралы шешім негізделетін ЖІҚ нәтижелерінің маңыздылығы айқын көрінеді [3].

Бұл жерде процестік тәртіпте анықталуы қажет деректік мәліметтер қарастырылмайды. Керісінше, осы тектес мәліметтер көбінесе қылмыстық процес шеңберінен тыс жүзеге асырылады. Шешім қабылдау үшін қажетті материалдар мен құжаттар және маманның қорытындысы сұратылып алынуы мүмкін, жекелеген тұлғалардан сұрау жүргізілуі мүмкін, тергеп-тексеру басталғанға дейін жүзеге асырылған ЖІҚ барысында алынған мәліметтер қолданылуы мүмкін. Жедел-ізвестіру жолымен қылмыстық деректі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеу немесе тіркемеу туралы шешімді негіздеуге мүмкіндік беретін мәліметтер аясы анықталады. Әр нақты жағдайда мәліметтердің жеткіліктілігі туралы мәселе барлық жинақталған материалдардың жиынтығында лауазымды тұлғаның ішкі сенімі бойынша шешіледі [4].

Қылмыстық деректі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркеу туралы мәселені шешу қылмыс жасаған тұлғаны анықтауға байланысты емес екендігін ескерген жөн. Бұл жағдайда күдікті тұлға анықталмағанда жедел-ізвестіру бөлінісіне оны анықтау міндеті жүктеледі. Атап айтатын болсақ, қылмыс жасаған тұлға анықталмаған жағдайда анықтау органы қылмыс жасаған тұлғаны анықтау үшін ізвестірушілік және жедел-ізвестіру шараларын қабылдауға міндетті екендігі, олардың нәтижелері туралы тергеушіге хабарлау қажеттілігі ҚР ҚПК тікелей көрсетілген. Осыған сәйкес, жасалған қылмысқа кінәлі тұлғаларды анықтауда ЖІҚ басты рөл беріледі. Бұл тұлғаларды анықтау құралдары мен әдістерін таңдау жедел-ізвестіру бөліністерінің құзырында.

ҚР ҚПК келтірілген нормасында ізвестірушілік және жедел-ізвестіру шараларына мән берілгендігін ескерген жөн. Заң шығарушымен қылмыс жасаған күдікті тұлғаларды

анықтауда тек іздестіру шаралары қарастырылған. Басқаша айтқанда, ЖІҚ субъектісі ретінде анықтау органының міндеті – қылмысты дайындап жатқан, жасап жатқан немесе жасаған тұлғаны анықтаудан, нақтылаудан (тендестіруден) тұрады. ҚР ҚПК 157-бабына сәйкес тергеушінің тапсырмасы мен нұсқауы бойынша жүзеге асырылатын іздестіру шаралары терминологиялық тұрғыдан қылмыс жасаған тұлғаны анықтау мен табу (ЖІҚ жүзеге асыру арқылы) түсініктерінің синонимі ретінде қолданылады.

Дәлелдеу мақсаттары үшін тек қылмыс жасаған тұлғаны анықтау жеткіліксіз. Көбінесе күдіктінің, айыпталушышының, қылмыс жасауға қатысы бар немесе одан зардап шеккен өзге де тұлғалардың орналасқан жерін, ұрланған заттарды, бағалы заттарды, қылмыс жасау құралдары мен қаруларын іздеу қажет болып табылады. Ол үшін жедел-іздестіру бөліністері ЖІШ жүргізеді, ұйымдастырушылық және тактикалық шаралар кешенін жүзеге асырады [5].

Анықтау, тергеу және сот органдарынан бойтасалап жүрген, қылмыстық жазадан жалтарған, сонымен қатар, хабар-ошарсыз жоғалған тұлғаларды іздеу одан әрі қарай оларға қатысты қылмыстық-процестік шара қолдану үшін немесе азаматтық-құқықтық сипаттағы жай-күйі мен салдарын анықтау үшін аталған тұлғалардың орналасқан жерін анықтауды білдіреді. Бұл іздеу шаралары қылмыстық-процестік сипатқа ие болмайды және қылмысты ашуға бағытталады немесе оның құрамдас бөлігі болып табылады, алайда, дәлелдеуді қамтамасыз ететін жедел-іздестіру бөлінісінің міндеттерінің бірін құрайды.

Айыпталушыға іздестіру жариялау (ҚР ҚПК 292-бабы) туралы тергеушінің қаулысы немесе сот талқылауы кезінде жасырынған сотталушы, сонымен қатар, сотталған тұлғаны іздестіру туралы соттық анықтауы іздеу міндеттерін шешуге бағытталған ЖІҚ жүзеге асыру үшін негіз ретінде қызмет етеді.

ҚР ҚПК тікелей нұсқауы бойынша қылмыстық істі прокурорға жолдағаннан кейін анықтау органымен тергеу әрекеттері мен ЖІШ тек тергеушінің тапсырмасы бойынша ғана жүргізіледі. Алайда, бұл ЖІҚ субъектілерінің тергеп-тексерілетін қылмыстық іске қатысты ЖІШ жүргізуді тоқтатуды білдірмейді. Аталған тұжырым тергеп-тексеруді жедел-іздестірумен қамтамасыз ету барысында күдіктінің, айыпталушышының бұрынғы қылмыстық қызметінің деректері белгісіз болған жаңа қылмыстардың ашылатындығымен, қылмыс қатысушыларының анықталуымен, қылмыстық процес аясында көзге түскен тұлғалардың қылмыстық қызметінің жаңа эпизодтарының алдын алынатындығымен және жолы кесілетіндігімен, тергеп-тексерілетін қылмыс оқиғасының шеңберінен тыс ЖІҚ басқа да міндеттерінің шешілетіндігімен негізделеді, бұл өз кезегінде ЖІҚ субъектілерінің әрекеттеріне шектеу қоймайды [6, 175 б.].

ҚР ҚПК сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелген қылмыстық істер шеңберінде ғана ЖІШ, сонымен қатар, қылмыстық іс өндірісте болған кезде күдіктілердің жазбаша келісімі негізінде жол берілетін олармен жедел-іздестіру бөліністері қызметкерлерінің кездесулерімен байланысты ЖІШ жүргізу туралы анықтау органдары үшін міндетті болып табылатын прокурор мен тергеушіге ұсынылған тапсырма беру құқығын іске асыру туралы айтылған.

Дәлелдеуді қамтамасыз етуде ЖІҚ нәтижелерін қолдану үшін жедел-іздестіру бөліністерінің лауазымды тұлғаларын тергеу әрекеттеріне қатысуға тартуға, сонымен бірге, аталған лауазымды тұлғаларды тергеу тобының жұмысына тарту мүмкіндігі бойынша тергеушіге құқықтар берілген және бекітілген.

Бұл нормалар тек тергеу әрекеттерін жүргізуге қатысуды бекіткенімен, тергеу әрекеттерін жүзеге асырылатын ЖІШ бірге жүргізуді жоққа шығармайды. Бұл жерде тергеп-тексерудің жеделдігін, ЖІҚ мен дәлелдеудің тиімділігін қамтамасыз ететін қылмыстық-процестік әрекеттерді әзірлеу мен жүргізу үшін жедел-іздестіру жолымен алынған деректік мәліметтер мен олар туралы ақпараттар дереу қолдануды талап етеді.

Бұл ЖІШ жүргізу нәтижелерінің тергеп-тексеру үрдісінде заңдастырылатынын және қылмыстық істер бойынша дәлелдеу барысында қолданылатындығын білдіреді.

Осыған байланысты, электр (телекоммуникациялық) байланыс желілері арқылы берілетін ақпаратты жасырын бақылау, ұстап қалу және түсіріп алу (ҚР ҚПК 243-бабы) сияқты жасырын тергеу әрекеттері тек ақпаратты бақылау мен түсіріп алуды техникалық тұрғыдан жүзеге асыратын жедел-ізвестіру бөлінісінің мүмкіндіктерін тарта отырып жүргізілуі мүмкін. Аталған тергеу әрекеті мәні бойынша өз құрамына жедел-ізвестірушілік және тергеулік элементтерді кірістіреді, себебі, ақпаратты бақылау мен түсіріп алуды жасырын түрде ЖІҚ тән тәсілдер мен құралдарды қолданып жүргізу қажет. Нәтижелерді бекіту (түсіріп алу) ЖІШ шеңберіндегі осы тектес әрекеттерді жүргізуден ажыратылмайды. Осыған орай, аталған жасырын тергеу әрекетінің процестік сипаты фонограммаларды қарап-тексерумен және тыңдаумен, аталған әрекеттерді қылмыстық-процестік тәртіпте бекітумен және оларды іске тіркеумен қорытылады, яғни, қылмыстық-процес шеңберінде бекітілетін ЖІШ нәтижелері қолданылады дегенді білдіреді [7, 54 б.].

ҚР ҚПК сәйкес жәбірленушіге, куәға немесе қылмыстық процесстің өзге де қатысушыларына, сонымен қатар, олардың жақын туыстары мен жақын тұлғаларына өлтірумен, күш қолданумен, мүліктерін жойып жіберумен немесе зақымдаумен немесе басқа да құқыққа қайшы қауіпті әрекеттермен қорқытқаны туралы жеткілікті мәліметтер болған жағдайда сот, прокурор, тергеуші, анықтау органы мен анықтаушы өздерінің құзыреттері шегінде аталған тұлғаларға қатысты ҚР ҚПК бірқатар нормаларында қарастырылған қауіпсіздік шараларын қабылдайды. Бұл қылмыстық-процестік шаралардың оларды жедел-ізвестірумен қамтамасыз етпей және ЖІҚ нәтижелерін қолданбай тиімділігі болмайды.

Жәбірленушінің, оның өкілінің, олардың жақын туыстарының, жақын тұлғаларының қауіпсіздіктерін қамтамасыз ету қажеттілігі туындаған жағдайда тергеуші жәбірленуші, оның өкілі немесе куә қатысатын тергеу әрекетінің хаттамасында олардың жеке басы туралы мәліметтерді көрсетпеуге құқылы, ал тұлғаны тану үшін ұсынған кезде тергеушінің шешімі бойынша аталған тергеу әрекеті танушының тануға ұсынылушы тарапынан көзбен бақылануын болдырмайтын шарттарда жүргізілуі мүмкін.

Алайда, бұл қылмыстық-процестік шаралар өз бетінше процеске қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етпейді, себебі, олар шынайы қорқытулар туралы жеткілікті мәліметтер болған жағдайда ғана қолданылады. Осы орайда, куәның айғақтары лақап атпен немесе оның мәліметтері өзгертіліп берілгендігінің еш маңызы жоқ, себебі, қауіп төніп тұр және оны іске асыратын тұлғаларға нақты адамның жеке басы белгілі. Тану үшін ұсынудың танушының тануға ұсынылушы тарапынан көзбен бақылануын болдырмайтын шарттарда жүргізілуі тергеу әрекетінің хаттамасынан танушының жеке басын анықтап алуды жоққа шығармайды және тануға ұсыну кезінде ғана қауіпсіздік қамтамасыз етіледі.

ЖІҚ нәтижелері көбінесе ескертушілік сипатқа ие және жәбірленушіге, куәға немесе қылмыстық сот өндірісінің өзге де қатысушыларына, сонымен қатар, олардың жақын туыстарына қатысты жасалған қауіптерді жоюға немесе құқыққа қайшы әрекеттердің жолын кесуге мүмкіндік береді. Ол үшін ЖІҚ құпия көмекшілердің және ЖІШ бар мүмкіндіктерінің көмегімен күш қолдануға, мүлікті жоюға немесе зардап келтіруге не басқа да құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға бағытталған ниеттердің анықталуынан және сәйкес әрекеттердің жолы кесілуінен туындайтын кең ауқымдағы мүмкіндіктер бар.

Дәлелдеу оның барысына, әділеттілігіне теріс әсер ететін, сот төрелігі мен қабылданатын сот шешімінің әділеттілігіне күмән келтіретін бірқатар қылмыстардың жасалуымен бірге жүруі мүмкін. Атап айтатын болсақ, бұл ҚР ҚК 15-тарауында қарастырылған құқық бұзушылықтарды жасауға, сонымен қатар, қылмыстық процеске қатысушы тұлғамен байланысты немесе қылмыстық процеспен өзара байланыста жасалуы

мүмкін басқа да құқық бұзушылықтарға қатысты, мысалы: пара алу (беру), қызметтік міндеттерін жүзеге асырумен қоғамдық борыштарын орындаумен байланысты тұлғаны немесе оның жақындарын өлтіру немесе олардың денсаулығына зиян келтіру, адам ұрлау, кепілге алу және т.б.

Бұл жерде ЖІҚ нәтижелерінің рөлі мен маңызы осы тектес қылмыстарды анықтаумен және ашумен ғана емес, алдымен, оларды ескертумен және жолын кесумен қорытылады.

Дәлелдеудің қалыпты қызмет етуін қамтамасыз ету үшін процеске қатысушылардың құқықтарын шектеуге жол берілетіндігін атап өтуге болады. Сенім білдіру сипатындағы мәліметтерді құпияда сақтау, сонымен қатар, қорғау ұстанымы мен тактикасын сипаттайтын мәліметтер РФ ҚПК анықталған, яғни, қорғаушының қорғауды жүзеге асырумен байланысты өзіне мәлім болған мәліметтерді жариялауға құқығы жоқ және қорғаушының немесе өкілдің міндеттерін орындаумен байланысты өзіне мәлім болған мән-жайлар бойынша куә ретінде жауап алынуы мүмкін емес [8, 34 б.].

Осыған қоса, құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау заңға қайшы келмейтін құралдар мен тәсілдер арқылы жүзеге асырылады. Егер де бұл талап бұзылса және қорғаушы немесе қорғалушы заңмен белгіленген жүріп-тұру шеңберінен шықса, онда олардың қорғануға қатысты құқықтарды қолдану турасында мәселе қозғалмайды, сәйкесінше, Қазақстан Республикасының ҚПК қайшы келетін әрекеттерге қатысты оны сақтау туралы мәселе көтеріледі.

Осы жағдайда адвокаттың (қорғаушының), аудармашының немесе өзге де тұлғалардың қатысуымен іске асырылатын сот төрелігі органына қарсы құпия іс-қимыл тәсілдерімен негізделетін ЖІҚ құралдары мен әдістерін қолдануға жол беріледі. Бұл қылмыскер тарапынан жаңадан қолсұғу объектілері болып табылуы мүмкін куәлардың, жәбірленушілердің немесе қылмыстық процестің өзге де қатысушыларының заңды мүдделерін қорғау қажеттілігімен, сонымен қатар, істің мән-жайларын жан-жақты және әділетті қарастыру қағидатын іске асырумен байланысты. Басқаша айтқанда, осы тектес жағдайларға жасалған қылмыс бойынша қорғану құқықтарын шектейтін әрекеттер емес, жаңа қылмысты анықтау, ескерту және жолын кесу туралы, сот төрелігінің мүдделерін қамтамасыз ету қатысты [9, 77 б.].

Сондықтан да, сот төрелігіне қарсы қылмыстарды анықтау мен ашу үшін ЖІҚ нәтижелерін қолданумен сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары мен соттың қалыпты қызметі; қорғау тарапынан да, айыптау тарапынан да әділетті сот төрелігі үшін шарттар қалыптастырылып, дәлелдеу үрдісіне қатысушылардың қалыпты қызметі, сонымен бірге, дәлелдеудің барысы толығымен қамтамасыз етіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уголовный процесс России: учебник / Науч. ред. В.Т. Томин. - М.: Юрайт-Издат, 2003. - С. 213.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі, 2014 жылғы 14 шілде №231-V ҚРЗ [Электронды ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231/k14231_.htm].
3. Қазақстан Республикасының Жедел-іздістіру қызметі туралы Заңы, 1994 жылғы 15 қыркүйек №154-ХІІ [Электронды ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z940004000_#z15].
4. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: научно-практ. комментарий / Под ред. А.Е. Чечетина. - Барнаул: БЮИ МВД России, 2002. С. 142.
5. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: научно-практ. комментарий / Под ред. В.В. Николука. - М.: Спарк, 2003. - С. 160.
6. Чувилов А.А. Оперативно-розыскное право. - М.: НОРМА, 1999. - С. 291.

7. Шматов М.А. Теория оперативно-розыскной деятельности в системе уголовно-правовых наук. - Волгоград: Волгоградская академия МВД России, 2001. - С. 81.

8. Шумилов А.Ю. Проблемы законодательного регулирования оперативно-розыскной деятельности в России. - М., 1997. - С. 103.

9. Шумилов А.Ю. Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий: учебно-практ. пособие. - М., 1999. - С. 116.

УДК 343.352

Д. Ашимбаев

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: ralym-algosh@mail.ru*

ПРИКЛАДНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ И ПОШАГОВЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация. Испокон веков, в обществе с проявлением управленческого аппарата и государственности существовали коррупционные проявления. Великий философ Ш.Монтескье писал следующее: «известно по опыту веков, что всякий человек, обладающий властью, склонен злоупотреблять ею, и он идет в этом направлении, пока не достигнет положенного ему предела». Однако, надо отметить что, масштабы коррупции в разное время и в разных странах не одинаковы, так как ее масштабы и последствия оцениваются не только не достроенными школами, больницами и улицами, но и к сожалению человеческими жертвами. Мир менялся, менялись и масштабы коррупции. Глобализация и становление мирового хозяйства позволили коррупции выйти на международный уровень и стать одним из наиболее массовых опасных явлений современности. В наше время коррупция является одной из серьезнейших проблем во всем мире и объем взяток примерно составляет 2% от мирового ВВП, а это сумма вреда более триллиона долларов.

Ключевые слова: коррупция, право, глобализация, прикладной, фундаментальный, противодействия, наука, анализ, фактор, последствия.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЛАСЫНДАҒЫ ҚОЛДАНБАЛЫ ҚҰРАЛДАР МЕН ҚАДАМДЫҚ ҰСЫНЫМДАР

Андатпа. Ғасырлар бойы басқарушы аппарат пен мемлекеттіліктің көрінісі бар қоғамда сыбайлас жемқорлық көріністері болды. Ұлы философ Ш. Монтескье былай деп жазды: "ғасырлар тәжірибесінен белгілі, билікке ие кез-келген адам оны теріс пайдалануға бейім және ол өз шегіне жеткенше осы бағытта жүреді". Алайда, әр уақытта және әр түрлі елдерде сыбайлас жемқорлықтың ауқымы бірдей емес екенін атап өткен жөн, өйткені оның ауқымы мен салдарын аяқталмаған мектептер, ауруханалар мен көшелер ғана емес, өкінішке орай адам шығыны да бағалайды. Әлем өзгерді, сыбайлас жемқорлықтың ауқымы да өзгерді. Жаһандану және әлемдік экономиканың қалыптасуы сыбайлас жемқорлықтың халықаралық деңгейге көтерілуіне және қазіргі заманның ең қауіпті құбылыстарының біріне айналуына мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта сыбайлас жемқорлық бүкіл әлемдегі ең үлкен проблемалардың бірі болып табылады және пара көлемі әлемдік ЖІӨ-нің шамамен 2% құрайды, бұл зиянның триллион доллардан астам сомасы.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, құқық, жаһандану, қолданбалы, іргелі, қарсы іс

КИМЫЛ, ҒЫЛЫМ, ТАЛДАУ, ФАКТОР, САЛДАР.

APPLIED TOOLS AND STEP-BY-STEP RECOMMENDATIONS IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION

Abstract. From time immemorial, there have been corruption manifestations in a society with a manifestation of the administrative apparatus and statehood. The great philosopher Sh. Montesquieu wrote the following: "it is known from the experience of centuries that every person who has power is inclined to abuse it, and he goes in this direction until he reaches the limit set for him." However, it should be noted that the scale of corruption at different times and in different countries is not the same, since its scale and consequences are assessed not only by unfinished schools, hospitals and streets, but also, unfortunately, by human casualties. The world was changing, and the scale of corruption was changing. Globalization and the formation of the world economy have allowed corruption to reach the international level and become one of the most massive dangerous phenomena of our time. Nowadays, corruption is one of the most serious problems in the world and the volume of bribes is approximately 2% of global GDP, and this is the amount of harm more than a trillion dollars.

Key words: corruption, law, globalization, applied, fundamental, counteraction, science, analysis, factor, consequences.

Испокон веков, в обществе с проявлением управленческого аппарата и государственности существовали коррупционные проявления. Великий философ Ш.Монтескье писал следующее: «известно по опыту веков, что всякий человек, обладающий властью, склонен злоупотреблять ею, и он идет в этом направлении, пока не достигнет положенного ему предела». Однако, надо отметить что, масштабы коррупции в разное время и в разных странах не одинаковы, так как ее масштабы и последствия оцениваются не только не достроенными школами, больницами и улицами, но и к сожалению человеческими жертвами. Мир менялся, менялись и масштабы коррупции. Глобализация и становление мирового хозяйства позволили коррупции выйти на международный уровень и стать одним из наиболее массовых опасных явлений современности. В наше время коррупция является одной из серьезнейших проблем во всем мире и объем взяток примерно составляет 2% от мирового ВВП, а это сумма вреда более триллиона долларов.

Этимологический термин «коррупция» происходит от латинского слова «*corruptio*», означающего порчу, подкуп.

Так, в Кодексе поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, принятом Генеральной Ассамблеей ООН 17 декабря 1979 г., содержится следующее определение: «Понятия коррупция должна определяться национальным правом, следует отметить, что она охватывает совершение или не совершение какого-либо действия при исполнении обязанности или по причине этих обязанностей в результате требуемых или принятых подарков, обещаний или стимулов или их незаконное получение всякий раз, когда имеет место такое действие или бездействие».

Таким образом, здесь под коррупцией понимается подкуп и продажность должностных лиц в связи осуществлением своих функциональных обязанностей с полученным или обещанным незаконным вознаграждением.

Действующим Законом РК «О противодействии коррупции» коррупции дано следующее определение:

«Коррупция это – незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных

(служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ».

На мой взгляд, такое понятие коррупции охватывает широкий круг конкретных проявлений данного общественно-опасного деяния. Как считает видный ученый права А.Н. Агыбаев, коррупция – это «типичный вид беловоротничковой преступности. Следовательно, она высоколатентна, часто отличается изощренностью и причинением крупного ущерба. Особая опасность коррупции состоит в том, что она как раковая опухоль перерождает государственный аппарат, приводит к его необратимым изменениям». Невозможно не согласиться с точкой зрения автора.

Научная среда делит научно-исследовательскую работу на два вида: фундаментальная наука и прикладная наука. Прикладная наука, это — свод знаний, в которых исследования и открытия имеют непосредственную, прямую ориентацию на практику; это науки, обеспечивающие разработку новых технологий, а именно: алгоритмов действия для получения желаемого продукта.

Прикладной является та научная дисциплина, которая применяет существующие научные знания, чтобы разработать более практические, прикладные системы, такие как технология или изобретение.

Прикладными считаются науки, ориентированные на практическое применение знаний, полученных в науках фундаментальных; они служат непосредственно нуждам общества.

Соответственно в борьбе с коррупцией необходимо применять научные подходы, методы и методологию, а также другие вспомогательные функции фундаментальной науки, например, прогностическую функцию, для того чтобы прогнозировать, выдвигая гипотезы, истинность которых проверять на практике либо при использовании практических приемов и методов.

В настоящее время, на этапе четвертой промышленной революции, наше государство достигло немалых технологических результатов, примером которых могут послужить - Электронное правительство и программа Цифровой Казахстан. Электронное правительство (англ. e-Government) — правительство, которое взаимодействует с органами государственной власти, гражданами, организациями в электронном формате с минимальным личным (физическим) взаимодействием. Тем самым, минимизировав коррупционные проявления при оказании государственных услуг, а так же укрепив дисциплину исполнителей гос.услуг и резолюцию должностных лиц.

Таким образом, переход из старой бюрократической системы к новым современным техническим достижениям мирового уровня, которые нацелены на повышение уровня жизни каждого жителя страны за счет использования цифровых технологий, исключает прямой контакт услуга получателя с услугодателем, предотвращая коррупционные правонарушения.

Анализируя коррупциогенные факторы в Республике прихожу к следующему выводу: прикладными инструментами в борьбе с коррупцией являются, а также могут применяться в будущем следующие фундаментальные институты имеющий противодействующий характер, это:

1) Усовершенствование законодательных актов в области противодействия коррупции; (Все пробелы и коллизия законов, допускающие бюрократию и коррупционные правонарушения должны признаваться неконституционными, и приведены в соответствие международным нормам, призывающим против коррупции).

2)Отмена всех устаревших правовых норм, устранение неэффективных норм права, противоречий между ними и пробелы; (Здесь можно было бы рассказать о значимости и роли вновь создающегося у нас Конституционного суда, где каждый гражданин мог бы

обращаться по каким-либо вопросам касающегося его прав, свобод и законных интересов).

3) Вести в учет всех нормативных правовых актов в области противодействия коррупции для того что бы поддержать их в контрольном состоянии. Таким образом, можно было бы провести учет нормативно-правовых актов с применением метода инкорпорация, консолидация и кодификация.

4) Электронное правительство базируется на системе электронного документооборота, системах автоматизации управления государством и других информационных системах. Такие передовые инструменты уменьшают риска проявлений коррупции.

5) Переход на цифровое государство – преобразует инфраструктуры государства для предоставления услуг населению и бизнесу, предвосхищая их потребности. Реализация таких программ в конечном итоге зависит от всех ветвей власти, сложенная работа которых приведут к желаемому результату, а так же уменьшению коррупционных правонарушений. Одним из примеров, можно взять «Е-обращение», который исключает излишнюю бюрократизацию, связанную с рассмотрением обращении, а так же предоставляет гражданам возможность отслеживать ход рассмотрения их обращений в государственных органах.

6) Единая Система Электронного Документооборота это –автоматизации технологических процессов по подготовке, регистрации, структурировании, хранении, архивизации, поиска и обработке документов, контролю их исполнения, авторизации и доступа к ним, выпуска и рассылке документов. Указанная система не дает услугодателям злоупотреблять и превышать своих должностных полномочий.

7) ЕРДР - это автоматизированная база данных, в которую вносятся сведения о сообщениях об уголовных правонарушениях, принятых по ним процессуальных решениях, произведенных действиях, движении уголовного производства, заявителях и участниках уголовного процесса. Данный вид новшества не дает следственным органам заниматься укрывательством уголовных правонарушений, тем самым минимизируя коррупционных проявлений. Т.е. обратившееся лицо самостоятельно, дистанционно контролирует сове обращение, не прибегая к помощью специальных органов.

8) Во многих государственных структурах сотрудникам выдается портативный носимый видеорегистратор (видеожетон) который при осуществлении своих функциональных обязанностей автоматический подключается и ведется видеозапись, который исключает допущения взятки.

9) Устанавливать во всех государственных органах, учреждениях, а так же кабинетах должностных лиц видеокамеры с функцией звукозаписи и прозрачные кабинеты. В примере, прозрачность кабинетов сотрудников полиции оснащенные видеокамерой не позволяет применять насилие и неправомерные способы при расследовании, а также исключает возможность совершения коррупционных правонарушений.

10) При необходимости взаимодействовать новейшие технологий из развитых стран, видеокамеры опознающих лиц совершивших уголовных правонарушений по чертам лица или физиономией.

Далее, на мой взгляд, в качестве пошаговых рекомендации в противодействии коррупции предлагаю следующее:

1) Ввести всеобщее декларирование доходов и имущества. Цель всеобщего декларирования это создание системы эффективного контроля доходов и имущества физических лиц для борьбы с теневой экономикой и коррупционными проявлениями, а также усиление роли государства в обеспечении сбора налогов и других обязательных платежей в бюджет.

2) Усилить нормы уголовного законодательства в сфере коррупционных уголовных

правонарушений, а так же мотивировать всех государственных служащих и квазигосударственного сектора по социально-экономической части;

3) Повысить внутренний иммунитет служащего в противостояние коррупционным проявлениям и воспитывать в духе добропорядочности.

4) С государственными служащими, а также обучающимися непрерывном формате провести профилактические мероприятия в виде лекции-семинара, по вопросам соблюдения кодекса этики, антикоррупционного законодательства, Конституции РК и других правовых актов.

5) Во всех случаях карьерного продвижения вверх по служебной лестнице государственные органы должны руководствоваться по принципу меритократия. При нарушении данного принципа лицо должно привлекаться к суровому наказанию, действия последнего должно оцениваться или приравниваться как коррупционное уголовное правонарушение.

Меритократия это – принцип управления, согласно которому руководящие посты должны занимать наиболее способные люди, независимо от их социального происхождения и финансового положения.

6) Принципиально важной в формировании антикоррупционной культуры является работа с молодым поколением. Формирование антикоррупционных стандартов поведения молодежи должно проводиться целенаправленно и системно. Целесообразно во всех высших и средних образовательных учреждениях ввести специальный предмет по основе антикоррупционной культуры, и обязательным условием, что преподавателями данных предметов должны выступать профессиональные юристы.

7) Информировать население, размещая в средствах массовой информации об антикоррупционной деятельности государства, тем самым укрепляя правовое сознание и правовую культуру.

Если оглянуться назад, наш многострадальный народ за прошедшее тридцатилетие только борется с последствиями коррупции, настало время всерьез бороться с причинами коррупционных проявлений. Соответственно есть большая надежда, что в предстоящем будущем мы полностью искореним коррупцию и будем контролировать коррупционные проявления и риски.

Завершая свой доклад хочу остановиться на словах Президента страны К.К. Токаева:

«Сегодня настал момент для объединения усилий государства и граждан. Коррупция – это глубоко социальная болезнь. Победить мы ее сможем общими усилиями. Нужны новые формы общественного контроля и максимальная прозрачность управленческих решений. Для формирования в обществе «нулевой терпимости» к коррупции должна постоянно проводиться целенаправленная идеологическая работа. В целом антикоррупционной деятельности необходимо придать новый импульс по всем направлениям».

Я искренне верю, что Жана Казахстан – полностью искоренит такое негативное явление как коррупция, которая сдерживает экономическое развитие, негативно отражается на инвестиционном климате, снижает имидж страны, международную заинтересованность в сотрудничестве с Республикой Казахстан.

УДК 340.12 (574)

К. С. Биржанова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: k_birzhanova@mail.ru*

Ж. Д. Тарап

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: tarap79@mail.ru*

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ОҚУ ПӘНІ РЕТІНДЕ ҚАЗІРГІ ӨЗГЕРІСТЕР АЯСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа. Мемлекет және құқық теориясы объективті әлем, табиғат пен қоғам құбылыстары, олардың пайда болуы мен даму заңдылықтары туралы жалпыланған идеялар жүйесі түріндегі шындықтың теориялық көрінісі болып табылады. Оның мақсаты адамдардың Тұрақты, болжамды және қауіпсіз өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін қажет объективті деректерді теориялық жүйелеу арқылы білім қалыптастыру қажеттіліктерімен байланысты.

Теңдік пен әділеттілік негізінде қоғамдық дамудың шынайы құндылықтарына бағдарланған жаңа Қазақстанды дамыту тұрғысынан құқықтық білім беру, қоғам мүшелері мен мемлекеттік қызметшілердің шынайы құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесін күшейту қажет. Бұл процестерге ықпал ету орталығы заң білімі болуы керек, ол орталықсыздандыру, академиялық еркіндікке ие болу жағдайында мемлекет пен құқық теориясының жетекші ұстанымдарын анықтайды, жалпы қабылданған моральдық құндылықтармен және тиісті тұжырымдамалық аппаратпен басталған нақты құқықтық ойлаудың негізін қалайды.

Кілт сөздер: мемлекет және құқық теориясы, пән, заң пәндері, іргелі білім, оқу процесі, қоғам, ғылым, заңдылық, құқықтық сананың қалыптасуы.

ЗНАЧЕНИЕ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА КАК НАУКИ И УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Аннотация. Теория государства и права представляет собой теоретическое отражение действительности в виде системы обобщенных представлений об объективном мире, явлениях природы и общества, закономерностях их возникновения и развития. Ее назначение вызвано потребностями формирования знаний путем теоретической систематизации объективных данных, столь необходимых для обеспечения устойчивых, предсказуемых и безопасных условий жизни людей.

В свете развития нового Казахстана, ориентированного на подлинные ценности общественного развития на основе равенства и справедливости, необходимо усилить процесс правового образования, формирования подлинного правового сознания и правовой культуры членов общества и государственных служащих. Центром влияния на эти процессы, должно стать юридическое образование, которое в условиях его децентрализации, приобретения академической свободы определяет ведущие позиции теории государства и права, закладывающей основы специфического юридического мышления, начиненного общепринятыми нравственными ценностями и соответствующим понятийным аппаратом.

Ключевые слова: теория государства и права, дисциплина, субъекты права, базовое образование, образовательный процесс, общество, наука, законность, формирование правосознания.

THE IMPORTANCE OF THE THEORY OF STATE AND LAW AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE IN THE LIGHT OF MODERN TRANSFORMATIONS

Abstract. The theory of state and law is a theoretical reflection of reality in the form of a system of generalized ideas about the objective world, the phenomena of nature and society, the laws of their origin and development. Its purpose is caused by the needs of knowledge formation through the theoretical systematization of objective data, so necessary to ensure stable, predictable and safe living conditions for people.

In the light of the development of the new Kazakhstan, focused on the true values of social development on the basis of equality and justice, it is necessary to strengthen the process of legal education, the formation of a genuine legal consciousness and legal culture of members of society and civil servants. The center of influence on these processes should be legal education, which, in the conditions of its decentralization, the acquisition of academic freedom, determines the leading positions of the theory of state and law, laying the foundations of specific legal thinking, filled with generally accepted moral values and the corresponding conceptual apparatus.

Key words: theory of state and law, discipline, subject of law, basic education, educational process, society, science, legality, formation of legal consciousness.

Жоғары оқу орындары зияткерлік өнімдер мен қызметтер өндіретін, елде дамып келе жатқан нарықтық экономиканың толыққанды субъектілеріне айналды, сондықтан кәсіби білімнің қарқынды дамып келе жатқан қоғамға сәйкестігі мәселесі өзекті болып отыр. Әлеуметтік-экономикалық дамудың динамикасы жаңа қатынастар жүйесіне енуге уақыт қалдырмайды, тек іргелі білімді ғана емес, сонымен қатар міндеттер қою, мәселені көру және нәтижеге жұмыс жасау қабілеттерін дереу енгізу қажеттілігін талап етеді.

Бұл объективті түрде оқу процесінің түбегейлі өзгерістерге, қолданбалы сипатқа ие болуына назар аударуға мәжбүр етеді. Осыған байланысты Құқықтық пәндер әрқашан тәжірибелік маңызға ие болғанын атап өткім келеді. Алайда, соңғы кездері заң білімін қайта жүктеу туралы талаптар талап етілетін заңгерлерді дайындауда үлкен зиян келтіреді, олардың қажеттілігі азаматтық қоғам мен заңның үстемдігі дамыған сайын артуы керек. Мысалы, «Атамекен» кәсіпкерлер палатасы заңгерлік білім беру жүйесіне басып кіріп, өзінің ерекше талаптарымен белгілі бір шарттарды қояды. Жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын мақұлдау немесе мақұлдамау оның қалауына байланысты болды. Нәтижесінде болашақ заңгердің білімі мен тәрбиесінде түбегейлі маңызды сағаттар мен пәндер пайда болады. Осы түзетулерге байланысты Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы сияқты жеке пән бағдарламадан шығып кетті, оны Қазақстан тарихы өтей алмайды. Одан қалған аз нәрсе азаматтық ұстанымдарды, патриотизмді, халықтың тарихи жадының мызғымастығын дамытуға ықпал етпейді. Егер біз мемлекет пен құқық теориясына жүгінетін болсақ ("теория" деген бір сөз көпшілікті мазалайды), ол дәстүрлі түрде тек заң ғылымында ғана емес, сонымен қатар саясаттану, халықаралық қатынастарда да іргелі пән ретінде жіктеледі, онда біз оны "таза су теориясы" ретінде емес, біздің аудиторияларымыздың терезелерінен тыс шынайы өмірдің көрінісі ретінде ұсынамыз. Мемлекет пен құқық теориясы бүкіл әлеуметтік ғылымның (философия, экономика, әлеуметтану, саясаттану, логика, психология және т.б.) білімін жинақтау нәтижесінде әлем, қоғам, мемлекет, құқық туралы жалпы және нақты идеялар беретін пән болып табылады. Біз туралы, халық, азамат, жеке тұлға және адам ретінде. Ол қарастырылып отырған мемлекеттік - құқықтық құбылыстардың мәні

мен мақсатын қысқаша көрсететін негізгі құқықтық категориялар мен ұғымдарды қалыптастырады. Бұл ұғымдар мен категориялар біздің өмірімізбен үнемі бірге жүреді. Олар туралы білімге ие болу қазіргі уақытта құқықтық білімнің әмбебап тұжырымдамалық аппаратын сөзсіз қалыптастыру, әртүрлі құқықтық жүйелердегі құқықтық құбылыстар туралы идеяларды біріктіру кезінде ерекше өзекті болып отыр.

Теңдік пен әділеттілік негізінде қоғамдық дамудың шынайы құндылықтарына бағдарланған жаңа Қазақстанды дамыту процесінде құқықтық білім беру, қоғам мүшелері мен мемлекеттік қызметшілердің құқықтық санасы мен шынайы құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесін күшейту қажет. Бұл процестерге ықпал ету орталығы заң білімі болуы керек, ол орталықсыздандыру, академиялық еркіндікке ие болу жағдайында мемлекет пен құқық теориясының жетекші ұстанымдарын анықтайды, жалпы қабылданған моральдық құндылықтармен және тиісті тұжырымдамалық аппаратпен басталған нақты құқықтық ойлаудың негізін қалайды.

Қоршаған әлемді білуде ғылым ерекше орын алады, ол зерттеу барысында табиғаттың, қоғамның, адам санасының құбылыстары, олардың пайда болу, өзгеру және даму заңдылықтары туралы білім жүйесі түрінде шындықтың теориялық бейнесін береді. Сондықтан, біздің ойымызша, мемлекет және құқық теориясы бойынша оқу бағдарламасын ұсынуға кіріспес бұрын студенттерге «мемлекет және құқық теориясы ғылым ретінде», «мемлекет және құқық теориясы оқу пәні ретінде» ұғымдарына және олардың арасындағы айырмашылыққа анықтама беру қажет. Олар өздерін түсіну үшін: мемлекет пен құқық туралы білім қайдан пайда болады, олардың қажеттілігі неде және олар әрқайсымыз үшін нені білдіреді.

Шын мәнінде, мемлекет пен құқық теориясы бойынша оқу әдебиеттерінің көпшілігінде оларды ажырату мәселелері қарастырылмайды немесе олардың ерекшеліктері ашылмайды [1, 6 б.]. Сонымен қатар, бұл айырмашылықтың тәжірибелік маңызы зор, әсіресе қазіргі уақытта әлемде тек динамикалық өзгерістер ғана емес, тіпті сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес сияқты. Мемлекет пен құқық теориясы оқу пәні ретінде мемлекет пен құқық теориясынан гөрі ғылым ретінде тұрақты. Сондықтан, бұл оқу пәні қазіргі заманғы шындыққа сәйкес келуі үшін, сәйкесінше, өзгеріп жатқан әлемнің, оның мемлекеті мен қоғамының шұғыл қажеттіліктерін көрсетуі үшін студенттердің ғылыми зерттеулерге белсенді назарын аудару қажет. Осыған сүйене отырып, олар қазіргі заманның жай-күйі туралы түсінік алады және сәйкесінше бұрыннан алған білім негізінде сыни ойлауды дамытады, кәсіби сенімдерінің негізін алады.

Шындықтың көрінуінің әртүрлі жақтары мен формаларын бейнелейтін объектілердің, әсіресе білім объектілерінің әртүрлілігі көптеген ғылымдарды тудырады. Әр ғылымның өзіндік объектісі мен зерттеу пәні бар, олар бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ толығымен сәйкес келмейді. Нысан ұғымы кеңірек, ол танымға таралатын және қорытынды жасайтын сыртқы әлемнің құбылыстарын қамтиды. Тақырып-бұл ғылым зерттейтін объектінің бөлігі, жағы, нақты аспектісі. Егер объект, әдетте, бірқатар ғылымдарға ортақ болса, онда бір ғылымның пәні басқа пәнмен бірдей бола алмайды. Себебі ғылым пәні-бұл ғылым зерттейтін объектінің нақты аспектісі. Демек, кез-келген ғылым өзіне ғана тән бір пәнге ие, оның тәуелсіздігі анықталады. Сондықтан мемлекет пен құқық теориясының тақырыбын қарастыру оның өзіне тән ерекшеліктерін, заң жүйесіндегі ерекшеліктері мен орнын анықтаумен тығыз байланысты.

Мемлекет және құқық теориясы адамдар мен олардың бірлестіктерінің білімін және тиісті тәжірибелік қызметін талап ететін қоршаған шындық құбылыстарын қамтитын әлеуметтік, гуманитарлық ғылымдарға жатады. Оны зерттеу объектісі – қоғамның табиғи-тарихи даму заңдылықтарының мемлекет пен құқық, мемлекеттік-құқықтық және онымен байланысты әлеуметтік өмір құбылыстары сияқты көріну формалары. Нысандардың әртүрлілігі, әсіресе мемлекет пен құқық теориясы арқылы білім объектілері, олардың іс жүзінде көрінуінің әртүрлі жақтары мен формаларын бейнелейді, көптеген басқа заң

ғылымдарын тудырады. Бұл құбылыстар бүкіл заң ғылымының зерттеу нысаны болып табылады, оның негізін мемлекет пен құқық теориясы құрайды, адам, қоғам және мемлекет қызметінің маңызды салалары туралы білімді зерттеп, жеткізеді, бүкіл адамзаттың дамуы туралы негізгі білімді қамтиды. Осылайша, мемлекет пен құқық теориясы объективті әлем, табиғат пен қоғам құбылыстары, олардың пайда болуы мен даму заңдылықтары туралы жалпыланған идеялар жүйесі түріндегі шындықтың теориялық көрінісі болып табылады. Оның мақсаты біздің танымымызда теориялық тұжырымдамалар мен өмір формулаларының логикалық үйлесімділігі ретінде әрекет ететін адамдардың тұрақты, болжамды және қауіпсіз өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін қажет объективті деректерді жүйелеу арқылы білімді қалыптастыру қажеттіліктерімен байланысты.

Мемлекет пен құқық теориясының ғылым ретінде дамуының барлық кезеңінде қалыптасқан білім заң ғылымының барлық бағыттары үшін ортақ болып көрінеді, мысалы: тарихи-құқықтық, салалық, техникалық-қолданбалы, халықаралық құқық. Әлеуметтік даму процесінде мемлекет пен құқықтың әртүрлі көріністерін, соның ішінде мемлекет пен құқық теориясын зерттеуге арналған Тәуелсіз заң ғылымдары олардың мазмұнын, мақсатын, әрқайсысының бір объектіні зерттеуге деген көзқарасының ерекшелігін анықтайтын бір-бірінен ерекшеленеді. Осы ғылымдардың әрқайсысының өзіндік пәні бар, олар белгілі бір сайт, жеке тарап, мемлекет пен құқық болып табылатын зерттелетін объектінің көрінісі бола алады.

Мысалы, мемлекет пен құқықтың тарихы әртүрлі елдердің мемлекеті мен құқығын белгілі бір хронологиялық тәртіппен қарастырады.

Арнайы салалық ғылымдар қоғамдық қатынастар жүйесінің жекелеген компоненттерін зерттейді, олардың құқықтық реттеудегі қажеттілік дәрежесін анықтайды. Тиісінше, Азаматтық құқық саласының мәні қоғамдық қатынастар жүйесі болып табылады, оның нормалары тауарлық – ақшалай сипатқа ие және экономика саласына жататын мүліктік және олармен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді. Пәндік мақсаттағы бұл қатынастар теңдік, ерік-жігердің дербестігі, құқық субъектілерінің мүліктік тәуелсіздігімен сипатталады. Қылмыстық құқық саласының мәні адам, қоғам, мемлекет үшін әлеуметтік қауіптілік дәрежесін анықтайтын адамдардың мінез-құлқы болып табылады. Халықаралық құқық кешенді сала ретінде өзінің мәні халықаралық қатынастар жүйесіне ие, оның нормалары мемлекеттің өзара іс-қимылының әртүрлі салаларындағы қызметін, олардың және халықаралық қарым-қатынастың басқа да қатысушыларының (субъектілерінің), оның ішінде соғыс қимылдары процесіндегі қатынастарын реттейді.

Көріп отырғанымыздай, құқықтық ғылымдардың барлық түрлерінің міндеті - жеке Тараптардың мемлекеттік-құқықтық шындықтың бүкіл жүйесінен оларға тән дамудың нақты заңдылықтарымен оқшаулау және оларды мемлекетке және тұтастай заңға қатысты салыстырмалы Тәуелсіздікте зерттеу. Алайда, олардың барлығы бірігіп, мемлекет пен құқықты объективті қажетті интегралды жүйелер ретінде зерттеуді, олардың пайда болу, даму, өзгеру және жұмыс істеу процесінде жалпы заңдылықтарды білуді қамтамасыз ете алмайды. Тұтастай алғанда қоғамның дамуы туралы, әсіресе оның өмір сүру формалары туралы білімді жалпылау қажеттілігі мемлекет пен құқық теориясы сияқты жеке тәуелсіз заң ғылымын тағайындаудағы пәндік бағытты анықтады.

Мемлекет пен құқық теориясы мемлекет пен заңды тұтастай, олардың жалпы түрін де зерттейді. Ол жалпы нақты заңдылықтарын біртұтас және тұтас жүйелер ретінде зерттейді. Бұдан шығатыны, Біз Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық теориясын емес, тәжірибе, білім және оларды жүзеге асыру тәжірибесі негізінде алынған ғылыми негізделген білімдерде ұсынылған әлемдік мемлекеттік-құқықтық шындықтың бүкіл бейнесін қамтитын мемлекет пен құқықтың жалпы теориясын зерттейміз.

Мемлекет пен құқық теориясы тұтастай алғанда мемлекеттік-құқықтық құрылымдарға тән жалпы нақты заңдылықтарды зерттейді, олардың құрылымдық бөліктеріне таралады және оларды танудың теориялық негізі ретінде қызмет етеді. Әрине, «мемлекет және құқық теориясы» пәнінің атауы осы ғылымның динамикалық сипатын көрсетеді, ол үнемі дамып келе жатқан әлеуметтік қатынастар жүйесін және барлық заң ғылымдары үшін ортақ маңызы бар маңызды мәселелерді зерттеуге бағытталған.

Мемлекет пен құқық теориясы жасаған тұжырымдамалардың ерекшелігі, басқа заң ғылымдарының тұжырымдамалық аппаратымен салыстырғанда, олар үшін жалпы категориялық сипатта болады. Оларға барлық заң ғылымы мен салалық ғылымдар өз мәселелерін, барлық заң шығару және құқық қолдану қызметін зерттеу кезінде негізделеді. Бұл мемлекет пен құқықтың жалпы теориясының басқа заң ғылымдарына қатысты жетекші, әдіснамалық рөлін, оның заң ғылымындағы барлық құқықтық ғылым мен тәжірибенің теориялық негізі ретіндегі басым маңыздылығын анықтайды.

Мемлекет және құқық теориясы оқу пәні ретінде мемлекет пен құқық туралы белгілі бір теориялық білім жүйесі және ғылым мемлекет пен құқық теориясы жасаған құбылыстармен байланысты. Мемлекет пен құқық теориясы, ғылыми негізде негізделген оқу пәні ретінде, нақты құқықтық білімнің призмасы арқылы дамыған көкжиегі, жоғары құқықтық мәдениеті бар болашақ мамандарды даярлау болып табылатын пәндік мақсаты бар белгілі бір жүйе болып табылады.

Оқу пәні ретінде мемлекет пен құқық теориясы мемлекет пен құқық, мемлекеттік және құқықтық құбылыстар, олардың өзара байланысы, өзара байланысы және өзара әрекеттестігі туралы білім береді, нақты өмірдегі мемлекет пен құқықтың ажырамас екендігін көрсетеді. Өзара байланыс: мемлекет пен құқық бірдей себептерге байланысты бір уақытта пайда болады; өзінің тарихи даму процесінде мемлекет пен құқықтың түрі белгілі бір әлеуметтік-экономикалық формацияға сәйкес келеді; мемлекет пен құқық соншалықты тығыз байланысты, олар іс жүзінде бөлек өмір сүре алмайды.

Ғылым объектісі-мемлекет пен құқық теориясы, әрине, мемлекет пен құқық, бірақ сонымен бірге олар философия, тарих, экономика, саясаттану, әлеуметтану, психология және т.б. сияқты басқа ғылымдардың зерттеу нысаны болып табылады. Мемлекет пен құқық теориясы біртұтас және тұтас жүйелер ретінде мемлекет пен құқықтың пайда болуының, дамуының, өзгеруінің және жұмыс істеуінің жалпы нақты заңдылықтары туралы түсініктерге ие болу үшін ғылымның осы салаларынан білім алады. Бұл жерде мен осы нақты заңдылықтарды басқа гуманитарлық ғылымдарды зерттеу тақырыбын құрайтын жалпы әлеуметтік заңдармен шатастырмау керек екендігіне назар аударғым келеді. Мысалы, өндірістік қатынастардың қоғамның өндіргіш күштерінің сипатына сәйкестік Заңы, сұраныс пен ұсыныс заңы Экономикалық теория тақырыбына жатады. Әлеуметтік дамудың жалпы заңдары мемлекет пен құқық теориясымен мемлекеттік – құқықтық құбылыстардың пайда болуы мен даму заңдылықтары тұрғысынан зерттеледі.

Әлеуметтік дамудың белгілі бір кезеңдерінде барлық мемлекеттік-құқықтық құбылыстарға объективті тән жалпы заңдылықтарды зерттей отырып, мемлекет пен құқық теориясы негізгі теориялық тұжырымдамаларды әзірлейді және тұжырымдайды. Бұл ұғымдар категориялық сипатқа ие, өйткені мемлекет пен құқық туралы барлық ғылымдар заң шығару және құқық қолдану қызметінде басшылыққа алатын және қолданатын осы құбылыстар туралы нақты идеялармен толтырылған. Мемлекет пен құқық теориясы өзінің тұжырымдамалық аппараты арқылы мемлекеттік - құқықтық құбылыстар туралы ғылыми негізделген идеялар береді, мысалы: мемлекет пен құқық түрінің сәйкестігі, мемлекет пен қоғамның заң шығару және құқық қолдану қызметі, құқық пен құқықтық қатынастардың арақатынасы, демократияның дамуы, заңдылық пен құқықтық тәртіп, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуы.

Бұл ұғымдар барлық гуманитарлық ғылымдар үшін жалпы теориялық негіз болып табылады және бүкіл заң ғылымының теориялық негізі ретінде заң ғылымындағы басым

орынды анықтайды. Бұл мемлекет пен құқықтың жалпы теориясының тарихи-құқықтық, салалық және басқа да заң ғылымдарына қатысты жетекші, әдіснамалық рөлін анықтайды, бұл нақты өмірдегі мемлекет пен құқықтың ажырамас екендігін көрсетеді.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың бәрі қорытынды жасауға мүмкіндік береді: мемлекет пен құқық теориясының тақырыбы мемлекет пен құқықтың пайда болу, даму, өзгеру және жұмыс істеу заңдылықтарын және олармен байланысты құбылыстарды құрайды.

Мемлекет пен құқық теориясы жасаған ұғымдардың ерекшелігі олардың категориялық сипатта болуында. Бұл категориялар белгілі бір құқықтық ойлаудың тұжырымдамалық аппаратын құрайды, олардың призмасы арқылы мазмұны бойынша жалпыланған және тұжырымдамалардың қысқаша мазмұны белгілі бір мемлекеттік – құқықтық құбылысты ашады. Мемлекет пен құқықты зерттеу мен ұсынудың сипатына, олардың органикалық бірлігі мен бір-бірінің өзара делдалдығына объективті және субъективті жағдайлар, адамның материалдық және рухани өмірінің шарттары әсер етеді.

«Мемлекет және құқық теориясы» ғылымының пәнін және «мемлекет және құқық теориясы» оқу пәнінің пәнін ажырату мемлекет және құқық теориясы ғылым ретінде мемлекеттік-құқықтық құбылыстардың заңдылықтарын зерттейді және олар туралы білімді қалыптастырады. Осы ғылымның біліміне сүйене отырып, мемлекет пен құқық теориясы оқытуға арналған оқу пәні ретінде негізделген. Мемлекет және құқық теориясы, іргелі пән ретінде, логикалық негізделген, жүйеленген, әмбебап, мемлекеттік – құқықтық шындық туралы білімнің сенімділігіне ұмтылады.

Міне, осы пән біздің өміріміздің ең күрделі құбылыстары туралы білімді меңгеру үшін жеткілікті сағаттарға ие емес. Бірақ қоғамға, мемлекетке, жеке адамға көмек, кеңес беру, қолдау көрсету, олардың мүдделерін қорғау үшін заңгерлер қажет [2, 23 б.]. Заңгерлер, бұл тамырына үңілген адамдар: басқалар көрмейтін нәрсені көреді, басқалар білмейтін нәрсені біледі, басқалар жасай алмайтын нәрсені біледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рассолов М.М. Теория государства и права. М., Юнити. 2015.С.6.
2. Бертельс Ж. – Л. Общая теория права. М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. С.23.

УДК 341.4

С. Ш. Даубасов¹, Д. Ж. Белхожаева*², А. Жомартқызы³

¹ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті

² Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы

³ Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

*e-mail: dinar_15@list.ru

ЭКСТРАДИЦИЯ ИНСТИТУТЫН ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл жұмыстың өзектілігі қазіргі уақытта шешуді қажет ететін қылмыскерлерді беруді құқықтық реттеуде бірқатар проблемалар бар екендігіне байланысты. Жұмыстың мақсаты экстрадициялауға байланысты кейбір мәселелерді зерттеу, сондай-ақ оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Бүгінгі таңда әлемдік қоғамдастық елдерінің көпшілігі қазіргі заманның түрлі жаһандық

проблемалары, соның ішінде қылмысқа қарсы іс-қимылмен тығыз байланысты халықаралық ынтымақтастыққа белсенді қатысады. Экстрадициялау институты халықаралық қылмыстық құқықтың маңызды институты, сондай-ақ қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастық бағыттарының бірі бола отырып, сот төрелігін жүзеге асыруда және құқық бұзушыларды жазалауда маңызды рөл атқарады.

Мақалада халықаралық және ұлттық құқықта беру институтын іске асыру мәселелері және оларды шешу жолдары зерттеледі. Мемлекеттердің экстрадициялау саласындағы ынтымақтастық нысандары, сондай-ақ қауіпті іс-әрекет жасауға кінәлі адамдарды жазалаудың сөзсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған халықаралық келісімдер қаралады.

Кілт сөздер: қылмыс, қылмыстық құқық, жаза, ұстап беру, экстрадиция, халықаралық құқық, халықаралық ынтымақтастық, ұстап беру туралы шарт.

ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ИНСТИТУТА ЭКСТРАДИЦИИ

Аннотация. Актуальность данной работы обусловлена тем, что в настоящее время имеется ряд проблем в правовом регулировании выдачи преступников, которые требуют решения. Цель работы заключается в исследовании некоторых проблем, связанных с экстрадицией, а также выработке предложений по их решению. На сегодняшний день большинство стран мирового сообщества принимают активное участие в международном сотрудничестве по различным глобальным проблемам современности, в том числе тесно связанным с противодействием преступности. Институт экстрадиции, являясь важнейшим институтом международного уголовного права, а также одним из направлений международного сотрудничества в области противодействия преступности, играет немаловажную роль в осуществлении правосудия и наказании правонарушителей.

В статье исследуются проблемы реализации института выдачи в международном и национальном праве и пути их решения. Рассматриваются формы сотрудничества государств в сфере экстрадиции, а также международные соглашения, направленные на обеспечение неотвратимости наказания лиц, виновных в совершении опасного деяния.

Ключевые слова: преступление, уголовное право, наказание, выдача, экстрадиция, международное право, международное сотрудничество, договор о выдаче.

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTION OF EXTRADITION

Abstract. The relevance of this work is due to the fact that there are currently a number of problems in the legal regulation of the extradition of criminals that need to be addressed. The purpose of the work is to study some of the problems associated with extradition, as well as to develop proposals for their solution. To date, most of the countries of the world community are actively involved in international cooperation on various global problems of our time, including those closely related to combating crime. The Institute of Extradition, being the most important institute of international criminal law, as well as one of the areas of international cooperation in the field of combating crime, plays an important role in the administration of justice and the punishment of offenders.

The article examines the problems of the implementation of the institution of extradition in international and national law and ways to solve them. The forms of cooperation of States in the field of extradition are considered, as well as international agreements aimed at ensuring the inevitability of punishment of persons guilty of committing a dangerous act.

Key words: crime, criminal law, punishment, extradition, extradition, international law, international cooperation, extradition treaty.

Қазіргі әлемде қылмыс мәселесі жекелеген мемлекеттер үшін ғана емес, бүкіл

адамзат үшін қауіпті. Қылмыс сипатының күрделенуіне байланысты мемлекеттердің қылмысқа қарсы күрес саласындағы ынтымақтастығына байланысты мәселе өзекті болып отыр. Соңғы жылдары жекелеген мемлекеттердің аумағында қылмыс жасады деп айыпталған адамдардың саны шет елдердің аумағында сот төрелігінен жасырынып жүр. Экстрадициялау саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастығы қазіргі заманғы халықаралық қылмыстық құқықты реттеу саласына жатады. Қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету шеңберінде іске асырылатын қылмысқа қарсы күресте мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастық нысандарының бірі экстрадициялау (қылмыскерлерді ұстап беру) болып табылады.

Кез-келген қылмысты әрдайым жазалау керек деген қағида халықаралық қылмыстық заңда бұрыннан императивті деп саналған, сондықтан осы қағиданы жүзеге асыру үшін қажетті ережелер мен рәсімдерді жеңілдету бүгінгі күннің ең маңыздыларының бірі болып табылады. Сондай-ақ, қылмыспен күресте мемлекеттердің ынтымақтастығы процесінде ережелер мен рәсімдерді белгілеу оңай процесс емес; бұл мәселені шешуде көбінесе бірдей емес егемен мемлекеттердің мүдделері кездеседі.

Экстрадиция институты үнемі дамып, жетілдіріліп отыратындықтан, мұндай ынтымақтастық халықаралық қатынастарды дамыту үшін қажет [1].

Қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер жасаған адамдарды ұстап беру (әдетте, жалпы қылмыстық қылмыстар) қылмысқа қарсы күрестегі ынтымақтастықтың тиімділігін арттыратын құрал болып табылады, оған өңірлік және жергілікті (мемлекетаралық ынтымақтастықтың екі жақты деңгейінде) неғұрлым маңызды мән беріледі. Мәселен, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің құзыретті органдарының қылмысқа қарсы күрестегі өзара іс-қимылының негізгі нысандары бірлескен тергеу және жедел-ізвестіру іс-қимылдарын жүзеге асырумен, сұрау салулар мен өтініштерді орындаумен, халықаралық ұйымдар шеңберіндегі ынтымақтастықпен қатар бұрынғысынша танылады:

а) қылмыстық жауаптылыққа тарту, үкімді орындау үшін адамдарды ұстап беру және тиісті шарттарда көзделген тәртіппен жазасын одан әрі өтеу үшін сотталғандарды беру;

б) егер экстрадициялауға жол берілмеген жағдайда, өз мемлекетінің азаматтарын ТМД-ға қатысушы басқа мемлекеттердің аумақтарында қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартуды қамтамасыз ету [2].

Әрбір мемлекеттің қылмыспен күресуге деген ұмтылысы Халықаралық қылмыстық құқықтың маңызды институттарының бірі ретінде экстрадиция институтына ерекше назар аударылатын көпжақты және екіжақты шарттар жасасу үшін негіз болып табылады. Экстрадициялау туралы халықаралық келісімдер қандай да бір қауіпті іс-әрекет жасаған адамдар үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз етуге бағытталған. Экстрадициялауды көздейтін халықаралық шарттардың көптігіне қарамастан, олар мінсіз емес. Бұған дәлел-экстрадиция саласындағы бірыңғай стандарттардың болмауы.

Осылайша, экстрадиция институты мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығы саласында біріктіруші функцияны орындайды, қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық міндеттемелерді орындаудың маңызды құралы болып табылады.

Қылмыстық істер бойынша мемлекеттер арасында құқықтық ынтымақтастықтың жоқтығы фактісі қылмыс бір мемлекетте қылмыс жасау, содан кейін басқа мемлекеттің аумағында жасыру және сол арқылы қылмыстық жазадан аулақ болу, ал кейбір жағдайларда қылмыстық әрекетті жалғастыру үшін сәтті қолданылады. Ұстап беру рәсімдерінің қиындауы, негізінен, тиісті ұлттық заңнаманың жетілмегендігімен немесе болмауымен, мемлекеттердің халықаралық және Ұлттық нормаларын қолдану проблемаларымен, азаматтықпен және шешуді талап ететін өзге де факторлармен байланысты. Жағдай ұлттық ғана емес, сонымен бірге халықаралық қауіпсіздіктің негізін бұзатын қылмыстардың саны артып келе жатқандығымен күрделенеді [3].

Қазіргі кезеңдегі экстрадиция институтының рөлі артып келеді, бұған

мемлекеттердің осы саладағы өсіп келе жатқан белсенділігі дәлел бола алады: жаңа заңдар қабылданады, халықаралық келісімдер жасалады, халықаралық ұйымдардың қарарлары қабылданады, сот тәжірибесі барған сайын кеңейе түсуде. Экстрадициялау мәселелерін зерттеудің орындылығы қазіргі уақытта Ұлттық құқықтық іс жүргізу заңнамасындағы олқылықтарды жою, халықаралық құқықтың талаптары мен стандарттарына байланысты құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру қажеттілігінен туындады.

Сонымен бірге, қазіргі уақытта экстрадициялауға арналған көптеген мәселелер аз зерттелуде, осы институтты теориялық түсінуге және оның құқықтық нормаларын дұрыс тәжірибелік қолдануға байланысты көптеген өзекті мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр.

Ұстап беру институты халықаралық құқықта да, ұлттық құқықтық заңнамада да құқықтық жауаптылыққа және (немесе) жазасын өтеуге тарту үшін Бір (сұрау салынатын) мемлекет басқа (сұрау салушы) мемлекетке қылмыс жасаған адамды беруді регламенттейтін нормативтік нұсқамалардың жиынтығын білдіреді [4].

Алайда, кейбір елдер тиісті Еуропалық конвенцияға қатысқанына қарамастан, сұрау салынатын мемлекетке «өз азаматтарын беру» деген б-баптың ережелерін елемей, өз азаматтарын ұстап беру туралы өтініш жасайды. Мұндай прецеденттер халықаралық құқықтың негізгі принциптеріне қайшы келеді, оған сәйкес мемлекет өзіне қабылданған шарттық-құқықтық міндеттемелерді орындауға міндетті.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, қылмыспен күресте мемлекеттердің ынтымақтастығы саласындағы өте маңызды жетістіктерге қарамастан, экстрадициялау сияқты халықаралық құқықтық әділет институтын іс жүзінде жүзеге асыруда біркелкі тәсіл жоқ деп айтуға болады.

Өздеріңіз білетіндей, экстрадиция институтының қалыптасуы халықаралық құқықтың дамуымен қатар жүрді және барлық тарихи кезеңдерді қамтиды. Бұл экстрадиция институты әлемдік қоғамдастықта бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың алдын алу міндеттерін шешуге бағытталған халықаралық қауіпсіздік жүйесін құру қажеттілігі туындағанға дейін белгілі болды.

Ежелгі әлемде экстрадициялау тәжірибесінің бар екендігінің дәлелі – б.з.д. 1296 жылы (1278) жасалған Мысыр перғауыны Рамсес II-нің Хетт патшасы Хеттушил III-мен жасасқан шарты. Онда «Егер біреу Мысырдан қашып, Хетт еліне кетсе, онда Хетт патшасы оны ұстамайды, бірақ Рамсес еліне оралады» делінген. Шарттың мәтінінен тек құқықтық қылмыскерлер ғана емес, хетттер елінде болатын және Египет талап ететін барлық адамдар да ұсталуы керек [5].

Ежелгі Грецияда афиналықтардың Македония патшасы Филиппке оның өміріне қол сұғатын барлық адамдарды беруге келіскендігінің мысалы бар, ал ахайлар Спартаға, егер оның ауылдардың біріне шабуыл жасаған азаматтары берілмесе, одақтың бұзылуымен қорқытты.

Алайда, егер құлдық дәуірде экстрадиция институты мемлекеттердің бытыраңқылығы мен бәсекелестігіне байланысты өте сирек қолданылса, онда феодализм кезеңінен бастап және одан әрі экстрадициялық шарттардың саны өсті, сондай-ақ саяси себептер бойынша қудаланатын адамдарды (сұрау салынатын мемлекеттің аумағында баспана берілген адамдарды) және өз азаматтарын ұстап бермеу қағидаттары бекітілді.

Халықаралық құқыққа сәйкес ұстап беру тиісті мемлекеттер арасында жасалған шарт негізінде жүзеге асырылады. Бұл не екіжақты шарт, не сұрау салушы мемлекет те, сұрау салынатын мемлекет те қатысушылары болуға тиіс көпжақты конвенция болуы мүмкін. Еуропалық жүйеге негізделген ұстап беру туралы халықаралық нормалар 1957 жылы Кеңес қабылдаған, кейіннен БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 14 желтоқсандағы қарарымен қабылданған ұстап беру туралы үлгілік шарттың негізіне айналған құқық бұзушыларды ұстап беру туралы Еуропалық Конвенциямен кодталған [6].

Беру мәселелері Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде 2002 жылғы 7

қазанда жасалынған азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенцияда да регламенттеледі. Беру мәселелері жөніндегі халықаралық шарттардың кіріспелерінде уағдаласушы мемлекеттер егемендікті, тең құқылықты және өзара пайданы құрметтеу, бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, сондай-ақ халықаралық құқықтың басқа да нормалары негізінде мынадай мақсаттарға қол жеткізуге ұмтылатыны атап өтілген:

а) қылмысқа қарсы күрес саласындағы ынтымақтастықты нығайту және кеңейту;
 б) қылмысқа қарсы күрес саласында бірлескен күш-жігерді неғұрлым тиімді ету;
 в) ұстап беру тәртібін регламенттеуге мүмкіндік беретін екіжақты құқықтық тетіктерді құру арқылы сот төрелігінің тиімділігін арттыруға жәрдемдесу [7].

Еліміздің заңнамасына келетін болсақ, ол экстрадиция саласындағы мәселелерді де реттейді. Адамдарды ұстап беру туралы тиісті нормалар Қазақстан Республикасының Конституциясында [8], Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде [9], Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексінде [10] бар.

Сонымен бірге, қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы одан әрі жетілдіруді қажет етеді, егер сұрау мемлекеттік құпияны құрайтын ақпараты бар адамға қатысты жіберілген болса, ұстап беру туралы қосымша қосымша ереже, өйткені оны жариялау елдің егемендігіне, қауіпсіздігіне және басқа мүдделеріне айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін [11].

Нормативтік-құқықтық актілер мен ғылыми әдебиеттерді талдағаннан кейін, экстрадиция институтында көптеген шешілмеген мәселелер бар екенін атап өтуге болады, атап айтқанда:

1. Экстрадицияның құқықтық табиғатын түсіну бірдей емес. Кейбір ғалымдар қылмыскерлерді ұстап беру тек әкімшілік мәселе деп санайды, өйткені көбінесе бұл туралы шешімді сот емес, үкімет немесе мемлекеттің басқа органы қабылдайды. Демек, бұл институтты әкімшілік немесе мемлекеттік заңға жатқызуға болады. Сонымен бірге экстрадицияны қылмыстық іс жүргізу құқығының институты ретінде қарастырған жөн, өйткені қылмыс жасаған адамды басқа елге беру тәртібі белгілі бір іс жүргізу кепілдіктерін сақтай отырып жүргізілуі керек. Экстрадицияны қылмыстық заңның бөлігі ретінде атап айтқанда жазаны орындау институты деп санауға болады.

2. Еуропа елдерінде экстрадициялау туралы шешімді, әдетте, сот органдары, атап айтқанда қарапайым қылмыстық соттар қабылдайды. Сонымен бірге, көптеген елдер қылмыскерлерді ұстап беру мәселелерін шешу үшін арнайы сот органдарын — төтенше соттарды құруға мүмкіндік береді деп санайды. Сондықтан халықаралық әділет жүйесіне ерекше соттарды енгізудің орындылығы туралы мәселені қарау қажет.

3. Халықаралық шарттарда және мемлекеттердің ішкі (ұлттық) қылмыстық заңнамасында дефинитивті аппарат жоқ, «экстрадициялау» ұғымы заңнамалық түрде айқындалмаған, «қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек», «қылмыскерді ұстап беру», «сотталған адамды беру» дефинициялары айқындалмаған. Мұның бәрі экстрадиция сияқты проблеманың маңыздылығы туралы айтуға мүмкіндік береді, әсіресе жоғары лауазымды тұлғалардың халықаралық құқықтық жауапкершілігі туралы мәселені жетілдіруді талап етеді.

4. Экстрадициялау мәселелері әртүрлі салалық заңдармен реттелетін мемлекеттерде нормалардың қайталануы жиі орын алады, бірақ экстрадициялаудан бас тартудың құқықтық негіздемесіне қатысты көптеген ережелер оларда көзделмеген. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, экстрадициялаудың барлық мәселелерін мемлекетішілік құқықтың бір саласында немесе экстрадициялау туралы арнайы заңда қарастыру заңды болар еді, әсіресе экстрадициялау туралы үлгі шарт аталған проблемаға ұқсас көзқарас жасауға мүмкіндік береді. Осының барлығы кейіннен экстрадициялаудан бас тарту үшін құқықтық негіздердің бірыңғай стандарттарын белгілеуге ықпал ететін болады, бұл өз кезегінде экстрадициялауды ұсыну практикасындағы проблемаларды болдырмауға

мүмкіндік береді. Бүгінгі күні халықаралық құқықта барлық елдер қатысатын әмбебап халықаралық шарт (конвенция) жоқ.

5. Экстрадицияны құқықтық реттеу, әдетте, екі жақты келісімдерге негізделген. Алайда мемлекеттер арасында мұндай келісім болмаған және экстрадициялау туралы мәселе ұлттық деңгейде шешілетін жағдайлар бар.

Біздің ойымызша, экстрадициялық ережелерді біріздендірудің қазіргі проблемасы БҰҰ аясында ұстап беру туралы әмбебап Конвенцияны қабылдау арқылы шешілуі мүмкін, бұл мемлекеттердің экстрадициялық заңнамасын одан әрі жетілдіру және біріздендіру мәселелерін өзектендіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Измайлова П.Р. Институт выдачи в международном уголовном праве // Тр. Ин-та гос. и права РАН. -2010. - № 3. - С. 37.

2 Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: теория и практика уголовного права и уголовного процесса. - М., 2016. - С. 304.

3 Сафаров Н.А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. - М., 2015. С. 158.

4 Панов В.П. Международное уголовное право. - М., 2015. - С. 5320.

5 Кузнецов Д.В. Развитие международного права XX в.: Монография. - М., 2001. С. 87.

6 Европейская Конвенция о выдаче от 13.12.1957 г. // <http://docs.cntd.ru/document/1902174/>

7 Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенция // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000531>

8 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 ж. 30 тамыздағы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>

9 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 ж. 3 шілдедегі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

10 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі 2014 ж. 4 шілдедегі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>

11 Nguyen Van Dung. Ensuring the principle of litigation in Vietnamese criminal proceedings // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті ХАБАРШЫ «Юриспруденция» сериясы, 2021. - №3(65). – Б. 33-41.

УДК 342.5

А. А. Дегенбаев

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

БИЛІК БӨЛУДІҢ МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бабының 1-тармағында халықтың толық билігі конституциялық тұрғыда бекітілген. Мемлекеттік органдардың бүкіл жүйесін Қазақстан халқы құрады. Мемлекеттік билік халыққа тиесілі. Осы конституциялық құзырына сүйеніп, халық жоғарғы лауазым иесі, мемлекет басшысы - Республика Президентін сайлайды. Халық тікелей немесе өз өкілдері арқылы заңнамалық

қызметті атқаратын Республиканың жоғары өкілетті органы – Парламентті қалыптастырады, жергілікті өкілетті органдардың барлық буындарын - мәслихаттарды сайлайды. Сонымен бірге, Қазақстанның қолданыстағы ұлттық құқығында халықтың мемлекеттік еркі білдірілген. Қазақстан халқы тарихта тұңғыш рет кеңес кезеңі және кеңестік дәуірден кейінгі кезеңде, 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумде Негізгі Заң - Конституцияны қабылдады. Онда мемлекеттік және қоғамдық құрылым негізін, мемлекеттік құрылым және басқару формасын, мемлекеттік билік тармақтары құрылымын, мемлекет және қоғамның бүкіл саяси жүйесінің қызметі мен ұйымдастырудағы басты демократиялық қағидаларын белгілеп берді.

Кілт сөздер: мемлекеттік билік, мемлекеттік органдар, билікті бөлу, заң шығару билігі, атқарушы билік.

ЗНАЧЕНИЕ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ И СПЕЦИФИКА СТРУКТУРЫ

Аннотация. В пункте 1 статьи 3 Конституции Республики Казахстан конституционно закреплена полная власть народа. Всю систему государственных органов формирует народ Казахстана. Государственная власть принадлежит народу. Исходя из этой конституционной компетенции, народ избирает Верховного должностного лица, главы государства - Президента Республики. Народ формирует высший представительный орган Республики – парламент, занимающий законодательную должность непосредственно или через своих представителей, избирает все звенья местных представительных органов - маслихаты. Вместе с тем, в действующем национальном праве Казахстана выражена государственная воля народа. Народ Казахстана впервые в истории в советский период и постсоветский период 30 августа 1995 года на республиканском референдуме принял Основной закон - Конституцию. В нем обозначены основы государственного и общественного устройства, форма государственного устройства и управления, структура ветвей государственной власти, основные демократические принципы функционирования и организации всей политической системы государства и общества.

Ключевые слова: государственная власть, государственные органы, разделение властей, законодательная власть, исполнительная власть.

THE MEANING OF THE SEPARATION OF POWERS AND THE SPECIFICITY OF THE STRUCTURE

Abstract. Paragraph 1 of Article 3 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan constitutionally establishes the full power of the people. The entire system of state bodies is formed by the people of Kazakhstan. State power belongs to the people. Based on this constitutional competence, the people elect the Supreme Official, the Head of State - the President of the Republic. The people form the highest representative body of the Republic – the Parliament, which holds legislative office directly or through its representatives, elects all links of local representative bodies - maslikhats. At the same time, the current national law of Kazakhstan expresses the state will of the people. The people of Kazakhstan for the first time in history during the Soviet period and the post-Soviet period on August 30, 1995, at a republican referendum, adopted the Basic Law - the Constitution. It outlines the foundations of the state and social structure, the form of government and governance, the structure of the branches of state power, the basic democratic principles of functioning and organization of the entire political system of the state and society.

Key words: state power, state bodies, separation of powers, legislative power, executive power.

Конституцияға сәйкес, халық пен мемлекет атынан билік жүргізу құқығы Президентке, сондай-ақ конституциялық құзыры шеңберінде Республика Парламентіне тиесілі. Парламент биліктің жоғары органы бола отырып, елде заңнамалық қызметті атқаратын біртұтас мемлекеттік биліктің заңнамалық тармағы болып саналады. Заң қабылдай отырып, Парламент халық пен мемлекеттің ерік-мүддесін білдіреді.

Мемлекеттің жоғары атқарушы органы болып табылатын Үкімет халық тарапынан сайланбайды. Ол тек өз құзыры аясында мемлекет атынан билік жүргізеді. Ал Конституцияда «басқа мемлекеттік органдар» деп прокуратураны, Конституциялық Кеңесті, Орталық сайлау комиссиясын, жергілікті өкілді және атқарушы органдарды қоса алғанда, осы баптың үшінші тармағында аталмаған барлық қалған мемлекеттік органдар саналады. «Өкілеттікті табыстау» деп Үкімет пен өзге де мемлекеттік органдардың дәрежесін анықтайтын Конституцияда бекітілген заңдар мен басқа да нормативтік актілер ұғылады. Қазақстан - унитарлық (біртұтас) мемлекет. Мемлекеттің унитарлығы жоғар мемлекеттік билік органдарының біртұтас жүйесін билікті үш тармаққа бөлу қағидасына сай құру дегенді білдіреді (Конституцияның 2-бабының түсіндірмесін қараңыз).

ҚР Конституциясына сәйкес, ҚР Парламенті биліктің заң шығарушы тармағы саналады. ҚР Үкіметі - биліктің атқарушы тармағы, ҚР Жоғарғы Соты және басқа да соттар - биліктің сот тармағы. Биліктің осы үш тармағына кірмейтін басқа органдар мемлекеттік биліктің жиынтық түрдегі біртұтас жүйесін құрады. Біртұтас мемлекеттік билік сондай-ақ халықтық және мемлекеттік егемендік тұжырымдамасына негізделеді.

Біртұтас мемлекеттік билікті – заң шығарушы, атқарушы және сот деп үш тармаққа бөлу ұйымдастырушылық қатынаста мемлекет билігін бір ғана адамның қолына (немесе бір мемлекеттік органға) шоғырландыруға жол бермейді. Билікті бөлудің теріс тәжірибесі бұрынғы Кеңес Одағында үстемдік құрғаны белгілі. Ол ақырында шектен тыс билік, бір адамға бағыну, жеке басқа табынушылық, репрессия, адам құқығын таптау, заң мен құқық қорғаудың өрескел бұзылуы сияқты жағымсыз құбылыстарға алып келген болатын.

Әрине, Конституцияның біртұтас мемлекеттік билік туралы ережесінің халық депутаттары кеңесінің социалистік толық билігімен де, феодалдық абсолютизммен де ортақ ештеңесі жоқ. Қазақстандық Негізгі Заңның 3-бабының 4-тармағында аталған біртұтас мемлекеттік билік пен билікті бөлу теңгерімін В.Е.Чиркин қажетті акценттерді орын-орнына қоятын жаңа көзқарастың неғұрлым анық көрсеткіші деп айқындады [1, 91 б.].

Алайда мемлекеттік биліктің үш тармағын бір-біріне карама-қарсы қоюға болмайды. Конституциялық-құқықтық тәжірибеде осы аталған үш тармақ бірлесіп іс-қимыл жасайды.

Мемлекеттік биліктің өзара іс-қимылы тежемелік және теңбе-теңдік механизмдері негізінде жүзеге асады. Бұл әр тармақтың өз құзыретіне сай қызмет жасап, бір тармақтың теріс әрекетіне қарсы құқықпен ықпал ету құралын қолдану үшін қажет.

Конституциялық-құқықтық тәжірибеде биліктің үш тармағының тежемелік және тепе-теңдік механизмдерін қолдану арқылы қызмет етуі мемлекеттік билік тармақтарының өзара іс-қимылының ұтымды да тиімді екенін көрсетіп берді. Тежемелік және тепе-теңдік механизміне сәйкес, билік тармағының әрқайсысы-заң шығарушы, атқарушы және сот - салыстырмалы түрде дербес жұмыс істейді. Олардың әрқайсысы өз бетінше дербес күш және биліктің басқа тармақтарына заң жағынан әсер ететін құрал бола алады. Бұл механизм мемлекеттік билікке құқық негізінде жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Қай-қайсысының іс-қимылын реттеп, биліктің бір қолға өтуіне кедергі келтіреді.

Осылайша билік бірде-бір мемлекеттік органға толық көлемде тиесілі бола алмайды. Сонымен қатар бұл механизм биліктің барлық тармағының ортақ демократиялық қағидаларға сүйеніп, бірлесіп, келісіп іс-қимыл жасауын білдіреді.

Билік бөлу өте күрделі құбылыс болып табылғандықтан, бұл мәселенің билік тұтастығымен және билік бөлудің құрылымына байланысты көптеген таласты ойлар,

көзқарастар жүйесі қалыптасқан болатын. Билік бөлудің билік тұтастығы мен арақатынасын ажыратуда негізгі мәселе жалпы мемлекеттік биліктің табиғатын тану болып табылады деп есептейміз. Мемлекеттік билік өте күрделі ұғым болып табылады. оның саяси, әлеуметтік және басқа да қоғамдық ықпал ету аясының кеңдігі және мемлекеттің негізі екендігі мемлекеттік билікті масштабтық деңгейге көтереді. Мемлекеттік биліктің түсінігіне келетін болсақ, мемлекеттік билік – мемлекеттанудың іргелі категориясы және адамдардың әлеуметтік өмірінің ең қиын құбылысы. "Мемлекеттік билік", "билік қатынастары" ұғымдары адамзат өркениетінің маңызды аспектілерін бұзады, таптардың, әлеуметтік топтардың, ұлттардың, саяси партиялар мен қозғалыстардың күресінің қатал логикасын көрсетеді. Билік проблемалары бұрын-соңды ғалымдарды, теологтарды, саясаткерлерді, жазушыларды алаңдатқаны, алаңдатуы да кездейсоқ емес [2, 131 б.]. Шын мәнінде бұл түсінік мемлекеттік биліктің негізгі сипаттамасын және оның басты ерекшеліктерін көрсете білетін ұғым болып табылады.

Мемлекеттік билік бөлу тұрғысынан алып қарағанда, билік бөлуді мемлекеттік биліктің жүзеге асуының функционалдық ерекшеліктерін ажырататын жүйе деп қарастыруымыз қажет. Мемлекеттік биліктің қалыпты жүзеге асуы осы тетікке арқа сүйейді.

Ғылыми пікірлерде билік бөлудің қажеттілігі бар ма, жоқ па деген мәселе күн тәртібінен түспей талас тудырып келе жатқан мәселенің бірі. Билікті тармақтарға бөлудің қажет еместігін негіздейтін ойларға көз тастайтын болсақ, онда жалпы билік бөлу шынайы өмірде жүзеге аспайтын мемлекеттік механизмнің жұмыс істеуінде ешқандай ұтымды қыры жоқ деп бағаланады. Кезінде орыстың заңгері және құқық тарихшысы Ф.В. Тарановский XX ғасырдың басында мемлекет қызметін қарастыра отырып, жалпы билікке бөлуге байланысты өзінің мынандай көзқарасын білдірді: «мемлекеттік биліктің үш негізгі саласы бар: заңнама, сот және басқару. Заңнама – бұл заңдық нормаларды белгілеуге бағытталған мемлекеттік биліктің қызметі. Сот – бұл заң дауы немесе бұзушылық жағдайында құқықты қорғауға және қалпына келтіруге бағытталған мемлекеттік билік қызметі. Мемлекеттік биліктің үшінші саласы, басқару алғашқы екеуі сияқты айқын емес. Кейбір мемлекеттанушылар (мысалы, неміс ғалымы Сарвей) оның оң анықтамасын беруден бас тартып, оны теріс сипаттап, менеджмент заңнама мен сотты алып тастаған мемлекеттің барлық қызметін құшақтайтынын көрсетуі бекер емес. Басқарудың мазмұны оның құрамына кіретін мемлекеттік қызметтің әртүрлілігі мен жан-жақтылығы жағынан өте қиын. Мемлекет қамқорлық жасайтын істер шеңбері кеңейген сайын, басқарудың мазмұны артады. Егер біз қазіргі мемлекетке жүгінетін болсақ, онда оның басқару қызметінің мазмұны келесі жолдармен ұсынылады. Барлық басқару элементтерін сыртқы және ішкі деп бөлуге болады. Сыртқы басқару дегеніміз – сыртқы істер деп аталатындарды, яғни басқа мемлекеттермен қарым-қатынасты жүргізу [3, 386-387 б.]. Ф.В. Тарановскийдің бұл ойын негізге алатын болсақ, ішкі басқару экономикалық, әлеуметтік, саяси сипаттағы мәселелерге қамқорлық жасайтындығын көреміз. Осы тұрғыдан алып қарағанда, қазіргі кезеңдегі мемлекеттер біртұтас билік жүргізу қағидасын негізге алады. Ол өзінің ойын әрмен қарай тағы былай негіздей түседі: мемлекеттегі үш билік туралы айту мүмкін емес, өйткені мемлекеттік билік біртұтас. Бұл үш билікті бөлу емес, мемлекеттік органдарды мемлекеттік биліктің үш функциясын оқшаулаудың басына қарай бөлу туралы болуы мүмкін [3, 408 б.]. Әрине, қазіргі кезеңдегі әлемдік елдердің конституциялық құқықтық дамуына көз жүгіртетін болсақ, биліктің бастауы халық екендігін және мемлекеттік билік өзінің тұтастығын сақтайтындығын көреміз. Бұл жағдай бізге мемлекеттік биліктің жүзеге асуы билік тармақтарына негізделмейді деген ойға жетелемейді. Шын мәнінде қарап отырсақ, билікті тармақтарға бөлу мемлекеттік дамудың қазіргі кезеңдегі бірден-бір өзін ақтайтын жүйесі болып табылады. мемлекеттік билікті жүзеге асыруда қалыпты жағдайдың сақталуын қамтамасыз ететін тетік осы билік бөлу болып табылады.

Енді, біз билік бөлудің негізгі классикалық сипатын бағдар тұта отыра, оның құрылымын талдаймыз. Жалпы билікті тармақтарға бөлу заң шығару, атқару, сот билігі болып ажыратылады. Бұл, былайша айтқанда, билікті бөлудің дәстүрлік сипаты.

Билік бөлудің алғашқы тармағының бірі, заң шығару билігінің тармағы болып табылады. Жалпы заң шығару билігінің қалыптасуы сан ғасырлық адамзат қоғамның мемлекеттік құқықтық дамуының бастауларына барып тіреледі. Заң шығару билігінің қалыптасуы өзінің бойында әр түрлі өзгерістерді өткізген болатын. Заң шығару билігінің негізгі органы қазіргі кезеңде әлемдік тәжірибеде - Парламент болып табылады. Әрине, кейбір елдерде заң шығару органы Парламенттен басқа да атауларға ие болуы мүмкін. Парламенттің қалыптасуы күрделі дамудың жетістігі болып табылады. Алғашқы Парламент, Жоғарғы Сот органы ретінде өмірге келді. Ол негізінен, Францияда, король Куриннен ажыратылған жеке тармақ болып табылды. Тарихта бұл орган - Париж Парламенті деп аталады. Сондықтан да болар, Парламент сөзі өзінің бастауын француз тілінен алады. Ал, біздің түсінігіміздегі заң билігінің классикалық органы болып табылатын Парламент, Англияда 1235 жылдары қалыптасқан болатын. Англияда Парламенттің қалыптасуы Англияның алғашқы Конституциясы аталатын 1215 жылғы еркіндіктің Ұлы Хартиясынан бастау алады. Шын мәнінде, бұл Парламент корольдің шексіз билігіне қарсы қойылған және корольдің билігін шектеуге арналған орган болып табылады. Заң шығару билігі ретінде Парламент өзінің бастауында жалпы қоғамдық мүддені ескеретін заң түзу қызметін қалыптастыруға ұмтылған болатын. Қазіргі кезеңде көп елдерде Парламент заң шығарудың басты органы болып табылады. Парламент заң шығара отыра, қоғамдағы процестердің даму бағытын айқындауға ұмтылыс жасайды. Заң шығару билігінің органы Парламент сонымен қатар ең жоғарғы өкілді орган болып табылады. Кейбір әлеуметтанушылар мен саясаттанушылар Парламентті техника саласында дөңгелекті табу қандай нәтиже болса, сонымен тікелей байланыстырады. Парламенттің бойында заң шығару қызметі мен өкілді биліктің көрінісінің шоғырлануы заңдылық болып табылады. Себебі, Парламент заң шығару арқылы бүкіл халықтың мүддесін қозғайды. Сондықтан да, Парламент өкілдерінің халық мүддесіне жақындасуы, яғни былай айтқанда өкілді билік органы заңдылық болып табылады.

Заң шығару билігі кейбір елдердің тәжірибесіне қарайтын болсақ, атқару билігін белгілі дәрежеде бақылап отырады. Жалпы заң шығару билігінің атқару билігіне байланысты мұндай жоғарғы құқыққа ие болу қажеттілігін төмендегі жағдаймен түсіндіруге болады:

1. біріншіден, биліктің триумвиратындағы өкілдік сипатына байланысты биліктің заң шығарушы тармағының үстемдігінен, яғни басқаша айтқанда, биліктің заң шығарушы тармағының негізгі қызметінің өкілеттіктерінің ерекшеліктерінен, оның мәні тек Парламентке мемлекеттегі биліктің жалғыз көзі - халық оның еркін білдіруге және осы ерікке негізделген билікті қабылдауға, сондай-ақ осы шешімдердің орындалуын бақылауға және сол арқылы халықтың ерік-жігерін дұрыс жүзеге асыруға өкілеттік береді;

2. екіншіден, биліктің заң шығарушы тармағының негізгі қызметінің өкілеттіктерінің ішінен, оның мәні бір жағынан, парламент тек шешім қабылдауға құқылы, бірақ оларды орындауға құқылы емес, өйткені соңғысы Үкіметтің құзыреті саласына жатады, яғни биліктің заң шығарушы тармағы өз еркінің көрінісінде шектеулі, дегенмен, парламент өз еркімен екінші жағынан, парламент Үкіметтің оның шешімдерін орындауын талап етуге құқылы;

3. үшіншіден, биліктің заң шығарушы тармағының қорғаныс қызметінің өкілеттіктерінің ішінен, оның мәні парламенттік бақылау сияқты өкілеттіктерді жүзеге асырудың нәтижелері ғана қорғаныс қызметінің көптеген басқа өкілеттіктерін іске асыруды бастауға негіз бола алады [4, 56-57 б.]. Мемлекеттік билікті тармақтарға бөлу мұнымен шектеліп қана қоймайды. Билік бөлудің тағы бір құрылымдық элементі, атқарушы билік болып табылады.

Атқарушы биліктің қызметіне атқарушы билік органдарының қызметінің негізгі бағыттарын жатқызу керек, оларда мемлекеттік билік тармақтарының мақсаттары мен мән-мағынасы көрінеді. Басқа сөзбен айтқанда, атқарушы билікке атқарушы биліктің алдына мемлекет тарапынан қойылатын мақсаттар және оның қызметінің негізгі бағыттары, сондай-ақ алға қойылған мақсаттарға жету үшін қолданылатын құқықтық құралдар жатады.

Атқарушы биліктің әрбір қызметінің өзінің іс-әрекеттер жасайтын аясы бар, ол қызмет тиісті әдістермен жүзеге асырылады. Қызметтер атқарушы биліктің жұмысының мазмұнын білдіреді және көп жағдайларда оның мәнін сипаттайды. Атқарушы биліктің тармақтарының күрделілігі және ерекшелігі сондай, оған мұқият жасаған талдау оның қызметінің екі деңгейі бар деген қорытындыға келтіреді.

Атқарушы биліктің бірінші деңгейі қоғам өмірінде үлкен мәні бар қызметтерді қамтиды. Осыған байланысты атқарушы биліктің заң шығарушы билікке қарағанда әлдеқайда толық екенін атап көрсету қажет, ол мемлекеттің бірлігін, мәнін, қызмет бағыттарын білдіреді, сондықтан мемлекеттің негізгі жұмысы қоғамды қорғау, оның жағдайын жақсарту мемлекет қызметінде мағыналы орын алады. Әр қызмет басқару аясымен және оған атқарушы билік органдарының тигізетін әсерімен айқындалады. Қоғамдық тәртіп және ұлттық қауіпсіздік объектілердің бірі болып саналады, ол объект қорғалады және атқарушы биліктің құзыретті органдарының қоғамдық мәні бар жерлерді бақылауы арқылы қамтамасыз етіледі, сондай-ақ елдің қорғаныс күштерін үнемі қолдау арқылы халықты және аумақты әскери шабуылдан қорғау көзделеді. Бұл азаматтық қоғамның дұрыс өмір сүруіне, және оның саяси, экономикалық және мәдени құрылымдарының дұрыс жұмыс істеуіне қажетті төтенше маңызы бар объект.

Басқарудың басқа бір маңызды объектісі – халық шаруашылығының белгілі бір саласы: әлеуметтік – мәдени және әкімшілік – саяси құрылыстар (экономика, қаржы, білім беру, денсаулық сақтау және т.б.) бұлардың қызметі атқарушы билік органдарының үнемі басқаруға ықпал етуі, жоспарлау реттеу, үйлестіру, кадр таңдау, бақылау жасау жұмыстары болып табылады. Бұл объект атқарушы биліктің тұрақты басқару қызметін айқындайды.

Сонымен, атқарушы билік туралы мәселе атқарушы билік теориясының өзекті мәселесі болып табылады және бүгінгі қазақстанның өтпелі кезеңінде атқарушы билік органдарының қызметін ұйымдастыруда ғылыми және тәжірибелі – саяси мәнге ие. Осыған орай атқарушы билік қызметі туралы пікір төмендегідей қорытындыға келуге мүмкіндік береді: мемлекеттік биліктің атқарушы тармағына тән нәрсе – ол өз қызметін арнайы аппарат арқылы жүзеге асырады. Атқарушы биліктің негізгі қызметі атқарушы билік органдарын топтастырудың ғылыми негізделген өлшемдері бола алады.

Мемлекет деңгейінде биліктің үш оқшауланған тармақтарында іске асырылған қызметтердің (заң шығарушы, атқарушы билік және сот билігі) атқарушы билікке көшірілуі қызметтердің жүзеге асырылуында қосымша, бірақ ұйымдастыру мәселелерін де маңызды роль атқаратынын атап өту абзал. Егер бірінші деңгейдегі қызметтердің негізінде техникалық мақсатқа сәйкестік түсінігі тұр. Тұтастай алғанда атқарушы билік қызметтерін екі деңгейінде өзара тоғысқан және теңестірілген жүйелер деп және атқарушы биліктің бір органы басқа органдарға оң ықпал етеді деп қарау қажет.

Билік бөлудің тағы бір тармағын - сот билігі құрайды. Сот билігі жеке билік тармағы ретінде кейінгі дәуірлерде бөлінген болса да, оның бастаулары ежелгі дәуірлерден өрбіп жатады. Біздің дәуірімізге дейінгі III ғасырлардың өзінде сот билігінің белгілі көріністері Ежелгі Египетте, нақты айтатын болсақ, сот әділдігі жүзеге асырылды. Сот билігінің бір ерекшелігі көбінесе, басқа биліктермен ара байланыста жұмыс атқарады. Осы тұрғыдан алып қарағанда, Е.А. Николаевтың: судебная система как система судов – особым образом учреждаемых органов судебной власти, обладающих в силу соевой природы и требований закона связанной компетенцией, не может проявлять себя по собственной инициативе [5,

17-18 б.]. Сот билігі басқа тармақтармен біріге отыра, өз қызметін жүзеге асырады. Сот билігінің басты мақсаты сот әділдігін жүзеге асыру болып табылады.

Билік бөлу теориясы өзінің дамуында тек қана жақтаушылардың ой қорытындыларына сүйеніп қана өрбіген жоқ, ол сонымен қатар, бұл теорияның концептуалдық ұстанымдарын жоққа шығаратын қарсы пікірлердің де, объектісіне айналып отырды. Билік бөлу теориясын негізінен қоғамның дамуына жауап бермейтін, шынайы өмірден аластатылған жай ғана идеяның көрінісі деп бағалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Конституционное право зарубежных стран: Учебник для студентов вузов / Под ред. О. В. Лучина, Г. А. Василевича, А. С. Прудникова. - М., 2009. - 614 с.

2 Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2- е изд., изм. и доп. - М.: НОРМА, 2003. - 616 с.

3 Тарановский Ф.В. Энциклопедия права. 3 - е изд. - СПб.: Лань, Санкт-Петербургский университет МВД России и Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. - 2001. – 487 с.

4 Карнилаева А.А. Теория парламентского контроля в контексте принципа разделения властей: дисс.. канд. юрид. наук.: 12.00.01. - Уфа, 2002. - 194 с.

5 Николаев Е.А. Принцип разделения власти и проблемы государственного строительства // Право и политика. - 2003. - №12. - С. 14-19.

УДК 343.549

А. Ж. Жаксылык

*Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы, azhakslyk@gmail.com*

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СВЯЗАННОГО С ПОХИЩЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В статье рассматриваются структура и содержание криминалистической характеристики преступления по статье 125 Уголовного Кодекса Республики Казахстан – Похищение человека. В связи с тем, что преступления против свободы, чести и достоинства личности, являются одной из наиболее опасных категорий уголовно-наказуемых деяний, причиняющих значительный вред, автором раскрывается более детальный анализ данного уголовного правонарушения. Предметом исследования являются: уголовно-процессуальная норма, устанавливающая ответственность за похищение человека, особенность расследования похищения человека, деятельность правоохранительных органов по применению уголовных норм на практике. Обеспечение права на свободу занимает особое место в комплексе мер по защите прав граждан. Свобода личности с точки зрения её природного предназначения составляет необходимое условие для проявления жизненной активности человека, реализации в действительности его природных задатков и способностей, с тем, чтобы свобода каждого отдельного человека, отдельной личности и свобода всех других людей в совокупности служили прогрессивному развитию всего общества. В статье проводится анализ современного состояния проблемы похищения человека, подробное объяснение сущности объективной

стороны преступления и помощь её элементов при расследовании преступления, характеристикой жертвы, а также особенностями личности преступника.

Ключевые слова: преступление, похищение человека, личная свобода, удержание, досудебное расследование, пытки, выкуп, насильственное вымогательство.

ҚҰРЛАУҒА БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 125-бабы – Адам ұрлау бойынша қылмыстың криминалистикалық белгілерінің құрылымы мен мазмұны қарастырылған. Адамның бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар қылмыстық әрекеттердің елеулі зиян келтіретін ең қауіпті санаттарының бірі болғандықтан, автор осы қылмыстық құқық бұзушылықты неғұрлым егжей-тегжейлі талдап берген. Зерттеу пәні: адам ұрлау үшін жауапкершілікті белгілейтін қылмыстық іс жүргізу нормасы, адам ұрлауды тергеудің ерекшелігі, қылмыстық нормаларды іс жүзінде қолданудағы құқық қорғау органдарының қызметі. Азаматтардың құқықтарын қорғау шараларының кешенінде бостандық құқығын қамтамасыз ету ерекше орын алады. Жеке адамның еркіндігі, оның табиғи тағдыры тұрғысынан алғанда, адамның өмірлік белсенділігінің көрінуінің, оның табиғи бейімділіктері мен қабілеттерін шын мәнінде жүзеге асырудың қажетті шарты болып табылады, сондықтан әрбір жеке адамның, жеке адамның еркіндігі, жеке тұлға және барлық басқа адамдардың бостандығы бірге бүкіл қоғамның прогрессивті дамуына қызмет етеді. Мақалада адам ұрлау мәселесінің қазіргі жағдайы талданады, қылмыстың объективтік жағының мәні және оның белгілерінің қылмысты тергеудегі көмегі, жәбірленушінің белгілері, сондай-ақ қылмыскердің белгілері мен қылмыскердің жеке басы жан-жақты түсіндіріледі.

Кілт сөздер: қылмыс, адам ұрлау, жеке бас бостандығы, қамауға алу, сотқа дейінгі тергеу, азаптау, төлем, күштеп бопсалау.

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF THE CRIME RELATED TO KIDNAPPING

Abstract. The article discusses the structure and content of the forensic characteristics of the crime under Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan - Kidnapping. Due to the fact that crimes against freedom, honor and dignity of a person are one of the most dangerous categories of criminal acts that cause significant harm, the author reveals a more detailed analysis of this criminal offense. The subject of the study is: the criminal procedure norm establishing responsibility for kidnapping, the peculiarity of the investigation of kidnapping, the activities of law enforcement agencies in the application of criminal norms in practice. Ensuring the right to freedom occupies a special place in the complex of measures to protect the rights of citizens. The freedom of the individual, from the point of view of its natural destiny, is a necessary condition for the manifestation of a person's vital activity, the realization in reality of his natural inclinations and abilities, so that the freedom of each individual person, individual personality and the freedom of all other people together serve the progressive development of the whole society. The article analyzes the current state of the problem of kidnapping, a detailed explanation of the essence of the objective side of the crime and the help of its elements in the investigation of the crime, the characteristics of the victim, as well as the characteristics of the personality of the offender.

Key words: crime, kidnapping, personal freedom, detention, pre-trial investigation, torture, ransom, violent extortion.

Степень разработанности проблемы уголовно-правовой борьбы с похищением человека характеризуется тем, что в Казахстане проводились в основном исследования по

вопросам, связанным с привлечением к уголовной ответственности за похищение женщины, а по проблематике ответственности за похищение человека в широком смысле этого слова фундаментальных исследований не проводилось. В Казахстане вопросам ответственности за похищения человека стало уделяться внимание не ранее, как и последнее десятилетие. Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступлениями против личности всегда находились в поле зрения учёных-криминалистов и юристов.

Абсолютное большинство подобных преступлений совершается из корыстных побуждений с целью получения выкупа. В этом плане похищения людей становятся настоящим преступным промыслом и представляют собой чрезвычайную опасность для общества. Ведь нередко жертвами данного преступления наряду со взрослыми становятся и дети. За их жизнь и освобождение преступники требуют с родителей или других близких им лиц выплаты крупных денежных сумм.

К тому же, похищения людей зачастую сопровождаются пытками потерпевших, издевательствами над ними, изнасилованиями женщин, а в ряде случаев преступники прибегают к крайним мерам - к убийству с целью избавления от ненужных свидетелей.

Расследование дел данной категория начинается при отсутствии потерпевших и каких-либо данных о лицах, совершивших преступление, которые по телефону или иным путем сообщают родственникам либо знакомым потерпевшего о его похищении, требуя за его освобождение выкуп или выполнения долговых обязательств. Работу по выявлению и задержанию преступников приходится осуществлять в условиях острого дефицита исходной информации. Поэтому криминалистическая характеристика данного состава преступления может послужить следователю ориентиром и оказать методическую помощь в подобной ситуации [3].

Так, выявленные количественные взаимосвязи между временем, местом и способом совершения похищения, характеристикой жертвы и особенностями личности преступника могут помочь следователю выбрать наиболее оптимальные пути раскрытия и расследования этих преступлений.

Время совершения преступления. Анализ времени похищения людей показывает, что примерно две трети рассматриваемых преступлений совершаются в дневные (с 12 до 14 часов - 42%) и вечерние часы (с 15 до 19 часов - 31%), остальные - в утреннее и ночное время.

В большинстве случаев для похищения избираются рабочие дни. Наиболее криминогенными из них оказались понедельник, вторник и пятница, на субботу и воскресенье пришлось лишь 9% случаев похищения. Выбор рабочих дней для совершения преступления объясняется тем, что успешно реализовать его легче всего в привычных, обыденных для потерпевших условиях (дневное время, наличие людей на улицах и т. п.), когда многие из них занимаются повседневными делами и меньше всего ожидают нападения. В такие моменты у человека притупляется чувство осторожности, а похитителям легче скрывать свои намерения и совершать подобные преступления.

Место совершения. Около 65% похищений совершается в областных и республиканских центрах, остальные - в городах районного и местного значения.

Место похищения. Местом похищения почти в 52,6% случаев избирались квартира (дом) потерпевшего и прилегающая к ним территория (двор, улица), в 28% случаев - непосредственное место работы (предприятие, офис, компания, банк и пр.) или территория вблизи него, в остальных - нейтральное место (улица, гостиница, аэропорт, железнодорожный вокзал).

Место укрытия (содержания) похищенного человека. Потерпевшие удерживались в том же городе, где были похищены, в 78% случаев, в соседнем городе (пригородной зоне) - 12%, вывезены в другие области республики Казахстан - 10%.

При этом конкретным местом содержания похищенных являлись:

- городская квартира, дом (дача) преступников - 30%;

- снимаемая квартира преступниками в поднаём (место их временного проживания) - 28%;
- гараж, сарай, подвал дома - 13%;
- помещение коммерческих фирм (склады, подсобки, туалеты, выключенные холодильные камеры) - 9%;
- гостиница, пансионат, дом отдыха - 8%;
- конспиративная квартира (снимаемое жилье, специально предназначенное для содержания похищенных людей, деловых встреч или используемое в качестве притона) - 6%;
- общежитие организаций - 3%;
- иные помещения (ремонтируемые строения или дома, предназначенные для сноса, технологические бункеры или колодцы и пр.) - 3%.

В 30% случаев похищенные лица перевозились преступниками с одного места на другое, чтобы усложнить поиск местонахождения потерпевших и тем самым лишить возможности органы предварительного расследования застать их врасплох на месте преступления. Обычно преступники поступают так после двух-трех телефонных переговоров с близкими и родственниками похищенных лиц по поводу условий их освобождения [6].

Место получения выкупа. Выбор мест преступниками для получения денег осуществляется ими в зависимости от способа их передачи: с помощью установления контакта с близкими потерпевших либо без него.

При конкретным местом (через тайник, обусловленное укромное место) похитителями чаще всего избирается открытое место (пустыри, безлюдные переулки или тупики, набережные рек, мосты, участки вдоль проезжей части автомобильных, железнодорожных дорог и т.д.) или закрытое место (подъезды, лестничные площадки домов, отдалённых от основного жилого массива), где легче всего проконтролировать любые передвижения людей и автотранспорта.

При обезличенной передаче требуемого выкупа местом встречи выбираются, как правило, известные всем горожанам улицы, площади около метро, рынки, скверы в центре города, где в случае опасности можно быстро раствориться в толпе и скрыться от преследования, а использование огнестрельного оружия в этих условиях крайне проблематично. Для быстрого отхода с этих мест преступники используют современные автомашины, обладающие повышенными скоростными возможностями [6].

Потерпевшие. Как правило, объектами похищения становятся банкиры, предприниматели, бизнесмены, работники торговли и закупочных организаций, лица, занимающиеся оказанием посреднических услуг, просто состоятельные граждане и члены их семей, а также наиболее активные члены организованных преступных группировок.

В числе потерпевших 77% случаев составляют лица мужского пола, 23% - женского. При этом в 23,6% случаев похищаются дети. Из их числа более половины являются несовершеннолетними, а четвертая часть - в возрасте до 10 лет. В подавляющем же большинстве (около 80%) потерпевшими были лица в возрасте 19-45 лет, что в принципе совпадает с периодом наибольшей деловой активности граждан.

Род занятий потерпевших. Похищенные взрослые лица по роду своей деятельности распределяются следующим образом:

- руководители банков, акционерных обществ, компаний, торгово-посреднических фирм (директора, управляющие, члены правления, менеджера и т. п.) - 41%;
- члены организованных преступных групп, некоторые из которых занимались легальным бизнесом - 32%;
- руководители государственных предприятий, торговли и обслуживания - 10%;

- иностранные бизнесмены и коммерсанты, работающие или прибывшие с частным визитом - 9%;
- лица, нигде не работающие - 8%.

Следовательно, более половины похищенных являются работниками коммерческих структур и руководителями государственных предприятий, торговых объединений, что, по мнению преступников, предполагает наличие у них значительных денежных сумм, в том числе и валюты. Цель их похищения - требование выкупа, возврата долга, принуждение к совершению действий имущественного характера в пользу преступников [7].

Лица, совершавшие похищения. Статус преступников:

- граждане РК - 88,5%;
- лица, проживающие в странах СНГ и ближнего зарубежья - 6,5%;
- иностранцы - 4,5%;
- беженцы, переселенцы - 0,5%.

В основном это мужчины - 98,6%, женщин среди них всего лишь 14%.

Следует также отметить, что 27,8% преступников ранее привлекались к уголовной ответственности. Из них почти 69% - за корыстные и корыстно-насильственные преступления. При этом две и более судимости имели 36% похитителей.

Основным побудительным мотивом похищения человека является корысть, стремление к незаконному обогащению. Почти в 80% случаев подобные преступления совершаются с целью получения выкупа. Чаще всего от потерпевших преступники требовали передачи денег и ценностей или осуществления действий, позволяющим им стать собственником имущества или получить долю в прибыльном деле.

Многие из похищенных подвергаются жесточайшим избиениям, пыткам и издевательствам. Нередко их вывозят за город, в лес или специально подготовленное место, для того чтобы они осознали реальность угроз и безвыходность своего положения.

В 14,7% случаев причиной похищения и следовавшего затем убийства становились конфликты между криминальными группировками при разделе территорий и сфер влияния, которые перерастали затем в длительное противостояние на почве вражды, мести за ранее совершенные противоборствующей группировкой убийства. Нередко убийства, сопряженные с похищением людей, совершаются в процессе длящихся конфликтов поочередно с каждой стороны - как ответ на предыдущие преступления. В этих целях нередко похищаются лица из соперничающих группировок, чтобы получить от них сведения о замыслах их лидеров (воров "в законе", преступных авторитетов), о местонахождении активных членов группы, скрывшихся от возмездия и т. п.

Способ совершения похищения человека. При выборе конкретного способа похищения преступники обычно исходят из половозрастных и психологических характеристик личности жертв, их физических особенностей, склонности к доверчивости или осторожности, а также коммуникабельности или замкнутости. Ими учитываются также характер и образ жизни потерпевших, их распорядок дня, наиболее часто посещаемые места и места времяпрепровождения; обычное время ухода из дома и возвращения домой и другие обстоятельства, которые могут облегчить или, наоборот, затруднить похищение. Похитителями принимается во внимание возможность наступления непредвиденных обстоятельств и просчитываются заранее действия по преодолению преград, которые могут возникнуть на пути реализации преступного замысла. Например, на случай внезапного появления посторонних лиц, если выбранная жертва окажется дома не одна, неисправности автомобиля и др.

С учётом специфики данного состава преступления, связанного с тем, что похитителям приходится выполнять целый ряд многоступенчатых действий в целях достижения преступного результата, способ совершения преступления, как элемент криминалистической характеристики расчленен на несколько частей:

1. Способы нападения на потерпевших и доставки их в места насильственного удержания (похищения людей осуществляются в основном двумя способами: без насилия (иногда путём обмана или злоупотребления доверием) и с применением насилия);
2. Способы принуждения потерпевших с целью получения их согласия на уплату выкупа (в 85% случаев на похищенных оказывалось психологическое и физическое воздействие в целях получения их согласия на уплату преступникам выкупа за их освобождение);
3. Способы установления контакта похитителей с близкими потерпевших и формы изложения их требований (независимо от согласия или отказа потерпевшего уплатить требуемую сумму выкупа преступники обычно устанавливают контакт с близкими или родственниками похищенного с целью предъявления им требований об уплате выкупа).

По данным проведённого исследования, сообщения о похищениях людей в органы внутренних дел в основном поступали от родственников похищенных, что явилось поводом к началу досудебного расследования. Примерно о 20% фактов сообщали другие граждане, которым каким-либо образом стало известно о похищении человека. Причём во всех изученных заявлениях и сообщениях приводятся сведения, позволяющие установить предполагаемых потерпевших и, как правило, отсутствует информация о преступниках и обстоятельствах совершения преступления. Поводом к началу досудебного расследования также могут быть сообщение в средствах массовой информации, когда оно опубликовано в газете или журнале либо распространено по радио, телевидению или телекоммуникационным сетям (ст.183 УПК РК).

Все элементы организации раскрытия похищений людей имеют специфику, которая обусловлена определенной новизной складывающихся следственно-оперативных ситуаций: насильственным удержанием похищенного, вступлением преступников в переговоры с заложниками и их родственниками (близкими) по поводу выдвинутых ими требований, существованием угрозы убийства похищенных людей, часто непредсказуемостью поведения потерпевших и их родственников. В этой связи представляется актуальным исследование именно специфических аспектов организации раскрытия похищения людей. К числу таких аспектов следует отнести выбор организационных форм осуществления комплексных следственно-оперативных мероприятий, адекватных конкретно складывающимся ситуациям. Установление местонахождения похищенного человека, его освобождение, а также задержание преступников в 95% случаев обеспечивается с помощью оперативно-технических и оперативно-розыскных мероприятий. От оперативных работников требуется максимально возможная конспиративность действий и наступательность их проведения, чтобы сохранить жизнь потерпевшим (похищенным), удерживаемым преступниками в неволе до получения выкупа, а иногда даже и после его передачи или выполнения иных требований. Промедление или расшифровка проводимых оперативно-розыскных мероприятий могут привести к человеческим жертвам [1].

Залогом успешного раскрытия и расследования уголовных дел вообще и похищения человека в частности является своевременность возбуждения уголовного дела. Этот вопрос, при наличии достаточных данных, указывающих на признаки преступления, играет большую роль в создании доказательственной базы по расследуемым делам, так как большинство действий по собиранию доказательств допускается только после возбуждения уголовного дела. Промедление с возбуждением уголовного дела ведёт к утрате следов преступления как в результате действий самих преступников, так и вследствие объективных факторов: забывания определенных обстоятельств свидетелями, исчезновения следов на теле потерпевших, указывающих на применение к ним насилия и т. д.

Список использованной литературы:

Нормативно-правовые документы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=5;-88#pos=5;-88

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.) – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&sub_id=0&pos=2;-44#pos=2;-44

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023 г.) – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#sub_id=0

Книги, монографии, учебники:

1. Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов. – Алматы, 1995. - 284 с.

2. Культелеев Т.М. Уголовное и обычное право казахов. – Алматы, 2004. - 312 с.

3. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – 448 с.

4. Уголовное право РК. Особенная часть: Курс лекций. Кн.1. / Под.общ.ред. Борчавшили. - Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 618 с.

5. Дубравина А.Н. Расследование похищений и подмена детей: Лекция. - М., 1988. – 186 с.

6. Бердяев Н.Е. Субъективизм и индивидуализм в общественной философии. – М., 1990. – 314 с.

7. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1993. - 414 с.

Автореферат диссертации и диссертации:

1. Арцишевский Г.В. Следственные версии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Арцишевский Георгий Владимирович. - М., 1973. – 19 с.

УДК 342.951;351.84/85

Ж. Н. Жексенбеков

*магистрант 2 курса Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева
г. Алматы, Казахстан, e-mail: zheksenbekov_ru@mail.ru*

Г. Т. Байсалова

*Евразийская юридическая академия имени Д.А.Кунаева
г. Алматы, Казахстан, e-mail: gulzira_06041967@mail.ru*

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА МЕЖДУНАРОДНЫХ ТАМОЖЕННЫХ ДОГОВОРОВ КАК МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ИСТОЧНИКОВ ТАМОЖЕННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье обосновывается необходимость выделения особой категории источников таможенного права, которое наиболее тесным образом связано с международным правом. Это международно-правовые источники таможенного права. Анализ соответствующей научной литературы позволил сделать собственное авторское заключение о том, что важное значение как непосредственно в международном праве, так и в процессе реализации международно-правовых установок на внутригосударственном уровне, имеют нормы и так называемого международного «мягкого права». В этой связи обосновывается позиция о возможном включении в систему международно-правовых источников таможенного права норм, содержащихся в специальных документах не

юридического (факультативного) характера, принимаемых в рамках специализированных международных организаций и органов.

В системе источников таможенного права обоснована необходимость выделения двух отдельных, хотя и взаимосвязанных друг с другом, групп (внутригосударственных и международно-правовых источников), что обосновывается нами исходя из их различной юридической природы. В статье обосновывается вывод о существующей неразрывной связи между нормами внутригосударственного таможенного права республики и нормами международного таможенного права, соответствующим образом признанных Казахстаном, которые мы предлагаем рассматривать в качестве образующих составную часть системы источников казахстанского таможенного права, а именно в качестве международно-правовых источников.

Ключевые слова: право, закон, источник права, источник таможенного права, таможенный союз, международный договор.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КЕДЕН ЗАҢЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨЗІ РЕТІНДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КЕДЕН КЕЛІСІМДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Андатпа. Мақалада халықаралық құқықпен тығыз байланысты кедендік құқық көздерінің ерекше санатын бөлу қажеттілігі негізделеді. Бұл Кедендік құқықтың халықаралық-құқықтық көздері. Тиісті ғылыми әдебиеттерді талдау халықаралық құқықта да, мемлекетшілік деңгейде халықаралық-құқықтық қатынастарды жүзеге асыру процесінде де халықаралық "жұмсақ құқық" деп аталатын нормалардың да маңызы зор екендігі туралы өзіндік авторлық қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Осыған байланысты кедендік құқықтың халықаралық-құқықтық көздері жүйесіне мамандандырылған халықаралық ұйымдар мен органдар шеңберінде қабылданатын заңдық емес (факультативтік) сипаттағы арнайы құжаттарда қамтылған нормаларды енгізу мүмкіндігі туралы ұстаным негізделеді.

Кедендік құқық көздері жүйесінде бір-бірімен өзара байланысты болса да, екі бөлек топты (мемлекетшілік және халықаралық-құқықтық көздер) бөлу қажеттілігі негізделген, бұл біз олардың әртүрлі құқықтық сипатына сүйене отырып негізделеді. Мақалада республиканың мемлекетшілік кеден құқығы нормалары мен Қазақстан тиісті түрде таныған халықаралық кеден құқығы нормалары арасындағы қолданыстағы ажырамас байланыс туралы қорытынды негізделеді, оларды біз қазақстандық кеден құқығы көздері жүйесінің құрамдас бөлігін құрайтын, атап айтқанда халықаралық-құқықтық көздер ретінде қарастыруды ұсынамыз.

Кілт сөздер: құқық, заң, құқық көзі, кедендік құқық көзі, Кеден одағы, халықаралық шарт.

LEGAL NATURE OF INTERNATIONAL CUSTOMS AGREEMENTS AS INTERNATIONAL LEGAL SOURCES OF CUSTOMS LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article substantiates the need to identify a special category of sources of customs law, which is most closely related to international law. These are international legal sources of customs law. The analysis of the relevant scientific literature allowed us to make our own author's conclusion that the norms of the so-called international "soft law" are also important both directly in international law and in the process of implementing international legal guidelines at the domestic level. In this regard, the position on the possible inclusion in the system of international legal

sources of customs law of the norms contained in special documents of a non-legal (optional) nature adopted within the framework of specialized international organizations and bodies is substantiated.

In the system of sources of customs law, the necessity of distinguishing two separate, although interrelated, groups (domestic and international legal sources) is justified, which is justified by us on the basis of their different legal nature. The article substantiates the conclusion that there is an inextricable link between the norms of the domestic customs law of the republic and the norms of international customs law, appropriately recognized by Kazakhstan, which we propose to consider as forming an integral part of the system of sources of Kazakh customs law, namely as international legal sources.

Key words: law, law, source of law, source of customs law, customs union, international treaty.

Введение

Вопросы содержания источников таможенного права, во многом характеризующие процессы сближения правовых систем суверенных государств, всегда были и остаются актуальными в практике формирования правовых систем интеграционных объединений, и, как следствие, предметом теоретических изысканий как казахстанских, так и российских и других зарубежных исследователей в качестве комплексного междисциплинарного научного направления правовой доктрины. Наиболее обстоятельно данная проблематика исследована в разные исторические периоды развития интеграционных объединений в научных работах С.В.Бахина [1], М.И. Брагинского [2], С.Н.Лебедева [3], А.Л.Маковского [4], David R. [5], Schmitthoff С. [6], В.В.Григорьева [7], С.К.Ыдрышевой, С.Т.Алибекова [8] и других исследователей.

Процессы унификации и гармонизации протекают с различной степенью интенсивности при формировании тех или иных интеграционных объединений, и это связано с тем, что для любой внутригосударственной системы характерны собственные, веками складывавшиеся особенности, принципы и традиции, которые при взаимодействии с другими внутригосударственными системами не могут меняться или адаптироваться в короткие сроки.

Выявленные закономерности сближения в интеграционных объединениях и взятый за основу общетеоретический подход рассматриваемого правового явления позволяет сконцентрироваться на максимально соответствующем объективной действительности видении процессов унификации и гармонизации права, выявлении условий, возможностей и пределов сближения правовых систем в рамках Евразийского экономического союза.

Цель исследования: осуществить анализ юридической природы международных таможенных договоров как международно-правовых источников таможенного права Республики Казахстан, обеспечивающих эффективность правовой интеграции государств-членов Евразийского экономического союза, сформулировать модель оптимизации процессов создания права интеграционного объединения и эффективного использования права государств-членов Союза.

Материалы и методы

Для достижения цели исследования осуществлен сбор и анализ данных, представленных законодательством государств Евразийского экономического союза, рассчитаны описательные и корреляционные характеристики, на основе анализа данных осуществлены их оценка, сформулированы выводы. В процессе исследований оценка осуществляется на основе выявления специфики проблем, проверки нормативных актов относительно осведомленности, эффективности, достижения целей их совершенствования. Методологической основой работы служат диалектический метод, а также идеи, изложенные в трудах современных отечественных и зарубежных ученых,

посвященных исследуемой проблематике. В работе также использованы исторический, системно-структурный, формально-юридический, методы компаративистики и моделирования.

Научно-инструментальный аспект методологии исследования обусловлен необходимостью использования современных информационных технологий в привлечении и применении в исследовательских целях электронных баз и информационных ресурсов.

Результаты и обсуждение

В настоящее время международное право, как универсальная, особая правовая система, признанная обслуживать отношения между суверенными государствами и независимыми от государственного суверенитета международными объединениями (международными организациями), все более плотно и явно «впитывается», вторгается в ткань внутригосударственной правовой системы. Понятно, что не учитывать международно-правовые нормы на внутригосударственном уровне практически невозможно и неправильно, также как и не учитывать национально-правовые нормы государств в процессе создания международно-правовых, что характеризует тесную взаимосвязь и взаимозависимости международного и национального права.

С одной стороны, нормы международного права создаются государствами, которые, в свою очередь, рассматривают международное право как средство согласования национальных интересов и собственных амбиций на международной арене. То есть, создание норма международного права государствами не может происходить без учета собственных национальных интересов и ценностей, национального законодательства, что в определенной мере обосновывает концепцию влияния национального права на построение международной нормативной системы. Именно в сложности согласования интересов и заключается длительность и комплексность самого процесса создания норм международного права, который занимает более 10 лет кодификационной работы [9, с. 54].

С другой стороны, всеобщее признание получила концепция примата международного права в современных международных отношениях. В первую очередь, примат подразумевает верховенство международного права в современной системе международных отношений государств, так как стабильность, упорядоченность и безопасность таких отношений поддерживается и регулируется именно нормами международного права. Регулируемые нормами международного права международные отношения определяются как международно-правовые отношения, определяются как международно-правовые отношения, то есть отношения, полностью подпадающие под сферу регулирования международного права.

Во вторую очередь, международное права отношения Таким образом, на высшем юридическом уровне установлен примат норм международного права, содержащихся в ратифицированных Казахстаном международных договорах. А также установлено, что такие нормы могут быть применены на территории Казахстана как непосредственно, так и посредством включения их в специальные законодательные акты.

В соответствии со статьей 6 Конституции США «законы США и заключенные ими договоры являются высшим правом страны». Во Франции по статье 55 Конституции 1958 г. договоры или соглашения, «должным образом ратифицированные или одобренные, имеют силу, превышающую силу внутренних законов...». В Федеративной Республике Германии, согласно статье 25 основного закона 1949 г., «общие нормы международного права являются составной частью Федерации. Они

имеют преимущество перед законами и непосредственно порождают права и обязанности для жителей Федеральной территории».

Вышеприведенное характеризует в некоторых случаях схожесть, а в некоторых – различия в правовом определении места и роли международного права во внутригосударственной правовой системе некоторых государств. Таки образом, международное право, а, конкретно, признанные Казахстаном международные договоры, образуют особую категорию источников соответствующей казахстанской отрасли права – международно-правовые источники.

Казахстан является участником большого количества международных договоров, регулирующих соответствующие аспекты таможенной деятельности. Признание Казахстаном некоторых важнейших универсальных международных договоров в этой сфере, в заключении которых Республика не принимала участие, произошло путем присоединения к таким договорам. Так, Указом Президента Республики Казахстан от 12 мая 1995 года (№ 2275) осуществлено присоединение Казахстана к такому важному в таможенной сфере международному договорному акту универсального характера, как Таможенная конвенция о международной перевозке грузов с применением книжки МДП (Конвенция МДП), принятой в Женеве 14 ноября 1975 года.

Большая часть региональных и двусторонних таможенных договоров была заключена Казахстаном после приобретения государственной независимости. При этом разработчиком и инициатором заключения многих таких договоров выступала именно Республика Казахстан.

Следуя смыслу части 1 статьи 4 Конституции Республики Казахстан международные обязательства, содержащиеся в таких договорах, признаются действующим правом республики. То есть, нормы таких договоров по своему статусу и характеру приравнены к нормам внутреннего законодательства, но при этом Конституция определила приоритет норм ратифицированных Казахстаном международных договоров перед нормами национального законодательства.

Исходя из этих позиций нами обосновывается необходимость выделения особой категории источников таможенного права, которое наиболее тесным образом связано с международным правом. Это *международно-правовые источники таможенного права – совокупность юридически обязательных и рекомендательных международно-правовых норм, соответствующим образом признанных Республикой, одновременно с национальным таможенным законодательством регулирующих таможенную сферу, дополняющие и обогащающих казахстанское таможенное право*. При этом, особенностью предлагаемого варианта определения содержания таких источников является то, что, признавая важность и так называемого международного «мягкого права», в систему международно-правовых источников таможенного права предлагается включать решения и рекомендации (факультативные документы) специализированных международных организаций и органов, соответствующим образом признанных Республикой Казахстан. В особенности это касается тех актов, в принятии которых непосредственное участие принимала Республика Казахстан на правах полноправного члена (например, решения и документы Всемирной таможенной организации (СТС/ВТО)).

Республики Казахстан, как субъект международного права и субъект международного договора, соответственно, обладает полными правами на заключение международных договоров. Право республики на заключение международных договоров реализуют конкретные государственные органы, то есть те органы, которые согласно действующему национальному законодательству Казахстана обладают международной договорной правосубъектностью. Это президент страны, Правительство, министерства и ведомства, а все международные

договоры Республики Казахстан, соответственно, распределены по трем основным группам – межгосударственные, межправительственные и межведомственные.

Так как Республика Казахстан, как суверенное государство, имеет свою Конституцию, свое внутреннее законодательство, в том числе законодательство, регулирующее международную договорную деятельность республики на международной арене, свою систему государственных органов, наделенных определенной компетенцией в процессе заключения международных договоров, то установление самой такой процедуры заключения договоров – исключительно внутреннее дело Казахстана и международное право, как правило, не вмешивается в него. То есть, этим мы хотим подтвердить положение, что в самом международном праве, кроме нормативно установленного требования по соблюдению международных договоров от собственного имени. По этой же причине соблюдение либо несоблюдение Казахстаном своего национального законодательства в этой области само по себе не может влиять на юридическую действительность т обязательную силу заключаемых им международных договоров.

Действительность международного договора Республики Казахстан и сам такой договор – понятия исключительно международно-правовые, тогда как Конституция Республики и ее иные нормативные правовые акты не могут определять условия действительности такого договора и основания его недействительности, так как они не являются основными источниками самого международного права [10, с. 54].

Международный таможенный договор Республики Казахстан представляет собой результат согласования государственной воли республики Казахстан и второй (третьей, других) стороны по такому договору, а Конституция Республики Казахстан и специальное национальное законодательство в этой области (имеется в виду Закон Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан»), устанавливают порядок взаимоотношений государственных органов республики и их компетенцию при заключении международных таможенных договоров, тем самым оказывают непосредственное воздействие и на процесс волеобразования и волеизъявления Казахстана как полноправного субъекта международного договорного права, на формирование его договорной воли как таковой, то есть на выражение согласия Республики Казахстан принять на себя обязательства по принимаемому международному договору.

Существуют определенные сложности правового характера, связанных с выделением приоритета над внутренними законами в Конституции Республики Казахстан только ратифицированных республикой международных договоров Казахстаном осуществлено форме принятия Правительством Казахстана специального постановления об утверждении соответствующего международного договора. К примеру, Постановление Правительства Республики Казахстан от 7 апреля 2001 года (№465) было утверждено соглашение о мерах по регулированию доступа на рынки государств-участников таможенного союза товаров и услуг из третьих стран, заключенное в Астане 6 октября 2000 года. Таким же образом, то есть специальным Постановлением Правительства от 20 января 2003 года (№ 61), к примеру, было утверждено не менее важное Соглашение о применении технических, медицинских, фармацевтических, санитарных, ветеринарных и фитосанитарных норм, правил и требований в отношении товаров, ввозимых в государства-участники Содружества Независимых Государств, заключенное в Москве 28 сентября 2001 года.

Согласно статье 11 Венской конвенции о праве международных договоров «согласие государства на обязательность для него договора может быть выражено подписанием договора, обменом документами, образующими договор, ратификацией

договора, его принятия, утверждением, присоединением к нему или любым другим способом, о котором условились».

Согласно пункту 1 статьи 1 закона РК «о международных договорах Республики Казахстан» от 30 мая 2005 года «ратификация, утверждение, принятие и присоединение – в зависимости от случая имеющий такое наименование международный акт, совершаемый на основании соответствующего нормативного правового акта, посредством которого Республики Казахстан выражает в международном плане свое согласие на обязательность для нее международного договора». То есть, ратификация – это есть утверждение международного договора высшим государственным органом Республики Казахстан, который обычно воплощается в двух различных актах: международном акте, представленном в форме ратификационной грамоты и внутригосударственном нормативном акте, представленном, как правило, в форме соответствующего закона, которые соответствуют двум функциям ратификации – международной и внутригосударственной.

Что же представляет из себя международный таможенный договор, каково наше понимание такого акта и в чем особенности юридической природы такого договора?

Прежде определимся с тем, что вообще понимается под международным договором как таковым. Так, следует отметить, что международный договор понимают как соглашение между двумя или несколькими государствами или иными субъектами международного права относительно установления, изменения или прекращения их взаимных прав и обязанностей в политических, экономических или иных отношениях [11, с 154].

Вступившая 4 февраля 1994 года в силу для Республики Казахстан Венская конвенция о праве международных договоров 1969 года дает следующее определение международного договора: «договор» означает международное соглашение, заключенное между государствами в письменной форме и регулируемое международным правом, независимо от того, содержится ли такое соглашение в одном документе, в двух или нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования.

В Законе Республики Казахстан «О международных договорах РК» под международным договором РК понимается международное соглашение, заключение РК с иностранным государством (иностранными государствами) или с международной организацией (международными организациями) в письменной форме и регулируемой международным правом независимо от того, содержится такое соглашение в одном документе или в нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования

Все вышеизложенное позволяет нам представить собственное определение международного таможенного договора.

Во-первых, международный таможенный договор – это составная часть действующего права Республики Казахстан, основной международно-правовой источник таможенного права РК.

Во-вторых, под «международным таможенным договором РК следует понимать заключенное соответствующими уполномоченным государственным органом РК с иностранным государством или международной организацией в соответствии с нормами международного права и национального законодательства РК по праву международных договоров письменное соглашение для целей регулирования отдельных, представляющих взаимный интерес для договаривающихся сторон вопросов в таможенной сфере».

Классификация договоров:

1) от имени РК (например, Договор о таможенном союзе и едином экономическом пространстве от 26 февраля 1999 г.);

2) от имени Правительства РК (например, Соглашение между Правительством РК и Правительством Чешской Республики об экономическом, промышленном и научно-техническом сотрудничестве от 8 сентября 2004 г.);

3) от имени государственных органов РК, непосредственно подчиненных исполнительных органов Президенту РК, а также центральных исполнительных органов РК (например, Меморандум между Таможенным комитетом Министерства финансов РК и Таможенным управлением Исламской Республики Иран о сотрудничестве в борьбе с контрабандой и таможенными правонарушениями от 11 апреля 1999 г.)

В зависимости от круга участников все международные таможенные договоры РК можно подразделить на:

1) многосторонние (например, Таможенная конвенция о международной перевозке грузов с применением книжки МДП от 14 ноября 1975 г.);

2) двусторонние (Соглашение между Правительством РК и Правительством Республики Таджикистан о свободной торговле от 22 ноября 1995 г.).

В зависимости от географических масштабов и расположения участников договорных отношений международные договоры подразделяются на:

1) универсальные (например, Генеральное соглашение по тарифам и торговле от 15 апреля 1994 г.);

2) региональные (например, Соглашение об обеспечении свободного и равного права пересечения физическими лицами границ государств-участников Таможенного союза и беспрепятственного перемещения ими товаров и валюты от 24 ноября 1998 г.).

В зависимости от круга и специализации рассматриваемых вопросов все международные договоры РК можно подразделить на договоры:

1) общего характера, т.е., объектом которых таможенные вопросы конкретно не являются, а лишь затрагиваются в таких договорах. Например, Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между РФ и РК от 25 мая 1992 г.,

2) специального характера, т.е., объектом которых непосредственно выступают отношения сторон по конкретным таможенным вопросам (например, Международная конвенция о Гармонизированной системе описания и кодирования товаров от 14 июня 1983 года.).

Объектом любого международного договора, как правило, являются отношения субъектов международного договора, как правило, являются отношения субъектов международного права по поводу материальных и нематериальных благ, действий и воздержание от действий. При этом любой объект международного права, в сущности, может стать объектом международного договора, так как сами субъекты договорных отношений определяют, что должно быть объектом соответствующего договора. Объект международного таможенного договора Республики Казахстан можно определить исходя из самого названия такого договора. К примеру, объектом Международной конвенции о гармонизированной системе описания и кодирования товаров 1983 года, соответственно, является гармонизированная система описания и кодирования товаров [12, с. 12].

Под целью международного таможенного договора Республики Казахстан следует понимать то, что стремятся осуществить или достигнуть РК и другой или другие участники такого договора. Цель обычно определяет в преамбуле или в первых статьях договора.

Основная часть международного таможенного договора РК подразделена на статьи. В некоторых международных договорах статьи могут быть сгруппированы в разделы, главы или части. Отдельными статьям, разделам, частям и главам могут даваться наименования.

В качестве примера содержания основной части такого договора рассмотрим Соглашение, заключенное 27 ноября 2002 года Гааге между Правительством Республики Казахстан и Правительством Королевства Нидерландов о сотрудничестве и административной взаимопомощи в таможенных делах. Соглашение включает в себе 14 разделов и 22 статьи.

Язык, на котором составляется текст международного договора, определяется самими договаривающимися сторонами. В соответствии со статьей 7 Закона Республики Казахстан о международных договорах, двусторонние международные договоры заключаются, как правило, на государственных языках участвующих в переговорах сторон. По согласию сторон языками международных договоров могут быть избраны иные языки.

Многосторонние международные договоры заключаются на языках, определенных по согласию участвующих в переговорах сторон.

При этом следует отметить, что установилась практика составления договоров, заключаемых под эгидой ООН, специализированных учреждений ООН или других международных организаций на официальных языках этих организаций. Тексты международных многосторонних договоров, составленные на разных языках, являются аутентичными и имеют одинаковую юридическую силу.

Заключение

Резюмируя изложенное, можно сделать ряд выводов.

Правовая система Евразийского экономического союза, хотя и имеет тесную генетическую связь с международным правом, не может рассматриваться как исключительно его составляющая во всех своих частях. К международному праву относится лишь те элементы правовой системы ЕАЭС, которые имеют международно-правовое происхождение (международные договоры, обычаи, общепризнанные принципы международного права и т.д.). Но то, что создается внутри самого интеграционного объединения (его акты в виде постановлений и решений его органов) к международному праву отношения не имеет, а выступает как часть системы права Евразийского экономического союза.

Система права Евразийского экономического союза состоит из двух блоков норм: норм, созданных в рамках международного права; норм, сформированных в рамках ЕАЭС.

В категорию «международные договоры в рамках Союза» попадают не только договоры, заключенные в момент или после создания Союза, как такового, но и вступившие в силу до его создания (т.е. в момент формирования ТС и ЕЭП), если они не отменены и действуют до настоящего времени.

Правовая система ЕАЭС представляет собой сложно структурированное, многоуровневое образование, включающее помимо собственно права (системы права ЕАЭС), по крайней мере, следующие составные элементы: общепризнанные принципы и нормы международного права; международные обычаи; нормы общего международного права, затрагивающие функционирование ЕАЭС (включая международные договоры (в том числе двусторонние) с участием государств – членов ЕАЭС); основные принципы и цели функционирования ЕАЭС; Соглашение ВТО и комплекс международных договоров, составляющий «право ВТО»; протоколы о присоединении государств – участников ЕАЭС к ВТО; правоприменение, включая интерпретацию права в рамках ДРС ВТО и решения Суда ЕАЭС; международно-правовую доктрину и правосознание в части, корреспондирующей системе права и правовой системе ЕАЭС.

Право и правовая система Евразийского экономического союза постоянно корректируются государствами-участниками в результате расширения интеграции и присоединения новых государств-членов к ЕАЭС. Кроме того, в будущем возможно заключение международных договоров между ЕАЭС и другими интеграционными объединениями, что, несомненно, усложнят конфигурацию права и правовой системы Евразийского экономического союза.

Национальное право государств – членов Евразийского экономического союза не входит в правовую систему ЕАЭС. Однако оно оказывает влияние на правоприменение и может быть задействовано в регулировании правоотношений, если это прямо установлено в праве ЕАЭС.

Кардинальное сближение (унификация и гармонизация) законодательства государств-членов было произведено в рамках договорно-правовой базы ЕАЭС (при посредстве Договора о ЕАЭС, договорно-правового режима ТС и ЕЭП, Договора о ТК ЕАЭС и других соглашений, входящих в систему права ЕАЭС). Вместе с тем, в целом ряде областей общее правовое регулирование будет еще только создаваться в перспективе. В этих случаях положения о сближении законодательства государств – участников Евразийского экономического союза носят пока программно-целевой характер. Очевидно, что установление единого правового регулирования будет эффективно лишь в том случае, если оно будет осуществляться при помощи международно-правовых механизмов.

Список использованной литературы:

- 1 Бахин С.В. Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем (унификация и гармонизация права): диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук.- СПб., 2003. - 363 с.
- 2 Брагинский М.И. О сближении и унификации национальных правовых норм стран-членов СЭВ // Материалы секции права Торгово-промышленной палаты СССР. Вып.34.- М., 1983. - С. 34-46.
- 3 Лебедев С.Н. Унификация правового регулирования международных хозяйственных отношений (некоторые общие вопросы) / Юридические аспекты осуществления внешнеэкономических связей // Труды кафедры международного частного и гражданского права МГИМО МИД России. – М., 1979. - С. 15-43.
4. Маковский А.Л. Вопросы теории международно-договорной унификации права и состав международного частного права // Материалы Торгово-промышленной палаты СССР. - М., 1983.- Вып. 34. - С. 26 – 33.
- 5 David R. The International Unification of Private Law // International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. II. The Legal Systems of the World.Their Comparison and Unification. N. Y.: Oceana Publications, Inc. 1971. P. 3.
- 6 Schmitthoff C. The Unification of the Law of International Trade // The Journal of Business Law. 1968. April. P. 105 - 106; Black'sLawDictionary. 6thed. P. 359.
- 7 Григорьев В.В. Проблема гармонизации законодательства государств-участников Евразийского экономического союза за правонарушения в сфере таможенных платежей // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2015. - №5. – С.35-39.
- 8 Ыдрышева С.К., Алибеков С.Т. Правовое регулирование экономических отношений в ЕврАзЭС/ЕАЭС: монография. – Астана, 2015. -144с.
- 9 Сапарбаев Б. Закон прямого действия //Таможенный кодекс Республики Казахстан: вопросы и ответы. Серия «Таможенная литература». –Алматы, 2010.
- 10 Дроздова С.А.. Таможенное право: учеб.пособие – М., 2015 – 274 с.
- 11 Байсалова Г.Т. «Правовые основы таможенного дела в Республике Казахстан», Общая часть. Учебное пособие. Алматы «Қазақ университеті», 2022. – 321 с.

12 Кычков В.И. Таможенное право: учеб.пособие – М., 2021 – 328 с.

УДК 341/215/4

И. К. Жумашова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ҚАЗІРГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ БОСҚЫНДАР МӘРТЕБЕСІ

Андатпа. Қазіргі уақытта халықаралық қоғамдастықта 15,5 миллионнан астам босқын бар және бұл қайғылы статистика бізді қоршаған әлемнің тұрақсыздығына тікелей байланысты күнделікті өсудің тұрақты тенденциясына ие. Босқындар мәселесі-әлемдік қоғамдастықтың маңызды мәселелерінің бірі. Босқындардың пайда болуының көптеген себептері бар және олар өте ерекшеленеді.

Босқын мәртебесін алу адамның халықаралық қорғауға немесе баспанаға құқығын ресми растау болып табылады. Босқын мәртебесін ресми түрде белгілеу белгілі бір адамның немесе топтың позициясы тиісті заңды критерийлерге сәйкес келетін құқықтық салдарға әкеледі. Осылайша, босқын мәртебесін белгілеу адамды босқын етпейді, тек оны осылай жариялайды.

Босқындарды қорғау мемлекеттің шетелдік азаматты өз аумағында қабылдауға және оны қудалау қаупі төнген елге жібермеуге келісінін ғана білдірмейді. Кез-келген ресми мәртебе сияқты, пана іздеуші немесе босқын мәртебесі де адамның мемлекеттегі заңды жағдайын, сондай-ақ адам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас сипатын сипаттайтын құқықтар мен міндеттердің жиынтығын тудырады. Әдетте, баспана іздеушінің мемлекетпен құқықтық байланысын азаматтық институты анықтайды. Азаматтықтың болуы адамның мемлекет тарапынан қорғалуына, сондай-ақ осы Мемлекетте көзделген құқық сомасын пайдалануға кепілдік береді [1].

Кілт сөздер: халықаралық құқық, босқын, пана, мәртебе, халықаралық құжат.

СТАТУС БЕЖЕНЦЕВ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация. В настоящее время в мире проживает более 15,5 миллионов беженцев, и эта печально известная статистика имеет устойчивую тенденцию к ежедневному росту, которая напрямую связана с нестабильностью окружающего нас мира. Проблема беженцев-одна из важнейших проблем мирового сообщества. Есть много причин, по которым появляются беженцы, и они очень разные.

Получение статуса беженца является официальным подтверждением права человека на международную защиту или убежище. Формальное установление статуса беженца приводит к правовым последствиям, когда позиция конкретного лица или группы соответствует соответствующим юридическим критериям. Таким образом, установление статуса беженца не делает человека беженцем, а только объявляет его таким образом.

Защита беженцев означает не только согласие государства принять иностранного гражданина на своей территории и не допускать его в страну, находящуюся под угрозой преследования. Как и любой официальный статус, статус просителя убежища или беженца порождает совокупность прав и обязанностей, характеризующих правовое положение человека в государстве, а также характер взаимоотношений человека и государства. Как правило, правовая связь соискателя убежища с государством определяется гражданским

институтом. Наличие гражданства гарантирует защиту лица государством, а также использование суммы права, предусмотренной в этом государстве [1].

Ключевые слова: международное право, беженец, убежище, статус, международный документ.

REFUGEE STATUS IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Abstract. Currently, there are more than 15.5 million refugees living in the world, and this infamous statistic has a steady trend of daily growth, which is directly related to the instability of the world around us. The refugee problem is one of the most important problems of the world community. There are many reasons why refugees appear, and they are very different.

Obtaining refugee status is an official confirmation of a person's right to international protection or asylum. The formal establishment of refugee status leads to legal consequences when the position of a particular person or group meets the relevant legal criteria. Thus, the establishment of refugee status does not make a person a refugee, but only declares him in this way.

Refugee protection means not only the consent of the State to accept a foreign citizen on its territory and not allow him to enter a country under threat of persecution. Like any official status, the status of an asylum seeker or refugee generates a set of rights and obligations that characterize the legal status of a person in the State, as well as the nature of the relationship between a person and the state. As a rule, the legal relationship of an asylum seeker with the State is determined by a civil institution. The presence of citizenship guarantees the protection of a person by the state, as well as the use of the amount of the right provided for in this state [1].

Key words: international law, refugee, asylum, status, international document.

Босқындар мәселесі-бірнеше жылдар бойы саяси, экономикалық, ұлттық және басқа да мемлекеттердің мүдделерімен байланысты өткір және үздіксіз күрес жүріп жатқан өзекті мәселелердің бірі. Босқындар мәселесін шеше отырып, белгілі бір қорғаныс құралдарын белгілей отырып, мемлекеттер, ең алдымен, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау қажеттілігін басшылыққа алады. Босқынның құқықтық жағдайының ерекшелігі оның азаматтығы бар ел оған адамның маңызды құқықтары мен бостандықтарына кепілдік бермейтіндігімен анықталады, бұл басқа мемлекеттерден қашу мен қорғаныс іздеудің себебі болып табылады. Нәтижесінде, баспана елі шетелдік азаматқа оның азаматтығы бар елдің орнына құқықтар мен міндеттер береді [2, 4936]. Әлбетте, бұл жағдай ұлттық заңнаманың шегінен шығып, бірқатар жалпыадамзаттық құқықтар мен бостандықтарды тануға негізделген халықаралық құқық нормаларымен реттеледі. Алайда, босқындардың құқықтық жағдайы осы мемлекетте болатын басқа шетелдік азаматтарға және өз азаматтарына қатысты қолданыстағы халықаралық заңнамамен анықталады.

«Босқын» термині қатаң термин болып табылады, яғни оның мазмұны жалпы халықаралық құқық принциптеріне сәйкес анықталады. Күнделікті қолданған кезде ол кеңірек және аз шектелген, ол өзін төзімсіз деп санайтын табиғи немесе жеке сипаттағы жағдайлардан құтылғысы келетін кез-келген адамды білдіреді. Халықаралық құқықтағы «босқын» ұғымының анықтамасы екі негізгі құжатта қамтылған: БҰҰ-ның 1951 жылғы «босқындар мәртебесі туралы» конвенциясы және оған Босқындар мәртебесіне қатысты 1967 жылғы Хаттама.

Халықаралық құжаттардағы «босқындарды» анықтау әрекеттері Біріккен Ұлттар Ұйымы құрылғанға дейін, атап айтқанда Ұлттар Лигасының қамқорлығымен жасалған шарттар мен келісімдерде жасалды. Олар «топтық тәсіл» деп аталатын әдісті қолданды [3, 816].

Бұл ретте мыналар қажетті шарттар болып табылды:

а) адам өзінің шыққан елінен тыс жерде болуы тиіс және

б) осы мемлекеттің Үкіметінің қорғауын пайдаланбаған. Мысалы, 1926 жылы «орыс босқындары» Социалистік Кеңестік Республикалар Одағы Үкіметінің қорғауын пайдаланбайтын немесе одан артық пайдаланбайтын және басқа азаматтық алмаған орыс тектес кез келген адамдар ретінде анықталды. «Армян босқыны» ұғымының мазмұны да ұқсас болды. Бұл анықтама 1926 жылғы 12 мамырдағы орыс және армян босқындарына жеке куәлік беруге қатысты келісімде қамтылған. Бұл жағдайда адамның шыққан елінен тыс жерде болуы тікелей талап етілмеді, бірақ бұл келісімнің мақсаты жол жүру және қоныс аударуды қамтамасыз ету үшін жеке куәлік беру болғандықтан көзделді. Егер олардың иелері шыққан еліне оралса, куәліктердің күші жойылды.

Босқындардың құқықтарын келесі топтарға бөлуге болады:

* халықаралық Қорғаныс институтынан туындайтын босқындардың нақты құқықтары;

* босқындар баспана елінің азаматтарымен тең дәрежеде пайдаланатын құқықтар;

* босқындардың басқа шетелдік азаматтармен тең дәрежеде пайдаланатын, заңды түрде болатын елдегі құқықтары.

Бірінші топқа босқындарды халықаралық қорғауды қамтамасыз ететін негізгі құқықтар кіреді. Баспанаға құқық жоғарыда қарастырылған негізсіз қағидат негізінде жүзеге асырылады. Бірақ шет мемлекеттің аумағында болу белгілі бір елде заңды түрде қалуға немесе үшінші елге заңды түрде көшуге мүмкіндік беретін ресми мәртебеге ие болуды талап етеді. Осылайша, баспана іздеушілерге: 1) әділ және объективті рәсімге негізделген олардың мәртебесін анықтау, 2) тұрып жатқан елінде де, басқа елдерде де жарамды құжаттарды (соның ішінде жол жүру билеттерін) алу қажет [4, 647б].

Босқындар мәселесімен кім айналысады десек ең алдымен, босқындарды халықаралық қорғауды қамтамасыз ету үшін басты жауапкершілікті адам баспана іздейтін ел алады. Мемлекеттер оған халықаралық міндеттемелерге сәйкес халықаралық қорғауды ұсынуға міндетті.

БҰҰ БЖКБ сияқты халықаралық ұйым босқындарды қорғауға жауапты. Бұл, шын мәнінде, дүниежүзілік деңгейде босқындарды қорғау бойынша нақты мандаты бар жалғыз халықаралық ұйым. БҰҰ Босқындар жөніндегі Жоғарғы комиссарының кеңсесі 1950 жылы 14 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының шешімімен құрылды. Оның мандатына босқындарды қорғау жөніндегі халықаралық күш-жігерді үйлестіру және олардың бүкіл әлемдегі мәселелерін шешу кіреді. Ұйымның негізгі мақсаты - босқындардың құқықтары мен әл-ауқатын қорғау, сондай-ақ өз Отанына, жергілікті тұрғындарға өз еркімен оралу мүмкіндігі болған жағдайда, басқа елде баспана іздеу және жайластыру құқығын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз етілуі. Құқықты үшінші елге интеграция немесе қоныс аудару туралы жайтты қарастыру. БҰҰ БЖКБ босқындар мен оның құзыретіне жататын басқа адамдарға қол жеткізуге тырысады:

1) халықаралық қорғауды алды;

2) гуманитарлық көмек алды;

3) ұзақ мерзімді шешімдер негізінде апатты жағдайдан шығарылды.

Босқынның маңызды құқықтарының бірі – 1951 жылғы Конвенцияға қатысушы барлық елдердің аумағында соттарға еркін жүгіну мүмкіндігі, сонымен бірге босқынның қарапайым тұрғылықты елінің аумағында ол сотқа жүгінген кезде осы елдің азаматтарымен бірдей ережені қолданауы. Басқа елдерде босқынға әдеттегі тұрғылықты елінің азаматтарымен бірдей ереже беріледі.

Әлеуметтік қамқорлық ұлттық заңнаманың қолданылу аясы болып табылады, сондықтан оның стандарттарын халықаралық келісімдермен реттеу мүмкін емес. Алайда, кемсітушіліктің қандай да бір түрінен бас тарту қағидатына сәйкес мемлекет аумағында заңды түрде тұратын босқындар, әдетте, тұрғылықты елдің азаматтары үшін көзделген

мөлшерде әлеуметтік қамқорлыққа алуға құқылы. Атап айтқанда, 1951 жылғы Конвенцияның IV тарауы босқындардың құқығы бар екенін анықтайды:

* тапшы өнімдерді бөлу жүйесі бар ел азаматтарымен тең мөлшерде дәнекерлеу жүйесін қолдануға;

* тұрғын үй мәселесін шетелдіктер әдетте сол жағдайларда пайдаланатын жағдайдан кем емес қолайлы жағдайда шешуге;

* бастауыш білім беру үшін тұрып жатқан елінің азаматтарымен тең және шетелдіктер басқа білім беру түрлеріне қатысты жиі қолданатын жағдайдан кем емес;

* шетелдік аттестаттарды, дипломдар мен дәрежелерді тану; оқу құқығы мен алымдардан, сондай-ақ стипендия беруге қатысты төлемдерден босату;

Ұлттық заңнаманы ескере отырып, әлеуметтік қамсыздандыруға (мысалы, босқындар аз мөлшерде зейнетақы алатын ынтымақты және жинақтаушы зейнетақы жүйесін ұштастыра отырып), еңбегі үшін сыйақы мен еңбек жағдайларына (төлем мөлшері, жұмыс күнінің ұзақтығы, жалдау бойынша жұмыс істейтіндердің жасы және т. б.) қатысты тұрғылықты елдің азаматтарымен бірдей жағдайға).

Конвенция сондай-ақ босқындарға баспана берілген елдің азаматтары үшін көзделген көлемде және тәртіппен олардың авторлық және өнеркәсіптік құқықтарын қорғауға кепілдік береді (14-бап). Конвенцияға қатысушы басқа елдер мұндай қорғауды босқынның қарапайым тұрғылықты елінің құқығына сәйкес ұсынады. Мемлекет аумағында заңды түрде болатын басқа шетелдіктермен құқықтардағы босқындардың теңдеуі босқынның құқықтары мен міндеттерінің жеткілікті үлкен мөлшерін анықтайды. 1951 жылғы Конвенцияның едәуір бөлігі (II — V тараулар) олардың анықтамасына арналған.

Конвенцияның 12-бабына сәйкес босқынның жеке мәртебесі оның тұрғылықты елінің (заңды тұрғылықты елінің) заңдарымен немесе, егер ол жоқ болса, тұрғылықты елінің заңдарымен айқындалады. Бұл ретте босқын бұрын алған, оның жеке мәртебесіне байланысты (атап айтқанда некеге байланысты) құқықтарды босқындар емес адамдарға қатысты осы мемлекеттің заңдарымен танылған жағдайда, пана мемлекеті таниды.

1951 жылғы Конвенцияға қатысушы мемлекеттер босқындардың жылжымалы және жылжымайтын мүлікке, оның ішінде жалдау және басқа шарттарға қатысты мүліктік құқықтарына қатысты босқындарға шетелдіктер әдеттегідей пайдаланатын құқықтардан кем емес қолайлы құқықтар беруге міндеттенеді.

Босқындар, Конвенцияның 15-бабына сәйкес, өзге шетелдіктермен тең дәрежеде саяси сипаты жоқ және пайда алу мақсатын көздемейтін қауымдастықтар (коммерциялық емес бірлестіктер), сондай-ақ кәсіптік одақтар құруға құқылы.

Босқындардың мәселелерін шешудегі маңызды мәселе – олардың өзін-өзі қамтамасыз ету мәселесі, яғни олардың табыс әкелетін кәсіптерді-жалдау жұмыстарын немесе өз кәсіпорындарын құруды сұрауы.

Босқындар ауыл шаруашылығымен, өнеркәсіппен, қолөнермен және саудамен дербес айналысуға құқылы, сондай-ақ сауда және өндірістік серіктестіктерді шетелдіктер әдеттегідей бірдей жағдайларда қолданатындардан кем емес қолайлы жағдайларда құру құқығына ие [5, 2066].

Босқындарды қорғауда мемлекеттер мен БҰҰ БЖКБ-дан басқа үкіметтік емес ұйымдар маңызды рөл атқарады. Олар Халықаралық қорғаныс пен көмек көрсетуге маңызды рөл атқарады. Босқындар мұндай ұйымдардың қолдауына мұқтаж, өйткені елдер мен БЖКБ бүгінде бүкіл әлем бойынша миллиондаған босқындарды қорғап, оларға көмек көрсете алмайды. Халықаралық нормалар бойынша үкіметтік емес ұйымдардың босқындарға көмек көрсетуге нақты мандаттары болмаса да, олар босқындарды қорғау бойынша іс-шаралар өткізеді. Бұл қаржылық қолдау, сондай-ақ әлеуметтік, құқықтық, гуманитарлық көмек көрсету болуы мүмкін.

Белгілі бір жағдайларда, мысалы, босқындардың жаппай ағыны кезінде, баспана беретін елдер белгілі бір құқықтарды шектей алады, мысалы, қозғалыс еркіндігі, жұмыс

іздеу еркіндігі немесе барлық балалар үшін мектепте тиісті білім алу құқығы. Баспана елінің Үкіметінде немесе басқа мекемелерде басқа ресурстар болмаған жағдайда, БҰҰ БЖКБ босқындарға және оның құзыретіне кіретін, негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайтын басқа адамдарға көмек көрсетеді. Көрсетілетін көмек қаржылық гранттар, азық-түлік немесе ас үй ыдыстары, құрал-саймандар, Гигиена құралдары және төбесі сияқты жабдықтар түрінде болуы мүмкін. Көмек лагерьде тұратын немесе қауымдастықтарда шоғырланған босқындарға арналған мектептер немесе клиникалар құру бағдарламалары түрінде де көрсетілуі мүмкін.

Баспана беретін ел өз аумағында заңды түрде тұратын босқындарға қатысты қолдана алатын әкімшілік шаралар негізінен *refoulement* принципімен анықталады. Олар, ең алдымен, конвенцияға қатысушы елдердің босқындарды және қудалау қауіпі төнген елге пана іздеп жүрген барлық адамдарды мәжбүрлеп қайтарудан және қуып жіберуден бас тартуына, босқындарды елге заңсыз кіргені үшін жазадан босатуға (1951 жылғы Конвенцияның 31-33-баптары), сондай-ақ жеке куәліктер мен жол жүру құжаттарын беруге (27-28-баптар және 1951 жылғы Конвенцияға түсініктемелер).

Ақырында, 1951 жылғы Конвенцияның 34 – бабына сәйкес, Конвенцияға қатысушы мемлекеттер босқындардың натурализациясы мен ассимиляциясын жеңілдету үшін натурализация бойынша іс жүргізуді жеделдету және соған байланысты төлемдер мен шығындарды азайту үшін өздеріне байланысты барлық нәрсені жасауға міндеттенеді

Босқындар мен баспана іздеушілердің құқықтық жағдайы оларды қабылдаушы мемлекетке қатысты құқықтардың ғана емес, міндеттердің де болуын білдіретіні анық. Олар босқындар мәртебесі туралы Конвенцияның 2-бабында қысқаша анықталған [6, 320-327б].

Бұл нормаларды бұзу, атап айтқанда қылмыстық әрекетті жасау тек қылмыстық жауапкершілікке ғана емес, сонымен бірге депортациялауға да әкелуі мүмкін. Бүгінгі таңда босқындардың құқықтарын қорғау бірқатар проблемаларға тап болып отыр және оларды болдырмау үшін осы саладағы шаралар мен әрекеттерді тиімді бекіту қажет және өте маңызды. Мүмкіндігінше көп елдер Босқындардың мәртебесі туралы 1951 жылғы Конвенцияны ратификациялауы керек, босқындарға қатысты барлық жағдайларға құқыққа негізделген тәсілдерді сақтап, нығайтуы керек. Босқындарды қорғау әлі де ортақ жауапкершілік екенін ұмытпаңыз. Тек бірлесіп жұмыс істей отырып, бір-бірін толықтыра отырып, мемлекеттер, БҰҰ БЖКБ, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдар босқындарға қажет тиімді қорғауды ұсына алады. Содан кейін халықаралық босқындарды қорғау жүйесі берік және тұрақты болады.

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен келесі қорытындылар жасауға болады.

«Босқын» терминінің анықтамасы ХХ ғасырдың көп бөлігінде жалғасты және ең үлкен саяси оқиғалармен ынталандырылды. Әмбебап анықтама тек 1951 жылғы Конвенция мен 1967 жылғы Хаттама шеңберінде қалыптасты. Олардың ережелері осы терминді анықтаудағы барлық кейінгі тәсілдердің негізінде жатыр және босқындарға қатысты ұлттық заңнаманы қалыптастыруда қолданылады.

Мәжбүрлі көші-қон адамдардың тұрғылықты жерін өздеріне тәуелсіз себептермен тұрақты немесе уақытша өзгертуге байланысты, әдетте, олардың қалауына қайшы келетін аумақтық орын ауыстырулардың жиынтығы (табиғи апаттар, экологиялық апаттар, әскери әрекеттер, азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы). «Босқындар» ұғымы халықаралық құқықта белгіленген анықтамаға ие.

Барлық алуан көші-қон негізінен заңсыз иммиграция объективі арқылы қарастырыла бастады, ал соңғы көші-қон тек террористер мен қылмыскерлердің көші-қоны ретінде қарастырылды. Бұл, сайып келгенде, көші-қон саясатының шараларын қатаңдатуға бағытталған өте қауіпті қате түсінікке айналуы мүмкін, бұл өз кезегінде заңсыз көші-қон ауқымының ұлғаюына әкеледі, өйткені бұл әрқашан заңды кіру жолдары қабаттасатын

жерде болады. Көптеген жағдайларда босқындардың мақсаты кіру елінде жұмысқа орналасу болып табылатындығын түсіну керек, яғни заңсыз елге кіру экономикалық құбылыс болып табылады, ол процестің өзін заңдастыруға бағытталған тыйым салуды емес, реттеуші шараларды талап етеді.

Қорытындылай келе, босқындарға қатысты олардың құқықтық мәртебесін қамтамасыз ететін, заңды құқықтары мен бостандықтары сақталатын, олардың жағдайын жақсарту үшін ел азаматтары үшін қолданылатын деңгейде шұғыл шаралар қабылдануы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Женевская Конвенция о статусе беженцев ООН 1951 г., ст. 1 п.2 [Электронный ресурс] URL:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml
2. Ануфриева Л. П., Бекашев Д. К., Бекашев К. А. Международное публичное право. – М., 2007. – С. 493.
3. Бархатова Е. Ю. Международное публичное право в вопросах и ответах. М., 2007. – С. 81.
4. Гай С. Гилл. Статус беженца в международном праве. М., 2006. – С. 647.
5. Ильин Ю. Д. Международное публичное право: Лекции. – М., 2002. – С. 206.
6. Четвертакова Е.Ю., Смирнов П.А. Институт беженцев в разрезе международного сотрудничества в сфере уголовного судопроизводства // Библиотека криминалиста. Научный журнал. 2015. № 3 (20). С. 320-327.

УДК 341.21

А. Б. Жусупова

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-ші курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы
e-mail: altynay.batyrovna@b.k.ru*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОНДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Халықаралық көші-қон - бұл жұмыс іздеу, оқу, емдеу, босқындық немесе басқа жеке немесе кәсіби мақсаттар үшін адамдар бір елден екінші елге ауысатын мемлекеттердің шекараларын кесіп өту. Бұл адам құқығы мен құқықтары саласында көптеген сұрақтар мен мәселелер тудыруы мүмкін күрделі процесс. Бұл мақалада біз халықаралық көші-қонды құқықтық реттеудің негізгі аспектілерін қарастыруға, қазіргі кезеңдегі көші-қон процестерін реттеудің халықаралық-құқықтық тетіктерін қарастыруға тырыстық.

Адамдардың халықаралық қозғалысы қазіргі өмірдің берік қалыптасқан ерекшелігіне айналды. Халықаралық еңбек нарығы мен әлемдік экономиканың өсіп келе жатқан көлемінде көші-қон әдетте жаһандану деп аталатын құбылыстың ажырамас бөлігіне айналды.

Көші-қонның еңбек, мәжбүрлі, этникалық, заңсыз және басқа түрлері күрделі түрде араласып, әлемнің барлық аймақтарын қамтиды, олардың әрқайсысы өзіндік ерекшеліктерге ие болады.

Халықаралық құқықтың қазіргі заманғы дамуы халықтың қозғалысын реттеу мәселелерімен байланысты мемлекетаралық қатынастардың көптеген мәселелері бойынша халықаралық-құқықтық нормалар қабылданғанын, олардың негізі олардың сөзсіз сақталуы болып табылатынын айғақтайды. Мемлекеттердің бірлескен күш-жігерімен құрылған бұл нормалар мемлекеттердің ішкі құқығының бір бөлігіне айналды.

Кілт сөздер: көші-қон, еңбек нарығы, шекарадан өту, босқындар, халықаралық-құқықтық реттеу.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация. Международная миграция – это пересечение границ государств, когда люди перемещаются из одной страны в другую с целью поиска работы, учебы, лечения, беженства или других личных или профессиональных целей. Это сложный процесс, который может вызвать многочисленные вопросы и проблемы в области права и прав человека. В этой статье нами предпринята попытка рассмотреть основные аспекты правового регулирования международной миграции рассмотреть международно-правовые механизмы регулирования миграционных процессов на современном этапе.

Международные перемещения людей стали сегодня прочно укоренившейся чертой современной жизни. В условиях растущего объема международного рынка труда и мировой экономики миграция стала неотъемлемой частью явления, обычно именуемого глобализацией.

Трудовая, вынужденная, этническая, незаконная и иные виды миграции, сложным образом переплетаясь, охватывают все регионы мира, приобретая в каждом из них свои определенные особенности.

Современное развитие международного права свидетельствует о том, что по многим проблемам межгосударственных отношений, связанным с вопросами регулирования перемещения населения, приняты международно-правовые нормы, основой которых является их безусловное соблюдение. Созданные совместными усилиями государств, данные нормы стали частью внутреннего права государств.

Ключевые слова. Миграция, рынок труда, пересечение границ, беженцы, международно-правовое регулирование.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL MIGRATION

Abstract. International migration is the crossing of state borders, when people move from one country to another in order to find work, study, medical treatment, refugee or other personal or professional purposes. This is a complex process that can raise numerous legal and human rights questions and concerns. In this article, we have made an attempt to consider the main aspects of the legal regulation of international migration, to consider the international legal mechanisms for regulating migration processes at the present stage. The international movement of people has become a well-established feature of modern life today. With the growing size of the international labor market and the global economy, migration has become an integral part of the phenomenon commonly referred to as globalization. Labor, forced, ethnic, illegal and other types of migration, intertwined in a complex way, cover all regions of the world, acquiring in each of them its own specific features. The modern development of international law indicates that on many issues of interstate relations related to the regulation of population movement, international legal norms have been adopted,

the basis of which is their unconditional observance. Created by the joint efforts of states, these norms have become part of the internal law of states.

Key words: migration, labor market, border crossing, refugees, international legal regulation.

Мигранттар мен босқындардың құқықтары. Мигранттар мен босқындардың халықаралық құқыққа сәйкес құқықтары мен міндеттері бар. БҰҰ-ның Босқындар мәртебесі туралы Конвенциясы босқындардың құқықтық мәртебесін анықтайды және олардың босқын мәртебесін тануға және халықаралық құқыққа сәйкес қудалаудан қорғауға құқығы бар екенін анықтайды. Олар сондай-ақ болу елінде еңбекке, білімге және денсаулық сақтауға қол жеткізуге құқылы [1,52б.].

Мигранттар өз кезегінде жұмысқа орналасу, еңбекақы төлеу, білім беру және денсаулық сақтау салаларында жергілікті тұрғындармен тең қарым-қатынас жасауға құқылы. БҰҰ-ның барлық еңбекші мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы Конвенциясы мемлекеттердің мигранттардың құқықтарын қорғау саласындағы міндеттемелерін белгілейді [2,17б.].

Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу мәселелері. Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу саласындағы негізгі проблемалардың бірі мигранттар мен босқындардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай халықаралық жүйесінің болмауы болып табылады. Әр түрлі елдердің өздерінің көші-қон заңдары мен саясаты бар, бұл мигранттар мен босқындарға тең емес қарауға әкелуі мүмкін.

Тағы бір мәселе-заңсыз көші-қон және адам трафигі. Мемлекеттер заңсыз көші-қон мен адам трафигімен күресу үшін шаралар қабылдауы керек, бірақ бұл шаралар мигранттар мен босқындардың құқықтарын сақтауы керек.

Сонымен қатар, көптеген мигранттар мен босқындар болу елдерінде кемсітушілікке және олардың құқықтарының бұзылуына тап болады. Мемлекеттер мигранттар мен босқындардың жергілікті тұрғындарға қол жетімді құқықтар мен мүмкіндіктерге тең қол жеткізуін қамтамасыз етуі керек.

Халықаралық көші-қон-бұл мигранттар мен босқындардың құқықтарын құқықтық реттеу мен қорғауды қажет ететін күрделі процесс. Халықаралық көші-қонды реттейтін негізгі нормативтік актілер-БҰҰ-ның Босқындар мәртебесі туралы Конвенциясы, БҰҰ-ның барлық еңбекші көшіп-қонушылар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы Конвенциясы, БҰҰ-ның адам трафигіне қарсы күрес туралы Конвенциясы және басқа да халықаралық шарттар [2,19б.].

Алайда, халықаралық нормалар мен стандарттардың болуына қарамастан, халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу мигранттар мен босқындардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай халықаралық жүйесінің болмауы, заңсыз көші-қон және болу елдеріндегі мигранттарды кемсіту сияқты бірқатар мәселелерге тап болады.

Осы мәселелерді шешу үшін мемлекеттер мигранттар мен босқындардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай халықаралық жүйесін әзірлеу, көші-қон және заңсыз көші-қон мен адам трафигіне қарсы күрес саласындағы халықаралық нормалар мен стандарттардың сақталуын қамтамасыз ету үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Олар сондай-ақ мигранттарды кемсітуді болдырмау және барлығына тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін шаралар қабылдауы керек.

Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу адам құқықтарын қорғаудың және әлемде тұрақты дамуға қол жеткізудің маңызды аспектісі болып табылады. Мемлекеттер бұл мәселенің маңыздылығын мойындап, мигранттар мен босқындардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек.

Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеудің маңызды аспектісі мигрант балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Мигрант балалар көбінесе білім беру, денсаулық сақтау, зорлық-зомбылықтан қорғау және қанауда қиындықтарға тап

болады. Мигрант балалардың құқықтарын қорғау үшін заңсыз көші-қонның алдын алу және жолын кесу шараларын қабылдау, сондай-ақ мигрант балалар мен олардың отбасыларына қолдау көрсету және көмек көрсету қажет.

Сонымен қатар, мигранттар, соның ішінде босқындар, болу елдерінде сот төрелігі мен заң көмегіне қол жеткізу мәселелеріне тап болуы мүмкін. Мемлекеттер барлық мигранттар үшін заң көмегіне тең қол жеткізуге кепілдік беруі керек, сондай-ақ мигранттарға құқықтық көмек пен қорғауды қамтамасыз ету үшін арнайы шаралар мен бағдарламалар әзірлеуі керек.

Сонымен қатар, экономикалық көші-қонға қатысты мәселелерге назар аудару маңызды. Экономикалық көші-қон халықаралық көші-қонның ажырамас бөлігі болып табылады және тағайындалған елдердің экономикалары мен мигранттардың өздері үшін айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін. Алайда, экономикалық көші-қон мигранттардың жалақысы мен қанауының төмендеуіне әкелуі мүмкін, әсіресе біліктілігі төмен салаларда жұмыс күші қажет [3, 546.].

Осы мәселелерді шешу үшін мемлекеттер барлық мигранттар үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін саясаттарды әзірлеуі керек, сондай-ақ экономикалық көші-қон мигранттардың қанауына және олардың құқықтарының бұзылуына әкелмейтінін қамтамасыз етуі керек.

Қорытындылай келе, халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз етудің және әлемде тұрақты дамуға қол жеткізудің маңызды аспектісі болып табылатынын айта кету керек. Мемлекеттер барлық мигранттардың тең құқықтары мен мүмкіндіктерін, мигрант балаларды қорғауды, сот төрелігі мен заң көмегіне қол жеткізуді, сондай-ақ мигранттардың қанауы мен құқықтарының бұзылуын болдырмайтын мигранттардың құқықтарын қорғаудың бірыңғай халықаралық жүйесін әзірлеу үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Осы жүйе шеңберінде мемлекеттер халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға және халықаралық көші-қонға байланысты проблемаларды тиімді шешу үшін өз іс-әрекеттерін үйлестіруге тиіс.

Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеудің маңызды аспектісі кемсітушілік пен ксенофобиямен күресу болып табылады. Мигранттар көбінесе жергілікті тұрғындар тарапынан жағымсыз қатынастарға, сондай-ақ жұмыс орнында және қоғамдық өмірде кемсітушілікке тап болады. Мемлекеттер ксенофобия мен нәсілшілдікпен күресу және инклюзивті және толерантты қоғам құру үшін шаралар қабылдауы керек.

Сонымен қатар, халықаралық көші-қон шыққан елдер мен келген елдердегі экологиялық жағдайға айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Мысалы, халықтың жаппай қоныс аударуы табиғи ресурстардың деградациясына және экологиялық жағдайдың нашарлауына әкелуі мүмкін. Мемлекеттер халықаралық көші-қонның экологиялық аспектілерін ескеруі және халықаралық көші-қонмен байланысты экологиялық тәуекелдерді азайтуға бағытталған саясаттарды әзірлеуі тиіс.

Сонымен қатар, халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу кезінде гендерлік аспектіні ескеру қажет. Мигрант әйелдер көбінесе кемсітушілік пен зорлық-зомбылыққа тап болады, сонымен қатар білім мен денсаулыққа қол жетімділігі шектеулі. Халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу гендерлік құрамдас бөлікті ескеруі, сондай-ақ мигрант әйелдердің тең мүмкіндіктері мен құқықтарын қорғауға кепілдік беруі тиіс.

Халықаралық көші-қон қарапайым шешімдер мен шаралармен шешілмейтін күрделі құбылыс екенін атап өткен жөн. Шығу және келу елдеріндегі саяси және экономикалық жағдай, демографиялық өзгерістер және басқа факторлар сияқты көптеген факторларды ескеру қажет. Халықаралық көші-қонға байланысты проблемаларды шешу барлық мүдделі тараптардың кешенді көзқарасы мен ынтымақтастығын талап етеді.

Сонымен қатар, халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу кезінде гендерлік аспектіні ескеру қажет. Мигрант әйелдер көбінесе кемсітушілік пен зорлық-зомбылыққа тап болады, сонымен қатар білім мен денсаулыққа қол жетімділігі шектеулі. Халықаралық

көші-қонды құқықтық реттеу гендерлік құрамдас бөлікті ескеруі, сондай-ақ мигрант әйелдердің тең мүмкіндіктері мен құқықтарын қорғауға кепілдік беруі тиіс.

Жалпы, халықаралық көші-қонды құқықтық реттеу көптеген аспектілерді, соның ішінде мигрант балалардың құқықтарын қорғауды, гендерлік компонентті, сот төрелігі мен заң көмегіне қол жеткізуді, экономикалық және экологиялық аспектілерді, сондай-ақ мигранттардың қоғамға кірігуін ескеруі керек. Мемлекеттер мигранттардың құқықтарын қорғауға кепілдік беретін және әлемдегі тұрақты дамуға ықпал ететін саясаттарды әзірлеу және жүзеге асыру үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Цапенко И.П. Социально-политические последствия международной миграции населения //Мировая экономика и международные отношения. - 1999. - № 3. - С. 52
- 2 Сборник международно-правовых документов, регулирующих вопросы миграции. – М.: Международная организация по миграции, 1994. - 368 с.
- 3 Айткалиева А.М. Международно-правовое регулирование миграционных процессов//Дисс... на соискание ученой степени кандидата юридических наук, - Алматы, 2008,. - 134 с.

УДК 32

Е. К. Мусабек

*Магистрант 2-го курса Евразийской юридической академии
имени Д. А. Кунаева, Республика Казахстан, г.Алматы*

ШЫҰ-ҒА МҮШЕ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕС САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Андатпа. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының халықаралық-құқықтық мәртебесі мен қызметін зерттеудің өзектілігі халықаралық ұйымдардың тек Орталық Азияда ғана емес, бүкіл әлемде өсіп келе жатқан рөліне байланысты. Бүгінгі таңда бірде-бір мемлекет жаһандық мәселелерді өз бетінше шеше алмайды, тек бірігу арқылы ғана жаһандық немесе аймақтық сипаттағы мәселелерді шешуге болады. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шеңберінде мемлекеттер бірлестігінің басым мақсаты халықаралық құқықтың нормалары мен қағидалары негізінде мемлекетаралық қатынастардың дамуын қамтамасыз ету болып табылады. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер қызметінің негізгі аспектілері бейбітшілік пен қауіпсіздікті, тұрақтылықты, саяси, экономикалық, энергетикалық және өзара іс-қимылдың басқа да салаларын қамтамасыз етуге үлесті ұлғайту болып табылады.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шегінде қатысушы елдер іске асыратын ынтымақтастықты халықаралық-құқықтық реттеудің негізгі проблемаларының бірі және бір мезгілде өңірдің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Осыған байланысты аймақтық деңгейдегі қауіпсіздік жүйесінің құрылуы мен жұмыс істеуі, жұмысы БҰҰ Жарғысының VIII тарауында айқындалған белгілі бір органдар мен келісімдердің қызметінде басқалармен қатар құрылатынын атап өткен жөн. Бұл мақалада, атап айтқанда, жалпыға бірдей танылған, іргелі ұстаным бар, оған сәйкес аймақтық ұжымдық қауіпсіздік жүйелері БҰҰ-ның мақсаттары мен қағидаларына қайшы келмеуі керек.

Кілт сөздер: халықаралық ұйым, ШЫҰ, мақсаттар, қағидалар, терроризм, экстремизм, қауіпсіздік.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ШОС В ОБЛАСТИ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ И ЭКСТРЕМИЗМОМ

Аннотация. Актуальность исследования международно-правового статуса и деятельности Шанхайской организации сотрудничества обусловлена возрастающей ролью международных организаций не только в Центральной Азии, но и по всему миру. На сегодняшний день, ни одно государство не может решить глобальные проблемы самостоятельно, только объединившись можно решить вопросы глобального или регионального характера. Приоритетной целью объединения государств в рамках Шанхайской организации сотрудничества является обеспечение развития межгосударственных отношений на основе норм и принципов международного права. Главными аспектами деятельности государств – членов ШОС является наращивание вклада в обеспечение мира и безопасности, стабильности, политическая, экономическая, энергетическая и другие сферы взаимодействия.

Одной из основных проблем и одновременно областей международно-правового регулирования сотрудничества, реализуемого странами-участницами в пределах Шанхайской организации сотрудничества, является обеспечение стабильности и безопасности региона. В данной связи следует отметить, что создание и функционирование, работа системы безопасности регионального уровня выстраивается помимо прочего на деятельности определенных органов и соглашениях, которые были определены в главе VIII («Региональные соглашения») Устава ООН. В данной статье содержится, в частности, общепризнанное, фундаментальное положение, в соответствии с которым региональные системы коллективной безопасности не должны противоречить, расходиться с целями и принципами ООН [1].

Ключевые слова: международная организация, ШОС, цели, принципы, терроризм, экстремизм, безопасность.

INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION OF THE SCO MEMBER STATES IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM AND EXTREMISM

Abstract. The relevance of the study of the international legal status and activities of the Shanghai Cooperation Organization is due to the increasing role of international organizations not only in Central Asia, but also around the world. To date, no state can solve global problems on its own, only by uniting it is possible to solve issues of a global or regional nature. The priority goal of the unification of States within the framework of the Shanghai Cooperation Organization is to ensure the development of interstate relations based on the norms and principles of international law. The main aspects of the SCO member states' activities are to increase their contribution to ensuring peace and security, stability, political, economic, energy and other spheres of interaction.

One of the main problems and at the same time areas of international legal regulation of cooperation implemented by the participating countries within the Shanghai Cooperation Organization is to ensure the stability and security of the region. In this regard, it should be noted that the creation and operation of a regional-level security system is based, among other things, on the activities of certain bodies and agreements that were defined in chapter VIII ("Regional agreements") The UN Charter. This article contains, in particular, a universally recognized, fundamental provision according to which regional collective security systems should not contradict, diverge from the goals and principles of the UN [1].

Key words: international organization, SCO, goals, principles, terrorism, extremism, security.

Қазіргі заманда әлемдегі қоғамдық, ұлттық, жергілікті және аймақтық тұрақтылық пен қауіпсіздік мәселелері, тәжірибе көрсеткендей, ең өзекті, мәселелерге жататынын айта кету керек. Соңғы онжылдықтарда халықаралық терроризм, экстремизм, ұйымдасқан трансұлттық қылмыс, есірткі құралдарының заңсыз айналымы, заңсыз жаппай көші-қон сияқты «жаңа қауіптер мен сын-қатерлер» пайда болды. Олардың барлығы ұлттық шекарадан шығып, мемлекеттердің аймақтық топтарына ғана емес, жалпы адамзатқа да үлкен қауіп төндіре бастады. Бүгінгі таңда бұл қауіп-қатерлерге кез-келген жағдайда планетадағы кез-келген мемлекет тап бола алады. Бұл жағдайда қауіпсіздікті сақтау, тіпті ұлттық деңгейде де, әртүрлі халықаралық құрылымдар мен ұйымдар шеңберінде мемлекеттердің күш-жігерін біріктірусіз мүмкін емес. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы - солардың бірі. Ол қалыптасқан кезінен бастап өзінің негізгі міндеттерінің бірі «үш зұлымдық» деп аталатын: терроризм, сепаратизм және діни экстремизмге қарсы тұруды, күресті көретіндігін мәлімдеді [2].

Шанхай ынтымақтастық ұйымы өзінің жиырма екі жылдық тарихында осы бағытта көптеген беделді аймақтық ұйымдардың қатарында көрнекті орынға ие болу үшін жеткілікті жұмыс жасады және қазіргі уақытта аймақтық және жаһандық деңгейде қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге қабілетті беделді құрылымға айналды.

Қауіпсіздік мәселелері тек орталық орындардың бірін алып қана қоймай, сонымен бірге «Шанхай процесі» деп аталатын процестің одан әрі жүруіне негіз болғанын атап өткен жөн. 1996 жылы Шанхайда ШЫҰ-ның негізін құрайтын мемлекет басшыларының алғашқы ресми кездесуі болған кезде, күн тәртібіне айналған негізгі мәселе әскери саладағы сенімді нығайту болды, ол үшін келіссөздерге қатысушы елдердің мемлекеттік шекараларына жақын орналасқан тараптардың қарулы күштерін айтарлықтай қысқарту көзделді.

1996-1997 жылдар аралығында сол кездегі «Шанхай бестігіне» қатысушы елдер бірнеше келісімдер жасасты, олар болашақта көптеген жылдар бойы тарихы бар және кеңес-қытай шекарасында ерте кеңес заманынан бері жалғасып келе жатқан бірқатар шекаралық мәселелерді шешеді. Бір жылдағы алшақтықпен болған Шанхай, содан кейін Мәскеу саммиттері кейіннен, атап айтқанда 6 жылдан кейін, көп салалы ынтымақтастықтың толық, жобаланған және тиімді ұйымына айналғанының негізін қалады. Жоғарыда аталған келісімдерді қысқа мерзімде жүзеге асыруға мүмкіндік берген тиімді бірлескен қызмет өзара іс-қимыл жасаушы тараптардың тең құқылығы, олардың бір-бірінің мүдделерінің пікірлерін құрметтеуі, өзара пайда және басқа да бірқатар қағидаттарға негізделген «Шанхай рухы» сияқты ынтымақтастықты анықтауға мүмкіндік берді. Осы қағидаларды қатаң сақтамай, ұйымның қызметі, егер ол қалуға арналған болса, оған қарағанда әлдеқайда тиімді болмайтынын ескеру қажет.

2001 жылы маусымда Шанхайдағы кезекті саммитте «бестік» Шанхай ынтымақтастық ұйымы болып қайта құрылды. Саммит жұмысына Өзбекстан қатысты, ол 2001 жылдың басында «Шанхай бестігіне» қосылу туралы өтініш білдірді. Саммиттің қорытынды және негізгі алты мемлекет басшыларының ШЫҰ құру туралы Декларацияға және терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясына қол қоюы болды.

«Бестіктің» ШЫҰ-ға айналуымен оның саны артып қана қоймай, сонымен бірге оның шешімі оған жүктеле бастаған міндеттер ауқымы айтарлықтай кеңейді, бұл ШЫҰ-ны құру туралы Декларациясында көрініс тапты [3]. Сонымен қатар, ШЫҰ-ға қатысушы елдердің тиісті министрліктері мен ведомстволары арасындағы өзара іс-қимылды жолға қою үшін ШЫҰ-ның жаңа міндеттері, мақсаттары мен құзыреттері өзара іс-қимылдың,

ынтымақтастықтың экономикалық, саяси және мәдени-гуманитарлық салаларына тарала бастағанын айтпағанда, Ұлттық координаторлар кеңесі құрылды.

Қауіпсіздік мәселесіне келетін болсақ, ШЫҰ-ға кіретін әрбір жеке мемлекет және тұтастай алғанда ШЫҰ субъектілері болып табылатын халықаралық құқық жүйесінде халықаралық қауіпсіздіктің негізгі қағидаттары, атап айтқанда, күш қолданбау қағидасы және дауларды бейбіт жолмен шешу қағидасы болып табылады. Біз оларды атап өттік, өйткені олар халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін құқық жүйесінде негізгі болып табылады. Сонымен, И. И. Лукашук күш қолданбау қағидасының басым рөлін талап етеді, өйткені бұл қағида, «кез – келген құқықтық жүйенің орталық проблемасына-күш пен құқықтың арақатынасына қатысты» [4, 232-б.]. Өз кезекте В. И. Кузнецов халықаралық қауіпсіздік құқығы, егер сөздің тар мағынасында қарастырылса, «негізгі мақсаты қандай да бір жолмен халықаралық қатынастарда күш қолданбау қағидасын іске асырумен байланысты құқық нормаларын қамтитынын дәлелсіз көрсетпейді» деп айтқан [5, с.178].

Қазіргі уақытта ШЫҰ қызметі оған кіретін елдер, ең алдымен, БҰҰ Жарғысында ұсынылған, содан кейін әртүрлі халықаралық актілерде, мысалы, 1970 жылғы «Халықаралық құқық қағидалары туралы» Декларациясында көрсетілген халықаралық қауіпсіздік құқығының нормалары мен қағидаларын қатаң сақтайтынын айқын көрсетеді [6]. Осы нормалар мен қағидаттардан басқа, ШЫҰ қазіргі уақытта Шанхай сегіздік тетігінде көзделген қағидаттар мен нормаларды да сақтайды, олардың ішіндегі ең маңыздыларына өзінің жарғылық бекітілуін алған шабуыл жасамау қағидасы, шекаралық аумақтарда біржақты әскери артықшылықтан бас тарту, және, сайып келгенде, ШЫҰ-ның басқа мемлекеттер мен халықаралық ұйымдарға қарсы бағытталмауы сияқты қағидалар жатады [7].

ШЫҰ-ға қатысушы елдер терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге және осы жағымсыз құбылыстарға, мысалы, экстремизм идеялары мен көзқарастарының таралуына, ең алдымен жастар арасында бірлескен іс-қимылда өзара іс-қимылды үнемі жандандырып отырады. Осы мақсатта ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер ксенофобияның, ұлттық, нәсілдік және діни төзімсіздіктің алдын алумен айналысады.

Аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету проблемасына байланысты ШЫҰ-ның қағидасының ерекшелігіне, оның ұйымдастырушылық тетіктері, атап айтқанда, аймақтық терроризмге қарсы құрылымы ШЫҰ-ның құқықтық базасымен қатар, ең алдымен мемлекеттердің аймақтық деңгейінде олардың жаңа трансшекаралық сын-тегеуріндермен бірлескен күйесте өзара іс-қимылды қамтамасыз етуге бағытталғандығына назар аударған жөн.

ШЫҰ-ға қатысушы елдер ШЫҰ Хартиясына ШЫҰ шеңберінде жүзеге асырылатын мемлекетаралық өзара қарым-қатынастарды, шабуыл жасамау туралы міндеттемені регламенттейтін қағидаттық ережені енгізді, осылайша осы Ережеге дербес облигаторлық норманың күшін берді [7].

Жаңа сын-қатерлермен және қауіп-қатерлермен күресудің тағы бір маңызды талабы-бұл халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаттарын қатаң, мүлтіксіз сақтай отырып, қос стандарттарды пайдаланбай әдістемелік түрде жүзеге асырылуы тиіс. Бұл ретте жаһандық қауіпсіздік жүйесін құру БҰҰ қамқорлығымен оның Жарғысы қатаң сақталатын міндетті шартпен жүргізілуі тиіс.

ШЫҰ-ға қатысушы елдер халықаралық қауіпсіздікке байланысты проблемалар шеңберінен жаһандық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз ету, кедейлік деңгейін төмендету, ШЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлерін теңестіру, экономикалық, экологиялық, энергетикалық, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, халықты қорғау және табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардан т. б. сияқты мәселелерді алдын алу туралы бірнеше рет мәлімдеді [8].

ШЫҰ-ға қатысушы елдер, жүргізілген талдау көрсеткендей, мұндай жұмысты халықаралық құқықтың іргелі қағидағтары мен нормаларына толық сәйкес жасайды.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы үшін қазіргі уақытта қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ең маңызды бағыттар терроризмге, экстремизмге және сепаратизмге, есірткі құралдарының заңсыз айналымына және өзара тығыз байланыста болатын трансшекаралық қылмыстың басқа да түрлеріне қарсы күрес болып табылады. Қазақстанның әлемдік экономика және саясат институтының директоры қызметін атқарған М. Әшімбаев атап өткендей: «қауіпсіздікке төнетін қатерлерге қарсы күрес жөніндегі тиімді кешенді аймақтық стратегия есірткі, қылмыс және терроризм арасындағы байланысты терең түсінуге негізделуі тиіс» [9, 14-18 б.].

ШЫҰ-ға қатысушы елдер арасындағы қауіпсіздік саласындағы өзара іс-қимыл жүзеге асырылатын құқықтық іргетас ретінде халықаралық құжаттардың тұтас кешені болып табылады, олардың ішіндегі ең маңыздылары: 2001 жылғы 15 маусымдағы Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы [10]; Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше мемлекеттер арасындағы РАТС құру туралы келісім 2002 жылғы 7 маусымдағы [11] және т.б. Бізді қызықтыратын саладағы ынтымақтастықтың кейбір жекелеген бағыттары әртүрлі көпжақты құжаттарда, атап айтқанда ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарында терроризмге қарсы бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы келісімде өз дамуын не нақтылануын алды [12].

Жоғарыда аталған қылмыстық әрекеттерге қарсы күресте тараптар ұлттық заңнамада көзделгендерді қоса алғанда, барлық қажетті шараларды қабылдауға, бір-біріне кеңес беруге, пікір алмасуға, аталған әрекеттерге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша көзқарастарды келісуге, тиісті халықаралық ұйымдар мен форумдарда өз ұстанымдарын білдіруге міндеттеме алды. Тараптардың орталық өкілетті органдары аталған Конвенцияға сәйкес бір - бірімен ынтымақтасуға және жәрдемдесуге, сондай-ақ тараптар үшін мүдделі болуы мүмкін ақпаратпен алмасуға міндеттенді [10], бұл ретте Конвенция шеңберінде іске асырылатын олардың арасындағы өзара іс-қимыл екі және көпжақты форматта жүргізілуі мүмкін. Конвенцияда белгіленген мақсаттарды іске асыру үшін осы органдар шұғыл байланыс желілерін құрды және кезекті және кезектен тыс, егер бұл қажеттілік туындаса, кездесулер ұйымдастырады. Тараптар қажет болған жағдайда бір-біріне техникалық және материалдық көмек көрсетуге міндеттенді [10]. Бұдан басқа, тараптардың әрқайсысы қол жеткізілген уағдаластықтарға сәйкес оларға ұсынылған құжаттардың, құпия сипаттағы ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз етуге тиіс немесе егер олар ондай болып табылмаса, оларды ұсынған Тарап оларды жария етудің жағымсыз екенін табады. Бұл ретте ұсынылған құжаттар мен ақпараттың жабылу дәрежесі мен сипатын оларды берген тарап айқындауға тиіс.

Адамзат дамуының қазіргі кезеңі ақпараттық революция және ақпараттық қоғам сияқты құбылыстармен сипатталады. Осы кезеңнің барлық ерекшеліктеріне тоқталмай, технологияның дамуы қазіргі қоғамдағы, халықтар мен мемлекеттер өміріндегі ақпараттың рөлін едәуір арттыруға әкелгенін атап өтеміз. Алайда қоғамның қауіпсіздігіне жаңа қауіптер де туындады. Адамзат өндіретін ақпараттың алуан түрлілігі жағымды да, жағымсыз да, көріністерге ие. Қазіргі уақытта ақпараттық қауіпсіздік барған сайын алдыңғы қатарға шығуда. Ақпараттық дәуірде техникалық құралдар мен нақты түрде таңдалған және берілген ақпарат қоғамдық пікірді қалыптастырудың және манипуляциялаудың тиімді құралы бола алатындығы анықталды. Сондай – ақ, қоғамдық пікірге әсер ете отырып, белгілі бір мемлекетте жаппай тәртіпсіздіктер ұйымдастыруға, режимдерді ғана емес, сонымен қатар мемлекеттердің өзін де бұзуға немесе оларды басқа мемлекеттерге немесе халықтың белгілі бір әлеуметтік және басқа топтарына-әсер ететіндерге тәуелді етуге болатындығы анықталды. Дәл осы себепті қазіргі уақытта ШЫҰ

шенберінде оның қатысушыларының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған елеулі шаралар қабылдануда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Устав ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html>.
2. Соглашение между правительством СССР и правительством КНР о руководящих принципах взаимного сокращения вооруженных сил и укрепления доверия в военной области в районе советско-китайской границы (вступил в силу в 1993 году). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/901729235>.
3. Декларация о создании Шанхайской Организации Сотрудничества от 15 июня 2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.SCO.ru>
4. Лукашук, И.И. Международное право Общая часть. И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
5. Международное право / Отв. ред. Кузнецов В.И. – М.: Юристъ, 2001. – 672 с.
6. Декларации принципов международного права от 1970 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.
7. Хартия Шанхайской организации сотрудничества от 7 июня 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17288>.
8. Лавров В.С. ШОС – право и безопасность XXI века // Международная жизнь. – 2008. – №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1280>
9. Ашимбаев, М., Сыгаева, С. Региональная интеграция как ответ на угрозы и вызовы современного мира/ М. Ашимбаев, С. Сыгаева // Казахстан в глобальных процессах. – 2006. – №2. – С. 14–18.
10. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sectesco.org>.
11. Соглашение между государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества о создании РАТС от 7 июня 2002 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17283?cl=ru-ru>
12. Соглашение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических мероприятий на территориях государств-членов ШОС. г. Шанхай от 15 июня 2006 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17795>

УДК 343.35(574)

Д. Б. Муратбекова*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, diana99x2@mail.ru***ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ ҚАБЫЛДАНУЫ МЕН ОРЫНДАЛУЫ**

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық нормалардың қабылдануы мен орындалуын қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар мақалада сыбайлас жемқорлықтың алдын алуды, олар үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін ережелерді қамтитын халықаралық актілері мен Қазақстанның заңнамаларына талдау жүргізіледі. Халықаралық-құқықтық актілер ережелерін қолдану және оларды Қазақстанның ұлттық заңнамасына егізу саласындағы міндеттері, бағыттарының жүзеге асырылуы мәселелерінің қазіргі жағдайы айқындалады. Қазақстан Республикасы заңнамаларында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша халықаралық актілер нормаларының толықтай енгізілмегені және ол нормалардың тиісті түрде қамтамасыз етілмегені анықталады. Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық күрделі және жүйелі қылмыстық әрекет болғандықтан, оның алдын алу және оған қарсы күрес жан-жақты және тұрақты түрде отандық деңгеймен қатар халықаралық көлемде қолға алынған. БҰҰ сыбайлас жемқорлық проблемасының халықаралық сипатын мойындаған алғашқы ұйым және бұл қылмыс түрімен күресудің жалпыға бірдей қолайлы нысандары мен әдістерін табуға нақты шаралар қабылдауын жалғастыруда. Қазақстан 2022 жылы «Transparency International Сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі» бойынша өз көрсеткішін төмендетіп, 36 балл жинады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Біріккен Ұлттар Ұйымы, сыбайлас жемқорлық, конвенция, Қылмыстық кодекс, қылмыс, халықаралық нормалар, тәжірибе және т.б.

**ПРИНЯТИЕ И ИСПОЛНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ
НОРМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения принятия и исполнения международных антикоррупционных норм в Республике Казахстан. Также в статье будет проведен анализ международных актов и законодательства Казахстана, содержащих положения, предусматривающие предупреждение коррупции, уголовную ответственность за них. Вместе с этими в статье опеределается современное состояние вопросов применения положений международно-правовых актов и реализации задач, направлений в области интеграции в национальное законодательство Казахстана. В практике Казахстана определяется также тот факт, что в законодательстве Республики Казахстан не полностью введены нормы международных актов по борьбе с коррупцией, а также эти нормы надлежащим образом не обеспечены. В настоящее время коррупция является сложным и системным преступным деянием, профилактика и борьба с ним всесторонне и постоянно ведется вместе с отечественном уровнем и на международном уровне. ООН является первой организацией, признавшей международный характер проблемы коррупции и продолжает принимать конкретные меры по поиску универсально приемлемых форм и методов борьбы с этим видом преступлений. Казахстан в 2022 году снизил свой показатель по «Индексу восприятия коррупции Transparency International» и набрал 36 баллов.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Организация Объединенных Наций,

коррупция, конвенция, Уголовный кодекс, преступность, международные нормы, практика и др.

ADOPTION AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL ANTI-CORRUPTION STANDARDS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the issues of ensuring the adoption and implementation of international anti-corruption standards in the Republic of Kazakhstan. The article will also analyze international acts and legislation of Kazakhstan containing provisions providing for the prevention of corruption, criminal liability for them. At the same time, the article defines the current state of the issues of the application of the provisions of international legal acts and the implementation of tasks, directions in the field of integration into the national legislation of Kazakhstan. The practice of Kazakhstan also determines the fact that the legislation of the Republic of Kazakhstan does not fully introduce the norms of international anti-corruption acts, as well as these norms are not properly secured. Currently, corruption is a complex and systemic criminal act, prevention and fight against it is comprehensively and constantly conducted together with the domestic level and at the international level. The UN is the first organization to recognize the international nature of the problem of corruption and continues to take concrete measures to find universally acceptable forms and methods of combating this type of crime. Kazakhstan in 2022 lowered its indicator on the Transparency International Corruption Perception Index and scored 36 points.

Key words: Republic of Kazakhstan, United Nations, corruption, Convention, Criminal Code, criminality, international norms, practice, etc.

Халықаралық сарапшылардың пайымдауынша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес дүние жүзі көлемінде әртүрлі нысанда анықталса, онымен күрес тиімсіз деп танылады. Мәселен, әрекеттің қылмыс, тәртіптік теріс қылық немесе жай ғана келісім-шартты ынталандыру үшін қажетті әрекет, іскерлік әдеттің бір түрі ретінде қаралуы мүмкін. Бұл аталған әрекетке қатысты қолданылатын шара мен реттеу механизмінің де бірізді болмауына алып келеді. Сондықтан, халықаралық деңгейде заңнаманы біріздендіру мен оңтайландыруға бағытталған конвенцияны қабылдау мен тәуелсіз мемлекеттер заңнамасына енгізу дүние жүзі көлемінде қолданылып келе жатқан үдерістердің бірі.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алуды, қылмыстық жауапкершілікті, халықаралық ынтымақтастықты, мүлікті қайтаруды, техникалық көмек көрсетуді және ақпарат алмасуды жетілдіру мақсатында Қазақстан Республикасы (бұдан әрі – ҚР) 2008 жылғы 4 мамырда №31-IV 2003 жылғы 31 қазанда қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының (бұдан әрі – БҰҰ) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялады [1]. Конвенцияның 13-бабы әрбір Қатысушы мемлекет өздерінің мүмкіндіктері шектерінде және өзінің ішкі заңнамасында негізгі принциптеріне сәйкес қауымдастықтар негізінде міндет атқаратын азаматтық қоғам, үкіметтік емес ұйымдар мен ұйымдар сияқты жария сектордың шегінен тыс жекелеген адамдар мен топтардың белсенді түрде қатысуларына жәрдемдесу үшін, сыбайлас жемқорлық пен оған қарсы күрестің алдын алуда және қоғамның сыбайлас жемқорлықтың болуы, себептері мен қауіпті сипатын, сондай-ақ ол төндіретін қауіп-қатерлерді ұғынуын тереңдету үшін тиісті шаралар қолданады. Одан кейінгі баптар барлық қатысушы мемлекеттерді қоғамның қатысуын ынталандыратындай (5-бап), мемлекеттік биліктің ашықтығын арттыратындай (10-бап) сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты әзірлеуге шақырады.

БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының 3-тарауында сыбайлас жемқорлық қылмыстары ретінде 12 қылмыс түрі қарастырылған. Оларға ұлттық жария лауазымды тұлғаларды параға сатып алу (15-бап), шетелдік жария лауазымды

тұлғаларды және жария халықаралық ұйымдардың лауазымды тұлғаларды параға сатып алу (16-бап), жария лауазымды тұлғаның мүлікті талан-таражға салуы, заңсыз иемденуі немесе өзге де мақсатсыз пайдалануы (17-бап), пайдакүнемдік мақсатта әсер ету арқылы теріс қылық жасау (18-бап), қызмет бабын теріс пайдалану (19-бап), заңсыз баю (20-бап), жеке сектордағы параға сатып алу (21-бап), жеке секторда мүлікті талан-таражға салу (22-бап), қылмыстардан түсетін табыстарды жылыстату (23-бап), жасыру (24-бап), сот билігін жүзеге асыруға кедергі келтіру (25-бап), заңды тұлғалардың жауапкершілігі (26-бап) секілді баптар жатады [2].

ҚР жоғарыда аталған Конвенцияны ратификациялағанымен еліміздің Қылмыстық кодексінде аталған Конвенцияларда сыбайлас жемқорлық деп танылған кейбір әрекеттер үшін жауапкершілік қарастырылмаған. Атап айтқанда, лауазымды адамның заңсыз баюын, яғни оның заңды табыстарынан елеулі түрде артып кетуін, ол ақылға қонымды ретпен негіздей алмаған қылмысты қасақана жасаған кезде оны қылмыстық жазалау әрекеті ретінде тану [2].

Конвенцияның 15 және 21 баптарында лауазымды тұлғаға тікелей немесе делдалдар арқылы қасақана пара беру туралы «уәде беру» үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастырған. Мәселен, Конвенцияның 21-бабында, жеке секторды ұйымдастыру жұмысына басшылық ететін немесе кез келген сапада, осындай ұйымда, осындай адам немесе басқа адам үшін жұмыс істейтін адам өзінің міндеттерін бұза отырып қандай да бір әрекет немесе әрекетсіздік жасауымен тікелей өзі немесе делдалдар арқылы қандай да бір заңсыз басымдылыққа уәде беру, оны ұсыну немесе беру [1].

БҰҰ Конвенциясының 23-бабының 1 «а», «іі» тармақтарында көзделген қылмыстан түскен табыстар болып табылатыны белгілі болса, мүліктің шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, билік ету әдісін орнын ауыстыруды, мүлікке құқықты немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырын меншіктену нормалары отандық заңнамаға толығырақ енгізуді қажет етеді.

Конвенцияның 24-бабына сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс мүлікті жасыру немесе үздіксіз ұстап отыру, егер тиісті адамға мұндай мүліктің осы Конвенцияға сәйкес осындай қылмыстар деп танылған қылмыстың кез келгені нәтижесінде алынған болса, осындай деп танылған кез келген қылмысты жасағаннан кейін оларды қасақана жасалған кезде қылмыстық жазаланатын әрекеттер.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы БҰҰ Конвенциясының 25-бабының а-тармағы бойынша қылмыстар деп танылған қылмыстарды жасаумен байланысты іс жүргізу барысында жалған айғақтар беруге көндіру немесе айғақтар беру немесе дәлелдер арқылы беру процесіне араласу мақсатында күш көрсету, қауіп төндіру немесе қорқыту әрекеттерін қолдану, немесе заңсыз басымдылыққа уәде беру, оны ұсыну немесе беру әрекеттері [1].

Жоғарыда аталған сыбайлас жемқорлық фактісін тудыратын әрекеттер үшін ҚР Қылмыстық кодексі жауапкершілікті қарастырмайды немесе оны толық көлемде заңға енгізбеген. Сондай-ақ, ҚР Қылмыстық кодексі бойынша заңды тұлғалар жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін жауапкершілік қарастырылмаған. Ғалымдардың көпшілігі заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылуына қарсы болса [3], келесі ғалымдар Еуропа елдерінің заң шығару тәжірибесіне (мысалы, 1992 жылғы Францияның Қылмыстық кодексіне) сілтеме жасай отырып, заңды тұлғалардың жауапкершілігі жеке кінәлі жауапкершілік принципімен жақсы қатар қолданған жөн деп санайды [4].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі халықаралық нормаларды қазақстандық заңнамаға енгізу мәселесі халықаралық құқықтық актілерді ратификациялауға байланысты өзекті екені анық. Ең алдымен, бұл трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы БҰҰ-ның Палермо конвенциясына қатысты, ол өте

радикалды қылмыстық көріністермен күресу үшін көптеген елдердің заңнамасын біріздендіруге бағытталған қозғалыс болып табылады. ҚР 2008 жылғы 4 маусымдағы №40-IV Заңмен ратификацияланған БҰҰ-ның 2000 жылғы 15 қарашадағы Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес конвенциясын ерекше атап өткен жөн. Осы Конвенцияның 8, 9-баптары қатысушы мемлекеттер деңгейінде сыбайлас жемқорлықты қылмыстық жауапкершілікке тартуды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды көздейді [5]. Әрбір Қатысушы мемлекет мемлекеттік қызметтерді көрсету кезінде сыбайлас жемқорлық әрекеттерін анықтау үшін қажет болуы мүмкін заңнамалық және басқа да шараларды қабылдайды деп көрсетілген.

Еліміздегі сыбайлас жемқорлықты криминализациялау саласындағы жағдайды бағалайтын болсақ, заңнамада әлі де кемшіліктер бар, соның салдарынан Қазақстандық сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдары халықаралық стандарттарға әлі толық сәйкес келмейді. Бұл, атап айтқанда: ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде заңсыз материалдық сыйақы алғаны үшін жауапкершілікті сақтау; пара алғаны немесе бергені үшін қылмыстық жауаптылықтың ақшалай шегінің болуы; пара алу мен ықпал етудің барлық элементтері үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленбеген; сыбайлас жемқорлық қылмыстар субъектісіне материалдық емес игіліктер жатпайды; заңды тұлғалардың тиімді жауапкершілігі жоқ [6].

Қазақстанда шетелдік шенеуніктердің анықтамасы енгізілді, бірақ ол жеткілікті кең емес және нақтылауды қажет етеді. Қазақстан сондай-ақ жалпы стандарттарға сәйкес келетін жаңа тәркілеу ережелерін енгізді. Дегенмен республикалық деңгейде мүлікті адал сатып алушыларды қорғау кепілдіктерін күшейту керек. Қазақстанға қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылу мүмкіндігін заңда тікелей белгілеу қазіргі таңдағы өзекті мәселе. Сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін алдын ала немесе бір мезгілде қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды, сондай-ақ мемлекеттік лауазымды тұлға ұғымын құқық бұзушылықтарды жүзеге асыратын ұлттық лауазымды тұлғаларға қатысты маңызды қоғамдық функцияларды кеңейту ұсынылады [7].

Дегенмен, ҚР Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік (1999 жылғы 27 қаңтар, Страсбург) және Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік (1999 жылғы 4 қараша, Страсбург) туралы конвенцияларға әлі қосылмаған екенін атап өту қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес проблемасы дүние жүзі көлемінде тек конвенциялардың қабылдаумен ғана шектелмейді, сонымен қатар арнайы халықаралық ұйымдар шеңберінде қабылданған жоспарлар мен шараларға да негізделеді [8].

Мәселен, 2004 жылдан бастап Қазақстан Шығыс Еуропа мен Орталық Азия үшін Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (бұдан әрі – ЭЫДҰ) сыбайлас жемқорлыққа қарсы желісінің мүшесі болып табылады, ерекше атап өтетіні Ыстамбұлдың Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жоспары (бұдан әрі – ЫСЖҚЖ) шеңберіндегі қызметке де еліміз белсенді түрде қатысады [9]. Ыстамбұлдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жоспары ЭЫДҰ-на кірмейтін елдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық стандарттарға жақындату және олардың өзара шолу, әріптестерді оқыту және тәжірибе алмасу арқылы жүзеге асырылуын күшейту үшін құрылған.

2003 жылы бағдарлама басталғаннан бері ЫСЖҚЖ тиісті тексерулер арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы реформаларды алға жылжытып келеді. ЫСЖҚЖ сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмыс тобының жұмыс әдістеріне негізделген, бірақ оның ауқымы кеңірек және сыбайлас жемқорлықтың барлық нысандарын, соның ішінде ұлттық және халықаралық деңгейдегі белсенді және пассивті парақорлықты, сондай-ақ бірқатар саяси, алдын алу шараларын және құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралары қамтиды. ЫСЖҚЖ енгізу процесі бір нақты халықаралық құқықтық құжатпен байланысты емес. ЫСЖҚЖ қарастырған шолулар аймаққа, атап айтқанда, ЫСЖҚЖ

қатысушы елдерге қолданылатын халықаралық стандарттар мен озық тәжірибелерге негізделген.

БІСЖҚЖ қатысушы елдердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының жай-күйін бағалау көрсеткіштерінің бірі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты әзірлеу болып табылады. 2022 жылғы 2 ақпанда Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамалары» қабылданды [10].

Жаңа стратегиялық құжат зардаптармен күресуден сыбайлас жемқорлықтың алғышарттарын жүйелі түрде жоюға көшуге, жауапкершіліктің бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, қоғамдық сананы түбегейлі өзгертуге бағытталған.

Негізгі бастамалардың қатарында негізсіз баю үшін жауапкершілікті енгізу, қаржылық тергеу институтын енгізу (ақшаны ұстану), пара беру туралы уәдені/ұсынысты қылмыстық жауапкершілікке тарту, адалдықты тексеруді енгізу тетігін әзірлеу, бюджеттік процестің, сатып алулардың ашықтығын арттыру, экономикаға мемлекеттің қатысуын азайту, сыбайлас жемқорлықты қабылдаудың ұлттық индексіні қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы Еуропа Кеңесінің және ЭЫДҰ халықаралық коммерциялық мәмілелер кезінде шетелдік лауазымды тұлғалардың паракорлығына қарсы күрес секілді конвенцияларына қосылу бойынша жүйелі шаралар жатады [11].

2015 жылы ЭЫДҰ сарапшылары Қазақстандағы Integrity Scan жүйесіндегі тұтастық жүйелерін зерттеу бойынша жұмыс бастады. Integrity Scan – ЭЫДҰ бастамасы, ол елді жақсы басқару және сыбайлас жемқорлыққа қарсы ЭЫДҰ көптеген стандарттары, сондай-ақ басқа ұйымдар белгілеген кейбір стандарттар тұрғысынан қарастырады. Осы зерттеуді жүргізуге жауапты мемлекеттік органдар Ұлттық экономика министрлігі мен Агенттік болып табылады [12].

ЭЫДҰ елдерінде қолданылатын модельге, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жәрдемдескені үшін азаматтарды марапаттаудың бекітілген сыйақы жүйесін, пара көлеміне қарай сараланған жүйеге ауыстырды - енді сыбайлас жемқорлық фактісі туралы хабарлаған адамдар пара немесе залал сомасының 10% алады (сот үкімі шыққаннан кейін).

Жеке тұлғаларды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте ынталандыру мақсатында ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесін ескере отырып, ҚР Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы №1131 «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидаларын бекіту туралы» Қаулысы қабылданды [13]. Осы Қаулыға сәйкес сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық туралы хабарлағаны үшін мемлекеттік бюджеттен сыйақы төленеді. Егер параның немесе келтірілген залалдың мөлшері мың айлық есептік көрсеткіштен (бұдан әрі – АЕК) аспаса, жасалған қылмыстың ауырлығына қарай сыйақы 30-дан 100 АЕК-ке дейін болады. Біржолғы ақшалай сыйақы мынадай мөлшерде белгіленеді:

1) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы әкімшілік істер бойынша – 30 АЕК;

2) онша ауыр емес сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша – 40 АЕК;

3) ауырлығы орташа сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша – 50 АЕК;

4) ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша – 70 АЕК;

5) аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша – 100 АЕК.

Пара немесе келтірілген залал сомасы немесе ұсынылған жеңілдіктер немесе көрсетілген қызметтер құны бір мың АЕК асатын сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар бойынша біржолғы ақшалай сыйақы пара немесе келтірілген залал немесе ұсынылған жеңілдіктер немесе көрсетілген қызметтер сомасының он пайызын құрайды, бірақ төрт мың АЕК-тен аспайды [83]. Бұл ретте мемлекеттік көтермелеу, егер адам ұсынған ақпарат рас болса немесе сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықты анықтауға, жолын кесуге, ашуға және тергеп-тексеруге әсер еткен тұлға сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте және кінәлі адамға қатысты өзге де көмек көрсеткен жағдайда жүзеге асырылады [14]. Сондай-ақ елімізде азаматтардың сыбайлас жемқорлық фактілері туралы, оның ішінде сенім телефондары мен мемлекеттік органдардың веб-сайттары арқылы еркін хабарлауына жағдай жасалған.

2022 жылғы ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің хабарламасына сай, азаматтарға сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте көрсеткен көмегі үшін шамамен 40,6 миллион теңге, 134 республика азаматтарына төленген. Ең көп біржолғы төлемдер Атырау және Қызылорда облыстарында жасалған.

Атап айтқанда, облыс әкімінің бұрынғы орынбасарын әшкерелеуге көмектескені үшін Атырау облысының тұрғыны 12,2 миллион теңге сыйақыны – параның жалпы сомасының 10 пайызын алған.

Төлемдер оның сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны туралы ақпарат алған адамға қатысты сот үкімі шыққаннан кейін төленеді. Бұл ретте ақпарат берушілерге толық құпиялылыққа кепілдік беріледі: ағымдағы жылдың 3 қаңтарынан бастап олар куәгерлерді қорғау бағдарламасымен қамтылған.

Халықаралық ынтымақтастық сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаларды іске асыратын шетелдің құрылымдарымен өзара іс-қимылды жандандыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі ұлттық тәжірибені қолдану арқылы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тәжірибесіне оның шетелдік тәжірибені енгізу қажет.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы ұлттық қозғалысқа барлық мүдделі топтар: оқушылар, студенттер, оқытушылар, мемлекеттік қызметшілер, кәсіпкерлер, инвесторлар, тәуелсіз сарапшылар, еріктілер және басқалар тартылуда, дегенмен оның қаншалықты сапалы жүргізіліп жатқанын бақылайтын құзырлы орган жоқ [10].

Сонымен бірге, сыбайлас жемқорлықпен күрес көп жағдайда сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа ғана емес, азаматтардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы дүниетанымы мен құқықтық санасын қалыптастыруға байланысты екенін де ұмытпаған жөн. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жақсы саясат, заңның анық және бейтарап орындалуы, заңның үстемдігі – бұл жетістіктің бір бөлігі ғана, толық табысқа жету үшін тұрғындар тарапынан жоғары жауапкершілік, атап айтқанда, сыбайлас жемқорлық фактілерін хабарлау қажет. Осыған орай, ел азаматтары осы институттардың тиімділігіне сеніп, сыбайлас жемқорлықпен күреске әрқайсымыз өз үлесімізді қоса алатынымызға сенуі үшін құқық қорғау органдары, сот жүйесі және мемлекеттік органдар халықтың сеніміне ие болу үшін жұмыс жасауы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. БҰҰ Бас Ассамблеясы 2003 жылы 31 қазандағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенция. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000031>
2. Портал органов правовой статистики и специальных учетов. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: [Правовая статистика \(qamqor.gov.kz\)](http://pravovaya-statistika(qamqor.gov.kz))
3. Бюллетень Верховного суда РФ. № 4. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://supcourt.ru/documents/newsletters/?year=2023>

4. Кузнецова Н.Ф. Новый уголовный кодекс республики Беларусь. // Вестн. МГУ Серия 11 “Право”. 2000. – №3. – С. 8.
5. Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 маусымдағы N 40-IV «Біріккен Ұлттар Ұйымының Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы» заңы. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000040>
6. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексі. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
7. Anti-Corruption Reforms in Kazakhstan. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan 2017. – 196 p.
8. Мауленов Г.С. Имплементация международных норм в антикоррупционное законодательство республики Казахстан // Вестник казахско-русского международного университета 2013. – С. 129-140.
9. Файнштейн О. Руководствуясь нормами ОЭСР. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://kazpravda.kz/n/rukovodstvuyas-normami-oesr-hy/>
10. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802>
11. 2021 жылғы Сбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/283483?lang=ru>
12. Международное сотрудничество. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/2703?lang=ru>
13. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 30 желтоқсандағы No 1131 «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда өзге де жолмен жәрдемдесетін адамдарды көтермелеу қағидаларын бекіту туралы» Қаулысы. Электрондық ресурс. Қол жетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500001131>
14. Хайруллин М. Увеличены размеры поощрений за сообщения о фактах коррупции в РК. 29.09.2021. Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/uvelicheny-razmery-pooschreniy-za-soobscheniya-o-faktah-korrupcii-v-rk_a3842673

УДК 351.341

Т. М. Коржумбаева

*Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова,
Республика Казахстан, г. Алматы*

О ПОНЯТИИ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Организованная преступность в Казахстане - форма преступности, существующая в Республике Казахстан с конца 1980-х годов по настоящее время. С середины 1990-х годов и впоследствии организованная преступность Казахстана была смешанной - в стране существовала смесь общеуголовной, экономической и коррупционной преступности. Современный этап развития института организованной преступности связан с введением в Уголовный кодекс Республики Казахстан, форм

организованной преступности (формы соучастия), которые законодатель определил в п. 24 ст. 3 Уголовного Кодекса Республики Казахстан и перечислил их в такой форме, как преступная группа. Сегодня комментируемый термин имеет собирательное значение, под ним понимается любой вид устойчивой группы, их исчерпывающий перечень, соответственно, приведен в определении «преступная группа» - организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование.

Организованная преступность – исключительно опасное явление, которое не всегда встречает адекватное противодействие со стороны государства. Актуальность этого явления, прежде всего, обусловлено свойственным ей характером и исключительно высокой степенью общественной опасности, наличием структурной организации и целями, для достижения которых она возникла. Острота данной проблемы требует серьезного исследования и изучения понятийного аппарата, что позволит разработать и реализовать специальные меры противодействия, что в конечном итоге благотворно послужит оздоровлению целому кругу общественных отношений и способствовать повышению эффективности мер по ее противодействию.

Ключевые слова: преступная группа, организованная преступность, виды организованной преступности, противодействие, законодательство, уголовный кодекс.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫС ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Андатпа. Қазақстандағы ұйымдасқан қылмыс-Қазақстан Республикасында 1980 жылдардың аяғынан бастап қазіргі уақытқа дейін бар қылмыс нысаны. 1990 жылдардың ортасынан бастап кейіннен Қазақстанның ұйымдасқан қылмысы аралас болды - елде жалпы қылмыстық, экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстарының қоспасы болды. Ұйымдасқан қылмыс институтын дамытудың қазіргі кезеңі заң шығарушы Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 3-бабының 24-тармағында айқындаған және оларды қылмыстық топ сияқты нысанда тізімдеген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне ұйымдасқан қылмыс нысандарын (қатысушылық нысандарын) енгізумен байланысты. Бүгінгі күні түсініктеме берілген термин ұжымдық мағынаға ие, ол тұрақты топтың кез-келген түрін білдіреді, олардың толық тізімі сәйкесінше «қылмыстық топ» анықтамасында келтірілген - ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қауымдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерлендірілген қалыптастыру.

Ұйымдасқан қылмыс-бұл өте қауіпті құбылыс, ол әрдайым мемлекет тарапынан барабар қарсылыққа тап бола бермейді. Бұл құбылыстың өзектілігі, ең алдымен, өзіне тән сипатқа және әлеуметтік қауіптіліктің өте жоғары деңгейіне, құрылымдық ұйымның болуына және оған жету үшін пайда болған мақсаттарға байланысты. Бұл мәселенің өткірлігі тұжырымдамалық аппаратты байыпты зерттеуді және зерттеуді қажет етеді, бұл арнайы қарсы шараларды әзірлеуге және жүзеге асыруға мүмкіндік береді, бұл, сайып келгенде, бүкіл әлеуметтік қатынастарды жақсартуға және оған қарсы іс-қимыл шараларының тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Кілт сөздер: қылмыстық топ, ұйымдасқан қылмыс, ұйымдасқан қылмыс түрлері, қарсы әрекет, заңнама, қылмыстық кодекс.

ON THE CONCEPT OF ORGANIZED CRIME UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Organized crime in Kazakhstan is a form of crime that has existed in the Republic of Kazakhstan since the late 1980s to the present. Since the mid-1990s and subsequently, organized crime in Kazakhstan has been mixed - there was a mixture of ordinary, economic and corruption crime in the country. The current stage of the development of the institution of organized crime is associated with the introduction into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, forms of organized crime (forms of complicity), which the legislator defined in paragraph 24 of art. 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and listed them in such a form as a criminal group. Today, the commented term has a collective meaning, it means any kind of stable group, an exhaustive list of them, respectively, is given in the definition of "criminal group" - an organized group, a criminal organization, a criminal community, a transnational organized group, a transnational criminal organization, a transnational criminal community, a terrorist group, an extremist group, a gang, an illegal paramilitary formation.

Organized crime is an extremely dangerous phenomenon that does not always meet adequate opposition from the state. The relevance of this phenomenon is primarily due to its inherent nature and an exceptionally high degree of social danger, the presence of a structural organization and the goals for which it arose. The severity of this problem requires serious research and study of the conceptual apparatus, which will allow the development and implementation of special counteraction measures, which ultimately will benefit the improvement of a whole range of public relations and contribute to improving the effectiveness of measures to counteract it.

Key words: criminal group, organized crime, types of organized crime, counteraction, legislation, criminal code.

Законодательное определение понятия того или иного вида преступления является важным вопросом в противодействии преступности и выработке мер борьбы с ней. Сегодня наше законодательство не имеет четкого определения организованной преступности, что порождает сложности в правильной квалификации. Кроме того вызывает споры и разногласия как в научном мире, так и в практической деятельности. Рассмотрим особенности интерпретации данного понятия, с учетом отечественного законодательства.

Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда РК от 21 июня 2001 г. «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии», уголовное правонарушение может квалифицироваться по признаку совершения преступной группой, если оно совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием (абзац 7 п. 3 НП ВС).

Под преступной группой, в соответствии с ч. 3 ст. 31 УК, следует понимать не только организованную группу, преступную организацию, преступное сообщество, транснациональную преступную организацию, транснациональное преступное сообщество, ответственность за создание которых предусмотрена частями первыми ст. ст. 262, 263, 264, 265 УК, но и террористическую группу, экстремистскую группу, устойчивую вооруженную группу (банду) и незаконное военизированное формирование, ответственность за создание которых предусмотрена частями первыми ст. ст. 257, 268 и 267 УК (п. 6 НП ВС).

Об устойчивости преступной группы могут свидетельствовать, в частности, такие признаки:

- стабильность ее состава,
- тесная взаимосвязь между ее членами,
- согласованность их действий,
- постоянство форм и методов преступной деятельности, длительность ее существования [1, с. 50].

Под созданием преступной группы следует понимать совершение любых активных целенаправленных действий, результатом которых стало фактическое образование названных организованных групп или сообщества. Эти действия могут выражаться в приискании участников, оружия, боеприпасов, средств связи, документов, транспортных и иных материальных средств, разработке структуры и преступных планов, вербовке людей.

Создание преступной группы является окончанным составом преступления независимо от того, были ли запланированы или совершены какие-либо преступления. Сам процесс формирования указанных преступных образований следует рассматривать как приготовление на их создание. Если будет установлено, что данные формирования предполагалось создать для совершения конкретного тяжкого или особо тяжкого преступления (например, убийства), то действия лиц следует также квалифицировать и как приготовление к совершению этого преступления.

Под руководством преступной группой понимается принятие решений, связанных как с планированием, материальным обеспечением и организацией преступной деятельности банды, так и с подготовкой и совершением ею конкретных уголовных правонарушений. Руководство преступной группой может осуществляться как одним, так и несколькими лицами. Преступная группа может существовать и без руководителя. К таковым следует отнести случаи, когда участники малочисленной организованной преступной группы, не выделяя из своей среды лидера, решают вопросы преступной деятельности сообща и выступают, как правило, соисполнителями совершаемых ими уголовных правонарушений.

Участие в преступной группе может выражаться вхождением в состав указанных преступных образований, совершением действий, направленных на финансирование, обеспечение оружием, транспортом, подысканием объектов, снабжением информацией и т.п., а также непосредственным совершением запланированных уголовных правонарушений [2, с. 20].

Рассмотрим виды организованной преступности согласно Уголовного законодательства Республики Казахстан.

Преступное сообщество (п.23 ст. 3 УК РК) - объединение двух или более преступных организаций, вступивших в сговор для совместного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений, а равно создание условий для самостоятельного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений любой из этих преступных организаций

Такие формы соучастия, как преступная организация и преступное сообщество в действительности имеют различную природу, в связи с этим в УК законодатель наделил их разными смысловыми значениями.

В сфере борьбы с организованной преступностью отмечена следующая тенденция: длительно существующие организованные группы, увеличивая число своих членов и сферу влияния, структурируются по типу юридических лиц или военных организаций, фактически перевоплощаясь в другую форму организованной преступности - преступную организацию. Об этом свидетельствует введение организационной структуры по функционально-территориальному принципу при сохранении единоначалия.

Отдельные структурные подразделения, сохраняя подчиненность руководителю преступной организации, в то же время могут осуществлять обособленную преступную деятельность. Нередко преступные организации регистрируют для прикрытия юридические лица и имеют разветвленную сеть своих филиалов. Преступное сообщество

возникает как подобие «ассоциации», в которой либо собрание лидеров объединившихся преступных организаций, либо одно лицо, обладающее авторитетом в преступном мире, координирует деятельность этих преступных организаций, регулируя между ними сферы интересов, преступного промысла.

Организованная группа и преступная организация отличаются от преступного сообщества относительной самостоятельностью, обособленностью. В преступном сообществе нет принципа единоначалия, что отличает его от преступной организации. Координация действий осуществляется на добровольных началах.

Объединение преступных организаций возникает при достижении соглашения (сговоре) между руководителями этих групп, при этом по договоренности решение отдельных важных вопросов может передаваться на коллегиальное рассмотрение руководителей либо передаваться одному лицу, авторитет которого ими признается. В случае, когда самостоятельность преступных групп, входящих в преступное сообщество, утрачивается полностью, такое сообщество становится единой преступной организацией.

Преступная организация (п. 25 ст. 3 УК РК) - организованная группа, участники которой распределены по организационно, функционально и (или) территориально обособленным группам (структурным подразделениям). Преступная организация представляет собой организованную группу, включающую в себя банду, преступную группу, преступную организацию, террористическую группу, транснациональную организованную группу, экстремистскую группу.

Преступная организация является более опасным видом организованной группы ввиду признака структурированности, то есть распределения ее членов по организационно, функционально и (или) территориально обособленным группам (структурным подразделениям).

В преступной организации существует устойчивая во времени иерархическая структура распределения ролей в совершении конкретных преступлений, для выполнения которых соучастники подбираются по личным качествам, они также могут быть замещены либо отстранены от выполняемой роли.

Организованная группа (п.36 ст. 3 УК РК) - устойчивая группа двух или более лиц, заранее объединившихся с целью совершения одного или нескольких уголовных правонарушений. Организованные группы включают в себя банду, преступную группу, преступную организацию, террористическую группу, транснациональную организованную группу, экстремистскую группу. Организованные группы могут при этом совершать совместно одно либо несколько преступлений. Координация преступных действий осуществляется путем участия в собрании руководителей, иных участников организованных групп, преступных организаций, в том числе с использованием средств связи.

Организованная группа отличается от группы лиц и группы лиц по предварительному сговору признаком устойчивости. Заранее объединившейся группой может быть признана только группа лиц, вступивших в сговор с неконкретизированным умыслом на совершение одного или нескольких преступлений.

Сговор является одним из элементов приготовления к преступлению. Приготовление осуществляется всегда с прямым умыслом. Это значит, что умысел группы лиц по предварительному сговору всегда конкретизирован. Каждый участник группы осознает, к какому конкретному преступлению готовится группа. Если возникают обстоятельства, препятствующие доведению преступления до конца, группа распадается. Для нового конкретного преступления им необходим новый сговор.

В случае с организованной группой лица объединяются с не конкретизированным умыслом, оговаривается преступный характер деятельности группы в общем виде, к примеру, для разбоев и убийств, для террористических актов. При этом организованная группа существует устойчиво, к примеру, приискание орудий преступления может

начаться до того, как будет определено конкретное преступление. Даже если возникли обстоятельства, препятствующие доведению конкретного преступления до конца, группа осознает общий преступный характер своей деятельности и не повторяет объединения усилий, не меняет состава.

В Нормативном постановлении Верховного Суда РК «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии (п.6) говорится: «Под преступной группой в соответствии в частью третьей статьи 31 следует понимать не только организованную группу, преступную организацию, преступное сообщество, транснациональную преступную организацию, транснациональное преступное сообщество, ответственность за создание которых предусмотрена частями первыми статьи 262, 263, 264, 285 УК, но и террористическую группу, экстремистскую группу, устойчивую вооруженную группу (банда) и незаконное военизированное формирование, ответственность за создание которых предусмотрена частями первыми статей 257, 268 и 267 УК» [3].

Транснациональная организованная группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух и более государств либо одного государства, при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства (п. 35 ст. 3 УК).

Процесс транснационализации внутригосударственной организованной преступности начался с момента расширения международно-правового сотрудничества между государствами, установления экономических, социальных и иных отношений между физическими и юридическими лицами зарубежных стран.

Требования об обособленной криминализации преступлений, совершенных транснациональной организованной преступностью, вытекают из положений Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, подписанной в парламенте 13 декабря 2000 г., ратифицированной Республикой Казахстан законом от 4 июня 2008 г.

Согласно Конвенции, транснациональный характер преступления определяется следующим образом:

- совершено в более чем одном государстве;
- совершено в одном государстве, но существенная часть его подготовки, планирования, руководства или контроля имеет место в другом государстве;
- совершено в одном государстве, но при участии организованной преступной группы, которая осуществляет преступную деятельность в более чем одном государстве;
- совершено в одном государстве, но его существенные последствия имеют место в другом государстве.

Согласно Конвенции: «...организованная преступная группа означает структурно оформленную группу в составе трех и более лиц, существующую в течение определенного периода времени и действующую согласованно с целью совершения одного или нескольких серьезных преступлений или преступлений, признанных таковыми в соответствии с настоящей Конвенцией, с тем чтобы получить прямо или косвенно, финансовую или иную материальную выгоду» (п. «а» ст. 2).

В соответствии со ст. 5 указанной Конвенции: «1. Каждое Государство-участник принимает такие законодательные и другие меры, какие могут потребоваться с тем, чтобы признать в качестве уголовно наказуемых следующие деяния, когда они совершаются умышленно:

- а) оба или одно из следующих деяний, не относя их к покушению на совершение преступления и независимо от фактического совершения преступного деяния:

1) сговор с одним или несколькими лицами относительно совершения серьезного преступления, преследующего цель, прямо или косвенно связанную с получением финансовой или иной материальной выгоды, причем, если это предусмотрено внутренним законодательством, также предполагается фактическое совершение одним из участников сговора какого-либо действия для реализации этого сговора или причастность организованной преступной группы;

2) деяния какого-либо лица, которое с осознанием либо цели и общей преступной деятельности организованной преступной группы, либо её намерения совершить соответствующие преступления принимает активное участие в: а. преступной деятельности организованной преступной группы;

б) других видах деятельности организованной преступной группы с осознанием того, что его участие будет содействовать достижению вышеуказанной преступной цели;

в) организацию, руководство, пособничество, подстрекательство, содействие или дачу советов в отношении серьезного преступления, совершенного при участии организованной преступной группы.

Транснациональная преступная организация - преступная организация, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух или более государств либо одного государства, при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства (п. 34 ст. 3 УК).

Транснациональное преступное сообщество - объединение двух и более транснациональных преступных организаций (п. 33 ст. 3 УК).

Транснациональный характер преступления, совершенного преступным сообществом, определяется по следующим критериям:

- уголовное правонарушение совершено на территории двух или более государств, одним из которых является Республика Казахстан;

- уголовное правонарушение совершено на территории Республики Казахстан при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории иностранного государства;

- уголовное правонарушение совершено на территории иностранного государства при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории Республики Казахстан;

- уголовное правонарушение совершено на территории Республики Казахстан при участии в этой группе граждан другого государства;

- уголовное правонарушение совершено на территории иностранного государства при участии в этой группе граждан Республики Казахстан [4].

Террористическая группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких террористических преступлений (п. 31 ст. 3 УК).

Террористические преступления - деяния, предусмотренные ст.ст. 170, 171, 173, 177, 178, 184, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 269 и 270 УК (п. 30 ст. 3 УК РК).

Экстремистская группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких экстремистских преступлений (п. 40 ст. 3 УК).

Экстремистские преступления - деяния, предусмотренные ст.ст. 174, 179, 180, 181, 182, 184, 258, 259, 260, 267, 404 (ч.ч. 2 и 3) и 405 УК (п. 39 ст. 3 УК).

Банда - организованная группа, преследующая цель нападения на граждан или организации с применением или угрозой применения оружия либо предметов, используемых в качестве оружия (п. 7 ст. 3 УК).

Незаконное военизированное формирование - не предусмотренное законодательством Республики Казахстан формирование (объединение, отряд, дружина или иная группа, состоящая из трех и более человек), имеющее организационную

структуру военизированного типа, обладающее единоначалием, боеспособностью, жесткой дисциплиной (п. 18 ст. 3 УК).

Организатором признается лицо, организовавшее совершение уголовного правонарушения или руководившее его исполнением, а равно лицо, создавшее преступную группу или руководившее ею (ч. 3 ст. 28 УК). Организатор - наиболее опасный участник совместной противоправной деятельности. Организатор является вдохновителем и инициатором совершения уголовного правонарушения.

Как организацию совершения уголовного правонарушения следует рассматривать случаи когда, к примеру, должностное лицо предложило подчиненному по службе работнику для достижения желаемого действия (бездействия) в интересах своей организации дать взятку должностному лицу. В данном случае оно несет ответственность по соответствующей части ст. 367 УК как исполнитель преступления, а работник, выполнивший его поручение, как соучастник дачи взятки.

Если лицо непосредственно или опосредованно не выполняет объективную сторону уголовного правонарушения, оно не может быть признано исполнителем. Так, действия лица, непосредственно не участвовавшего в хищении чужого имущества, но содействовавшего совершению этого преступления советами, указаниями либо заранее обещавшего скрыть следы преступления, устранить препятствия, не связанные с оказанием помощи непосредственным исполнителям преступления, сбыть похищенное и т.п., надлежит квалифицировать как соучастие в содеянном в форме пособничества со ссылкой на ч. 5 ст. 28 УК.

Деятельность организатора преступной группы характеризуется определенными признаками. Организатор, выступая инициатором создания преступной группы, прежде всего, склоняет людей к участию в ней, направляет усилия других соучастников на достижение общественно опасного результата, объединяет их, поддерживая силой своего авторитета и иными методами определенную корпоративную дисциплину, разрабатывает формы связи между членами организации. Организатор разрабатывает план противоправной деятельности, намечает способ его осуществления, распределяет роли между членами преступной группы, то есть руководит деятельностью организации по подготовке преступления. Посредством своей деятельности организатор увеличивает общественно опасный потенциал соучастников, их опасность. Наконец, организатор руководит членами организации непосредственно во время осуществления противоправных посягательств.

Следует иметь в виду, что указанные и другие возможные разновидности деятельности нельзя признавать обязательными для всех случаев организованного совершения преступления. Их объем, и сочетание могут быть различными. Для признания лица организатором преступления достаточно наличия в его действиях признаков выполнения им хотя бы одной из названных функций.

В каждом конкретном случае форма организаторской деятельности в совершении конкретного преступления будет индивидуальна. Можно сказать, что организатор как бы стоит над остальными соучастниками, определяя и направляя совместную деятельность.

Руководство исполнителем уголовного правонарушения предполагает осуществление организационных функций в ходе уже начатого уголовного правонарушения. Поэтому под руководителем преступления следует понимать лицо, которое возглавляет преступное посягательство, в ходе его совершения дает указания соучастникам, координирует их действия, контролирует выполнение этих действий, отвлекает внимание правоохранительных органов и т.д.

Организатором по уголовному законодательству РК признается не только лицо, осуществляющее функции по подготовке и совершению отдельных уголовных правонарушений, но и лицо, создавшее преступную группу либо руководившее ею. Организационная деятельность возможна как в рамках преступной группы, так и при

совершении отдельных уголовных правонарушений. Организационная деятельность всегда осуществляется с криминальным умыслом. Организатор осознает цели группы, методы их достижения, предвидит, что в результате его деятельности будут совершаться уголовные правонарушения, и желает этого.

Под созданием банды или другой преступной группы следует понимать совершение любых активных целенаправленных действий, результатом которых стало фактическое образование названных организованных групп или сообществ. Эти действия могут выражаться в приискании участников, оружия, боеприпасов, средств связи, документов, транспортных и иных средств, разработке структуры и преступных планов, вербовке людей.

Создание банды или другой преступной группы является окончанным составом преступления независимо от того, были ли запланированы какие-либо преступления. Сам процесс формирования указанных преступных образований следует рассматривать как приготовление к совершению преступлений.

Если будет установлено, что данные формирования предполагалось создать для совершения конкретного тяжкого или особо тяжкого преступления (например, убийства), то действия лиц следует также квалифицировать и как приготовление к совершению этого преступления (п. 12 НП ВС РК от 21 июня 2001 г.).

Под руководством бандой или другой преступной группой понимается принятие решений, связанных как с планированием, материальным обеспечением и организацией преступной деятельности банды, так и с подготовкой и совершением ею конкретных уголовных правонарушений. Руководство бандой или другой преступной группой может осуществляться как одним, так и несколькими лицами. Неустановление доказательств о том, что бандой или другой преступной группой руководило конкретное лицо (лица) не исключает наличия банды или другой преступной группы.

Как самостоятельное преступление наказуемо не только создание преступного сообщества (преступной организации) в целях совместного совершения одного или нескольких преступлений либо руководство таким сообществом (организацией) (ст. 263 УК), но также создание объединения руководителей или иных участников организованных групп (преступных организаций) или координация преступных действий самостоятельно действующих организованных групп (преступных организаций), разработка планов и создание условий для совершения преступлений такими группами или раздел сфер преступного влияния и преступных доходов между ними, совершенные лицом с использованием своего влияния на участников организованных групп, а равно участие в собрании руководителей (лидеров) или иных представителей организованных групп, преступных организаций в целях координации преступных действий.

Особая роль в иерархии преступного сообщества отводится лицу, занимающему лидирующее положение среди руководителей организованных групп (преступных организаций) (ч. 5 ст. 263 УК).

Согласно пункту 22 ст. 3 УК, координация преступных действий - согласование между организованными группами (преступными организациями) в целях совместного совершения преступлений (создание устойчивых связей между руководителями или иными участниками организованных групп (преступных организаций), разработка планов, условий для совершения преступлений, а также раздел сфер преступного влияния, доходов от преступной деятельности).

Лицом, занимающим лидирующее положение, в соответствии с п. 32 ст.3 УК признается лицо, наделенное руководителями организованных групп (преступных организаций) полномочиями по координации преступных действий, либо лицо, за которым члены группы признают право брать на себя наиболее ответственные решения, затрагивающие их интересы и определяющие направление и характер их преступной деятельности.

Важно отметить, что об организованной преступности следует говорить не только тогда, когда деятельность множества отдельных организованных преступных формирований приобретает массовый характер, но и при условии наличия взаимодействия и объединения таких формирований, их функционирования как элементов криминальной системы.

В функционально-иерархической структуре деятельности организованной преступности в последнее время произошли качественные изменения. Исследования позволяют заключить, что такая структура характеризуется подразделением участников преступных формирований на низовое и промежуточное (среднее) звенья, а также звено организаторов преступных действий и преступную элиту (высшее звено преступной иерархии). При этом каждое звено, кроме преступной элиты, в свою очередь, подразделяется на низший, средний и высший уровень по своему социальному положению.

Поэтому, безусловно, сегодня при изучении организованной преступности как явления основным вопросом, требующим разрешения, остается определение понятия «организованная преступность». Думается, что при правильном определении данного понятия мы сможем найти более эффективные пути решения рассматриваемой проблемы. Также при всем многообразии подходов к признакам организованной преступности, они отражают повышенную степень ее социальной опасности, особенности криминологической природы, связь с нормами уголовного законодательства.

Список использованной литературы:

1. Мауленов Г.С. Криминологическая характеристика организованной преступности. – Алматы, 1997. – 153 с.
2. Нурғалиев Б.М. Организованная преступность: от признаков к определению // Проблемы борьбы с преступностью и коррупцией: Сб. науч. тр. – Караганда, 2000. – С.19-22.
3. О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии // Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 года № 2 [Электронный ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000002S> (дата обращения 12.06.2022)
4. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, подписанной в парламенте 13 декабря 2000 г. [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml (дата обращения 14.06.2022)

УДК 343.97

ОРГАНИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Т. М. Коржумбаева, С. Х. Абдуллина

*Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова,
Республика Казахстан, г. Алматы*

Аннотация. Диалектика формирования правового демократического государства и гражданского общества предъявляет исключительные требования к системе государственной власти, системе безопасности, правоохранительным органам, в том числе к органам внутренних дел, стоящим на переднем крае борьбы с преступностью, поскольку нарастающей и высокоорганизованной преступности может противостоять только столь же высокоорганизованная правоохранительная система.

Изменения, происходящие в общественно-политической и социально-экономической жизни Республики Казахстан, накладывают отпечаток на деятельность правоохранительных органов, включая органы внутренних дел.

При преодолении кризисных явлений, усилении борьбы с преступностью, обеспечении общественной безопасности к правоохранительным органам и, в первую очередь, оперативным подразделениям органов внутренних дел стали предъявляться особые требования. Как показывает исторический опыт, формирование правоохранительных структур в системе органов внутренних дел определяется не только состоянием правопорядка, но и происходящими социально-экономическими преобразованиями развития государства, как во внутренней, так и во внешней политике. Кроме того проблемы практики и теории очень актуальны и их современное состояние находится в незавершенном виде и требует постоянного решения в связи изменяющимися проблемами общества и требованиями предъявляемыми к ним.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, модели правоохранительной деятельности, оперативно-розыскные мероприятия, задачи оперативно-розыскной деятельности, субъекты оперативно-розыскной деятельности, информация.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңдатпа. Құқықтық демократиялық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыру диалектикасы мемлекеттік билік жүйесіне, қауіпсіздік жүйесіне, құқық қорғау органдарына, соның ішінде қылмысқа қарсы күрестің алдыңғы қатарында тұрған ішкі істер органдарына ерекше талаптар қояды, өйткені өсіп келе жатқан және жоғары ұйымдасқан қылмысқа тек бірдей жоғары ұйымдасқан құқық қорғау жүйесі қарсы тұра алады.

Қазақстан Республикасының қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық өмірінде болып жатқан өзгерістер ішкі істер органдарын қоса алғанда, құқық қорғау органдарының қызметіне із қалдырады.

Дағдарыс құбылыстарын еңсеру, қылмысқа қарсы күресті күшейту, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде құқық қорғау органдарына және бірінші кезекте ішкі істер органдарының жедел бөлімшелеріне ерекше талаптар қойыла бастады. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, ішкі істер органдары жүйесінде құқық қорғау құрылымдарының қалыптасуы құқықтық тәртіптің жай-күйімен ғана емес, сонымен бірге ішкі және сыртқы саясатта мемлекет дамуының болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерімен де анықталады. Сонымен қатар, практика мен теорияның проблемалары өте өзекті және

олардың қазіргі жағдайы аяқталмаған күйде және қоғамның өзгеріп отыратын проблемалары мен оларға қойылатын талаптарға байланысты үнемі шешуді талап етеді.

Кілт сөздер: жедел-іздістіру қызметі, құқық қорғау қызметінің үлгілері, жедел-іздістіру іс-шаралары, жедел-іздістіру қызметінің міндеттері, жедел-іздістіру қызметінің субъектілері, ақпарат.

ORGANIZATION OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES AT THE PRESENT STAGE

Abstract. Annotation. The dialectic of the formation of a rule-based democratic state and civil society places exceptional demands on the system of state power, the security system, law enforcement agencies, including the internal affairs agencies that are at the forefront of the fight against crime, since only an equally highly organized law enforcement system can resist the growing and highly organized crime.

The changes taking place in the socio-political and socio-economic life of the Republic of Kazakhstan affect the activities of law enforcement agencies, including internal affairs bodies.

When overcoming crisis phenomena, strengthening the fight against crime, ensuring public safety, special requirements began to be imposed on law enforcement agencies and, first of all, operational units of internal affairs bodies. As historical experience shows, the formation of law enforcement structures in the system of internal affairs bodies is determined not only by the state of law and order, but also by the ongoing socio-economic transformations of the development of the state in both domestic and foreign policy. In addition, the problems of practice and theory are very relevant and their current state is in an incomplete form and requires constant solution due to the changing problems of society and the requirements imposed on them.

Key words: operational-search activity, models of law enforcement activity, operational-search activities, tasks of operational-search activity, subjects of operational-search activity, information.

Анализ зарубежной литературы различного направления касающихся вопросов полиции, в общем, и оперативно-розыскной деятельности (далее ОРД) в частности позволяет прийти к парадоксальным выводам, а именно:

- во-первых, современная полиция зарубежных стран по сути дела является своеобразным регулятором общественных отношений между государством и обществом;

- во-вторых, вышеуказанное обстоятельство, по сути, ставит перед полицией задачи, требующие решения кризисных проблем не путем раскрытия преступлений, охраны общественного порядка и административного контроля, а поиск и ликвидации «узлов» создающих напряженность текущей ситуации;

- в-третьих, для этих целей полиции предоставляются более чем обширные финансовые и технические ресурсы, а также специальные средства и методы, имеющие в нашей сфере наименование «ОРД»;

- в-четвертых, между тем ОРД регулируется только в тех моментах, где имеется риск или возможность нарушения прав человека т.е. как такового Закона «Об ОРД», в странах дальнего зарубежья не имеется;

- в-пятых, ОРД относится к сфере полицейского права, и для западной науки не представляет какого-либо интереса и соответственно научных исследований практически нет;

- в-шестых, существенным моментом для западного исследователя и законодателя является возможности ОРД в получении информации, которая реализуется в первую очередь для создания условий, препятствующих совершению преступления и оперативного поиска преступника. Например, путем видео-визуальной идентификации;

– в-седьмых, постоянно идет формирование идеологии по объединению усилий общества и полиции, для достижения общественного порядка и противодействия преступности. [1, с. 35].

Сегодня мировые стандарты полицейской деятельности выделяют пять основных моделей правоохранительной деятельности.

Модели правоохранительной деятельности:

- традиционная полицейская деятельность
- полицейская деятельность, основанная на взаимодействии с населением
- проблемно-ориентированная полицейская деятельность
- компьютерная система криминалистического анализа и статистики
- полицейская деятельность на основе оперативных данных и информации.

Каждая из этих моделей преследует разные стратегические цели, имеет свои сильные и слабые стороны, и при одновременном использовании они могут дополнять друг друга. Например, полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации все чаще применяется для обеспечения более тесной связи между полицейской деятельностью и местным населением, поскольку эта модель предлагает четкие процессы, процедуры коммуникации и структуры управления для сбора, анализа и распространения данных и информации.

Другой пример - это когда традиционная модель правоохранительной деятельности, в основе которой лежит реагирование, является преобладающей, а полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации применяется только для противодействия серьезной и организованной преступности. Общим фактором первых четырех вышеупомянутых моделей, который зачастую считается слабым звеном в деятельности современных правоохранительных органов, является ориентация на местные регионы и угрозы. Рассмотрим представленные модели более подробно.

1. Традиционная полицейская деятельность, самая известная из всех моделей и является стандартным подходом к правоприменению. Под ней понимают реагирование на инциденты, при котором сотрудники полиции принимают меры по факту совершенных преступлений или в ответ на обращения. Ответы на звонки, принятие обращений, несение патрульной службы в произвольно выбранных районах для наглядного присутствия полиции и выявление совершенных или совершаемых преступлений - вот суть традиционной полицейской деятельности. В то время как в традиционной модели полицейской деятельности задачей полиции считается реагирование на вопросы безопасности и общественного порядка, полицейская деятельность, основанная на взаимодействии с населением, строится на партнерстве между полицией и общественностью в упреждающем решении проблем безопасности.

2. Полицейская деятельность, основанная на взаимодействии с населением, направлена на укрепление доверия и расширение коммуникации между полицией и общественностью. Программы полицейской деятельности по работе с населением включают в себя создание местных форумов с участием представителей различных общественных групп и учреждений, на которых затрагиваются и обсуждаются проблемы безопасности, в том числе местные инциденты и события.

3. Проблемно-ориентированная полицейская деятельность характеризуется следующим основным направлением работы полиции как выявление и анализ «проблемы», а не преступления, происшествия, вызова или инцидента. В этой модели акцент делается на проблеме, лежащей в основе преступности или проблем в части безопасности. Задача полиции - активно разрабатывать стратегии предотвращения, чтобы пытаться решать сами проблемы, а не просто реагировать на их опасные последствия.

4. Компьютерная система криминалистического анализа и статистики - «Компстат» представляет собой систему управления, первоначально смоделированную на основе теории «разбитых окон», в которой борьба с мелкими преступлениями считается

способом снижения криминогенности в целом. Используя анализ статистических данных о совершенных преступлениях, руководители местных правоохранительных органов должны осуществлять соответствующие мероприятия на местном уровне.

В Республике Казахстан действует модель – традиционной полицейской деятельности.

Состояние ОРД на современном этапе в Республики Казахстан и в странах ближнего зарубежья

ОРД в государственной правовой системе выступает как:

- 1) вид государственной деятельности;
- 2) правовой институт, чья регламентация закреплена в нормативных правовых актах;
- 3) практическая деятельность специальных и правоохранительных государственных органов;
- 4) научная дисциплина реализуемая в направлении «Теория ОРД»;
- 5) учебное направление реализованное в множестве дисциплин (ОРД, Уголовное право, Уголовный процесс, Административная деятельность):

- Оперативно-розыскная деятельность (общая, особенная) части;

- Конфиденциальное делопроизводство, режим секретности.

Охарактеризуем каждый из этих элементов

ОРД в государственной правовой системе выступает как:

- 1) вид государственной деятельности

ОРД является одним из видов государственной деятельности, в том числе правоохранительной, осуществляемой специальными органами государственной исполнительной власти, наделенными для реализации своих функции властными юридическими полномочиями.

– Зарождение ОРД происходило одновременно с зарождением государства как организации политической власти и управления обществом. [2, с. 67].

Она же закрепились в течении длительного существования в различных формах и механизмах государственной власти. Информация, получаемая в ходе проведения ОРМ, оказывает влияние на принятие важных решений в военной, внешнеполитической, экономической, культурной и прочих сферах. В настоящее время является значимым инструментом государственной и правоохранительной политики в сфере национальной безопасности.

- 2) правовой институт, чья регламентация закреплена в нормативных правовых актах

Во - первых: Закон Республики Казахстан «Об ОРД» в п. 15 ст. 1 закрепил ее понятие, как «оперативно-розыскная деятельность - научно обоснованная система гласных и негласных оперативно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществляемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, Законом Республики Казахстан «Об ОРД» и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан органами, осуществляющими ОРД, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств.

Во - вторых обширная регламентация ОРД в НПА, основные из них:

- Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан»

- Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности»

- Закон Республики Казахстан от 28 декабря 2016 года № 35-VI «О контрразведывательной деятельности»

- Закон Республики Казахстан от 22 мая 2010 года № 277-IV «О внешней разведке»

- Закон Республики Казахстан от 7 марта 2002 года № 299-II «О дипломатической службе Республики Казахстан»

Отраслевые Законы Республики Казахстан:

- Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан»

- Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе»

- Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 года № 2710 «Об органах национальной безопасности Республики Казахстан»

- Закон Республики Казахстан от 21 февраля 2005 года № 32-III «Об органах военной полиции»

- Закон Республики Казахстан от 7 января 2005 года № 29-III «Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан»

- Закон Республики Казахстан от 3 октября 1995 года № 2483 «О службе государственной охраны Республики Казахстан»

- Указ Президента Республики Казахстан от 18 сентября 2019 года № 163 «О некоторых вопросах Комитета национальной безопасности Республики Казахстан» и пр.

4) научная дисциплина, реализуемая по направлению «Теория ОРД»

Теория ОРД, как и другие науки, в реальных условиях нашей действительности испытала и испытывает на себе действие такого общего закона развития научного знания, как дифференциация и интеграция. Как в свое время процесс дифференциации и интеграции привел к возникновению в недрах уголовно-процессуальной науки - криминалистики, так произошло и отпочкование из криминалистической науки теории ОРД. В 1920-1930-х гг. закладываются основы будущих научных исследований и обобщений в области ОРД, контрразведывательной деятельности и разведки. 1980 году ОРД стало составлять самостоятельную дисциплину.

5) учебное направление, реализованное в множестве дисциплин, среди которых можно отметить:

- Оперативно-розыскная деятельность (общая, особенная) части;

- Конфиденциальное делопроизводство, режим секретности

Для того чтобы нам определить роль и значение ОРД в настоящее время нам необходимо акцентировать внимание на том что ОРД в государственной правовой системе выступает как:

3) практическая деятельность специальных и правоохранительных государственных органов

В ч. 1 ст. 6 Закона Республики Казахстан «Об ОРД» перечислены семь органов осуществляющих ОРД, т.е субъекты ОРД, это:

1) органы внутренних дел;

2) органы национальной безопасности;

3) уполномоченный орган в сфере внешней разведки;

4) органы военной разведки Министерства обороны;

5) антикоррупционная служба;

6) Служба государственной охраны Республики Казахстан;

7) служба экономических расследований

Данный перечень является исчерпывающим, и может быть расширен только законодателем. В данный перечень входят специальные государственные органы и правоохранительные органы.

Согласно Закона Республики Казахстан от 29.06.2020 г. «О специальных государственных органах Республики Казахстан» ст.3 п.2 к специальным относятся:

- органы национальной безопасности

- уполномоченный орган в сфере внешней разведки

- служба государственной охраны Республики Казахстан.

Остальные четыре субъекта к правоохранительным органам:

- органы внутренних дел
- органы военной разведки Министерства обороны
- антикоррупционная служба
- служба экономических расследований

Основное предназначение оперативно-розыскной деятельности - отражается как правило:

- в задачах оперативно-розыскной деятельности;
- в целях оперативно-розыскной деятельности (это - защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств п. 15 ст. 1 Закона «Об ОРД»)

Если проанализировать задачи, которые выполняют данные органы согласно Закона «Об ОРД» ст. 2, то можно их выделить общие и частные задачи ОРД (общие – для всех субъектов ОРД, независимо от ведомственной принадлежности; частные – решаемые одним или несколькими субъектами ОРД (смотри таблицу 1).

Ст. 2 Закона «Об ОРД»: Задачи оперативно-розыскной деятельности, оперирует такими терминами, как:

- защита;
- содействие;
- выявление, предупреждение и пресечение преступлений;
- осуществление мер, идентификация ...;
- обеспечение, поддержание.

Анализ данных терминов указывает на то, что в нормах закона участвуют термины активного характера, такие как защита, содействие, но чтобы данные задачи решались, например, осуществлялась защита моих прав, необходимо мне предоставить информацию, в связи с этим субъекты ОРД собирают информацию, а реализовывают ее уже другие субъекты следователь, суд, прокурор.

Таблица 1 Сравнительный анализ общих и частных задач ОРД

ОБЩИЕ	
<i>Специальные государственные органы:</i>	<i>Правоохранительные органы:</i>
защита жизни, здоровья, прав, свобод, законных интересов человека и гражданина, собственности от противоправных посягательств	защита жизни, здоровья, прав, свобод, законных интересов человека и гражданина, собственности от противоправных посягательств
обеспечение защиты сведений, составляющих государственные секреты или иную охраняемую законом тайну	обеспечение защиты сведений, составляющих государственные секреты или иную охраняемую законом тайну
содействие организациям в защите коммерческой тайны	содействие организациям в защите коммерческой тайны
обеспечение безопасности органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность	обеспечение безопасности органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность
ЧАСТНЫЕ	
<i>Специальные государственные органы:</i>	<i>Правоохранительные органы:</i>
содействие в обеспечении безопасности общества, государства и	выявление, предупреждение и пресечение преступлений

укреплении его экономического потенциала и обороноспособности	
обеспечение безопасности Президента Республики Казахстан и других охраняемых лиц	выявление лиц, совершивших уголовное правонарушение, а также предметов и документов, имеющих значение для уголовного дела
обеспечение охраны Государственной границы Республики Казахстан	осуществление мер по розыску лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовной ответственности, отбывания наказания или пробационного контроля, без вести пропавших граждан и иных лиц в случаях, предусмотренных законом, а также идентификация обнаруженных неопознанных трупов
	поддержание в местах содержания под стражей или лишения свободы режима, установленного законодательством Республики Казахстан
	обеспечение безопасности подозреваемых, обвиняемых, подсудимых, осужденных, персонала в местах содержания под стражей или лишения свободы и иных лиц

Реализация задач и целей ОРД происходит путем проведения ОРМ, которые выступают основной формой ОРД:

Согласно ст. 11 Закона «Об ОРД» Оперативно-розыскные мероприятия: делятся на общие и специальные

Общие:

- опрос лиц;
- установление гласных и негласных отношений с гражданами, использование их в оперативно-розыскной деятельности;
- внедрение;
- применение модели поведения, имитирующей преступную деятельность;
- создание конспиративных предприятий и организаций;
- контролируемая поставка;
- применение технических средств для получения сведений;
- наведение справок;
- получение образцов;
- оперативный закуп;
- применение служебно-розыскных собак;
- поиск и отождествление личности по приметам;
- поиск устройств незаконного снятия информации;
- обнаружение, негласная фиксация и изъятие следов противоправных деяний, их предварительное исследование;
- осуществление с участием понятых личного досмотра задержанных лиц, изъятия находящихся при них вещей и документов, досмотра жилых помещений, рабочих и иных мест, досмотра транспортных средств;
- наблюдение.
- проведение операций по захвату вооруженных преступников;

- преследование лица, готовящего, совершающего или совершившего преступление, и его задержание.

Специальные:

- негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места;
- негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи;
- негласное получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами;
- негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации;
- негласный контроль почтовых и иных отправлений;
- негласные проникновение и (или) обследование места.

То есть из 18 ОРМ относящихся к общим всего два предусматривают конкретные действия, направленные на пресечение преступной деятельности:

- проведение операций по захвату вооруженных преступников;
- преследование лица, готовящего, совершающего или совершившего преступление, и его задержание.

Эти ОРМ направлены и показывают активные действия субъектов ОРД, и то они предусматривают предварительный сбор информации. Остальные полностью направлены на получение - данных, сведений, информации о противоправной деятельности, носят пассивный характер в смысле действий.

Это позволяет предполагать, что основным предназначением оперативно-розыскной деятельности является получение информации о деятельности направленной на укрепление национальной безопасности страны.

В подтверждении назначения ОРД как субъекта сбора информации рассмотрим задачи ОРД закрепленные в Законах «Об ОРД» стран России, Белоруссии, Узбекистана.

Статья 2. Задачи оперативно-розыскной деятельности (Федерального закона Российской Федерации «Об ОРД»)

Задачами оперативно-розыскной деятельности являются:

- выявление, предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений, а также выявление и установление лиц, их подготавливающих, совершающих или совершивших;
- осуществление розыска лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовного наказания, а также розыска без вести пропавших;
- добывание информации о событиях или действиях (бездействии), создающих угрозу государственной, военной, экономической, информационной или экологической безопасности Российской Федерации;
- установление имущества, подлежащего конфискации [3].

Статья 3. Задачи оперативно-розыскной деятельности (Закон Республики Беларусь «Об ОРД»)

Задачами оперативно-розыскной деятельности являются:

- сбор сведений о событиях и действиях, создающих угрозу национальной безопасности Республики Беларусь;
- предупреждение, выявление, пресечение преступлений, а также выявление граждан, их подготавливающих, совершающих или совершивших;
- розыск обвиняемых, скрывшихся от органа уголовного преследования или суда и (или) местонахождение которых этим органам неизвестно, граждан, без вести пропавших (безвестно исчезнувших), а также осужденных к наказанию в случаях, установленных законодательными актами;
- установление персональных данных граждан, которые погибли (умерли);
- установление персональных данных граждан, которые в силу состояния здоровья или возраста не могут сообщить о себе сведения;

- установление имущества, которое подлежит или может подлежать аресту в уголовном процессе;

- обеспечение безопасности граждан, оказывающих или оказывавших содействие на конфиденциальной основе органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, и их близких, а также сохранности их имущества от преступных посягательств, обеспечение безопасности иных граждан в соответствии с законодательными актами;

- сбор сведений для принятия решений о допуске граждан к государственным секретам, к работам, связанным с эксплуатацией объектов, представляющих повышенную опасность для жизни и здоровья граждан и окружающей среды, к участию в оперативно-розыскной деятельности, к содействию на конфиденциальной основе органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность;

- защита государственных секретов [4].

Статья 4. Основные задачи оперативно-розыскной деятельности (Закон Республики Узбекистан «Об ОРД»)

Основными задачами оперативно-розыскной деятельности являются:

- обеспечение защиты прав, свобод и законных интересов человека, собственности юридических и физических лиц, безопасности личности, общества и государства;

- предупреждение, выявление, пресечение и раскрытие преступлений, а также выявление и установление лиц, причастных к их подготовке и совершению;

- осуществление розыска лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия, и суда, уклоняющихся от уголовного наказания, без вести пропавших лиц и иных лиц в случаях, предусмотренных законодательством, а также установление личности неопознанных трупов;

- сбор информации о лицах, событиях, действиях (бездействии), создающих угрозу безопасности личности, общества и государства [5].

Резюмируя вышеизложенное назначение ОРД заключается в предоставлении значимой информации, способствующей решению задач оперативно-розыскной деятельности..

Таким образом, вышеизложенное позволяет выделить стратегические направления развития оперативно-розыскной деятельности в настоящее время:

1. Правовое обеспечение ОРД
2. Поиск новых подходов в практике ОРД
3. Техническое обеспечение ОРД
4. Теория ОРД
5. Субъекты ОРД
6. Развитие обучения и повышения квалификации субъектов ОРД

Список использованной литературы:

1. Сысалов М.П. Оперативно-розыскная деятельность в Республике Казахстан. Учебное пособие. – Алматы: «Данекер», 2002. – 338с.

2. Токалов Т.Б. Теоретические, правовые и организационно-управленческие проблемы оперативно-розыскной деятельности ОВД Республики Казахстан в борьбе с преступностью: дисс. ... док. юрид. наук. – М., 2007.- 381с.

3. Федеральный закон Российской Федерации «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12.08.1995 г. № 144-ФЗ // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/8220> (дата обращения 04.06.2022)

4. Закон Республики Беларусь от 15 июля 2015 года № 307-З «Об оперативно-розыскной деятельности» // [Электронный ресурс]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39712070 (дата обращения 04.06.2022)

5. Закон Республики Узбекистан "Об оперативно-розыскной деятельности" от 25 декабря 2012 года № ЗРУ-344 // [Электронный ресурс]. URL: <https://lex.uz/acts/2106527> (дата обращения 04.06.2022)

УДК 343.2

Г. А. Куналиева

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru*

А. Н. Мамырова

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: tamyrova.a@mail.ru*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ АРНАУЛЫ СУБЪЕКТІСІ

Андатпа. Қылмыстық құқықтағы күрмеуі қалың, өзекті тақырыптардың бірі, қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісін зерттеу маңызды сипатқа ие.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісінің әлеуметтік-саяси және құқықтық белгілерін дұрыс анықтаудың, судьяларға қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс саралап, жазаны дұрыс тағайындау үшін, сондай-ақ қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) пен оны жасаған кінәлінің қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтау үшін маңызы зор. Сот-тергеу тәжірибесінде арнаулы субъектіні дұрыс анықтамау салдарынан заңсыз олқылықтардың пайда болуы да аз емес.

Арнаулы субъектілердің жауаптылығы көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары арнаулы субъектісі бар құрамдар деп аталады. Қылмыстық заңнамада арнаулы субъектісі бар көптеген нормалар кездеседі. Арнаулы субъектілер ретінде тек қылмыстық құқық бұзушылықтың орындаушылары ғана болады. Арнаулы субъектінің нышандары жоқ басқа адамдар тек қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылар бола алады.

Арнаулы субъектің нышандары, көптеген жағдайларда, қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамын қарастыратын қылмыстық заң нормасында тікелей көрсетіледі. Басқа жағдайларда арнаулы субъектінің нышандарына диспозицияда болжам жасалынады, бұл ретте олар түсініктеме беру арқылы анықталады. Мысалы, зорлағандық үшін жауаптылық көзделген ҚРКҚ-тің 120-бабына түсініктеме беру жолымен бұл қылмыстың субъектісі - орындаушысы ер адам деген тұжырым жасауға болады. Арнаулы субъектінің нышандары, кейбір жағдайларда, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілік дәрежесін көтеретін мән-жайға айналып, қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі құрамын сол түрдегі оның саралаушы құрамына айналдырады, не жауаптылықты жеңілдететін мән-жай ретінде қарастырылуы мүмкін.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, жеке тұлға, арнаулы субъект

СПЕЦИАЛЬНЫЙ СУБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация. Одной из наиболее актуальных тем в уголовном праве является специальный субъект уголовного правонарушения. Изучение специального субъекта уголовного правонарушения имеет важное значение.

Правильное определение социально-политических и правовых признаков специального субъекта уголовного правонарушения имеет большое значение для правильной квалификации и назначения судьям наказания за уголовное правонарушение, а также для определения степени общественной опасности преступного деяния (бездействия) и виновного в его совершении. В судебно-следственной практике также немало случаев возникновения незаконных пробелов из-за неправильного определения специального субъекта.

Составы уголовных правонарушений, ответственность которых предусмотрена специальными субъектами, называются составами, имеющими специальный субъект. В уголовном законодательстве встречается множество норм, имеющих специальный субъект. В качестве специальных субъектов выступают только исполнители уголовных правонарушений. Другими лицами, не имеющими признаков специального субъекта, могут быть только соучастники уголовного правонарушения.

Признаки специального субъекта во многих случаях прямо отражаются в норме уголовного закона, предусматривающей конкретный состав уголовного правонарушения. В других случаях признаки специального субъекта предполагаются в диспозиции самой статьи, при этом они определяются путем комментирования. Например, путем комментирования статьи 120 УКРК, в которой предусмотрена ответственность за изнасилование, можно сделать вывод, что субъектом - исполнителем данного преступления является мужчина. Признаки специального субъекта, в некоторых случаях, становятся обстоятельствами, повышающими степень общественной опасности совершенного уголовного правонарушения, превращают основной состав уголовного правонарушения в его отягчающий состав того же вида, либо могут рассматриваться как обстоятельства, смягчающие ответственность.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, состав уголовного правонарушения, субъект уголовного правонарушения, физическое лицо, специальный субъект

SPECIAL SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE

Abstract. One of the most relevant topics in criminal law is the special subject of a criminal offense. The study of a special subject of a criminal offense is important.

The correct definition of socio-political and legal characteristics of a special subject of a criminal offense is of great importance for the correct qualification and assignment of punishment to judges for a criminal offense, as well as for determining the degree of public danger of a criminal act (inaction) and the perpetrator of its commission. There are also many cases of illegal gaps in judicial and investigative practice due to the incorrect definition of a special subject.

The compositions of criminal offenses, the responsibility of which is provided for by special subjects, are called compositions that have a special subject. In criminal legislation, there are many norms that have a special subject. Only the perpetrators of criminal offenses act as special subjects. Other persons who do not have signs of a special subject can only be accomplices of a criminal offense.

In many cases, the signs of a special subject are directly reflected in the norm of the criminal law, which provides for a specific composition of a criminal offense. In other cases, the signs of a special subject are assumed in the disposition of the article itself, while they are determined by commenting. For example, by commenting on article 120 of the UKRK, which provides for responsibility for rape, it can be concluded that the perpetrator of this crime is a man. Signs of a special subject, in some cases, become circumstances that increase the degree of public danger of a committed criminal offense, turn the main component of a criminal offense into its aggravating component of the same type, or can be considered as circumstances mitigating responsibility.

Key words: criminal offense, the composition of a criminal offense, the subject of a criminal offense, a natural person, a special subject

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі деген түсінік Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде (ҚРҚК) арнайы құқық нормасы ретінде белгіленбеген. Бұл анықтаманы қылмыстық құқық теориясы түсіндіреді.

Профессор А.Н.Ағыбаевтың пікірінше: "Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болып қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған және заңға сәйкес сол үшін қылмыстық жауаптылықты көтеруге қабілетті адам танылады" [1, 57 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының бір элементі болып табылады. Сондықтан да қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі қылмыстық жауаптылықтың бірден бір негізін құрайтын өзекті мәселелердің бірі.

"Қылмыс субъектісі құқықтық ұғымды білдіреді және қылмыс жасаған адамның заңды сипаттамасын анықтайды; ол тек әлеуметтік қауіпті әрекетті жасаған адамға қатысты қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін қажет белгілермен (жеке тұлға, жас, ақыл-ой) шектеледі, олар қылмыс жасаған адам белгілерінің аз ғана бөлігін құрайды" [2, 270 б.].

Қылмыстық-құқықтық мағынада қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ұғымы ерекше мазмұнға ие. Субъектінің кем дегенде бір міндетті белгісінің болмауы қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады.

"Қылмыс субъектісі - бұл қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қол сұғатын және ол үшін жауап бере алатын адам. Қылмыс субъектісінің белгілері қылмыс құрамының элементтерінің бірін құрайды. Қылмыс жасаған адамның белгілі бір субъективті белгілерінің болуы қылмыстық жауапкершілік шарты ретінде де қарастырылуы мүмкін" [3, 114 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің жалпы және арнаулы белгілері бар. Жалпы белгілер: қылмыстық жауапкершілікті көтеруге қабілетті жасқа жету (ҚРҚК 15-бап), есі дұрыстық және жеке тұлға яғни адам. "Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады" [4].

Аталған жалпы белгілермен қатар, қосымша белгілерді қажет ететін қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары бар. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің баптарында көрсетілген қосымша белгілер (азаматтығы, жынысы, кәсібі, лауазымдық жағдайы және т.б.).

Мысалы, сайлау құжаттарын, референдум құжаттарын бұрмалау немесе дауыстарды дұрыс есептемеу қылмысының (151-бап) субъектісі болып тек қана осы бапта арнайы көрсетілген - арнаулы адамдар ғана бола алады. Еңбекті қорғау қағидаларын бұзу (156-бап) субъектісі болып лауазымды адам танылады. Мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, тарату, жария ету (185-бап) жариялаудың субъектісі болып тек сол құпия сеніп тапсырылған адам танылады. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамының ерекшелігі сол, мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтарды арнаулы атағы, лауазымы, белгілері жоқ кез келген адам істей алмайды. Жоғарыда айтылған сайлау комиссиясының мүшелері, лауазымды адамдар немесе дәрігерлік атақтар арнаулы белгілерді көрсетеді. Сонымен, қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі дегеніміз субъектінің жалпы белгілерімен (есі дұрыстық, белгілі бір жасқа толу) бірге Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі тиісті нормаларда көрсетілген қосымша - арнаулы белгілері бар адамдарды айтамыз.

Қолданылып жүрген қылмыстық заңда қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі туралы жалпы ұғым берілмеген. Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісін сипаттайтын белгілер Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті

қылмыстық-құқықтық нормаларының диспозицияларында көрсетілген. Кейбір жағдайларда заң шығарушы арнаулы субъектісі бар қылмыстық-құқықтық нормаларды жеке тарауларға біріктіреді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөліміндегі кейбір тараулардың атауынан, сол тараудағы арнаулы субъектінің белгілері бар баптар жинақталғанын байқауға болады. Мәселен, 12-тарау. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар; 15-тарау. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар; 18-тарау Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтарды көп жағдайда медицина саласының мамандары жасайды. Н.С.Жетібаевтің пікірінше, "Медицина саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі арнаулы субъект қатарында орын алады. Медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері олардың субъектісінің ерекше мәртебесімен және кәсіби қызметінің әлеуметтік мәнімен анықталады. Медицина қызметі саласында қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің белгілерін анықтау барысында анықтаушы фактор ретінде заңмен белгіленген медициналық көмек көрсету болуы тиіс" [5].

Ал мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтардың ерекшелігі сол, мұндай қылмыстарды тек қана мемлекеттік органның лауазым иесі немесе қызметшісі болып тағайындалған адамдар ғана қызмет бабын пайдалану арқылы істей алады. Бұл санатқа жатпайтын адамдар қызмет бабындағы қылмыстардың объективтік жағының белгілерін орындауы мүмкін емес. Сондай-ақ әскери қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болып тек қана әскери қызметшілер, әскери қызмет атқаруға міндеттілер ғана саналады.

Кейбір жағдайда арнаулы субъектінің белгісі Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің нақты нормаларында көрсетілмегенімен, ондай белгіні заңды грамматикалық, логикалық, жүйелі түсіндірудің негізінде анықтауға болады. Заңды түсіндіру жолымен біз бұл жерде қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісіне тән белгіні анықтаймыз. Кейбір нормалар бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісін анықтау үшін заң шығарушы белгілі бір мемлекеттік жүйе қызметкерлеріне тән сипаттаманы береді. Мысалы, Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 17-тарауы бойынша Сот төрелігіне және жазалардың орындалу тәртібіне, конституциялық іс жүргізуге қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше нормалары әділ соттылыққа қоса осы органның лауазымды адамдарының анықтаушы, тергеуші, прокурор, судья - істейтін қылмыстық құқық бұзушылық туралы көрсетіп, олардың қылмыстық жауаптылығын белгілеген.

В.С. Орловтың пікірінше, арнаулы субъекті деп ҚК-тің баптарының диспозициясында қосымша белгілері мен ерекшеліктері бар жеке тұлғалар жатқызылады [6, 138 б.].

В.В. Устименконың пікірінше арнаулы субъекті деп арнайы және қосымша белгілері бар жеке тұлғалар танылады [7, 8-9 бб.].

Заң әдебиеттерінде қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісінің ұғымы мен белгілерінің анықтамасына байланысты бірыңғай көзқарас жоқ дей келе, Р.О. Орымбаев, "тиісінше арнаулы субъект, субъектінің жалпы қажетті белгілерінен (есі дұрыстық, белгілі бір жасқа толу) басқа аталған қылмысты жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін шектейтін ерекше, қосымша белгілерді иеленген тиісті адам танылады", – деді [8, 39-46 бб.].

Қылмыстың арнаулы субъектісін топтастыруда әртүрлі көзқарастар бар. М.Н. Сыздықов арнаулы субъект белгілерін төрт топқа бөлді: азаматтық-құқықтық жағдайын сипаттайтын белгілер, демографиялық белгілер, лауазымдық жағдайын, атқаратын жұмысын және кәсібін сипаттайтын белгілер, бұрынғы қоғамға қарсы іс-әрекетімен немесе қылмыстарды бірнеше рет жасауымен сипатталатын белгілер.

С.С. Молдабаев және С.М. Рахметов арнайы субъектінің келесідей белгілерін сипаттайды: субъектінің жәбірленушімен өзара қатынасын сипаттайтын белгілер, физиологиялық және демографиялық қасиетін сипаттайтын белгілер, құқықтық жағдайын немесе әлеуметтік рөлін сипаттайтын белгілер.

А.Н. Ағыбаев арнайы субъектіні жоғарыға ұқсас бірқатар белгілері бойынша топтастырады [9, 90 б.].

Ресей ғалымы Г.Н. Борзенков арнаулы субъектіні белгілері бойынша мынадай үлкен үш топқа бөледі: 1) құқықтық жағдайы; 2) тұлғаның тәндік қасиеті; 3) субъектінің жәбірленушімен өзара қарым-қатынасы [10].

Арнаулы субъектінің белгілерін шартты түрде төмендегідей топтастыруға болады:

1. Мемлекеттік құқылық жағдайы бойынша: Қазақстан Республикасының азаматы, шетелдіктер және азаматтығы жоқ адам (175, 176-баптар).

2. Демографиялық белгілері бойынша: Кінәлінің жынысына қарай (120, 121, 123-баптар); жас мөлшері (122, 124-баптар).

3. Отбасылық туыстық қатынастары бойынша: Ата-аналар (139-бап), жұбайлар (140-бап), қамқоршы (142-бап), денсаулық жағдайы - АИТВ/ ЖИТС, соз ауруларымен ауыратын адамдар (117, 118-баптар).

4. Қызмет жағдайы жөніндегі адамдар (361, 362, 363, 360, 366, 367, 368, 369, 370, 371-баптар); әскери қызметшілер (437-466 баптар).

5. Арнаулы мемлекеттік жүйелерде лауазымдық жағдайына байланысты қызмет атқарғандар - прокурор, судьялар (412, 413, 418-баптар).

6. Кәсіби міндетіне қарай: медицина қызметкерлері (317-бап); дәрігер (320-бап) және т.б.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау кезінде субъектінің арнаулы белгілерін дұрыс ажырата білу өте маңызды.

Біріншіден, егер қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің қосымша белгілері негізгі құрамның мазмұнымен қамтылса, онда олар міндетті санатқа жатады және қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау кезінде маңызды әсер етеді.

Екіншіден, егер қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің қосымша белгілері ауырлататын мән-жайлары бар құрамының негізгі белгілері болып табылса, олар ауырлататын мән-жайларда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау үшін міндетті болады.

Үшіншіден, олар нақты белгілер ретінде көрініс тапса, сот оларды жаза тағайындау кезінде ескеруі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық кодекске түсіндірме (Жалпы және Ерекше бөлім) - Алматы, 2015. - 768 б.

2. Павлов В.Г. Субъект преступления. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - 325 с.

3. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / Под ред. А. И. Рапога. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. - 314с.

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm // (жүгінген күні 30.12.2022).

5. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектісінің кейбір ерекшеліктері // <https://articlekz.com/kk/article/17201> (жүгінген күні 30.12.2022).

6. Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. -М.: Юридическая литература, 1958. - 260 с.

7. Устименко В.В. Специальный субъект преступления. - Киев: Изд-во Вища школа, 2000. - 104 с.

8. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. - Алма-Ата: Изд-во Наука Каз ССР, 1991. - 155 с.

9. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н.Ағыбаев. 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

10. Борзенков В.А. Специальный субъект. - [http:// www. ru/](http://www.ru/) 2006. 05. 18. (жүгінген күні 30.12.2022).

УДК 343.2

Г.А. Куаналиева

*Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы,
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru*

Д.М. Биханова

*Магистрант 2-курса Евразийской юридической академии имени Д.А.Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ МНОЖЕСТВЕННОСТИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Когда одно и то же лицо совершает несколько уголовных правонарушений, представляют повышенную общественную опасность. Во-первых, объективно может быть причинен больший вред охраняемым уголовным законом общественным отношениям. Во-вторых, нередко расширяется сам круг общественных отношений, которым причиняется вред, если уголовные правонарушения, совершенные одним и тем же лицом, посягают на разные объекты. Совершения не одного, а нескольких уголовных правонарушений, свидетельствует, как правило, о наличии у - преступника стойкой антиобщественной направленности, что требует при прочих равных условиях более интенсивного применения к нему мер уголовно-правового воздействия.

Под множественностью уголовных правонарушений принято понимать правовые ситуации, при которых одно и то же лицо одним действием (бездействием) или последовательным совершением двух или более действий (бездействия) совершает два и более самостоятельных уголовных правонарушения, подпадающих под признаки одного и того же либо различных составов уголовных правонарушений, либо когда данное лицо совершает новое уголовное правонарушение после факта осуждения.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, множественность уголовных правонарушений, неоднократность, совокупность, рецидив преступлений, опасный рецидив преступлений.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КӨПТІГІНІҢ ТҮСІНІГІ МЕН БЕЛГІЛЕРІ

Андатпа. Бір адам бірнеше қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде, қоғамға қауіп төндіреді. Біріншіден, қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға объективті түрде көбірек зиян келуі мүмкін. Екіншіден, егер бір адам жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар әртүрлі объектілерге қол сұғатын болса, зиян келтірілетін қоғамдық қатынастардың ауқымы жиі кеңейеді. Бір емес, бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау, әдетте, қылмыскердің қоғамға қарсы тұрақты бағытының бар екендігін көрсетеді,

бұл оған қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын неғұрлым қарқынды қолдануды талап етеді.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі деп бір адам бір әрекетпен (әрекетсіздікпен) немесе екі немесе одан да көп әрекетті (әрекетсіздікті) дәйекті түрде жасағанда бір не әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылықтар белгілеріне жататын немесе осы адам сотталғаннан кейін жаңа қылмыстық құқық бұзушылық жасауын жатқызуға болады.

Кілт сөздер: қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі, бірнеше рет жасау, жиынтық, қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы.

THE CONCEPT AND SIGNS OF THE MULTIPLICITY OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. When the same person commits several criminal offenses, they pose an increased public danger. Firstly, objectively, greater harm may be caused to public relations protected by criminal law. Secondly, the circle of public relations itself is often expanded, which is harmed if criminal offenses committed by the same person encroach on different objects. The commission of not one, but several criminal offenses indicates, as a rule, that the offender has a persistent antisocial orientation, which requires, other things being equal, more intensive application of criminal law measures to him.

Under the multiplicity of criminal offenses, it is customary to understand legal situations in which the same person commits two or more independent criminal offenses by one action (inaction) or by the successive commission of two or more actions (inaction), falling under the signs of the same or different types of criminal offenses, or when this person commits a new criminal offense after the fact of conviction.

Key words: criminal offenses, multiplicity of criminal offenses, repetition, totality, recidivism of crimes, dangerous recidivism of crimes.

Традиционно в науке уголовного права характерными признаками множественности уголовных правонарушений признаются следующие: 1) лицом единолично или в составе группы лиц совершается два или более самостоятельных уголовных правонарушения; 2) совершенные уголовные правонарушения могут быть по конструкции оконченными или неоконченными; 3) уголовные правонарушения, входящие в множественность, могут быть совершены лицом как в качестве исполнителя соответствующего уголовного правонарушения, так и посредством выполнения иной функциональной роли соучастника уголовного правонарушения; 4) как минимум по двум уголовным правонарушениям сохраняются уголовно-правовые последствия и отсутствуют процессуальные препятствия к привлечению данного лица (группы лиц) к уголовной ответственности не менее чем по двум из совершенных уголовных правонарушений.

В уголовно-правовой науке приводятся различные определения множественности уголовных правонарушений. Так, А. А. Рождествина под множественностью преступлений понимает совершение одним лицом нескольких преступлений, каждое из которых предусмотрено уголовно-правовой нормой и сохраняет свое уголовно-правовое значение [1, с. 78]. И. В. Кушнир полагает, что под множественностью преступлений следует понимать совершение одним лицом нескольких преступлений, каждое из которых предусмотрено уголовно-правовой нормой и сохраняет свое уголовно-правовое значение [2, с. 96]. В более поздних работах цитируемый автор определяет множественность как совершение одним и тем же лицом одновременно или последовательно двух и более преступлений, каждое из которых способно влечь самостоятельные уголовно-правовые последствия. По мнению В. С. Комиссарова, множественность преступлений – это

совершение лицом двух или более преступлений, когда по крайней мере по двум из них не исключается возможность привлечения к уголовной ответственности [3, с. 98].

Фактически следует констатировать, что далеко не каждая форма повторности уголовных правонарушений получила законодательное закрепление в той или иной форме множественности уголовных правонарушений. Причем, в действующем уголовном законе таких «неучтенных» форм повторности стало значительно больше, чем в предыдущем. И данная ситуация сложилась больше частью именно по причине изменения законодательной конструкции рецидива преступлений. В частности, в настоящее время неучтенными оказались многочисленные ситуации, когда лицо, имеющее судимость за преступление небольшой или средней тяжести, вновь совершает умышленное преступление любой категории тяжести (в том числе тяжкое или особо тяжкое). Также за рамками множественности, имеющей уголовно-правовое значение, остались случаи совершения лицом, имеющим судимость за тяжкое преступление, нового тяжкого или особо тяжкого преступления, если ранее данное лицо было осуждено к наказанию, не связанному с лишением свободы либо было осуждено условно. Следует признать, что это достаточно серьезное упущение в уголовно-правовом учете объективно существующей повторности уголовных правонарушений.

В науке уголовного права устоялась позиция, что совершение одним и тем же лицом двух или более уголовно наказуемых деяний свидетельствует о большей криминогенной направленности лица, в действиях (бездействии) которого устанавливаются признаки той или иной формы множественности уголовных правонарушений [4, с. 92]. Вместе с тем данное утверждение не может быть признано безоговорочно. Если в отношении рецидива преступлений, в особенности в его современной трактовке, и неоднократности уголовных правонарушений данное утверждение является практически безусловным, то в отношении совокупности уголовных правонарушений оно может оказаться спорным. Так, при неоднократности уголовных правонарушений сам факт повторного совершения тождественного уголовного правонарушения свидетельствует о достаточно существенной криминогенной направленности лица, однако она все-таки должна признаваться на порядок ниже, нежели при рецидиве преступлений, поскольку в последнем случае имеет факт сохранения криминальной активности после реализации исправительного воздействия наказания в виде лишения свободы. Что же касается совокупности уголовных правонарушений, то, например, идеальная совокупность уголовных правонарушений может в ряде случаев и не свидетельствовать о повышенной степени общественной опасности лица по сравнению с совершением одного уголовного правонарушения. Напротив, реальная совокупность, представляя собой разновидность повторности уголовных правонарушений, свидетельствует о повышенной степени общественной опасности лица, в чьих действиях она устанавливается. В данной ситуации налицо самостоятельное формирование вины по отношению к факту совершения каждого в отдельности уголовного правонарушения, входящего в совокупность.

В большинстве же своем все формы множественности уголовных правонарушений образуются именно по признаку повторности совершения уголовно наказуемых деяний в различных вариациях, образуемых тем или иным набором дополнительных признаков. Причем в качестве повторности можно обозначить как множественность, предусмотренную уголовным законом, так и находящуюся за рамками его регламентации.

Согласно теоретической позиции В. П. Малкова и Ю. А. Красикова, множественность уголовных правонарушений фактически образуется из повторности (в форме неоднократности, реальной совокупности и рецидива) и идеальной совокупности [5, с. 44-45]. [6, с. 7]. В теории уголовного права выработаны и иные классификации повторности уголовных правонарушений. В частности, отдельные исследователи выделяют повторность тождественных преступлений, повторность однородных

преступлений и повторность разнородных преступлений. А рецидив данные авторы относят к иной форме множественности, обладающей собственным специфическим признаком – наличием непогашенной или неснятой судимости. Таким образом, при определении форм множественности в теории уголовного права имеются несколько противоположные позиции. Так, одни исследователи рассматривают формы множественности в четырех основных формах: совокупность (идеальная и реальная), неоднократность, повторность и рецидив [7, с. 27]. Согласно другой распространенной точке зрения, можно выделить лишь две формы множественности: повторность и совокупность преступлений [8, с. 87]. Следующая группа авторов под множественностью понимает повторность и идеальную совокупность преступлений.

В современных условиях казахстанского уголовного законодательства при условии серьезной реконструкции понятия «рецидив преступлений» наиболее целесообразным является выделение следующих четырех форм множественности: неоднократность уголовных правонарушений; совокупность уголовных правонарушений; рецидив преступлений, совокупность приговоров, – еще ранее предложенных в уголовно-правовой науке [5, с.78]. Данная классификация, несмотря на ее некоторую условность, позволит отнести к формам множественности случаи повторного совершения судимым лицом уголовных правонарушений, которые действующим уголовным законом не отнесены ни к одной форме множественности. Например, совершение лицом, осужденным к ограничению свободы, либо лицом, отбывшим наказание в виде лишения свободы, с непогашенной судимостью за преступление небольшой или средней тяжести любого повторного уголовного правонарушения. При наличии очевидной фактической повторности уголовных правонарушений приведенные ситуации, а также множество иных аналогичных частных случаев не могут являться множественностью уголовных правонарушений в соответствии с предписаниями УК РК. В связи с чем признание совокупности приговоров одной из форм множественности, пусть и не в безупречном формате, позволит надлежащим образом учесть все эти правовые ситуации. Здесь мы не согласимся с мнением исследователей, которые, опровергая возможность выделения совокупности приговоров в качестве формы множественности уголовных правонарушений, аргументируют свою позицию тем, что при совокупности приговоров (как специфическом правиле назначения уголовного наказания) производится акцент на более высокой степени общественной опасности лица, совершающего уголовное правонарушение при неотбытом наказании по предыдущему приговору суда [9, с. 9].

«Множественность преступлений, – пишет Е. А. Борисенко, – следует рассматривать с позиции учения о преступлении, так как именно последнее является структурным элементом множественности, а наказание – это уголовно-правовое последствие содеянного. Признание совокупности приговоров одним из видов множественности преступлений приведет к смешению данных понятий, а также к пересечению различных видов множественности: совокупности преступлений, рецидива и совокупности приговоров» [10, с. 9]. Вместе с тем здесь необходимо заметить, что при рецидиве преступлений также имеет место своеобразный учет повышенной степени общественной опасности лица, совершающего повторное тяжкое или особо тяжкое преступление, при наличии непогашенной судимости за ранее совершенное тяжкое или особо тяжкое преступление. Однако рецидив преступлений безоговорочно всеми исследователями определяется именно как форма множественности.

Анализ действующего уголовного законодательства позволяет сделать вывод, что множественность уголовных правонарушений представляет собой самостоятельный уголовно-правовой институт, включающий совокупность взаимосвязанных уголовно-правовых норм, объединенных особым предметом правового регулирования. Это отношения, возникающие в связи с совершением одним лицом двух и более уголовных правонарушений. Все правовые нормы, образующие институт множественности

уголовных правонарушений, имеют различное содержание и функциональное предназначение. Следует согласиться с мнением исследователей, что уголовно-правовые нормы, регламентирующие вопросы множественности уголовных правонарушений, можно разбить на две основные группы. Первую группу норм составляют предписания Общей части уголовного закона, относящиеся к разделу «Уголовное правонарушение» и включающие непосредственно статьи, раскрывающие понятия неоднократности, совокупности уголовных правонарушений, рецидива преступлений. Данные нормы относятся к нормам-дефинициям и их предназначение в том, чтобы максимально точно и непротиворечиво раскрыть каждую форму множественности уголовных правонарушений, установить ее специфические признаки. Что касается второй группы норм, то эти нормы включены в раздел «Наказание» и предусматривают повышенную уголовную ответственность за неоднократность уголовных правонарушений, рецидив и опасный рецидив преступлений, регламентируют вопросы назначения наказания при совокупности уголовных правонарушений, совокупности приговоров, а также при рецидиве преступлений. Каждая форма множественности, определенная в уголовном законодательстве, имеет свои разновидности, которые также выделяются в теории уголовного права. В связи с тем, что казахстанское уголовное законодательство в рамках института множественности претерпело серьезные изменения, считаем необходимым вкратце осветить эти разновидности. Итак, неоднократность уголовных правонарушений, которая, как ранее нами было обосновано, сама по себе является разновидностью повторности уголовных правонарушений, согласно предписаниям ст. 12 УК РК [11], включает две самостоятельные разновидности – неоднократность уголовных проступков и неоднократность преступлений. Причем уголовный закон содержит оговорку о невозможности признания неоднократностью совершение уголовного проступка и преступления, предусмотренного одной статьей.

Совокупность уголовных правонарушений представляет собой практически самую универсальную форму множественности, поскольку предполагает возможность сочетания различных по характеру и степени общественной опасности деяний. Здесь возможно и сочетание неосторожных и умышленных деяний, деяний, посягающих на различные объекты уголовно-правовой охраны и т. д. При этом отметим дополнительно, что реальная совокупность уголовных правонарушений относится к повторности уголовных правонарушений (которая может быть как однородной, так и разнородной), а идеальная совокупность образует совершенно самостоятельную форму множественности уголовных правонарушений.

В рамках же настоящей статьи особое значение следует отвести уголовно-правовой классификации рецидива преступлений. В казахстанском законодательстве традиционно сложилось, что при классификации рецидива учитывается качественно-количественный критерий, при котором качественная составляющая относится к категориальной принадлежности преступлений, образующих тот или иной вид рецидива, а количественный – к количеству повторно совершаемых деяний лицом, имеющим непогашенную или неснятую судимость. В рамках ст. 14 УК РК произошло существенное сужение параметров качественно-количественной характеристики рецидива преступлений. Во-первых, категориальная принадлежность деяний, образующих рецидив преступлений, ограничивается тяжкими и особо тяжкими преступлениями. Во-вторых, учитывая высокую степень общественной опасности тяжких и особо тяжких преступлений, количественный показатель также существенно сократился и представлен значительно меньшей вариативностью. Так, только п. 1 ч. 2 ст. 14 УК РК предусматривает предшествующее двукратное осуждение лица за тяжкое преступление, если данное лицо вновь осуждается за тяжкое преступление для признания опасного рецидива преступлений. Во всех остальных случаях количественный показатель значения не имеет.

Итак, подводя итог теоретическим вопросам, рассмотренным в данной статье,

следует сформулировать следующие выводы: 1. Современный институт множественности уголовных правонарушений в казахстанском уголовном законодательстве претерпел значительные изменения по причине введенной категории «уголовное правонарушение» и кардинального изменения категории «рецидив преступлений». В связи с чем отдельные положения, выработанные уголовно-правовой теорией в рамках института множественности уголовных правонарушений, в настоящее время требуют переосмысления и пересмотра. 2. Наиболее предпочтительной классификацией форм множественности уголовных правонарушений является выделение двух ее основных видов – повторности уголовных правонарушений и идеальной совокупности уголовных правонарушений. При этом к разновидности повторности уголовных правонарушений следует относить неоднократность уголовных правонарушений, реальную совокупность уголовных правонарушений и рецидив преступлений. Такая классификация является методологически верной, поскольку только идеальная совокупность уголовных правонарушений не связана с той или иной формой последовательности выполнения уголовно наказуемых действий. Во всех иных ситуациях имеет место та или иная форма повторности. Во избежание терминологических противоречий в тексте уголовного закона, можно было бы предложить законодательно оформить термин «повторность» и включающие ее разновидности. 3. Учитывая тот факт, что реальная совокупность уголовных правонарушений обладает всеми признаками повторности, ее, наряду с неоднократностью уголовных правонарушений, рецидивом и опасным рецидивом преступлений, следует включить в перечень обстоятельств, отягчающих уголовную ответственность и наказание.

Список использованной литературы:

1. Рождествина А. А. Уголовное право: общая часть. М.: Аллель, 2009. -250 с.
2. Кушнир И. В. Уголовное право [Электронный ресурс] / И. В. Кушнир. – Москва, 2010. – URL: na5/13- 85.htm.
3. Комиссаров В. С. Уголовное право Российской Федерации / В. С. Комиссаров. - Москва. - Наука, 2012. - 351 с.
4. Прохоров Л. А., Прохорова М. Л. Уголовное право: учебник. М.: Юристь, 1999. - 247 с.
5. Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. - Казань. - ЭРА, 1982. -158 с.
6. Красиков Ю. А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). -М.: Юристь, 1988. - 247 с.
7. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. - М.: Наука, 1972. - 412 с.
8. Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений: учебное пособие для вузов по спец. «Правоведение». - М.: МГУ, 1984. - 478 с.
9. Бражник Ф. С. Множественность преступлений - отражение их совокупной общественной опасности // Уголовное право. - 2000. - № 3. - С. 9-15.
10. Борисенко Е. А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук. - Краснодар, 2006. - 155 с.
11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. //http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm// (жүгінген күні 30.12.2022).

УДК 347.631 (574)

Н. Б. Қонысбай*Магистрант 2 курса Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, город Алматы***УСТАНОВЛЕНИЕ ОТЦОВСТВА КАК ЭЛЕМЕНТ
СЕМЕЙНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация. В статье рассматривается важность и необходимость установления отцовства, как важнейшего элемента семейно-правовых отношений в Республике Казахстан. Современное понимание феномена отцовства обусловлено социальными, политическими, информационными влияниями, что оказывает непосредственное воздействие на стили и формы семьи как общественного института, предопределяет социальные практики воспитания, и, следовательно, конструирует новое понимание отцовства. Согласно действующему законодательству не всегда обеспечивается защита законных интересов биологических отцов, а также лиц, зарегистрированных в качестве отцов, но не являющихся ими. В связи с этим автор представляет свое видение разрешения данных проблем, что должно обеспечить права и законные интересы не только отцов, но и матерей, детей и общества в целом. В статье также утверждается, что безоговорочное применение презумпции отцовства не отвечает интересам ребенка, его матери, бывшего супруга матери и биологического отца. Происхождение ребенка считается установленным и становится юридическим фактом, если оно удостоверено в установленном законом порядке. Юридическим фактом принято считать, как правило, конкретное жизненное обстоятельство, наступление которого влечет юридические последствия в виде возникновения, изменения или прекращения правоотношений. В данном случае, основанием для возникновения правоотношений будет являться результат молекулярной генетической экспертизы.

Ключевые слова: дети, происхождение детей, отцовство, экспертиза, родство, супруг, регистрация.

**ӘКЕЛІКТІ АНЫҚТАУ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ОТБАСЫЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ**

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы отбасылық-құқықтық қатынастардың маңызды элементі ретінде әке болуды орнатудың маңыздылығы мен қажеттілігі қарастырылады. Әке болу құбылысы туралы қазіргі түсінік әлеуметтік, саяси, ақпараттық әсерлерге байланысты, бұл отбасының қоғамдық институт ретіндегі стильдері мен формаларына тікелей әсер етеді, тәрбиенің әлеуметтік тәжірибесін алдын-ала анықтайды, сондықтан әке болу туралы жаңа түсінік қалыптастырады қолданыстағы заңнамаға сәйкес биологиялық әкелердің, сондай-ақ әке ретінде тіркелген адамдардың заңды мүдделерін қорғау әрдайым қамтамасыз етілмейді, бірақ емес. Осыған байланысты автор тек әкелердің ғана емес, сонымен бірге аналардың, балалардың және жалпы қоғамның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуі керек осы мәселелерді шешу туралы өзінің көзқарасын ұсынады. Сондай-ақ, мақалада әке болу презумпциясын сөзсіз қолдану баланың, оның анасының, анасының бұрынғы жұбайының және биологиялық әкесінің мүдделеріне сәйкес келмейтіні айтылған. Баланың шығу тегі белгіленген болып саналады және егер ол заңда белгіленген тәртіппен куәландырылса, заңды фактіге айналады. Құқықтық факт, әдетте, құқықтық қатынастардың пайда болуы, өзгеруі немесе тоқтатылуы түріндегі құқықтық салдарға әкелетін нақты өмірлік жағдай болып саналады. Бұл жағдайда молекулалық генетикалық сараптаманың нәтижесі құқықтық

қатынастардың пайда болуына негіз болады.

Кілт сөздер: балалар, баланың шығу тегі, әкелік, сараптама, туыстық, жұбайы, тіркеу.

PATERNITY ESTABLISHMENT AS AN ELEMENT OF FAMILY LEGAL RELATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article discusses the importance and necessity of establishing paternity as an essential element of family law relations in the Republic of Kazakhstan. The modern understanding of the phenomenon of paternity is due to social, political, informational influences, which has a direct impact on the styles and forms of the family as a public institution, predetermines the social practices of education, and, therefore, constructs a new understanding of paternity. According to the current legislation, the protection of the legitimate interests of biological fathers is not always ensured. as well as persons registered as fathers, but who are not fathers. In this regard, the author presents his vision of resolving these problems, which should ensure the rights and legitimate interests of not only fathers, but also mothers, children and society as a whole. The article also argues that the unconditional application of the presumption of paternity is not in the interests of the child, his mother, mother's ex-husband and biological father. The origin of a child is considered established and becomes a legal fact if it is certified in the manner prescribed by law. As a rule, a specific life circumstance is considered to be a legal fact, the occurrence of which entails legal consequences in the form of the emergence, change or termination of legal relations. In this case, the basis for the emergence of legal relations will be the result of molecular genetic examination.

Key words: children, origin of children, paternity, examination, relationship, spouse, registration.

В Казахстане 2022 год объявлен Годом детей. Президент республики Касым-Жомарт Токаев считает, «что благополучие детей – надежная гарантия успешного будущего страны. Гармоничное развитие и счастливое детство подрастающего поколения – это наша общенациональная задача» [1]. Семья является традиционно главным институтом воспитания. Родительская семья считается одним из самых важных и влиятельных факторов воспитания любого ребенка. Семейные условия, включая социальное положение, род занятий, материальный уровень и уровень образования родителей предопределяют жизненный путь ребёнка.

На сегодняшний день большинство граждан проживают в гражданском браке, и при рождении ребенка у матери или отца возникают сложности при его оформлении. Не все отцы в добровольном порядке устанавливают отцовство, бывают обстоятельства, когда мать не хочет, чтобы ребенок был записан на биологического отца, либо женщина находится в законном браке, но рождает ребенка от другого мужчины, – подобные случаи поднимают вопрос об установлении отцовства. Основополагающее определение отцовства содержится в Толковом словаре русского языка, где данный термин характеризуется как «кровное родство между отцом и его ребенком (детьми)». [2, 35]. В общем понимании отцовство определяется через понятие «родство», и, главным образом, подразумевает родство по крови. Под происхождением ребенка принято понимать биологическую (кровную) связь ребенка и его родителей.

Происхождение ребенка считается установленным и становится юридическим фактом, если оно удостоверено в установленном законом порядке. Юридическим фактом принято считать, как правило, конкретное жизненное обстоятельство, наступление которого влечет юридические последствия в виде возникновения, изменения или прекращения правоотношений. В данном случае, основанием для возникновения правоотношений будет являться результат молекулярной генетической экспертизы.

Юридический факт отцовства, исходя из норм закона, подтверждается не только и не столько наличием биологического критерия (кровного родства), сколько признанием факта отцовства уполномоченными на то органами государства (наличием соответствующей записи в документах ЗАГС). В этой трактовке термин «отцовство» становится еще более сложным, т.к. включает два критерия: – биологический; – юридический. Согласно Семейному кодексу РФ происхождение ребенка от определенных родителей становится юридическим фактом лишь при условии его удостоверения компетентным органом [1, ст.47]. В рамках системного толкования положений Семейного кодекса РФ отцовство, как происхождение ребенка от конкретного лица (мужчины), также следует принимать в качестве юридического факта только в случае его удостоверения записью органов ЗАГС о рождении. Таким образом, с правовой точки зрения отцовство в Российской Федерации обозначает:

– с одной стороны, биологический феномен, основывающийся на генетическом происхождении ребенка по мужской линии от родителя мужского пола; – с другой, формальное, юридическое, т. е. документальное признание факта, в данном случае — это свидетельство о рождении ребенка, в котором закреплено отношение родства между отцом и ребенком. Важнейшей частью процедуры закрепления происхождения детей от конкретных родителей является процедура признания или установления отцовства. В семейном законодательстве закреплено три способа установления отцовства: – добровольное признание отцовства; – установление отцовства через суд; – установление в суде факта признания отцовства умершего родителя. Один из вариантов установления отцовства — внесудебный, т. е. добровольное признание отцовства (в частности, через органы ЗАГС). Установить отцовство во внесудебном порядке можно в том случае, когда отец ребенка согласен на это.

В данном способе, как правило, отец и мать ребенка составляют заявление об установлении отцовства совместно или по отдельности (в случае, если один из родителей не имеет возможности лично обратиться в орган ЗАГС или МФЦ (при наличии у него таких полномочий) для подачи совместного заявления). Если мать признана недееспособной, лишена родительских прав, невозможно установить место ее нахождения или она умерла, то заявление составляет отец ребенка. При данных обстоятельствах отцу необходимо получить письменное согласие у органа опеки и попечительства. При отсутствии такого согласия применяется судебный порядок установления отцовства. Совместное заявление об установлении отцовства будущие родители также могут подать и во время беременности матери, если считают, что после рождения ребенка представить его будет затруднительно или невозможно. К данному заявлению необходимо приложить соглашение родителей будущего ребенка на присвоение ему фамилии отца или матери и имени в зависимости от пола рожденного ребенка (п. 3 ст. 48 Семейного кодекса РФ; ст. 50 Федерального закона «Об актах гражданского состояния» от 15.11.1997- N 143-ФЗ) [4. ст. 50]

Если ребенок, в отношении которого устанавливается отцовство, достиг 18 лет на дату подачи заявления, то родителю необходимо получить его письменное согласие, которое, как правило, отражается в данном заявлении. Кроме того, стоит отметить, что, если совершеннолетний ребенок признан недееспособным, установление отцовства в отношении его допускается лишь с согласия его опекуна или органа опеки и попечительства. Второй способ установления отцовства — через суд. Принудительному установлению отцовства посвящена ст. 49 Семейного кодекса РФ. Принудительное установление отцовства в суде имеет место при наличии следующих условий: 1) ребенок родился вне брака; 2) отец уклоняется от добровольного установления отцовства путем подачи совместного заявления с матерью или самостоятельного заявления (в случае смерти матери, признания ее недееспособной, невозможности установления ее местонахождения, лишения родительских прав); 3) мать отказывается от подачи

совместного заявления.

Большинство споров об отцовстве происходят по инициативе матери ребенка или лиц, на иждивении которых он находится [1, ст.49]. Причиной таких исков является уклонение отца от подачи совместного с матерью заявления об установлении отцовства. Отцовство устанавливается в судебном порядке в исковом производстве в соответствии с нормами подразд. II разд. II ГПК РФ. Заявление об установлении отцовства может быть подано: – одним из родителей (несовершеннолетние родители могут самостоятельно подать исковое заявление об установлении отцовства с 14 лет); – опекуном (попечителем) ребенка; – лицом, на иждивении которого находится ребенок; – самим ребенком, достигшим совершеннолетия. Исходя из положений п. 3 ст. 48 Семейного кодекса Российской Федерации, п.п. 1 и 3 ст. 51 Федерального закона «Об актах гражданского состояния» от 15.11.1997- N 143-ФЗ, суд также вправе в порядке искового производства установить отцовство по заявлению лица, не состоящего в браке с матерью ребенка, в случае смерти матери ребенка, признания ее недееспособной, невозможности установления места ее нахождения либо лишения ее родительских прав, если орган опеки и попечительства не дал согласия на установление отцовства этого лица в органе ЗАГС. Согласно ст. 24 Гражданско-процессуального кодекса РФ, дела об установлении отцовства рассматриваются районными судами в течение двух месяцев со дня поступления заявления в суд. [2, ст.24] Что же касается территориальной подсудности, то она определяется по выбору истца либо по месту жительства ответчика или истца. Ответчиком по таким категориям дел выступает, как правило, предполагаемый отец, если он отказывается от добровольного установления отцовства в органе ЗАГС, реже мать — в том случае, если она препятствует подаче совместного заявления в орган ЗАГС. Доказательства по данной категории дел приведены в абз. 2 ч. 1 ст. 55 Гражданско-процессуального кодекса РФ. [2, ст. 55] К ним относятся объяснения сторон и третьих лиц, показания свидетелей, письменные и вещественные доказательства, аудио- и видеозаписи, заключения экспертов. Сбор доказательств, как правило, производится на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. При подготовке дела об установлении отцовства к судебному разбирательству и в ходе рассмотрения этого дела судья в необходимых случаях для разъяснения вопросов, связанных с происхождением ребенка, вправе с учетом мнения сторон и обстоятельств по делу назначить экспертизу. На сегодняшний день существуют такие виды экспертизы, которые позволяют установить отцовство с высокой степенью точности. К ним можно отнести такие экспертизы как: молекулярно-генетическая, позволяющая установить отцовство (материнство) с высокой степенью точности (по ДНК, где содержится генетический код, индивидуальный для каждого человека: ДНК ребенка всегда сочетает признаки ДНК отца и матери), анализ амниотической жидкости (воды при беременности). Условия и порядок проведения экспертизы определяются Приказом Минздравсоцразвития России от 12 мая 2010 г. N 346н «Об утверждении Порядка организации и производства судебно-медицинских экспертиз в государственных судебно-экспертных учреждениях Российской Федерации» [7] Молекулярно-генетическое экспертное исследование по поводу спорного происхождения детей отвечает на такие вопросы, как: – исключается ли отцовство/материнство данного индивидуума в отношении данного ребенка (плода); – если отцовство/материнство не исключается, то какова вероятность того, что полученный результат не является следствием случайного совпадения индивидуализирующих признаков неродственных лиц. Заключение экспертизы по вопросу происхождения ребенка является одним из главных доказательств, которое должно быть оценено судом в совокупности с другими представленными в деле доказательствами, поскольку никакие доказательства не имеют для суда заранее установленной силы как экспертиза. Согласно п. 7 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 19 декабря 2003 г. N 23 «О судебном решении», судам следует иметь в виду, что заключение эксперта, а также другие

доказательства по делу о происхождении ребенка не являются исключительными средствами доказывания и должны оцениваться в совокупности со всеми имеющимися в деле доказательствами. [6, п.7] Оценка судом заключения должна быть полно отражена в решении. Судам следует указывать, на чем основаны выводы эксперта, приняты ли им во внимание все материалы, представленные на экспертизу, и сделан ли им соответствующий анализ. Если экспертиза поручена нескольким экспертам, давшим собственные заключения, мотивы согласия или несогласия с ними должны быть приведены в судебном решении отдельно по каждому заключению. Неявка стороны на экспертизу по делу об установлении отцовства, когда без этой стороны экспертизу провести невозможно, либо непредставление экспертам необходимых предметов исследования сами по себе не являются безусловным основанием для признания судом факта установления отцовства. Этот вопрос разрешается судом в каждом конкретном случае в зависимости от того, какая сторона и по каким причинам не явилась на экспертизу или не представила экспертам необходимые предметы исследования, а также, какое значение для нее имеет заключение экспертизы, исходя из имеющихся в деле доказательств в их совокупности. Согласно ч. 3 ст. 79 Гражданско-процессуального кодекса Российской Федерации при уклонении стороны от участия в экспертизе, непредставлении экспертам необходимых материалов и документов для исследования и в иных случаях, если по обстоятельствам дела и без участия этой стороны экспертизу провести невозможно, суд вправе признать факт, для выяснения которого экспертиза была назначена, установленным или опровергнутым. [ч.3ст.79, 2] В этих целях суд проверяет, имелись ли обстоятельства, объективно препятствовавшие явке родителя с ребенком на экспертизу, разъяснялись ли данному лицу положения ч. 3 ст. 79 Гражданско-процессуального кодекса Российской Федерации, назначался ли новый срок для проведения экспертизы, какие иные доказательства представлены сторонами в суд в подтверждение (опровержение) заявленного требования. При признании иска ответчиком судебно-медицинская генетическая экспертиза судом не назначается. Факт отцовства будет устанавливаться на свидетельских показаниях, документальных доказательствах или заявлении ответчика. Законодатель, к сожалению, четко не определяет, какие именно доказательства могут с достоверностью подтверждать происхождение ребенка от конкретного лица. На сегодняшний день в судебной практике часто встречается такая категория дел как установление отцовства в отношении детей, родившихся до введения в действие Семейного кодекса. Суд, решая вопрос об отцовстве, должен руководствоваться ч. 2 ст. 48 КоБС РСФСР, принимая во внимание такие факты/доказательства как: совместное проживание и ведение общего хозяйства матерью ребенка и ответчиком до рождения ребенка, либо совместное воспитание, либо содержание ими ребенка и показания свидетелей, которые будут подтверждать факты совместного проживания сторон, посещения отцом матери ребенка в родильном доме, встречи матери с новорожденным из роддома, поздравления новорожденного, отношения биологического отца к ребенку и иные факты, которые могут носить сугубо индивидуальный характер. Что касается сроков исковой давности, то в делах об установлении отцовства, они не регламентируются, в связи с чем, отцовство может быть установлено судом в любое время после рождения ребенка. В данном способе также стоит обратить внимание на вопрос алиментов, т.к. при подаче искового заявления об установлении отцовства можно в этом же исковом заявлении предъявить требование и о взыскании алиментов, в случае удовлетворения иска об установлении отцовства алименты присуждаются со дня предъявления иска, как и по всем делам о взыскании алиментов, а не с момента вступления решения суда в законную силу, что подтверждается п. 2 ст. 107 Семейного кодекса РФ. [1. ст. 107] Однако, необходимо учитывать, что возможность принудительного взыскания средств на содержание ребенка за прошлое время в указанном случае исключается, поскольку до удовлетворения иска об установлении

отцовства ответчик в установленном порядке не был признан отцом ребенка. При этом решение о взыскании алиментов подлежит немедленному исполнению согласно ст. 211 Гражданско-процессуальному кодексу Российской Федерации. [2, ст. 211] Третий способ установления в суде факта признания отцовства умершего родителя. В тех случаях, когда отцовство не было установлено ни добровольно, ни принудительно, а отец умер, в судебном порядке может быть установлен факт признания отцовства при жизни, который будет рассматриваться в порядке особого производства в соответствии с п. 4 ч. 2 ст. 264 Гражданско-процессуального кодекса Российской Федерации. Согласно ст. 50 Семейного кодекса РФ установление факта признания отцовства имеет место при наличии следующих обстоятельств: 1) мать и отец ребенка не состояли в браке; 2) отец умер, не подав при жизни заявление о признании отцовства; 3) имеются доказательства признания отцовства. [1. ст.50] Установление факта признания отцовства возможно по заявлению любого заинтересованного лица, а именно матери ребенка или лица, записанного в качестве отца ребенка в книге записи актов гражданского состояния, опекуна (попечителя) ребенка, лица, на иждивении которого находится ребенок, а также по заявлению самого ребенка по достижении им совершеннолетия, органов опеки и попечительства, прокурора в соответствии со ст. ст. 45, 46 Гражданско-процессуального кодекса Российской Федерации. В отношении детей, родившихся до 1 октября 1968 г., у лиц, не состоявших в браке между собой, суд вправе установить факт признания отцовства в случае смерти лица, которое признавало себя отцом ребенка, при условии, что ребенок находился на иждивении этого лица к моменту его смерти либо ранее. В соответствии со ст. 266 Гражданско-процессуального кодекса РФ заявление об установлении факта признания отцовства подается в суд по месту жительства заявителя. [2, ст. 266] В заявлении должно быть указано, для какой цели необходимо установить отцовство, в данной категории дел часто в качестве цели внесения сведений в свидетельство о рождении указывают реализацию наследственных прав. Для начала необходимо доказать невозможность получения заявителем надлежащих документов, то есть отсутствие в книге записи актов гражданского состояния, свидетельства о рождении сведений об отцовстве умершего. Кроме того, должны быть представлены доказательства, подтверждающие признание лицом своего отцовства в отношении данного ребенка. В качестве таких доказательств могут служить его письма, в которых он называл ребенка своим, заявления, аудио- и видеозаписи, показания свидетелей. Последствием установления отцовства является установление юридической связи, то есть правовых отношений между отцом и ребенком, регулируемой не только нормами семейного законодательства, но и другими нормами права. На основании решения суда вносится запись в книгу записи актов гражданского состояния, свидетельство о рождении ребенка, возникают права и обязанности отца и ребенка, предусмотренные гл. 11, 12 Семейного кодекса Российской Федерации. Таким образом, с правовой точки зрения отцовство в Российской Федерации является, с одной стороны, биологическим феноменом, который основывается на генетическом происхождении ребенка по мужской линии от родителя мужского пола (биологический отец), а с другой, формальное, юридическое, документальное признание факта наличия отношений родства между отцом и ребенком. Подтверждающим документом является свидетельство о рождении ребенка. Анализируя судебную практику по данной категории дел, стоит отметить, что на сегодняшний день установление отцовства встречается очень часто в судебной системе России, так как большинство граждан живут не в официальном браке, что создает дополнительные юридические и правовые сложности.

Список использованной литературы:

1. «2022 год – Год детей в РК» Уполномоченный по правам ребенка. <https://bala->

ombudsman.kz/2022-god-god-detej-v-rk/

2. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. М.: Русский язык, 2001. С. 421.

3. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.07.2022 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&pos=4;-106#pos=4;-106.

4. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34329053&pos=2;-106#pos=2;-106

5. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года №484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы». https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=99255#B4ZE0TBRE8

6. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года N 5. О судебном решении по гражданским делам. «Әділет» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000005S>

УДК 349.2

Р. К. Наурызбаева, М. Н. Ибрагимов

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

АЗАМАТТАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚОРҒАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Мақалада Қазақстанда мамандандырылған еңбек соттарын қалыптастыру мәселесі, атап айтқанда, еңбек құқығы ғылымында талқыланған және әлі де талқыланып жатқан Қазақстан Республикасындағы сот жүйесін реформалау шеңберінде еңбек істері жөніндегі мамандандырылған орган ретінде тұрақты жұмыс істейтін еңбек сотын құру қажеттілігі туралы айтылды. Еңбек дауларын сотта шешу саласында болып жатқан елеулі өзгерістер қазіргі кезеңде мамандандырылған еңбек сот жүйесін енгізуді теориялық тұрғыдан түсіну, еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тұжырымдамасын еңбек қатынастарын реттеудің маңызды нысаны ретінде түсіну міндетін қояды.

Мақсаты - ҚР сот жүйесін жетілдіру қажеттілігімен, қазіргі заманғы Қазақстанда сот жүйесін реформалау барысында еңбек дауларын қарайтын мамандандырылған соттарын енгізу мен құрудың мәселелері мен құқықтық негіздерін кешенді зерделеумен, осы саладағы заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдаумен айқындалған.

Әдіснамалық негізін - танымның жалпы логикалық әдістері құрайды: талдау, синтез, жалпылау, сонымен қатар жалпы ғылыми, жеке ғылыми және арнайы әдістер. Атап айтқанда, формальды-құқықтық әдіс зерттеудің жалпы теориялық анықтамаларын, олардың белгілері мен мазмұнын құруда қолданылды. Құрылымдық-функционалдық әдіс сот билігі органдарының қызметін және олардың өзара және квазисудебтік функцияларды жүзеге асыратын институттар арасындағы өзара іс-қимылын талдау кезінде қолданылды.

Кілт сөздер: сот, еңбек даулары, қорғау институты, еңбек қатынастары, еңбек қауіпсіздігі, ұжымдық шарт, материалдық залал, сот билігі, сот жүйесі, сот төрелігі.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН

Аннотация. В статье освещена проблема формирования трудовых специализированных судов в Казахстане, в частности, необходимость создания постоянно действующего трудового суда как специализированного органа по трудовым делам в рамках реформирования судебной системы в Республике Казахстан, концепция которой обсуждалась и продолжает обсуждаться в науке трудового права. Существенные изменения, происходящие в сфере судебного разрешения трудовых споров, ставят задачу теоретического осмысления введения трудовой специализированной судебной системы на современном этапе, осмысления концепции разрешения трудовых споров и конфликтов как наиболее значимой формы урегулирования трудовых отношений.

Цель исследования определена необходимостью совершенствования судебной системы РК, комплексным изучением проблем и правовых основ введения и создания трудовых специализированных судов в ходе реформирования судебной системы в современной Казахстане, формулированием предложений по совершенствованию законодательства в этой области.

Методологическую основу исследования составляют общелогические методы познания: анализ, синтез, обобщение, а также общенаучные, частнонаучные и специальные методы. В частности, формально-юридический метод использовался при конструировании общетеоретических определений исследования, их признаков и содержания. Структурно-функциональный метод применялся при анализе деятельности органов судебной власти и их взаимодействия между собой и институтами, осуществляющими квазисудебные функции.

Ключевые слова: суд, трудовые споры, институт защиты, трудовые отношения, безопасность труда, коллективный договор, материальный ущерб, судебная власть, судебная система, правосудие.

TOPICAL ISSUES OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS AND INTERESTS OF CITIZENS

Abstract. The article highlighted the problem of the formation of specialized labor courts in Kazakhstan, in particular, the need to create a permanent labor court as a specialized body for labor cases as part of the reform of the judicial system in the Republic of Kazakhstan, the concept of which was discussed and continues to be discussed in the science of labor law. Significant changes taking place in the field of judicial settlement of labor disputes set the task of theoretical understanding of the introduction of a specialized labor judicial system at the current stage, understanding the concept of resolving labor disputes and conflicts as the most significant form of settlement of labor relations.

The purpose of the study is determined by the need to improve the judicial system of the Republic of Kazakhstan, a comprehensive study of the problems and legal foundations for the introduction and creation of specialized labor courts during the reform of the judicial system in modern Kazakhstan, the formulation of proposals for improving legislation in this area.

The methodological basis of the study is general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, generalization, as well as general scientific, private scientific and special methods. In particular, the formal-legal method was used in the design of general theoretical definitions of the study, their features and content. The structural and functional method was used to analyze the activities of judicial authorities and their interaction with each other and institutions performing quasijudicial functions.

Key words: court, labor disputes, institution of protection, labor relations, labor safety, collective bargaining agreement, material damages, judiciary, judicial system, justice.

Қоғамның әрбір мүшесінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғаудың ең тиімді нысаны сот арқылы қорғау болып табылады. Сот арқылы қорғауды, қорғаудың басқа түрлерімен қатар қолдануға болады, ал кейбір жағдайларда құқықтық қорғауды жүзеге асырудың жалғыз құралы болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, сот арқылы қорғау деңгейі мемлекеттің құқықтық сипаты мен қоғамның демократиялығының негізгі көрсеткіші болып табылады. Тіпті ежелгі римдіктер мемлекеттегі сот қорғауының маңызды рөлін мойындады – «*justicia regnorum fundamentum*», ол латын тілінен аударғанда «әділет – мемлекеттің негізі» дегенді білдіреді.

Сот арқылы қорғау құқығы және оны жүзеге асыру кепілдіктері (оның ішінде қамтамасыз етудің құқықтық тетіктері) Қазақстан Республикасының Конституциясында да, көптеген халықаралық құқықтық актілерде де бекітілген. Мұндай халықаралық құқықтық актілерге, мысалы, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (8,10-баптар) [1], Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенция (6-бап) [1] және т.б. жатады. Сот арқылы қорғау құқығы адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады және адамның негізгі бөлінбейтін құқықтарына жатады.

Сот арқылы қорғау күрделі, көп вариантты және көпфункционалды құбылыс. Ғылыми әдебиеттерде сот қорғауы конституциялық құқық институты, қоғамдық қатынас және мемлекеттік биліктің қызметі, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғау түрі ретінде қарастырылады. «Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау тұжырымдамасының» авторлары атап өткендей, мемлекеттің дербес функциясына сот арқылы қорғауды бөлу адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын нақты және тиімді қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты, ал сот тәртібі жеке тұлғаның құқықтарын қамтамасыз ету құралдары ретінде әлемдегі барлық белгілі адамзат өркениетінің ең жетілдірілген әдістері болып табылады.

Ұзақ уақыт бойы сот қорғауы оның салааралық сипаты туралы болжамдар жасалғанға дейін азаматтық құқық және сот ісін жүргізу институты болып саналды. П.М.Филиппов сот ісін жүргізудің екі түрінде сот қорғауын зерттеуді жүргізе отырып, сот қорғауы соттың құқықты қалпына келтіру жөніндегі қызметін, ал сот қорғауының конституциялық құқығы жеке тұлғаның және азаматтар бірлестіктерінің сот қызметіне құқығын білдіреді деген қорытындыға келді [2, 16 б.].

Көптеген ғалымдардың сот қорғауы негізінен сот ісін жүргізу және іс жүргізу құқығы тұрғысынан қарастырылады. Мысалы, қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында сот қорғауы «күдіктіге, айыпталушыға және жәбірленушіге өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін берілген ұйымдастырушылық және іс жүргізу ережелерінің жиынтығы» деген ұстаным басым. Ал азаматтық процесте, Т.В.Сахнованың пікірінше, сот қорғауының мәнін сот та, соттағы мүдделі тұлғалар да жүзеге асыратын қорғау жөніндегі «қызмет» санаты арқылы ашуға болады [3, 22 б.].

Басқа зерттеушілер сот арқылы қорғауды сот билігін жүзеге асыру тәсілі деп түсінеді және оны осы тұрғыда сот төрелігімен байланыстырады. Сот төрелігі сот билігін жүзеге асырудың негізгі (бірақ жалғыз емес) тәсілі, сот қорғауының өмір сүру формасы және оның маңызды сипаттамасы болғанына қарамастан, сот қорғау институтын онымен сәйкестендіруге болмайды.

Сондай-ақ, сот қорғау институты соттың іс жүргізу қызметімен бірдей емес. В.Б.Вершинин атап өткендей, іс жүргізу қызметі – бұл жалпы ұғымдардың бір түрі – құқықтық және сот қызметі, ал тек процессуалдық түрде соңғысы жүзеге асырылмайды [4, 37 б.]. Шыныда да, соттың көптеген ұйымдастырушылық функциялары, мысалы, сот практикасын жалпылау және түсіндіру, заң шығару бастамасы құқығы, сот әкімшілігі, сот қызметін ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету және басқалары сот төрелігінен тыс жүзеге асырылады. Сонымен қатар, бұзылған құқықты сот арқылы қорғау істі мәні бойынша қараумен және шешумен аяқталмайды (яғни сот

төрелігі), сонымен қатар сот шешімін орындаудың барлық тетіктері мен рәсімдерін қамтиды.

Қазақстандық судьялардың мамандануы сот төрелігін жүзеге асыру сапасына әсер ететін сот практикасының маңызды ерекшелігі болып табылады және мемлекетке, әдетте, мамандандырылған соттарды құрумен байланысты шығыстарды көтерместен, ағымдағы жағдайларда құқықтар мен бостандықтарды сот арқылы қорғау кепілдіктерінің деңгейін ұстап тұруға мүмкіндік береді [5, 40 б.].

Сот қорғауын неғұрлым көлемді түсінуді көздейтін басқа да көзқарастар бар. Мысалы, О.А.Снежконың пікірінше, «сот арқылы қорғау» санатының мазмұны мен көп қырлылығы кең көзқарасты толық ашады, оған сәйкес сот арқылы қорғау рәсімін, іске қатысатын адамдардың құқықтық жағдайын және олардың кепілдіктерін, сот төрелігі органдарының мәртебесін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығын қамтиды және оған қол жеткізу кепілдіктерін береді [6, 52 б.]. Д.В.Белоусов пен Н.М.Черпунова сот қорғауын кеңірек түсіндіреді. Олардың пікірінше, «сот қорғауы оның арнайы мағынасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзуға немесе іске асыруда кедергілер жасауға не оларға заңда көзделмеген жүктеуге өтініштері бойынша істерді конституциялық, азаматтық, қылмыстық және әкімшілік сот ісін жүргізу рәсімдерінде қарау арқылы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сотта қамтамасыз етудің кешенді конституциялық-құқықтық институты болып табылады және бұзылған құқықты қалпына келтіруге, бостандықты қамтамасыз етуге және келтірілген зиянды өтеуге бағытталған міндеттер» [7, 85 б.].

Сот қорғауының көзқарастары мен интерпретацияларының бұл әртүрлілігі осы құқықтық институттың күрделі сипатын жеткілікті түрде көрсетеді. Сондай-ақ, мұндай құбылысты сот арқылы қорғаудың субъективті құқығы және оның сот арқылы қорғау институтымен байланысы туралы түсіну керек. Бұл жерде В.Б.Вершининнің сот қорғау институтының екіұшты құрылымы бар деген пікірін қолдау қажет. Бір жағынан, бұл мемлекеттің, оның ішінде сот органдарының құқықтық қатынастарға қатысушыларды қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметін, екінші жағынан жеке және заңды тұлғалардың соттың және басқа да мемлекеттік органдардың тиімді қызметіне субъективті құқығын білдіреді [4, 98 б.]. Осылайша сот арқылы қорғаудың субъективті құқығы сот арқылы қорғаудың кешенді институтының құрылымдық элементі болып табылады.

Сондай-ақ, Е.И.Лыскованың да пікірін қолдау қажет, «ол сот арқылы қорғау құқықтың белгілі бір саласына жатпайтын күрделі құбылыс деп санайды» [8, 110 б.]. Шынында да, сот қорғауды ұйымдастыруды және жүзеге асыруды бекітетін құқықтық нормалар құқық жүйесінің көптеген салаларында, соның ішінде еңбек құқығында да орналастырылған.

Еңбек құқықтары мен жұмыскерлердің құқықтық мүдделерін сот арқылы қорғау институтының дамуы әлемдік стандарттары бойынша өте кеш басталды – 1861 жылы крепостнойлық құқық жойылғаннан кейін ғана қорғауға жататын ең төменгі еңбек құқықтарын, соның ішінде сот құқығын заңнамалық тұрғыдан бекіту туралы айтуға болады. Еңбек заңнамасының өзі, И.Я.Киселев атап өткендей, өте қысқа мерзімде қалыптасты (крепостнойлық құқық жойылғаннан кейін 20 жыл өткен соң) – 21 жыл ішінде (1882-1903 жж.) өнеркәсіптік (жұмысшы) құқықтың негізін құрайтын тоғыз негізгі заң қабылданды [9, 156 б.]. Сол кездегі еңбек құқықтарын қорғаудың ең кең тараған түрі әкімшілік болды. 1882 жылғы 1 маусымдағы «Зауыттарда, фабрикаларда және өндірістерде жұмыс істейтін кәмелетке толмағандар туралы» заң арнайы зауыт инспекциясын құруды көздеді, оның өкілеттіктері өндірістерде көрсетілген заңның орындалуын бақылау, полицияның қатысуымен бұзушылықтарды тіркеу, сондай-ақ заңнаманы бұзу бойынша материалдарды сотқа беру және айыптауды қолдау болды.

С.Ю.Головина атап өткендей, бұл жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы жанжалдарды шешу қажеттілігі еңбек дауларын қарау тәртібін әзірлеудің басталуына

түрткі болды. 1865 жылы ішкі істер министрлігінде еңбек дауларын қарау үшін өнеркәсіптік соттар құру туралы жоба жіберілді, бірақ ол ешқашан қабылданды. XIX ғасырдың екінші жартысында төзімсіз еңбек жағдайларына қарсы әлеуметтік наразылықтар еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің басталуына әкелді. Екі онжылдықта бірнеше іргелі заңдар қабылданды, ал біраз уақыттан кейін олардың негізінде еңбек саласындағы алғашқы кодификацияланған акт - өнеркәсіптік Еңбек туралы жарғы қабылданды [10, 234 б.].

Осы кезеңдегі еңбек даулары азаматтық сот ісін жүргізу ережелері бойынша жалпы юрисдикцияның әлемдік және аудандық соттарында қаралды, бірақ сот практикасы еңбекті құқықтық реттеу саласында аз рөл атқарды. Сот ісін жүргізудің күрделілігіне, оның салыстырмалы түрде жоғары құнына, судьялардың еңбек қатынастары мен өндірістің ерекшелігі туралы нашар хабардар болуына байланысты көптеген факторлар бойынша сотқа жүгіну өте аз болды.

Ал, қазіргі уақытта еңбек қатынастары саласында екі жағымсыз тенденция пайда болды, атап айтқанда жұмысшылардың еңбек құқықтарын бұзудың өсуі және оларды сот арқылы қорғаудың әлсіреуі. Егер екінші тармақпен бәрі түсінікті болса, онда біріншісінде заңсыз жұмыстан шығаруға байланысты бұзушылықтар, жалақыны кеш төлеу немесе мүлдем төлемеу, зейнетақының болмауы жатады.

Жалпы, жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау ұғымын кең және тар мағынада ажырату керек. Тар мағынада – бұл еңбек құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету, оларды бұзушылықтардан қорғау, оның ішінде бұзылған құқықтардың алдын алу, қалпына келтіру. Кең мағынада, еңбек құқықтарын қорғау деп еңбек құқығын қорғау функциясының өзін іске асыруды түсіну керек, бұл өз кезегінде бүкіл елдің қорғаныс функциясын көрсетеді [11].

Құқықтың әртүрлі салаларының тұжырымдамалық аппаратының жеке элементтері бірдей. Біздің ойымызша, азаматтық, тұрғын үй, жер және т.б. салалардағы сот қорғау институтын және құқықты қорғау тәсілдерін бірыңғай құқықтық реттеу құқықтағы ұқсас элементтердің сабақтастығын көрсетеді.

Сот арқылы қорғау – бұл халықаралық және еліміздегі құқықтың негізгі жалпы принциптері болып табылатын кешенді, салааралық құқық институты. Сот қорғауы бірыңғай сот билігі шеңберінде конституциялық, азаматтық, төрелік, әкімшілік және қылмыстық сот ісін жүргізу арқылы жүзеге асырылады. В.Б.Вершинин атап өткендей, құқықтың әртүрлі салаларында сот қорғауына құқықты да, оны қамтамасыз ету бойынша сот төрелігі органдарының қызметінде бекітетін ұқсас және өзара байланысты нормалар бар [4, 87 б.]. «Құқықтың әрбір саласының пәні мен әдісінің өзіндік ерекшелігі болғанына қарамастан, сот арқылы қорғауды жүзеге асыру әлеуметтік байланыстар субъектілерінің бұзылған немесе даулы құқықтарын қалпына келтірудің ұқсас кезеңдері, ұқсас тетіктері мен рәсімдері бар бірыңғай заңдық (құқық қолдану) процесінің шеңберінде жүреді», - деп атап өтті ол.

Осылайша, сот қорғауы құқықтың әртүрлі салаларының заңнамасында ұқсас бекітілуге ие болуы керек деп болжау қисында болар еді.

Сот арқылы қорғауды еңбек құқықтарын қорғаудың бір түрі ретінде қарастыра отырып, осы құбылыстың іс жүргізу аспектісін ескеру қажет. Еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау азаматтық процесс шеңберінде жүзеге асырылады. Жалпы юрисдикция соты азаматтық сот ісін жүргізу арқылы еңбек құқықтарын қорғауды жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 1-бабына сәйкес, жалпы юрисдикция соттары азаматтардың, ұйымдардың, мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қатысуымен бұзылған немесе даулы құқықтарды, бостандықтар мен құқықтық мүдделерді қорғау туралы, соның ішінде еңбек қатынастарынан туындайтын даулар бойынша сот істерін қарау тәртібін белгілейді [12].

Бұл соттық қорғау еңбек құқықтарын қорғауды жүзеге асыратын басқа юрисдикциялық органдардан ерекшелендіретін арнайы іс жүргізу нысаны. Ерекше рәсім – юрисдикциялық процесс – кез-келген мемлекеттік органға тән және юрисдикциялық емес қорғау нысандарын ажыратады. Юрисдикциялық процесс – «бұл заңды істі мәні бойынша қарауға және құқық қорғау нәтижесіне қол жеткізуге бағытталған мемлекет уәкілеттік берген органдар мен тұлғалардың өзара органикалық байланысты іс жүргізу әрекеттерінің жүйесі». Сот іс жүргізу формасы процеске қатысушылардың іс-әрекеттерін және істі қарау тәртібін анықтайтын арнайы кодификацияланған іс жүргізу нормаларын (еңбек даулары үшін), сондай-ақ қабылданған актілердің, атқарушылық құжаттардың нақты бекітілген түрлерін қамтиды. Еңбек құқығына қатысты бұзылған еңбек құқықтарын қорғауға тек еңбек қатынастарының субъектілері ғана емес, сонымен қатар жұмысқа қабылданбаған немесе жұмыстан шығарылған адамдар де жүгіне алатындығын атап өткен жөн.

Сот арқылы қорғау – бұл азаматтардың құқықтарын қорғаудың әмбебап, негізгі және осы функцияны жүзеге асыруға бейімделген түрі. Сот төрелігі жүзеге асырылатын процедуралық форма «барлық заңды процедуралардың ішіндегі ең күрделі, тармақталған және педантикалық» болып табылады. Өзге (соттан тыс) органдардың құқықтарды қорғау рәсімі онша егжей-тегжейлі емес. Қорғаудың сот нысаны арнайы құқықтық қорғау құралдарымен сипатталады, мысалы, шағымдар, өтініштер, сот шешімдері мен қаулыларын шығару және басқалар.

Дәстүр бойынша еңбек даулары бұрын заңдарда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде және жеке еңбек шарттарында белгіленген еңбек жағдайларын қолдану туралы даулар (яғни, бұзылған құқыққа қатысты даулар) және еңбек жағдайларын белгілеуге немесе оларда қолданылып жүрген құқық туралы дауларды өзгертуге қатысты емес даулар жататын талап арыздарға бөлінеді. Мысалы, даулар олардың сотта қаралуына кім бастамашы болғанына байланысты өзгеруі мүмкін - жұмыскер немесе жұмыс беруші. Табиғаты бойынша еңбек даулары мынандай дауларға бөлінеді:

- еңбек заңнамасының қағидаттары мен нормаларын қолдану, жұмыскердің немесе кәсіподақ органының бұзылған құқығын қорғау және қалпына келтіру туралы;
- заңнамамен реттелмеген еңбек пен тұрмыстың жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларын белгілеу немесе қолданыстағыны өзгерту туралы.

А.М.Куренной еңбек дауларын еңбек құқығы институттары мен ішкі институттары бойынша келесідей жіктеуді ұсынады [13, 114 б.]:

1. Ұжымдық шарттар мен келісімдер туралы заңнаманы қолдану және еңбек туралы шарттардың талаптары бойынша даулар.

2. Жұмыспен қамту туралы заңнаманы қолдану туралы келіспеушіліктерге негізделген даулар.

3. «Еңбек шарты» институтына кіретін нормаларды қолдануға байланысты даулар. Жеке еңбек дауларының бұл түрін нақты еңбек істері бойынша талап қою нысаны ретінде пайда болатын және оларды қарау кезінде белгілі бір айырмашылықтары бар кіші түрлерге бөлуге болады: жұмысқа қабылдау және еңбек шартын жасасу туралы даулар; еңбек кітапшасына жазбалар енгізу туралы даулар; жұмыстан шеттету туралы даулар; басқа жұмысқа ауысу, орын ауыстыру немесе маңызды еңбек жағдайларын өзгерту туралы даулар; жұмысты қалпына келтіру туралы даулар; мәжбүрлі жағдайда жұмысқа келмеу уақытын төлеу туралы даулар; жұмыстан шығау жәрдемақысын төлеу туралы даулар; еңбек кітапшасын беру және оны кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар; жұмысты қалпына келтіру туралы сот шешімінің орындалуын кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар.

4. Жұмыс уақыты туралы заңнаманы қолдану туралы даулар.

5. Демалыс уақыты туралы заңнаманы қолдануға байланысты даулар.

6. Жалақы институтына кіретін нормаларды, оның ішінде еңбек нормалары мен бағаларды қолдану туралы даулар.

7. Кепілдіктер мен өтемақылар туралы заңнаманы қолдану бойынша даулар.
8. Еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігі туралы заңнаманы қолданудан туындайтын даулар.
9. Тәртіптік жауапкершілікті қолдану мәселелері бойынша даулар.
10. Еңбекті қорғау саласындағы даулар.
11. Әйелдердің еңбек заңнамасын қолдануға байланысты даулар.
12. Жұмысты оқумен ұштастыратын жұмыскерлерге жеңілдіктер беру мәселелері бойынша даулар.
13. Еңбек заңнамасының сақталуын қадағалау және бақылау жөніндегі қызметке негізделген даулар.

Заң шығарушы еңбек дауларын жеке және ұжымдық деп бөлуді ұсынады. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 15, 16-тарауы жеке еңбек дауларын және ұжымдық еңбек дауларын қарауға арналған. Ұжымдық еңбек дауы деп жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы еңбек жағдайларын, соның ішінде жалақыны, ұжымдық шарттарды, келісімдерді жасауды, өзгертуді және орындауды, сондай-ақ жұмыс берушінің жергілікті нормативтік актілерді қабылдау кезінде жұмысшылардың сайланбалы өкілді органының пікірін екеруден бас тартуына байланысты реттелмеген келіспеушіліктер түсініледі. Ұжымдық еңбек дауларын шешудің негізгі рәсімдері татуластыру комиссияларында, еңбек төрелігінде немесе делдалдың қатысуымен өтеді [11].

Сот жеке дауларын шешуде ерекше, басым рөл атқарады. Жеке еңбек дауы деп жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек құқығы нормаларын қолдану мәселелері бойынша, оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болған жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы реттелмеген келіспеушіліктер, сондай-ақ жұмыс беруші бұған тілек білдірген адаммен еңбек шартын жасаудан бас тартқан жағдай түсініледі. Жеке еңбек дауларын еңбек даулары жөніндегі келісу комиссиялары қарауы мүмкін. Белгіленген мерзімде келісу комиссиясының шешімі орындалмаған, мәселелер реттелмеген жағдайларда, жұмыскер немесе бұрын еңбек қатынастарында болған адам не жұмыс беруші сотқа жүгінуге құқылы.

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 160-бабы жеке еңбек дауларының белгілі бір санаттарын анықтайды және оларды тек сот арқылы шешуге болады [11]. Мұндай дауларға жұмысты қалпына келтіру, жұмыстан босату күні мен тұжырымдамасын өзгерту, жұмыстан мәжбүрлі жағдайда қалғаны үшін ақы төлеу және жұмыскердің өтініші бойынша басқа да талаптар туралы даулар жатады. Бұдан басқа, жұмыскердің жұмыс берушіге келтірілген материалдық залалын өтеу туралы даулар тікелей соттарда қаралады. Жеке заң шығарушы жұмысқа қабылдаудан бас тарту туралы дауларды, жұмыс берушілерде жұмыс істейтін адамдардың – дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғалардың және діни ұйымдардың қызметкерлерінің қатысуымен дауларды, сондай-ақ кемсітушілік туралы арыздар бойынша істерді, яғни, жеке еңбек дауларының осы санаттарын тек сот қарайды.

Жалпы ереже бойынша еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау аумақтық соттылыққа сәйкес жүзеге асырылады. Жұмыскер сотқа жұмыс беруші – заңды тұлғаның (дара кәсіпкердің) орналасқан жері бойынша және дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғаның жұмыс берушінің тұрғылықты жері бойынша жүгінеді. Ұйымға талап қою оның филиалы немесе өкілдігі орналасқан жерде де сотқа берілуі мүмкін. Сондай-ақ, олардың орындалатын орны көрсетілген еңбек шарттарынан талап арыздар осындай шарттың орындалатын орны бойынша қойылуы мүмкін.

Жоғарыда келтірілген анықтамаларға сүйене отырып, мынандай қорытынды жасауға болады: еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау – материалдық және іс жүргізу сипатындағы элементтерді қамтитын кешенді құқықтық институт екеніне сүйене отырып, еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың келесі топтарын ажыратуға болады:

- еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың барлық түрлерінде жүзеге асырылуы мүмкін әмбебап әдістер;
- еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың бірнеше нысандары шеңберінде дәйекті немесе параллельді түрде қолдануға болатын балама әдістер;
- еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың бір ғана нысаны шеңберінде қолдануға жататын айырықша тәсілдер.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, осы мақала аясында «сот арқылы қорғау» ұғымының келесі анықтамаларын тұжырымдауға болады. Сот арқылы қорғау – бұл еңбек қатынастары субъектілерінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғаудың бір түрі, ол елімізде жүзеге асырылатын ұлттық және халықаралық еңбек құқығы нысандарының бірыңғай, дамып келе жатқан және көп деңгейлі жүйесінде қамтылған құқық қағидалары мен нормаларына сәйкес еңбек дауларын шешу үшін соттардың іс жүргізу қызметінде көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М.: Норма, 2000. - 747 с.
2. Филиппов П.А. Проблемы теории судебной защиты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / П. А. Филиппов. – Л., 1988. – 26 с.
3. Сахнова Т.В. О сущности судебной защиты в гражданском процессе / Т. В. Сахнова // Российское правосудие. - 2006. - № 7.-22 – 35 с.
4. Вершинин В.Б. Судебная защита как комплексный институт российского права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Б.Вершинин. – Саратов, 2011. – 224 с.
5. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. К вопросу о специализации судов по социально-трудовым спорам // ВЕСТНИК КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», №3(69), 2022.-37-48 с.
6. Снежко О.А. Государственная защита прав граждан / О. А. Снежко. - М., 2005. – 265 с.
7. Чепурнова Н.М., Белоусов Д.В. Судебная защита в механизме гарантирования прав и свобод. Конституционно-правовой аспект / Н. М. Чепурнова, Д. В. Белоусов. - М., 2010. – 168 с.
8. Лыскова Е.И. Право граждан на обращение в суд и юридические методы его защиты / Е.И. Лыскова // Государство и право. - 2018. - № 11. –109 – 115 с.
9. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование: учебное пособие / И. Я. Киселев. – М.: Норма, 2017. – 384 с.
10. Головина С.Ю. Кодификация трудового законодательства России // Кодификация российского частного права. - М.: Статут, 2008. - 234-266 с.
11. 2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>
12. 2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>
13. Трудовое право России: учебник / под ред. А.М.Куренного. – 4-е изд, испр. и доп. – Москва: Проспект, 2022. – 672 с.

УДК 341

Д. Н. Отегенова*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, otegenovadinara@gmail.com***ТРАНСҰЛТТЫҚ ҰЙЫМДАСҚАН ҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Андатпа. Бұл мақалада трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен күрес, экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісін анықтау, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық пен топтық қылмыстағыларға қатысты олардың түріне қатысты мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар мақалада трансұлттық қылмыстық қоғамдастықтардың жүйелері сипатталып, оларға талдау жүргізіледі. Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың ұйымдасқан қылмыстық топтың міндетті және қосымша белгілеріне, сондай-ақ трансұлттық қылмыстық топтың ерекшелігін көрсететін, айқындайтын белгілерге қатысты тұжырымдары қарастырылып, тұжырымдамалар жасалды. Қазақстан Республикасы заңнамалары мен ғылыми еңбектердегі трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қатысты анықтамалар мен қй тұжырымдарға да талдау жасалды. Ұйымдасқан топ мүшелерінің кінә түрі тек кана тікелей қасаканалыкпен аныкталады. Экономикалық қызмет аясындағы трансұлттық ұйымдасқан қылмыстың объектісі - қазіргі таңда даулы қылмыстық құқық ғылымымен көп зерттелмеген мәселелердің бірі екенін де атап өту керек. Сондықтан да мұндай трансұлттық ұйымдасқан қылмыс нысанның мүшелері тұрақты қылмыстық топта үнемі қылмыстар жасайды және қылмыстың зардабы тууына пайдақорлық немесе т.б. ниеттермен мүдделі болып қатысады.

Кілт сөздер: трансұлттық ұйымдасқан қылмыс, қылмыс объектісі, ұйымдасқан қылмыстылық, Қылмыстық кодекс, экономикалық қылмыстар және т.б.

**НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ БОРЬБЫ С
ТРАНСНАЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТЬЮ**

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы борьбы с транснациональной организованной преступностью, определения объекта преступлений в сфере экономической деятельности, касательно их вида в отношении транснационального преступного сообщества и групповых преступлений. В статье также описываются и анализируются системы транснациональных преступных сообществ. В статье рассмотрены выводы отечественных и зарубежных ученых относительно обязательных и дополнительных признаков организованной преступной группы, а также признаков, отражающих, определяющих специфику транснациональной преступной группы, разработаны концепции. Также проведен анализ определений и выводов, касающихся транснациональной организованной преступности в законодательстве Республики Казахстан и научных трудах. Форма вины членов организованной группы определяется только умышленным, непосредственно умышленным. Следует также отметить, что объект транснациональной организованной преступности в рамках экономической деятельности - один из наиболее малоизученных в настоящее время спорной наукой уголовного права вопросов. Именно поэтому члены такой транснациональной организованной преступности постоянно совершают преступления в постоянной преступной группе и могут быть виновны в причинении вреда преступлению или т.д. участвует заинтересованно с намерениями.

Ключевые слова: транснациональная организованная преступность, объект преступности, организованная преступность, Уголовный кодекс, экономические

преступления и т.д.

NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF COMBATING TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIME

Abstract. This article discusses the issues of combating transnational organized crime, determining the object of crimes in the field of economic activity, regarding their type in relation to transnational criminal community and group crimes. The article also describes and analyzes the systems of transnational criminal communities. The article considers the conclusions of domestic and foreign scientists regarding mandatory and additional signs of an organized criminal group, as well as signs reflecting and defining the specifics of a transnational criminal group, concepts are developed. The analysis of definitions and conclusions concerning transnational organized crime in the legislation of the Republic of Kazakhstan and scientific works is also carried out. The form of guilt of members of an organized group is determined only by intentional, directly intentional. It should also be noted that the object of transnational organized crime within the framework of economic activity is one of the most poorly studied issues currently disputed by the science of criminal law. That is why members of such transnational organized crime constantly commit crimes in a permanent criminal group and may be guilty of causing harm to the crime, etc. participates with interest with intent.

Key words: transnational organized crime, object of crime, organized crime, Criminal code, economic crimes, etc.

Экономикалық қызмет аясындағы трансұлттық ұйымдасқан қылмыстың объектісі - қазіргі таңда даулы қылмыстық құқық ғылымымен көп зерттелмеген мәселелердің бірі. Ол сонау жоспарлы социалистік экономика заманында да, қазіргі, нарықтық экономика кезінде де көптеген құқықтану ғалымдарының назарында болып келеді.

В.Я. Таций «Қылмыстық құқық ғылымындағы ең маңызды мәселелердің бірі - экономикалық қылмыстың объектісі» деп атап көрсетті. XIX ғасырдың 30-60 жылдары көптеген зерттеулер жүргізілгенімен экономикалық қылмыстардың объектісіне ортақ түсініктеме берілмеді [29]. Экономикалық қылмыстардың объектісі жайлы кең таралған көзқарастардың бірі А.Н. Трайниндікі. Оның ойынша, олар «Социалистік шаруашылықтың дұрыс жұмыс істеуіне кедергі келтіру келтіру» [30]. Б.М. Леонтьев экономикалық қылмыстардың объектісі «Социалистік мүлік» деп айтқан [31], Ю.И. Ляпунов экономикалық қылмыстардың объектісі «Социалистік шаруашылық жүйесінде пайда болатын социалистік қоғамдық қатынастар» деп атап өтті [32], П.Т. Некипелев экономикалық қылмыстар «Социалистік қоғамның социалистік мүлікті коммунистік қоғам құруға жұмсауына қарсы әрекеттер» деп баса көрсетті [33].

А.Н. Делиев ол қылмыстар «Мемлекет мүддесі үшін қызмет атқаратын социалистік мүлікке бағытталады» деген. 90 жылдары, яғни нарықтық экономикаға өту кезінде экономикалық қылмыс объектісіне деген көзқарас бірнеше трансформацияға ұшырады [34]. Ю. Головлев өз кандидаттық диссертациясында «Барлық экономикалық қылмыстардың объектісі қылмыстық заңнамалармен қорғалатын қоғам мүдделері немесе қоғамдық тәртіптің сақталуымен қатар келешекте дұрыс жұмыс істеуіне деген ниет» деп көрсетті [35]. В.П. Саенконың ойынша «Экономикалық қылмыс аясының объектісі болып Қылмыстық заңнамамен қорғалатын шаруашылық қызметте пайда болатын экономикалық қатынастар» [36].

Л.Д. Гаухман мен С.В. Максимов экономикалық қылмыстардың объектісі ретінде «Шаруашылық мүддесін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар. Бұл қатынастар мемлекет заңнамаларымен тиым салынбаған болуы керек». Жоғарыда атап өткен ғылыми зерттеулер ескі қылмыстық заңнамалардың базасында жасалған [37]. 1997 жылғы

қылмыстық заңнамаларды талдауға арналған еңбектерде экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісін келесідегідей көрсетеді.

«Ресейдің жаңа қылмыстық құқығы» атты еңбегінің авторлары экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісіне «Нарықтық экономиканы дамытуға бағытталған мемлекетпен қорғалатын қоғамдық қатынастар» деген анықтама берген.

Профессор А.И. Рарогтың редакциясымен жазылған қылмыстық құқықтың ерекше бөлімінің «Экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі» атты тараудың авторларының ойынша экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі экономикалық қызметтерді жүзеге асыру, айырбастау, материалдық игіліктерді тұтыну кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастар» [38].

Объектілер мемлекет экономикасының қалыпты біртекті халықтық шаруашылық кешені ретінде жұмыс істеуіне бағытталған қоғамдық қатынастар.

Профессор В.В. Здравомысловтың редакциясымен жазылған «Ресейдің қылмыстық құқығы» еңбегінде экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі «Ресей Федерациясының экономикасының біртұтас халықтық шаруашылық организм ретінде қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар» ретінде көрсетілген [39].

Экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі - экономикалық қызмет аясында пайда болатын біртектес қоғамдық қатынастар. Осы авторлардың ұжымы жаңа қылмыстық құқық кітабінің 22 бөлімінде көрсетілген экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі - экономикалық қызмет аясын ретке келтіретін қоғамдық қатынастар-жеке дара объект деп көрсетеді.

А.Н. Делиев экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі қоғамның экономикалық жүйесіне нұқсан келтіретін қоғамға қауіпті әрекеттер дейді. Кейіннен салықтық қылмыстардың объектісі - қылмыстық заңнамалармен қорғалатын экономикалық қатынас ретінде [40].

Профессор Некипелев П.Т. ойынша экономикалық қызмет аясындағы қылмыстар үшін жауаптылық көздеген қылмыстық-құқықтық нормалар осы салада пайда болатын қоғамдық қатынастарды, яғни экономикалық қызмет саласындағы мемлекет және жеке субъектілердің мүддесін қорғайды [41].

Соңғы кездері жасалған талдауларға сүйене отырып келесі қорытынды жасауға болады:

- 1) 1997 жылғы ҚК бөлімдерінің бөлінуі туралы ортақ критерийлердің болмауы;
- 2) В.М. Леонтьевтан басқаларының барлығы экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі қоғамдық қатынастар деп айтады.

Головлев Ю.В. ойынша экономикалық қызмет аясындағы қылмыстардың объектісі мемлекет пен жеке субъектілердің мүдделері, бірақ ҚК қоғамдық қатынастарды қорғайды [42].

- 3) соңғылары экономикалық қызмет аясында пайда болады.

Жоғарыда атап өткен жағдайларды ескере отырып осы тақырыпқа байланысты өз шешіміміз: Біріншіден Қылмыстық кодекстің ерекше бөліміндегі 7 тараудың орналасу жеріне талдау жасайық.

Тарауларды бөлудің критерийлерінің бірі қылмыстардың объектісі болып табылады. Экономикалық қылмыстар 1959 жылғы КазКСР дің Қылмыстық кодексінде жеке объект болды. Қолданыстағы Қылмыстық кодекстің жалпы және ерекше бөлімдерінде баптар - бөлімдер жүйесі қолданылады. Жүйелерге бөліну туралы авторлардың ойлары әртүрлі болып келеді.

М. Бабаев ұсынған түр нысанасы тектік нысананың құрамында болады: әдетте, соңғысы бірнеше түр нысандарынан жасалған. Олар бірыңғай қоғамдық қатынастарға қолсұғушылықтың жіктеуіне қызмет етеді және, негізінен, ғылыми мәнге не болады. Сол уақытта барлық тектік нысан түр нысанын қамти бермейді. Тектік нысанның

құрамындағы қылмыстардың ғылыми жіктелуі бұл жағдайда басқа басқа белгілер бойынша іске асады. Мәселен, меншікке қарсы қылмыстар субъективтік тұрғыдан пайдакүнемдік және пайдакүнемдік емес қолсұғушылыққа бөлінеді. Дегенмен, меншік қатынастары олардың түр нысандарына бөліну мүмкіндігі болмауынан тектік нысанға, экономикаға жататын түр нысанына айналмайды [43].

Н.С. Гагарин экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың тектік нысанының түсінігін береді және «бұл тараудың мақалаларында баяндалған қылмыстар құрамының белгілеріне түсетін істердің көпшілігі экономикаға және экономикалық қызметтің саласына ешқандай қатысы жоқ» айрықша баса айтып, коммерциялық және басқа ұйымдардағы қызмет ету мүдделеріне қарсы қылмыс нысанының ерекшелігін көрсетеді [44].

«Трансұлттық қылмыстық қоғамдастық» белгілі бір уақыт кезеңі ішінде тіршілік ететін және тікелей немесе жанама түрде қаржылық немесе өзге де материалдық пайда табу үшін немесе бірнеше елеулі қылмыстарды жасау мақсатында келісіп іс-әрекет ететін құрамында үш немесе одан да көп адамдары бар құрылымдық тұрғыда қалыптасқан топты білдіреді.

Трансұлттық қылмыстық қоғамдастық - бұл екі не одан көп адамдардың бір немесе бірнеше қылмыс жасайтын бірлестігі. Тәжірибеден аңғарғанымыз қылмыстың 3/1-і қылмыстық топпен жасалғанын көрсетеді. Қылмыстық топ, әдетте, қылмыстың көбінесе, ауыр және қауіпті түрін жасайды.

Барлық трансұлттық қылмыстық қоғамдастық топтардың ұйымдасу дәрежелері келесі криминалистикалық түрлерге бөлінеді:

- кедейсоқтық немесе ситуациялық экономикалық саладағы қылмыстық топтар;
- экономикалық саладағы компания типті қылмыстық топтар;
- экономикалық саладағы ұйымдасқан топтар;
- экономикалық саладағы қылмыстық қоғамдастықтар;

Трансұлттық қылмыстық қоғамдастықтардың жүйелері былай сипатталады: ұйымдар бөлек, топ және топтық құралуы мүмкін. Өз мүшелер арасында жасырын немесе ішінара бақылау жұмыстары жүргізіледі. Қылмыстық ұйымдарда қатаң тәртіп орын алады, олар бұл әдістерді рет-ретімен қолданады. Қылмыстық қоғамдастықтың ішінде арнайы құрылған қоғамдастықты қорғайтын қорғау тобы болады. Ол мемлекеттік және құқық қорғау органдарының жүрегі таза емес тек байлыққа құмар қызметкерлерінен тұрады. Бұлардың арқасында қылмыстық ұйымдар көп уақыт жазасыз қылмыс жасауға мүмкіндік алады.

Барлық топтық қылмыстарды тергеу ерекшелігіне қарай екі бөлікке бөлуге болады.

1. Кездейсоқ топтармен, яғни, компания типті топтармен жасалған қылмыстар, яғни топтық.

2. Ұйымдасқан топтармен және қылмыстық қоғамдастықтармен жасалған қылмыстар, яғни ұйымдасқан.

Кездейсоқ топтармен және компаниялармен жасалған қылмыстарға жалғыз басты қылмыскердің тонау, бұзақылық, ұрлау, қарақшылық шабуыл, зорлау сияқты қылмыстары сипатталады.

Трансұлттық қылмыстық қоғамдастықтар тар көлемде мамандандырылған, яғни қылмыстың тек бір ғана түрін жасайды. Бұл қалта ұрлықшылары үшін белгілі дәрежедегі алаяқтар, көлік ұрлаумен айналысатын топ үшін сипатты. Бірақ осындай топтың көбінде олардың мүшелері әр түрлі қылмыс түрін жасайды. Осы себептен қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы ұйымдасқан қылмыстық топтармен және қоғамдастықтармен жасалған қылмыстың болуы мүмкін емес екенін тұжырымдайды. Қылмыстық істің нақты жұмысы барысында бұл жағдайларда арнайы қылмыс түрінің криминалистикалық сипаттамаларын қолдану керек.

Топтық қылмыстағыларға қатысты олардың түріне қарамастан келесі жағдайларды анықтау қажет:

- топтық қылмысқа қатысқан адамдар ортасы және бүкіл қылмыстық топтың істері;
- сипаттамасы, құрамы, қылмыстық топ жүйесі, оның мүшелерінің өзара қарым-қатынасының ерекшелігі, олардың арасындағы түсініспеушілік қарым-қатынастар, оның сыртқы байланыстары;
- нақты топтың қылмыстық ұйымдастырушысы;
- топтық қылмыстың әр сыбайласының қылмысқа қатысы мен оның кінәлілік дәрежесі;
- қылмыстық топтың ұйымдасуына көмектескен себептер мен жағдайлар.

Топ адамдар жасаған қылмыста алдын-ала келісім болуы да, болмауы да мүмкін.

Келесі айта кететін жәйт, топ адамдардың қылмыс жасауы келісім белгісіне қарай екі түрде көріне алатындығы жайында. Біз қылмысқа қатысушылықтағы келісімнің маңызы жайында мұнан бұрынғы бөлімдерде айттық.

Трансұлттық қылмыстық топта қылмысқа қатысушылықтың басқа формалары тәрізді, ҚК 27 бабындағы қылмысқа қатысудың түсінігіндегі белгілерден басқа, тек өзіне тән ерекше белгілерге ие бола алады. Ұйымдасқан топтың белгілері мыналар болып табылады:

- екі немесе одан көп адамның қатысуы;
- қылмысты бірлескен түрде жүргізуі;
- қасақана қылмыстарды қасақана түрде жасауы;
- алдын-ала келісімнің болуы;
- тұрақтылығы.

Ұйымдасқан топтың барлық қатысушыларын қылмысты бірге орындаушылар ретінде бағалайтын ғалымдар, «қылмысты бірге орындаушы ретінде қатысу» деген белгіні де қосады. Біз бұл белгіге кейін тоқталамыз.

Б.М. Нұрғалиев ұйымдасқан қылмыстық топтың міндетті және қосымша белгілерін келтіреді. Міндетті белгілерін 7 пункттен қараса, ал қосымша белгілерді 17 пункттен құрайды. Бұл пункттердің жартысына жуығы қылмыстық-құқықтық белгілерді білдірсе, ал қалғандары, яғни көпшілігі криминологиялық белгілерді білдіреді. Бірақ біздің жұмысымыз қылмыстық-құқықтық сипатқа ие болғандықтан, оған тоқталып жатпаймыз және ұйымдасқан топты қосымша сипаттайтын белгілерге көңіл бөлмей, тек негізгі белгілерімен шектелеміз. Себебі осы белгілердің өзі ұйымдасқан топтың қылмыстық-құқықтық сипатта түсінігін толық ашып бере алады. Сонымен қатар, ұйымдасқан қылмыстық топ мәселесіне ой жүгірткен кей зерттеушілер, мұндай топта кем дегенде үш адам болуы керек дейді. Мұндай көзқарасқа келісу қиын, себебі екі адамнан құралған топ та тұрақты сипатқа ие бола алатындығы сот-тергеу практикасынан мәлім [45].

Трансұлттық қылмыстық топта тұрақтылық және алдын-ала келісімнің болуын да міндетті белгіге жатқызуға болады. Ұйымдасқан топ барлық уақытта алдын-ала келісіммен ғана жасалатын қылмысқа қатысудың формасы болып табылады. Бұл формада қылмыс жасау жөнінде күні бұрын келісім ғана емес, сонымен бірге алдын-ала келісілген қылмыстың жоспар дайындалады. Мұнда әрбір қылмысқа қатысушы алдын-ала келісіммен, жоспармен рөл бөлу арқылы басқа да қатысушылармен бірге өзара бірлескен қылмысты іске асыратынын және ұйымдасқан топқа кіргенін, өзара келіскен әрекеттердің бір немесе барлық бөлігін орындауға қатысатынын біледі. Алдын-ала келісілген жоспарда ұйымдасқан топтың жасайтын қылмысының толық мазмұны немесе бастан аяғына дейінгі барлық детальдарды анықталады.

Трансұлттық қылмыстық топта қашанда күні бұрын қылмыс жайы анықталатындықтан бұл формада аяқ астынан пайда болатын келісім бола алмайды.

Трансұлттық қылмыстық топтың атауынан да байқалып тұрғандай, мұнда алдын-ала келісім ғана емес, алдын-ала ұйымдастырылғандықта көрініс алады. Ұйымдастырылғандықпен алдын-ала қылмыстық жоспар ұқсас ұғымдар. Біздің ойымызша, ұйымдастырылғандықтың құрамына қылмысты жасау жоспарынан басқа, оны басқаратын, қылмыстың орындалуына жағдай, көмек жасайтын адамдардың, қылмысты тікелей орындайтын адамдардың болуы жатады. С. Никифоров «Алдын-ала ұйымдастырылғандық екі немесе одан көп адамдардың қылмыс жасау жоспарын, рөлдерді алдын-ала бөлу, қылмыс құралдарын пайдалану, кедергілерді жою, ұрланған заттарды жасыруға алдын-ала дайындалуын қамтиды» - дейді. Демек, ұйымдастырылғандық тек алдын-ала келісіммен жасалған қылмыстарда кездесіп, оны басқаратын адамдары ғана емес, бүкіл қылмыстың жасалу жоспарында қамтиды. П.Ф. Тельновта «келісім ұйымдастырудың элементін құрайды» деп көкейге қонымды пікір келтірген.

Трансұлттық қылмыстық топтың ерекшелігін көрсететін, айқындайтын белгі тұрақтылық болып табылады. Зерттеуші ғалымдардың тұрақтылықты қалай анықтағанын, басқа бөлімдерде қарастырдық. Біз тұрақтылықты негізінен объективтік, сонымен қатар қатысушылардың қылмысты ой-ниетінің тұрақтылығы түрінде субъективтік белгі ретінде ұйымдасқан топтың ұзақ уақытқа немесе бірнеше қылмыстар жасау үшін құрылуын түсінеміз. Ұйымдасқан топтар меншікке қарсы қылмыстарда, экономикалық қылмыстарда немесе есірткі заттарды дайындау, өткізу, тәрізді халықтың денсаулығына, қоғамның қауіпсіздігіне қарсы бағытталған қылмыстарда жиі кездеседі. Б.К. Төлебеков ұйымдасқан қылмыстылықты бірнеше топқа бөле отырып «оның бірі мафия тектес дәстүрлі қылмыстылық, ал екінші топтағылар дәстүрлі ұйымдасқан қылмыстылықтағыдай міндетті құрылымдылығы болмайтын құқыққа қайшы топтар» деп бөледі. Бұл топтарды бір-бірінен ажырататын нақты шекара жоқ. Қылмыскерлердің ұйымдасқан қауымдастығының әрқайсысын көптеген белгілердің жиынтығынан мұралатын топ деп бағалауға болады.

Б.К. Төлебековтің пікірінше, оның жаңа формалары жиі пайда болып жатады, мысалы қалалық, көшенің, оның ішінде жастардың бандалық топтары т.б. деп ұйымдасқан қылмыстық топтардың дамуын, көріністерін жеткілікті деңгейде сипаттайды. Негізінде ұйымдасқан топтар көпшілік жағдайда заңсыз пайда табуды көздеп, жоғарыда аталған қылмыстарды орындаумен шұғылданады. Жалғаспалы қылмыстарда біртектес қылмысты әрекеттер ұзақ уақыт бойы немесе бірнеше рет жасалынғанда ғана қоғамға қауіптілігі ұлғайып, қоғамға елеулі зардап келтіретінін білеміз.

Қылмысқа қатысушылықтағы жалғаспалы әрекеттер туралы 1972 ж. 11 шілдедегі КСРО Жоғарғы Соты Пленумының «Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті ұрлау істері бойынша сот тәжірибесі» туралы қаулысының 11 пунктінде «мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті заңсыз иеленуге ортақ мақсаттағы, кінәлілердің біркелкі қасақаналығымен анықталатын, мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті заңсыз қайтарусыз алатын, бірнеше ұқсас қылмыстық әрекеттерден құралатын және жиынтығында бір қылмысты құрайтын жағдайлар» ретінде түсінуді ұсынады [46].

Көріп отырғанымыздай, трансұлттық қылмыстық топтың мұндай түрі бір тектес немесе бірдей қылмыстарды бірнеше рет жасаумен анықталады. Немесе ұйымдасқан топ Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі әр түрлі қылмыстарды бірнеше рет жасай алады. Мұндай қылмысты әрекеттер тұрақты түрде жасалынған деп саналуы керек. Қазақстан Республикасы Президентінің 12.05.1995 ж. Жарлығын түсіндіріре отырып, И.Ш. Борчашвили «ұйымдасқан қылмыстың топ ретінде бірнеше қылмыстар жасау үшін алдын ала қасақаналықпен біріккен екі немесе одан да көп адамдардың тұрақты тобы» деп біздің бағытымызға сай келетін көзқарасты келтіреді. Тұрақтылық белгісін объективтік белгіге ғана емес, субъективтік белгілердің қатарына да жатқызуға болады. Ұйымдасқан топтың мүшелері, бірнеше қылмыстар жасайтынын, өздерінің осы топтың мүшелері екенін біледі. Яғни ұйымдасқан топтың мүшелерінің қылмыстық ой-ниеттері тұрақты бола алады. Субъективтік тұрғыдағы тұрақтылық белгісі қылмысқа қатысушылардың

қылмыстар жасауымен айналысардан бұрын келісім жасау, ұйымдастырылу кезеңінде пайда болады.

Ұйымдасқан топ мүшелерінің кінә түрі тек қана тікелей қасаканалықпен аныкталады. Ұйымдасқан қылмыстық топта, оның тұрақты мүшелері қылмыстың жасалуы немесе жасалынбауына саналы түрде жол бермейді, тілейді. Сондықтан да мұндай нысанның мүшелері тұрақты қылмыстық топта үнемі қылмыстар жасайды және қылмыстың зардабы тууына пайдақорлық немесе т.б. ниеттермен мүдделі болып қатысады. Яғни пайда табу үшін қылмыстың жасалуын тілейді және сол үшін әрекет етеді.

Сонымен, трансұлттық қылмыстық топ дегеніміз, бір немесе бірнеше қылмысты іс-әрекеттер жасау мақсатымен біріккен, екі немесе одан көп адамдардың тұрақты тобы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. - Харьков, 1988.- 198 с.
2. Трайнин А.Н. Теория квалификации преступлений. - М.: Юрид. Литература, 1995. – 197 с.
3. Леонтьев В.М. Ответственность за хозяйственные преступления. - М., 1963. - 151 с.
4. Ляпунов Ю.И. Хозяйственные преступления. - М., 1964. - 144 с.
5. Некипелев П.Т. Хозяйственные преступления по советскому уголовному праву. - Автореф. дисс. докт. юр. наук. - Киев. 1967. - 25 с.
6. Делиев А.Н. Квалификация преступлений, совершаемых в сфере торговли и обслуживания. - Ташкент, 1987. - 87 с.
7. Головлев Ю.В. Ответственность за хозяйственные преступления в сфере торговли в условиях рыночной экономики. - дисс. ...канд.юр. наук. - М., 1993. - 151с.
8. Саенко В.П. Экономическая обусловленность уголовно- прововых норм об ответственности за хозяйственные преступления. - дисс. ...канд. юр. наук. - М., 1994. - 167 с.
9. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Уголовная ответственность за преступления в сфере экономики. - М.: Учебно- консультационный центр «Юр-Инфор», 1989. - 198 с.
10. Таймерденов М.Т. Экономикалық қылмыстардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы [Мәтін] / М.Т. Таймерденов, М.К. Акбасова // Предупреждение преступности. - 2017. - №1. - 5-8 Б.
11. Леонтьев В.М. Ответственность за хозяйственные преступления. - М., 1963. - 151 с.
12. Делиев А.Н. Квалификация преступлений, совершаемых в сфере торговли и обслуживания. - Ташкент, 1987. - 87 с.
13. Некипелев П.Т. Хозяйственные преступления по советскому уголовному праву. - Автореф. дисс. докт. юр. наук. - Киев. 1967. - 25 с.
14. Головлев Ю.В. Ответственность за хозяйственные преступления в сфере торговли в условиях рыночной экономики. - дисс. ...канд.юр. наук. - М., 1993. - 151 с.
15. Бабаев М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. - М., 1969. - С.77
16. Гагарин Н.С. Некторые особенности проекта УП РК, - Алматы, 1993. - 258 с.
17. Сұлтанов С.И. Трансұлттық есірткі қылмыстылығын ашудағы және тергеудегі Орталық Азия өңірі елдерінің құқық қорғау органдарының өзара әрекеттеріндегі ұйымдастыру-тактикалық ерекшеліктері. - А., 2007. - 276 б.
18. Қылмысқа қатысушылықтағы жалғаспалы әрекеттер туралы 1972 ж. 11 шілдедегі КСРО Жоғарғы Соты Пленумының «Мемлекеттік немесе қоғамдық мүлікті

ұрлау істері бойынша сот тәжірибесі» туралы қаулысы // Электронды ресурс. Режим доступа: / https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840

УДК 3427:332.025 (574)

Ж. А. Рахатов

*Магистрант 2 курса Евразийской юридической академии имени Д. А. Кунаева
Республика Казахстан, г. Алматы,*

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ПРАВ ГРАЖДАН – УЧАСТНИКОВ ДОЛЕВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Аннотация. В статье рассматриваются способы и механизмы защиты прав и законных интересов участников долевого строительства от поведения недобросовестных застройщиков. В настоящее время все больше застройщиков работает по Закону о долевом строительстве. На наш взгляд, это является одним из конкурентных преимуществ добросовестных застройщиков. Вместе с тем следует отметить, что правовое регулирование института долевого строительства отстает от потребностей рынка, характеризуется неполнотой и наличием ряда противоречий. Кроме того, анализ судебной практики по делам, возникающим из споров по долевому строительству, показывает, что данная практика не всегда отличается стабильностью и единообразием. Описывается специфическая конструкция залога с множественностью лиц в обязательстве, представляющая собой доленое активное обязательство, где каждый участник долевого строительства вправе рассчитывать на удовлетворение своих требований за счет стоимости предмета залога в определенной доле. При этом не предполагается наличие одинакового размера и характера требований залогодержателей, а также причитающегося им удовлетворения. Описывается обращение взыскания на предмет залога, которое возможно только не ранее чем через 6 месяцев после наступления срока передачи объекта долевого строительства, предусмотренного договором, либо прекращения или приостановки строительства объекта недвижимости при наличии обстоятельств, свидетельствующих о том, что явно объект долевого строительства не будет передан в установленный срок.

Ключевые слова : договор участия в долевом строительстве, счет эскроу, застройщик, дольщик, строительная индустрия, объект долевого строительства.

ҮЛЕСТІК ҚҰРЫЛЫСҚА ҚАТЫСУШЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕТІГІ

Андатпа. Мақалада үлестік құрылысқа қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін жосықсыз құрылыс салушылардың мінез-құлқынан қорғаудың тәсілдері мен тетіктері қарастырылады. Қазіргі уақытта үлестік құрылыс туралы заң бойынша көбірек құрылыс салушылар жұмыс істейді. Біздің ойымызша, бұл адал құрылыс салушылардың бәсекелестік артықшылықтарының бірі. Сонымен қатар, үлестік құрылыс институтын құқықтық реттеу нарық қажеттіліктерінен артта қалып, бірқатар қарама-қайшылықтардың толық істігімен және болуымен сипатталатынын атап өткен жөн. Сонымен қатар, үлестік құрылыс дауларынан туындайтын істер бойынша сот практикасын талдау бұл тәжірибе әрдайым тұрақтылық пен біркелкілікпен ерекшеленбейтінін көрсетеді. Үлестік

құрылыстың әрбір қатысушысы белгілі бір үлестегі кепіл нысанасының құны есебінен өз талаптарын қанағаттандыруға сене алатын үлестік белсенді міндеттеме болып табылатын міндеттемедегі тұлғалар көптігі бар кепілдің нақты конструкциясы сипатталады. Бұл ретте кепіл ұстаушылар талаптарының бірдей мөлшері мен сипатының, сондай-ақ оларға тиесілі қанағаттанудың болуы көзделмейді. Шартта көзделген үлестік құрылыс объектісін беру мерзімі басталғаннан не үлестік құрылыс объектісі белгіленген мерзімде берілмейтінін анық куәландыратын мән-жайлар болған кезде жылжымайтын мүлік объектісінің құрылысы тоқтатылғаннан немесе тоқтатыла тұрғаннан кейін 6 айдан ерте емес уақытта ғана мүмкін болатын кепіл нысанасына өндіріп алуды қолдану сипатталады.

Кілт сөздер: үлестік құрылысқа қатысу шарты, эскроу шоты, құрылыс салушы, үлескер, құрылыс индустриясы, үлестік құрылыс объектісі.

LEGAL MECHANISM FOR PROTECTION OF THE RIGHTS OF CITIZENS PARTICIPANTS IN SHARING CONSTRUCTION

Abstract. The article discusses the methods and mechanisms for protecting the rights and legitimate interests of participants in shared construction from the behavior of unscrupulous developers. Currently, more and more developers are working under the Shared Construction Law. In our opinion, this is one of the competitive advantages of conscientious developers. At the same time, it should be noted that the legal regulation of the institution of shared construction lags behind the needs of the market, is characterized by incompleteness and the presence of a number of contradictions. In addition, an analysis of judicial practice in cases arising from disputes over shared construction shows that this practice is not always stable and uniform. A specific construction of a pledge with a plurality of persons in an obligation is described, which is a shared active obligation, where each participant in shared construction has the right to count on satisfaction of his claims at the expense of the value of the subject of pledge in a certain share. At the same time, it is not assumed that the claims of the pledgees have the same size and nature, as well as the satisfaction due to them. The foreclosure on the subject of collateral is described, which is possible only not earlier than 6 months after the due date for the transfer of the shared construction object, provided for by the agreement, or the termination or suspension of the construction of the real estate object in the presence of circumstances indicating that the shared construction object will not be clearly transferred within the stipulated time.

Key words: agreement on participation in shared construction, escrow account, developer, shareholder, construction industry, shared construction object.

Жилищный вопрос всегда являлся одним из основных. В настоящее время он не теряет своей актуальности. Право человека на жилище закреплено Конституцией Республики Казахстан, принятой 30 августа 1995 года [1]. На казахстанском рынке недвижимости появилась такая форма приобретения недвижимости, как долевое участие в инвестировании строительства. Ее смысл заключается в том, что долевые инвесторы вкладывают средства в строительство жилых домов, по окончании которого получают продукцию (квартиры) пропорционально переданным ими средствам.

Долевое строительство получило широкое распространение в нашей стране, это удобный инструмент для финансирования жилищного строительства и приобретения гражданами жилья. Помимо этого, долевое строительство способствует развитию строительных компаний, созданию новых рабочих мест и сокращению безработицы, повышению доходов предпринимателей, а значит и увеличение поступлений в бюджеты в виде различных налогов и отчислений. Вместе со строительством домов получает развитие и вся сопутствующая инфраструктура городов.

Законодательство о долевом участии в жилищном строительстве устанавливает для дольщиков более благоприятный правовой режим приобретения, осуществления и защиты

своих прав. Изложенное подтверждается следующими положениями рассматриваемого законодательства. Согласно п. 6 ст. 9 Закона РК «О долевом участии в жилищном строительстве» от 7 апреля 2016 года № 486-V ЗРК [2] в случае если дольщик, заключивший договор о долевом участии в жилищном строительстве, уплачивает цену договора в полном объеме согласно условию договора, то дальнейшее изменение цены за 1 квадратный метр общей площади жилого здания не допускается. В отличие от положений п. 1 ст. 652 ГК РК [3], предусматривающих возложение риска разрушения или повреждения объекта строительства вследствие непреодолимой силы до истечения установленного договором срока сдачи работ на заказчика, если иное не предусмотрено договором, в отношениях по долевому участию в жилищном строительстве риск случайной гибели или случайного повреждения доли в возведенном жилом доме (жилом здании) до ее передачи дольщику несет проектная компания, а после подписания передаточного акта сторонами риск случайной гибели или случайного повреждения переходит к дольщику (п. 6 ст. 12 Закон о долевом участии в жилищном строительстве).

Пунктом 5 ст. 9 рассматриваемого Закона гарантируется, что в случае смерти гражданина - участника долевого строительства или объявления его умершим его права и обязанности по договору переходят к наследникам в соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан. Застройщик, проектная компания, банк-агент не вправе отказать таким наследникам в переходе прав и обязанностей участника долевого строительства. Согласно п. 5 ст. 12 Закона о долевом участии в жилищном строительстве обязательства застройщика считаются исполненными по истечении гарантийного срока и после выполнения им обязательств по устранению возникших в период гарантийного срока нарушений качества показателей объекта строительства, указанных в проектной (проектно-сметной) документации и договоре о долевом участии в жилищном строительстве [2].

В Казахстане отношения по инвестированию, строительству и передаче жилища распространены не только при возведении объектов кондоминиума, но и при строительстве индивидуальных домов, которые расположены в жилых комплексах. При этом клиентам передаются в порядке исполнения договора не доли в жилом здании, а индивидуальные жилые дома, которые могут быть построены на земельном участке, являющемся объектом общей или раздельной собственности собственников домов. В правоприменительной практике приводились обоснования применения к таким отношениям Закона о долевом участии в жилищном строительстве. Вместе с тем правовые основания для применения указанного закона к отношениям по строительству индивидуальных жилых домов в силу вышеизложенных оснований его применения отсутствуют.

Так, например, в третейском суде рассматривался спор, возникший на основании договора об участии в строительстве индивидуального жилого дома. В соответствии с договором клиент обязуется участвовать в финансировании строительства индивидуального жилого дома, а компания обязуется с привлечением подрядных организаций построить индивидуальный жилой дом в составе строящегося жилого комплекса и передать после получения разрешения на ввод в эксплуатацию вместе с участком земли.

Согласно п. 1 ст. 9 Закона о долевом участии в жилищном строительстве договор о долевом участии в жилищном строительстве заключается в письменной форме на основании типового договора, утвержденного Правительством Республики Казахстан, подлежит учету и считается заключенным с момента такого учета. В соответствии с п. 1 ст. 11 указанного закона договор о долевом участии в жилищном строительстве, вносимые изменения и (или) дополнения в него, а также уступка права требования по договору подлежат учету в местном исполнительном органе области (города республиканского значения, столицы) по местонахождению строящегося жилого здания.

В части второй п. 2 ст. 11 приведенного закона предусмотрено, что для учета договоров о долевом участии в жилищном строительстве, вносимых изменений в него, а также уступки права требования по договору проектной компанией в течение пяти рабочих дней со дня заключения договора или дополнительного соглашения представляются документы с указанием площадей долей и их местоположения в строящемся жилом здании [2]. Проектная компания обязана представить дольщику и банку-агенту выписку об учетной записи договора о долевом участии в жилищном строительстве в течение десяти рабочих дней после учета в местном исполнительном органе области (города республиканского значения, столицы).

На основании изложенного важным аспектом определения правовой природы и момента заключения договора, опосредующего отношения по инвестированию строительства жилых домов и передаче дольщику доли (жилого или нежилого помещения), является учет договора о долевом участии в жилищном строительстве в местном исполнительном органе области (города республиканского значения, столицы) по местонахождению строящегося жилого здания. Наряду с изложенными практическими проблемами определения сферы применения Закона о долевом участии в жилищном строительстве, существует ряд теоретических вопросов, связанных с определением правовой природы договора о долевом участии в жилищном строительстве и его соотношения с иными гражданско-правовыми договорами.

При определении правовой природы договора долевого участия в жилищном строительстве в юридической литературе его часто относят к инвестиционным договорам. Так, по мнению А. Лобкова, договор долевого участия в строительстве является одной из конструкций инвестиционного договора (дольщик выступает в роли своеобразного инвестора) [4]. Е.В. Лапутева отмечает, что если рассматривать договор долевого участия в строительстве в качестве инвестиционного, можно выявить ряд параллелей [5, 80]. В указанном договоре инвестор исполняет роль вкладчика, который вкладывает денежные средства в строительство с целью получения положительного эффекта, т.е. жилья. В зависимости от размера необходимых для строительства финансовых вложений количество инвесторов может исчисляться сотнями. Предметом договора являются права и обязанности сторон. Таким образом, инвестор обязан оплатить работы и материалы и выплатить вознаграждение застройщику. За это инвесторы получают построенный объект. Застройщик же от своего имени, но за счет инвесторов заключает договор субподряда на строительство объекта с подрядчиком.

В казахстанской правоприменительной практике отмечались случаи, когда некоторые дольщики и их банки в целях защиты своих прав на не введенные в эксплуатацию квартиры в попытке распространить на эти объекты нормы о вещных правах, которые у них якобы имеются, стали аргументировать свою позицию с точки зрения института простого товарищества. Согласно этой позиции, поскольку отсутствуют специальные правила, регулирующие отношения из договора о долевом участии, то в силу смешанного характера такого договора (ст. 381 ГК РК «Смешанный договор») в одних случаях либо в силу аналогии закона (п. 1 ст. 5 ГК РК «Применение гражданского законодательства по аналогии»), в других случаях к отношениям между застройщиками и дольщиками предлагалось применять правила о простом товариществе [6]. При рассмотрении правовой природы договора долевого участия в жилищном строительстве является отнесение его к договорам присоединения.

В отечественной юридической литературе данная позиция в целом поддерживается многими исследователями. Так, Б.Т. Жумагулов считает, что отношения, возникшие на основании договора о долевом участии в строительстве жилых домов, регулируются законодательством о защите прав потребителя, поскольку договор об участии в долевом строительстве заключается для удовлетворения личных потребностей в жилье и по своему содержанию является договором подряда на строительство жилого дома [7]. В данном

случае в соответствии с гл. 32 ГК к заключенному договору должны применяться правила, относящиеся к договору подряда. При этом автор, описывая механизм долевого строительства, отмечает заключение четырехстороннего договора между застройщиком, проектной компанией, дольщиком и банком-агентом [3].

В литературе отмечается некоторая схожесть договора долевого участия с предварительным договором купли-продажи недвижимости. Зачастую такая позиция связана с тем, что договор участия в долевом строительстве заключается в письменной форме, подлежит государственной регистрации и считается заключенным с момента такой регистрации. Договор участия в долевом строительстве не является сделкой с недвижимостью, поскольку на момент заключения объект долевого строительства как объект недвижимости отсутствует.

С.А. Жармухамбетова, освещая судебную практику применения Закона РК о долевом участии в жилищном строительстве, отмечает, что в некоторых исковых заявлениях истцы при обращении в суд в связи с нарушением договорных обязательств ссылаются на Закон РК «О защите прав потребителей», просят взыскать неустойку и моральный вред и т.д., при этом считают, что гражданин, выступивший в качестве дольщика в договоре долевого участия в жилищном строительстве, является потребителем одновременно купленного товара (квартиры как доли жилого дома) и выполненных работ (строительные работы по возведению жилого дома и внутренняя отделка), а застройщик является продавцом, изготовителем и исполнителем одновременно [8]. Автор считает, что на правоотношения между сторонами не может распространяться действие Закона «О защите прав потребителей», так как здесь не идет речь об оказании услуг, здесь это смешанный договор.

По мнению С.П. Мороз, договор долевого участия - это смешанный договор, который может содержать элементы различных договоров и может выступать в двух основных формах - долевое участие потребителя в жилищном строительстве и долевое участие в жилищном строительстве в предпринимательских целях [9]. Первый договор является потребительским, и к нему должны применяться нормы Закона РК «О защите прав потребителей» от 4 мая 2010 г. № 274-IV, и именно он должен подпадать под меры государственной поддержки дольщиков [10]. Второй вид договора - это предпринимательский договор, и по нему все риски в полной мере несет предприниматель-участник долевого строительства.

Другие авторы при определении соотношения договора участия в долевом строительстве с иными договорами пришли к выводу о возможности рассмотрения указанного договора как самостоятельного вида гражданско-правового договора.

Правовой анализ предмета, прав и обязанностей сторон и других элементов договора долевого участия в жилищном строительстве показывает, что он включает элементы различных договорных институтов. В этой связи полагаем, что в настоящее время договор долевого участия в жилищном строительстве соответствует признакам смешанного договора и, в случае наличия пробелов в регулировании тех или иных отношений, к соответствующим правам и обязанностям могут применяться нормы того договорного института, которые наиболее соответствуют особенностям возникающих отношений.

Изложенные практические и теоретические проблемы правового регулирования отношений по долевному участию в жилищном строительстве показывают, что определение сферы применения Закона о долевом участии в жилищном строительстве, предмета и правовой природы договора, опосредующего соответствующие отношения, является важным аспектом правового регулирования рассматриваемых отношений. От решения указанных вопросов зависит придание определенности правам и обязанностям сторон договора долевого участия в жилищном строительстве и, в конечном счете, стабильность и эффективность защиты жилищных прав.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029&pos=988;-54#pos=988;-54
2. «О долевом участии в жилищном строительстве» Закон Республики Казахстан от 7 апреля 2016 года № 486-V ЗРК. «Әділет» Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан;
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2022 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#sub_id=0
4. Лобков А. Законодательство о долевом участии в жилищном строительстве. Источник: ИС Параграф WWW // <http://online.zakon.kz>.
5. Лапугева Е.В. Совершенствование договорных отношений в области жилищного строительства: Дисс.... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 80.
6. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2022 г.). https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#sub_id=0
7. Жумагулов Б.Т. Споры по вопросам долевого участия в жилищном строительстве. Особенности рассмотрения дел по спорам, связанным с долевым строительством жилых помещений. Источник: ИС Параграф WWW // <http://online.zakon.kz>.
8. Жармухамбетова С.А. Судебная практика применения Закона о долевом участии в жилищном строительстве. Источник: ИС Параграф WWW // <http://online.zakon.kz>.
9. Мороз С.П. Договор долевого участия в строительстве по законодательству Республики Казахстан. Источник: ИС Параграф WWW // <http://online.zakon.kz>.
10. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.09.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30661723&show_di=1

УДК 343.9

Г. Н. Рахимова

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ҚЫЛМЫС ОҚИҒАСЫНЫҢ ЖАЙ-ЖАПСАРЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ТАКТИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Андатпа. Мақалада материалдық іске асырылушы жаңғырту мәселесі бойынша қылмыс оқиғасы үзінділерін, оның жекелеген мән-жайларын, қылмыскердің белсенді емес іс-әрекеті жай-жапсарларын, соңынан бұл әрекеттердің қауіпті деп танылуын және басқа да қылмыс оқиғасын құрайтын әрекеттерді қайта жаңғырту туралы көрсетілген. Қайта жаңғыртудың қайнар көздері мен процессуалдық табиғатын талдау кезінде, көптеген ғалым-криминалистердің көзқарастары көрсетілді. Материалдық іске асырылушы жаңғырту мәселесі бойынша қылмыс оқиғасы үзінділерін, оның жекелеген мән-жайларын, қылмыскердің белсенді емес іс-әрекеті жай-жапсарларын, соңынан бұл әрекеттердің қауіпті деп танылуын және басқа да қылмыс оқиғасын құрайтын әрекеттерді қайта жаңғырту туралы айтуға болады. Криминалистердің пікірлері бойынша, қайта жаңғырту материалдық іске асырылу тұрғысынан алғанда, басқа әдістемелермен салыстырғанда екі

тергеу әрекетінде де жетекші орынды иеленеді; тергеу экспериментінде және оқиға болған жерде айғақтарды тексеруде.

Барлық тергеу әрекеттері әдістемелік тұрғыдан алғанда, интеграциялық сипатқа ие, өз бойында көптеген таным әдістерін біріктіреді. Алайда, әрбір тергеу әрекетінің ерекшелігі танымдық тәсілдердің бүкіл кешенін қолдану қажеттілігінен немесе бір таным әдісінің басқасынан басым келуінен көрінеді. Сол бағытта тергеу әрекеттеріне байланысты жүргізілген көптеген зерттеулерге сараптама жасалды.

Кілт сөздер: қылмыстық іс жүргізу; тергеу эксперименті; дәлелдемелер; қылмыс; айғақтарды тексеру; жауап алу.

МОДЕРНИЗАЦИИ ТАКТИЧЕСКИЙ ОСНОВЫ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ СОБЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается о воспроизведении фрагментов события преступления по вопросу модернизации материального воплощения, отдельных его обстоятельств, обстоятельств бездействия преступника, с последующим признанием этих действий опасными и других действий, составляющих событие преступления. При анализе источников и процессуальной природы возрождения были отражены взгляды многих ученых-криминалистов. По вопросу модернизации материального реализуемого можно говорить о воспроизведении фрагментов события преступления, его отдельных обстоятельств, обстоятельств бездействия преступника, с последующим признанием этих действий опасными и других действий, составляющих событие преступления. По мнению криминалистов, реконструкция занимает ведущее место в обоих следственных действиях по сравнению с другими методиками в виде материальной реализации; в следственном эксперименте и проверке показаний на месте происшествия.

Все следственные действия носят методологический, интегрирующий характер, сочетая в себе множество методов познания. Однако специфика каждого следственного действия проявляется либо в необходимости применения всего комплекса когнитивных подходов, либо в преобладании одного метода познания над другим. В этом же направлении были проанализированы многочисленные исследования, проведенные в связи с различными видами расследования.

Ключевые слова: уголовное производство; следственный эксперимент; доказательства; преступление; проверка показаний; допрос;

MODERNIZATION CIRCUMSTANCES OF THE CRIME EVENT TACTICAL BASIS

Abstract. The article deals with the reproduction of fragments of the crime event on the issue of modernization of the material embodiment, its individual circumstances, the circumstances of the inaction of the criminal, with the subsequent recognition of these actions as dangerous and other actions that make up the crime event. When analyzing the sources and the procedural nature of the revival, the views of many forensic scientists were reflected. On the issue of modernization of the material realizable, we can talk about the reproduction of fragments of the crime event, its individual circumstances, the circumstances of the criminal's inaction, with the subsequent recognition of these actions as dangerous and other actions that make up the crime event. According to criminologists, reconstruction takes a leading place in both investigative actions in comparison with other methods in the form of material implementation; in the investigative experiment and verification of evidence at the scene of the incident.

All investigative actions are methodological, integrating in nature, combining many methods of cognition. However, the specificity of each investigative action is manifested either in the

need to apply the entire complex of cognitive approaches, or in the predominance of one method of cognition over another. In the same direction, numerous studies conducted in connection with various types of investigation were analyzed.

Key words: criminal proceedings; investigative experiment; evidence; crime; verification of testimony; interrogation.

Ойлау арқылы қайта жаңғырту туралы айтар болсақ, мұндай қайта жаңғырту-өз бойында бақылауды, салыстыруды, талдауды, өңдеуді, индукция мен басқа да әдіс-тәсілдерді жинақтайтын күрделі танымдық тәсіл. Оқиға болған жерді тергеушінің тексеруі кезінде, қылмыс механизмдерін тануға арналған барлық әдістер үйлеседі. Егер қайта жаңғыртуды материалдық-іске асырылушы тұрғыдан алатын болсақ, тергеу жағдайы басты орынды иеленеді. Күрделі жағдайларда оқиғаның жекелеген мән-жайларын, жай-жапсарларын қайта жаңғырту кейбір заттай дәлелдемелерді қайта жаңалауды, жай-жапсар элементтерін қайта құрастыруды, үлгі жасауды, макет жасауды, олармен эксперимент жүргізуді талап етеді. Ал мұның өзі тергеу эксперименті шеңберінде ғана мүмкін болады, яғни бұл тергеу әрекеті материалдық-іске асырылушы аспектіде қайта жаңғыртудың процессуалдық формасы болып табылады.

Көрсетілген екі тергеу әрекетінде оқиға болған жердің жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғырту әдісі басым келеді және олардың әрқайсысының шеңберінде әдіс өзінің іске асырылу ерекшелігімен сипатталады деп пікір білдірген криминалистердің ойларын дұрыс деп санаймыз.

ҚР ҚПК-нің 257-бабында мақсаты (айғақтардың сенімділігін айқындау мақсатында) және оны іске асыру жолы тікелей көрсетілген. Ол таным әдісі ретінде қайта жаңғыртудың болуын қарастырады, яғни заңда былай деп көрсетіледі, «бұрын жауап алынған адам зерттелінуші оқиғаның жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғыртады», олай болса болған оқиғаның жай-жапсары мен жағдайларын тәжірибелік әрекеттер жасамай-ақ, қайта жаңғыртуға болады [1].

Айғақтарды тексеру жағдайы белгіленген ҚПК-нің 257-бабын тергеу экспериментімен және ҚПК-нің 258-бабының редакциясымен салыстырып көрейік. Олардың арасындағы айырмашылықтар мазмұнына қарай анықталады:

- айғақтарды тексеру барысында осы тексерілу жүргізіліп отырған адамның (бұл жағдайда жауап алынған адамның) қатысуы қажетті. Тергеу эксперименті кезінде мұның онша қажеті жоқ;

- тергеу экспериментін жүргізу барысында тергеуші қайта жаңғыртылған жағдайларда тәжірибе жасайды, оны бірнеше рет қайталайды, жай-жапсарын өзгертеді. Айғақтарды тексеру кезінде қылмысты жасау уақытында өз әрекеттерін жай ғана бейнелеп көрсетуге болады;

- тергеу экспериментерін өткізу жағдайлары оның нәтижесіне маңызды түрде әсер етеді, ал айғақтарды тексеру үшін олар мұндай маңызға ие болмайды:

- қылмыс жасалған орын айғақтарға тексеру жүргізу орны ретінде танылады, ал тергеу эксперименті тәжірибелік әрекеттердің мақсаты мен мазмұнына орай кез-келген орында өткізіле береді;

- айғақтарды тексеру бір ғана адаммен (сезіктімен, айыпталушымен, жәбірленушімен, куәлармен) жүргізіледі, ал тергеу эксперименті оның түрі мен қойған мақсатына қарай басқа да адамдардың қатысуымен жүргізіле береді. Айғақтарды тексерудің мақсаты ҚР ҚПК-нің 257-бабында айқын анықталған. Тактикалық жағынан алғанда, ол жан-жақты негізделген (тәжірибелік әрекеттерден айырмашылығы) және егжей-тегжей қарастыруды қажет етпейді [2, 33 б.].

Егер тергеу эксперименті мен айғақтарды тексеру мақсатын салыстыратын болсақ, олардың өзара сәйкес келетіндігін көре аламыз:

- басты ортақ мақсат - іс үшін маңызы бар деректерді тексеру мен нақтылау;
- жаңа дәлелдемелерді айқындау;
- версияларды тексеру;

Логикалық тұрғыдан тексеру экспериментін тәжірибелік әрекеттерге, ал айғақтарды тексеруді бұрын алынған дәлелдемелерді оқиға болған жерде жай ғана қайталауға жатқызуға болмайды деген мәселе туындайды. Тергеу әрекеті жай-жапсарды, әрекетті немесе тәжірибелік әрекеттерді қайталаудан ғана құралуы тиіс емес [2, 98 б.]. Мұнда танымдық қызмет тәсілдерін біріктіру, оларды өз уақытында әрі кәсіби тұрғыдан пайдалану қажет деген мәселе заңды түрде пайда болады. Әрине «қайта жаңғырту» ұғымы «айғақтарды тексеру», «тергеу эксперименті» ұғымдарынан әлдеқайда ауқымды келеді. Біздің пікіріміз бойынша, ол таным әдісіне жата отырып, айғақтарды тексеру мен «тәжірибелік әрекеттер» арқылы алынған деректерді тексерудің маңызын толық бейнелейді.

Тергеу әрекеттерінің ұғымы мен маңызын жеке-жеке қарастыру керек. Осы ұғымдарды анықтап алу үшін, тергеу әрекеттерінің мақсатын, міндеттері мен маңызын түсіне білу қажет.

Айғақтарды тексерудің маңызы, - деп атап өтеді Васильев В.Л. - қылмыс жасалған жерде адамның қабылданған субъективті түрін ашып көрсетуден құралады. Адам жай-жапсар мен заттарды қайта жаңғырту арқылы бұрын өзі болған мән-жайларды көрсетеді, ал тергеуші мен куәгерлер мұны бұрын алған куаландырулармен салыстырып, адамның оқиға болған жерді бағдарлама алуына көздерін жеткізеді, өз айғақтарын растайды [3, 42 б.].

Оқиға болған жердің жай-жапсары мен мән-жайларын қайта жаңғырту түрлері барлық криминалистік дерек көздерінде айғақтарды тексеру мен тергеу эксперименті шегінде қарастырылады. Міндеттердің шешілуіне орай, тергеу әрекетін жүргізу барысында олардың түрлері анықталды.

Тергеу әрекетінің мақсаты мен мазмұнына Васильев В.Л. барынша егжей-тегжейлі анықтама береді «эксперимент-бұл мақсатқа ұмтылу қызметі, оның негізін арнайы құрылған жағдайларда танылушы құбылыстарды, оқиғаны, заттарды тәжірибелік тұрғыдан қайта құрастыру құрайды. Тергеу эксперименті-бұл арнайы тәжірибе жүргізу кезінде жекелеген (тексерілетін) нысандарға, немесе олардың көшірмелеріне мақсатты түрде әсер ету арқылы тексеру мен дәлелдеме алу үшін орындалатын тергеу әрекеті» [3, 45 б.] .

Эксперименттің маңызы әрқашан эмпирикалық және логикалық бірліктен шығару қажет. Эмпирикалық аспект шынайы, белсенді әсер етуді, өзгертуді және ықпалдастырылған бақылауды; логикалық аспект-мақсаттың анықталуын, міндеттің қойылуын және алынған нәтижелерді өңдеуді, оларды бағалаумен ары қарай пайдаланылуын қарастырады. Логикалық аспект себеп пен салдар арасындағы шынайы байланысты орнатуға мүмкүндік береді. Бақылау, салыстыру әдістері қолданылатын айғақтарды тексеруден айырмашылығы-эксперименттік әрекеттерді жүргізу кезінде біздер тәжірибені қайталай аламыз, жағдайды өзгерте білеміз. Мұның өзі құбылысты, болған оқиғаны барынша терең зерттеу мен танысуға мүмкүндік береді.

Сөйтіп, эксперимент деп, объективті шындық үдерістеріне саналы, жүйелі әсер ету және осы әсер етуді іске асыру шарттарын айтамыз, сондай-ақ оның нәтижелерін теориялық тұрғыдан талдау арқылы жаңа білім алуға болатындығы ұғынылады.

Криминалистикада эксперимент ретінде бақылау нысанына бақыланушы әсер етуді ұғыну қажет: версияларды тексеру үшін, жаңа дәлелдемелерді зерттеу және жаңа дәлелдеуші ақпарат алу үшін.

Осыған орай тергеу эксперименті тергеу әрекеті ретінде анықталады, оның мақсаты сезіктінің, айыпталушының, жәбірленуші немесе куәлардың айғақтарын ғана емес, сондай-ақ қылмыстың жасалу механизмі, зерттелінуші

құбылыстар мен фактілердің туындауы туралы тергеу болжамдарын тексеру болып табылады.

«Тергеу эксперименті» ұғымын басқа тергеу әрекеттерінен айқын ажырата білу қажет.

Кейбір тергеу әрекеттерінің ұқсастығына қарай, олар жалпы танымдық әдістерге бірігеді. Тексеру заттардың қасиеттерін айқындайтын жекелей тәжірибелік әрекеттермен байланысты болуы мүмкін. Олар бақылауды маңызды түрде толықтырып, зерттелінуші нысандармен терең танысуға, қылмыспен байланысты жекелеген үзінділерді қайта құрастыруға мүмкіндік береді. Алайда, тексеру болған оқиғаның мән-жайларын және жағдайларын жасанды материалдық тұрғыдан қайта жаңғыртумен байланысты емес. Егер зерттелінуші оқиғаның мән-жайлары мен жағдайларын жасанды материалдық тұрғыдан қайта жаңғырту қажет болса, онда тексеру кешенді сипатта болады және арнайы тергеу әрекеті-тергеу экспериментін жүргізу қажеттілігі туындайды.

Тергеу эксперименті сараптама өткізу жағдайында эксперименттік әдіске ұқсас келеді. Себебі олардың арасында тікелей бақылау және тәжірибе жүргізу барысында өзара тығыз байланыс болады (бұл тек сыртқы көрініс).

Олардың арасында мынадай маңызды айырмашылықтар бар;

- тергеу экспериментінің нәтижелері істегі дәлелдеме болып табылады, ал тергеу эксперименті сенімді деректер алу кезінде жай ғана аралық кезең болады. Осы себепті ол және оның нәтижелері дәлел бола алмайды;

- тергеу экспериментін тергеуді жүргізетін адам немесе тергеушінің тапсырмасы бойынша басқалар жүргізе алады, ал сараптамалық тәжірибені тергеушінің қаулысымен арнайы білімі бар адам ғана жүргізе алады.

Сонымен, тергеу эксперименті дегеніміз-бұл өз алдына жеке тергеу әрекеті, ол зерттелінуші оқиғаның жағдайы мен жай-жапсарын қайта құрастыруды және арнайы тәжірибелер өткізуді қарастырады. Ол арқылы тергеушінің бақылауы және реттеуі жағдайында қылмыстық істі шынайы тергеу үшін маңызы бар құбылыстарды, мән-жайлар мен фактілер ретроспективті түрде қайта жаңғыртылады.

Айғақтарды тексерудің түрлерін көптеген авторлар ұсынады. Біздің көзқарасымыз бойынша, олар криминалистикалық оқулықтар авторларының тарапынан оңтайлы баяндалған:

- жекелеген мән-жайларды нақтылау (қайда, қашан және кім болды, қайдан және кім келді, не және қайда орналасты);

- болуы тиіс, бірақ табыла қоймаған оқиға іздерін іздестіру;

- «хабардар болуын сынау», яғни оқиға, жай-жапсар туралы не білетіндігін тексеру;

- екі немесе одан да көп адамдардан жауап алу кезінде туындаған шынайы қайшылықтарды тексеру;

- бұрын тергеуге таныс болмаған адамдарды анықтау. Тергеу экспериментінің түрлері де әр түрлі қарастырылып келеді.

Кейіннен Р.С. Белкин кейбір түрлерді бір топқа біріктіріп, басқаша жіктеме ұсынды, өйткені, мәселен, кәсіби дағдыларды тексеруді эксперименттің жеке түрі етіп бөлудің қажеті жоқ. Соған орай автор мынадай түрлерді ұсынады:

- белгілі бір әрекеттердің жасалу мүмкіндігін анықтау бойынша;

- әлдебір әрекеттердің болу мүмкіндігін анықтау бойынша;

- оқиғаның жекелеген бөлшектерін анықтау жағдайында;

- тергеу барысында алынған оқиға іздерінің жасалу барысын анықтау бойынша [2, 53 б.].

М.В. Салтевский басқаша түрде бөлуді ұсынады. Оның пікірі бойынша, тергеу экспериментін үш түрге бөлуге болады:

1) кез келген құбылыстарды сезіммен қабылдау, яғни адамның сезім органдарының жағдайын тексеруге бағытталған фактіні анықтауға мүмкіндік беретін тергеу

эксперименті;

2) нақты бір адамның белгілі бір әрекеттерді орындай алуын анықтауға мүмкіндік беретін тергеу эксперименті;

3) белгілі бір фактінің немесе оның пайда болуы механизмінің болу мүмкіндігін анықтайтын тергеу эксперименті.

Біздің ойымызша, кез келген жіктеме шартты түрде болып келеді, өйткені білімнің дамуы арқылы олар нақтылана түседі, өзгерістер мен толықтырулар енгізіледі. Тергеу экспериментінің кез келген түрін жүргізу кезінде, нақты ғылымдардың сенімді білімдеріне сүйену қажет (олай етпесе болмайды, өйткені тергеу әрекетінің дәлелдеуші маңызы мен оны жүргізудің шынайылығы осыған байланысты болады) [4, 49 б.]. Егер, мәселен, оқиға іздерін алу фактісін тексеру үшін, арнайы білімдерді қолдану қажет болса, онда сараптама жүргізу керек (арнайы білімі бар адамның көмегімен, мұның өзі берілген сұрақтарға барынша толық әрі мазмұнды жауап береді).

Мазмұны бойынша қайта жаңғырту дәлелдемелерді тексерудің танымдық мүмкіндіктеріне енбейтіндіктен, жауап алу кезінде алынған куәліліктерді жай ғана бекітуге жататындықтан, осы тергеу әрекетінің мүмкіндіктері толық шамада пайдаланылмайды.

Әрине, айғақтарды тексеру мақсатын тарылту тергеу әрекетінің танымдық мүмкіндіктерін шектейді. Айғақтарды тексеру мақсатын анықтап алу үшін, оның танымдық мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Оқиға болған жерде айғақтарды тексеру сияқты тергеу әрекеті криминалистік ақпараттың аралас формаларын зерттеуден басталады; тіпті қарапайым формасы - айғақтарды тексерудің танымдық мүмкіндіктері мынаған жатқызылады, яғни айғағы куәгерлердің қатысуымен тексеріліп жатқан адам қайда, не және қалай болғандығын көрсетеді, мұның өзі күрделі құрылымға ие. Соңғы уақытта айғақтарды тексеру кешенді сипатқа ие екендігі егжей-тегжейленіп көрсетіледі, оның қосымша мақсаты белгілі бір орында әрекеттерді бейнелеп көрсету бола алады. Тергеуші осы ақпаратты ала отырып, оны жауап алынған адамның айғақтарымен салыстырады. Жауап алу кезінде алынған деректер оқиға болған жердегі шынайы жай-жапсарға сәйкес келетіндігі тексеріледі.

Атап өтілген әрекеттің ақпараттық нәтижесі ақпаратты салыстыру және кешенді пайдалану мүмкіндігімен байланысты болғандықтан, ол түрлі дерек көздерінен алынады.

Мұндай салыстыру нәтижесінде тергеуші келесі мүмкіндіктерді иеленеді:

1) өзара байланыс жүргізу және осы шынайы жай-жапсар деректерінің жауап алынған адамның айғақтарымен сәйкес келуін тексеру;

2) жауап алынған адамның айғақтарын толықтыру және егжей-тегжейлеу;

3) жаңа дәлелдемелер алу;

4) тергеу болжамдарын тексеру;

Сезіктінің, айыпталушының, жәбірленуші мен куәнің айғақтарын оқиға болған жердегі мән-жайларды қайта жаңғырту үшін тексеру барысында, тұлғаның оқиға болған жерге бару және қайту жолдарына қатысты, сондай-ақ зерттелінуші оқиға кезінде өтетін әрекеттерге қатысты хабардар болуын тексеру мүмкіндігі пайда болады. Егер белгіленген мән-жайлар айғақтарға сай келсе, мұның өзі бұрын алынған куәліктерді бекіте түседі. Кейде айғақтарға тексеру жүргізгенде, адам оқиға болған жерге тап бола отырып, біреудің айыбын немесе басқа да қатысушылардың айыпты өз мойнына алуын мойындайды, өйткені ол оқиғаның жай-жапсары мен мән-жайларын толық білмейді, ал оның түсінітері қисынсыз әрі ретсіз болып келеді [5, 12 б.].

Айғақтарды толықтыру мен егжей-тегжейлеуге келсек, тексеруді белгілі бір нәрселерді ұмытып қалатын немесе шатаса беретін адамдармен жүргізу қажет.

Әрине, жауап алу кезінде мынадай тактикалық тәсілдер де болады, мұнда адамнан оқиға болған жерде тікелей жауап алынады, немесе жауап алу кезінде ассоциациялық байланыстар қолданылады.

Айғақтарды тексеруді жауап алумен шатастыруға болмайды, олар ең алдымен өткізу әдістері арқылы ажыратылады. Жауап алу негізін сұрастыру әдісі кұрайды. Сол арқылы тергеуші вербалды ақпарат алады-ақпарат берілу кезінде оны тасымалдаушының санасында бекітіліп, сұрастыру әсері арқылы жазбаша үлгіде тергеушіге өткізіледі. Айғақтарды тексеру кезінде бақылау мен сұрастыру атты екі әдіс біріктіріледі, олар ақпаратты зерттеуге (вербалды және дене белгілерімен берілген) бағытталады. Егер оқиға болған жерде жауап алынса, онда осы жерде айғақтарды тексеру туралы сөз болуы мүмкін емес.

Бұл ақпаратты басқалардан алу мүмкіндігіне күдік туындаса, онда осы мән-жайға көңіл бөлу керек. Бұл жағдайда одан барынша егжей-тегжей жауап алу қажет. Мысалы, егер адам қылмыс қаруы жерге көмілгендігін растаса, онда жасырылған жерді ғана емес, сондай-ақ заттың неге оралғандығын, қай тереңдікке көмілгендігін, көму кезінде кім куә болғандығын, бұл туралы оның басқа біреуге айтқан немесе айтпағандығын айқындау қажет.

Айғақтарды тексеру барысында заттай дәлелдемелерді немесе бұрын табылмаған қылмыс іздерін табуға болады, мұның өзі іске дәлел болып келеді. Тіпті айғақтарды тексеру барысында қылмыстың материалдық іздері табылмаса да, осы тергеу әрекетінің нәтижелерінің маңызы аз болмайды (егер адам оқиға болған жерде және оның жай-жапсарында бағыт-бағдар ала білсе, ал оның айғақтары бұрын алынған деректермен сәйкес келетін болса, мұның өзі істе дәлелдеме болады [5, 14 б.].

Айғақтарды тексеру - кешенді әрекет. Осы іске асыру барысында әрекеттердің динамикалық көрінісін жүргізуге болады (мысалы, адам өзінің бөлмеге қалай тап болғандығын бейнелеп көрсетеді). Сондай-ақ жеке орындар, іздер мен заттық дәлелдемелер іздестіріледі. Осы себепке орай айғақтарды тексеру құрамына басқа да тактикалық-танымдық тергеу әрекеттерінің тактикалық элементтері кіреді (тану, эксперимент, жауап алу, тексеру), бірақ ешбір жағдайда бұл ретте бірнеше тергеу әрекеттерін араластырып алуға болмайды, өйткені олар қылмыстық іс жүргізу, сондай-ақ криминалистік түрғыдан да ерекшеленіп тұрады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі.- Алматы: ЮРИСТ, 2014.- 344 б.
- 2 Соловьев А.Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии: Метод. пособие.- М.: Юрлитинформ, 2001.-136 с.
- 3 Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность/ Под ред. В.А. Власихина.- М.: Юристь, 2000.-205 с.
- 4 Дозорцев В.А.. Законодательство и научно-технический прогресс.- М.: Юрид. лит., 1978.- 191 с.
- 5 Жәкішев Е.Ғ. Исаев Ә.А. Тапалова Р.Б. Найманова Г.Х. Темірболат Н.С. Криминалистика-Алматы: Жеті жарғы, 2006 ж.

УДК 347.9

Д. М. Серік*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы***ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЛҚАБИЛЕР СОТЫНЫҢ ДАМУЫ МЕН ЖЕТІЛУІ**

Андатпа. Мемлекеттік билікті заң шығарушы, атқарушы және сот бөліктеріне бөлу – бұл Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретіндегі қызметінің ең басты принципі. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясында анықталған. Қазақстан Республикасында мемлекеттік билік біртұтас.

Қазақстан Республикасының азаматтары құқықтары мен бостандықтары қорғауда сот билігі айрықша орын алады және мемлекеттік биліктің негізгі тармағы болады.

Қазақстанда алқа билер сотын қолданысқа енгізу халық пен билікті жақындатудың, сотқа, сот шешіміне деген халық сенімін арттырудың бір жолы. Сот процесіне халық өкілдерін қатыстыру демократиялық қоғамдағы азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін қадам болып саналады. Сонымен қатар, халық өкілдерінің сот ісіне араласуы сот жұмысына қоғамдық бақылау жасаудың бір түрі болмақ.

Алқабилер соты – сот жүйесіндегі демократиялық институттардың бірі, халық оған тікелей қатысады, ол әлбте біздің соттарды сауықтырудың және тұрғындар жағынан оларға деген сенімді қалыптастыруға бірден-бір мүмкіндігі болып табылады.

Кілт сөздер: Конституция, мемлекет, құқық, заң, алқабилер, халық, азамат, билік, сот, сот шешімі, демократия.

РАЗВИТИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СУДА ПРИСЯЖНЫХ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Разделение государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную части – это главный принцип деятельности Республики Казахстан как правового государства. Он определен Конституцией Республики Казахстан. В Республике Казахстан государственная власть едина.

Судебная власть занимает особое место в защите прав и свобод граждан Республики Казахстан и становится основной ветвью государственной власти.

Введение в действие суда присяжных в Казахстане - один из способов сближения народа и власти, повышения доверия населения к суду, решению суда. Привлечение представителей населения к судебному процессу является шагом, обеспечивающим защиту прав граждан в демократическом обществе. Кроме того, вмешательство народных представителей в судебное дело станет формой общественного контроля над судебной работой.

Ключевые слова: Конституция, государство, право, закон, присяжные, народ, гражданин, власть, суд, решение суда, демократия.

DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF JURY TRIAL IN KAZAKHSTAN

Abstract. The division of state power into legislative, executive and judicial parts is the main principle of the activity of the Republic of Kazakhstan as a rule of law state. It is defined by the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In the Republic of Kazakhstan, the state power is unified.

The judiciary occupies a special place in the protection of the rights and freedoms of citizens of the Republic of Kazakhstan and becomes the main branch of state power.

The introduction of a jury trial in Kazakhstan is one of the ways to bring people and authorities closer together, increase public confidence in the court, the court's decision. The involvement of representatives of the population in the judicial process is a step that ensures the protection of citizens' rights in a democratic society. In addition, the interference of people's representatives in a court case will become a form of public control over judicial work.

Key words: Constitution, state, law, law, jury, people, citizen, government, court, court decision, democracy.

Қоғам ұзаған сайын өркениетке жеткен сайын заң да өзгере бастайды. Қазақстанның 2010 жылдан 2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында алқабилер сотын енгізу қажеттілігі айтылған. Осыған орай алқабилер сотын енгізуге қатысты о баста әртүрлі пікірлер болғаны рас. Бірақ «көш жүре түзеледі» деген бар. Бізде ғана емес, әлемнің көптеген елдерінде алқабилер институты бар. Сол сияқты бүгінгі заман талабы өмірімізге алқабилер сотын енгізуді талап етті. Мұндай жағдайда замана көшінен қалып қоймауымыз қажет. Жалпы «алқабилер сотының қандай артықшылықтары бар? Оған кімдер кіре алады?» деген сауалдың тууы заңды. Дұрыс-ақ. Алқабилер туралы әңгіме Қазақстанның Конституциясында да жазылған. Атап айтар болсақ, Атазаңның 75 бабында «заңда көзделген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізу алқабилердің қатысуымен жүзеге асырылады» деп атап көрсетілген. Бұл жүзеге асатын және жүзеге асып келе жатқан процесс. Демек, алқабилер соты қарапайым халыққа не береді? Біріншіден, олар сот шешімінің әділ өтуіне ықпалын тигізеді. Екіншіден, бұл жүйе халықаралық стандартқа жақын. Үшіншіден, сот ісіне қатысушылар құқықтық жағынан барынша қорғалады. Төртіншіден, сотқа деген елдің күмәнді көзқарасы өзгереді. Бесіншіден, бұл сот жүйесін жетілдіреді [1].

Тәуелсіз Қазақстан дамуы барысында саяси өмірді жаңа белестерге көтерген жаңа институттар қалыптасты. Солардың ішінде алқабилер институтын енгізудің орны өзгеше. Заң күшіне еніп, алқабилердің қатысуымен сот ісін жүргізудің заңнамалық тұғыры күннен-күнге толығырақ түсуде.

Н.Ә. Назарбаевтың «Тарих толқынында» атты еңбегінде билер сотының маңызы туралы айтқан мына сөзінен құқықтың іс жүзіне асырылу жолын толық түсінуге болады: «Далалық демократияға, сондай-ақ тәуелсіз билер соты, әйелдердің ер азаматтармен тең құқықтығы, діни тақуалықтан аулақ болу, рулық тайпалық құрылым басшыларын көпшіліктің қалауы бойынша сайлап қою тән болатын» - деді [2].

Дәстүрлі қазақ қоғамында билерге ерекше маңыз берілді деп айтуға болады. Өйткені билердің шаруашылық, әдетті – құқық, әскери және идеологиялық міндеттерді атқаруда ерекше рөлі болды.

Сонымен қазақ халқында билер құрметті тұлға болған. Олардың даналық сөздері – атамұрамыз, алтын қазынамыз деп есептейміз.

Билердің өз кезінде ел басқару ісіне үлкен әсері болып, халқымыздың бірлігі мен ынтымағына зор ықпалы болғанын ешуақытта ұмытуға болмайды.

Бірақ оны дүниежүзінің қазіргі өркениетті даму барысында қазақ елін би басқарсын, билердің басқару жүйесіне кешірейік деген пікір айту, әлбетте көңілге қонымсыз болар еді. Өйткені билер мен оның билік ету жүйесі қазақы қалқымызға ғана үйлесетін қасиет. Яғни, халық құрметтеген билеріміздің бұрынғы қызметтерін қастерлей отырып, олардың шешендік сөз өнерін әлі де дамыта түсу қазіргі ұрпақтарына сын.

Тәуке ханың тұсындағы қабылданған «Жеті жарғыда» әкімшілік, қылмыстық, азаматтық құқық мәселелерімен қатар, отбасы-неке, салық, дін, тәрбие т.б. сияқты қоғамның жан-жақты мәселелері көрініс тапқан. Осы құқық мәселелері Тәуке ханың тұсында да, одан кейін де қазақ қоғамының барлық жақтарын түгел қамтыған әмбебап, кодификациялаған заң жүйесі болған деп қорытынды жасауға болады. «Жеті жарғы» қағида ережелері барлық қазақ жүздерінің территориясында түгелдей қолданылған. Әдет

- ғұрыптардың бұл жинағын дайындаған би - батырлар тобы хандық билікті шектеуді заңдастырды. Сонымен қатар, олар жүзаралық және руаралық қатынастарға құқықтық реттеушілік роль беруге тырысты және билердің жүргізетін бүкіл сот билігін толығымен бекітті. Ең маңыздысы осы «Жеті жарғыны» дайындаған Қаздауысты Қазыбек би, Төле би және Әйтеке билер іс жүзінде мемлекет басқарып, қазақ хандығын құқықтық мемлекет екенін іс жүзінде бекітті. Қандай дауырау даулар болса да, тек заң шеңберінде ойдағыдай шешілді. Осыған дәлел, Әбілқайыр ханды өлтірген Барақ сұлтан сол кездегі төбе билер - Қаздауысты Қазыбек би, Төле би және Әйтеке билердің шешімімен ғана ақталған. Белгілі ғалым-заңгер, академик С. Зиманов дала жұртындағы хан билігі туралы: «Қазақ патриархалды - феодалдық қоғамында ханның тек орданы басқару ғана функциялары болды», - деп тұжырымдайды. Сот билігі мемлекеттік биліктің бір саласы болып қана қоймай, сонымен бірге, оның жүргізіп отырған саясатының жалғасы, әрі іске асуының басты құралы болды. Осы сот билігі Кеңес Үкіметі құрылғанға дейін белгілі бір дәрежеде жұмыс істеп тұрды [3].

Патшалық Россиядағы Сот присяжныхларының екінші кезеңі (1890-1917 жылда) сапалық жағынан алғанда алғашқыға қарағанда ерекше сипатталады. Ол засадателдер құрамындағы өзгерістерге, сот компетенциясына және юрисдикция көлеміне байланысты болды.

Ресей империясының отарлау саясатының 1864 жылғы сот реформасын енгізуінің салдарынан билер соты өзінің демократиялық-құқықтық институт ретіндегі дәстүрлі мән маңызын жоғалтты. Үш сатылы билер сотын (жеке-дара сот, болыстық және төтенше съездер) сот төрелігінің жаңа жүйесін енгізіп, құқықтық құзіретін шектеу оның қызметін елеулі дәрежеде өзгертті. Ол қазақ даласындағы отаршылдық басқару әкімшілігінің бір тармағына айналды.

Патша үкіметі XIX ғасырдың 20-90-жылдары аралығында билер сотын тарата бастады. Өйткені билер соты отаршыл өкімет орындарының жалпы империялық басқару тәртібіненгізуіне көп кедергі келтірген болатын. Озық ойлы қазақ зиялыларының өкілдері билер сотының бұрынғы қалпында өзгеріссіз қала беруін жақтады. Қазақтың көрнекті ғалымы Шоқан Уәлиханов билер сотына жоғары баға берді.

1885 жылы Шардары билердің төтенше съезінде Төбе би болып сайланған ұлы Абай құқықтану ғылымына өлшеусіз үлес қосқаны белгілі.

XIX ғасырдың орта шенінде іске асырылған сот, земство, халық ағарту және басқа да реформалар Ресейдің құрамында дамыған шығыстағы ұлттық аймақтарға әсер етпей қоймады. Патшалық Ресейдің ұлттық аймақтарды шикізат қоры және көзі ретінде сақтау саясаты Қазақстанды дақамтыды [4, 526 б.].

1867-1868 жылдардағы реформалар арқылы әскери сот комиссиялары мен уездік соттар құрылды. Ашық таптық сипаты бар сот мекемелері патша үкіметінің отаршылдық саясатын жүргізу құралы болды. Сырдария облысында қазылар соты сақталынса да, әскери-уездік соттардың дау-жанжалдарды шешудегі рөлі басым еді. Алайда сот істеріндегі өзгерістердің бір айта кететін жайы – ол ескі шариғаттық патриархалдық-феодалдық салттардың күнделікті өмірге әсеріне шек қойды. Әрбір болыста төрттен сегізге дейін (шаңырақ санына қарай) билер сайлайтын еді. Шын мәнінде, әскери губернаторлар бекіткен билер мен қазылар соттары патша үкіметінің Қазақстандағы отаршылдық сот жүйесінің төменгі буыны болды. 1861 жылғы крепостниктік құқын жою жөніндегі заң сияқты 1867-1868 жылдардағы реформалар қоғамның түбірлі қайшылықтарын шеше алмағандықтан, реформа арқылы отарлық басқару, билік нығайтылды. Халықты бағынышты жағдайда ұстайтын, үстем таптың саясатын бұлжытпай орындайтын әскери әміршілер Қазақстанда да өзкүшіне енді [5].

Округтер Омбы облыстық басқармасына бағынып, округтік коллегиялық орган округтік бұйрық басқарды. Округтік приказға аға сұлтан-төраға және төрт заседатель (оның екеуі ресейліктерден тағайындалды, екеуі құрметті қазақтардан сайланды) кірді.

Округті аға сұлтан басқарып, бірақ бұйрық құрамындағы ресей өкілдері билік жасады. «Устав» бойынша қазақтардың сот ісіне, әдет-ғұрып құқығына өзгерістер енді. Билер сотының, адаттың билігі шектеліп, сот әкімшіліктен бөлінбеді.

Сонымен билер соты үш сатыдан тұрды: а) Жалғыз биден тұратын 300 сомға дейінгі азаматтық талап арыздарды қарайтын, 100 сомға дейінгі шешімдерді түпкілікті шешуге құқықты соттар; б) болыстық билер съезі бірінші сатылы сот ретінде шектеусіз мөлшердегі азаматтық істерді қарады және 500 сомға дейінгі дауларды түпкілікті шешуге құқықты, сондай-ақ екінші сатылы сот ретінде жалғыз билер сотының шешімдерін қарады; в) билердің төтенше съезі әртүрлі болыстардың ауылдары арасындағы дауларды қарады, екінші сатылы сот ретінде болыстық билер съезі шешімдерін қарады. Билер соты мынадай қылмыстық мәселелерді: жекебасқа қарсы қылмыстар (кісі өлімінен басқа); меншікке қарсы (тонау мен талқандаудан өзге), отбасы-некеге қарсы, ислам дініне қарсы, болыс, би, старшындарға қарсы істерді қарады. Ережелерде айыптың, тоғыздың мөлшерлері нақтыланып, малдың ақшаға шаққандағы құныда белгіленіп отырды [6].

Кейбір авторлардың көзқарасы бойынша Ресейге қосылғаннан кейінгі кезең Қазақстан сот жүйесі дамуының келесі кезеңі болып табылады, ол жұмыс істейтін екі қосарласқан сот жүйелерімен ұсынылған:

1) Ресей империясы заңдарының негізінде әрекет еткен патшалық мемлекеттік сот мекемелері, олар қазақтардың аса маңызды қылмыстық істерін және түрлі халықтың арасында туындайтын істерді қарайтын;

2) ұлттық соттар – билер соты, олар қазақтардың кішігірім қылмыстық және азаматтық істерін шариат (мұсылман құқығы) пен адат (әдеттегі құқық) нормаларының негізінде қарайтын. Осы кезеңде Сібір қырғыздарының жарғысын қабылдау самодержавиенің алғашқы ірі актісі болды, ол іс жүзінде хан билігінің күшін жойып, билікті патша әкімшілігіне берді. 1864 жылғы сот реформасы, патшаның «Сотжарғысы» бекітіліп, Қазақстанның сот жүйесін өзгертуге алып келді. Ал бітімгершілік соттары мен сот тергеушілерінің құқығындағы уездік соттар, бітімгершілік судьялар съезінің құқығында әрекет ететін және олардың қызметіне қадағалауды жүзеге асыратын, қылмыстық және азаматтық соттардың Палаталары ретінде әрекет ететін облыстық басқармалар – облыстық соттар құрылған болатын, әскери-соттық және әскери-далалық соттар мемлекетке опасыздық туралы, мемлекеттік лауазымды тұлғаларды өлтіргені туралы, әскери және басқа қылмыстар туралы істерді қараған. Жоғары сот органы болып Үкіметтік сенат танылды. Реформаның оң сәті сот өндірісіне буржуазиялық-демократиялық қағидаттардың: соттың әкімшіліктен тәуелсіз болуының және судьялар тұрақтылығының, сотта алқа билердің қатысуының және бітімгершілік соттардың сайланып құрылуының, сот процесінің жариялылығының, сот алдында тараптардың теңдігінің, айыпталушының қорғануға құқығының енгізілуі болып табылды [6].

Сонымен, билер сотына бақылау орнады. Ол соттың шешімі жоғарыға шағым болмағанда ғана күшіне енді. Билер соты: рулық, төменгі рулық және ауылдық сот деп аталатын буындарға бөлінді. Билер сотының 2 мың сомға дейін құрайтын істің шешімдері округтік приказда, 5 мыңнан жоғары істер жөніндегі шешімдер Үкіметтік Сенатта бекітілетін болды. Билерге тұтқында ұстау, Сібірге айдау, дүре соғу, рудан аластау сияқты құқықтар берілді. Ғасырлар бойы ұлттық салт-дәстүрге қызмет етіп келген көне заңдар ережесі, билер соты 1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейін өз күшін жоймай, дәстүрлі қазақ заң құқықтарының нормалық жиынтығы болып келген еді.

Қазақтың билер соты өзінің шынайылығымен халыққа ең жақын құқықтық орган болған. Құқықтық құрылымы және сот ісін жүргізуде өзіндік қалыптасқан бай тарихы бар, әлемдік үлгідегі классикалық соттарға қай жағынан да үйлесе алатын бірегей сот жүйесі екеніне дүниежүзіндегі ғалымдар нақты көз жеткізді.

Тегінде, қазақтың шешендік өнерін барынша меңгеріп, билер сотының бай дәстүріне сай, ар мен адамгершілік өлшемінен аттамау – қоғам мүшелерінің бәріне де тән

болғаны абзал. Екі тарап та әділ биліктің шешімін мойындауы керек. Осыған қоғам барын-ша дайын болғаны жөн. Бұл біздің дәстүрімізде бұрыннан бар үрдіс. Ата-баба қанымен бойымызға сіңген құндылықтардың бірінен саналады. Өйткені, бұрынғылар билер сөзін тыңдап, айтқанын екі етпеген [6]. Бүгін де екі жақ психологиялық жағынан дайын болып, әділ сот шешімін мүлтіксіз орындауы тиіс. Осылайша сотқа жүгінген адамдардың құқықтық мәдениеті артқан сайын, сот жүйесіне деген сенімі де нығаяды, заңды сыйлауға машықтанады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://qamshy.kz/article/51710-alqabiler-soty-ol-ne-ushin-kerek>
2. Н.Ә. Назарбаев «Тарих толқынында». http://uploads.worldlibrary.net/uploads/pdf/20141107040945tarikh_tolkynynda___n_a_nazarbaiev.pdf
3. <http://kk.convdocs.org/download/docs-108043/108043.doc>
4. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в пяти томах. – Алматы, 1985. – Т.1. – С.526
5. Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық тарихы <https://www.uniface.kz/index.php?post=article§ion=3&id=376>
6. Қайрат Мәми «Билер соты – әлемдік құндылық». «Егемен Қазақстан». 07 мамыр 2017 жыл. <https://egemen.kz/article/153283-qazaqtynh-biler-soty-%E2%80%93-ulttyq-qundylyq>

УДК 342.1

Н. Т. Султанова

*Магистр международного права, КазНУ им. аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы, Nargiz_89-11@mail.ru*

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО СПОРА

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемные вопросы понятие и признаки территориального спора, а также разрешения территориальных споров. Также в статье по определению понятия «территориального спора», путем проведен анализа международных актов, мнения и позиции специалистов в области международного права. Вместе с этими в статье опеределается современное состояние вопросов территориальных споров между государствами, также пути их решения в международно-правовых актах. Также, в статье приведены примеры разрешения территориального спора, связанного с делимитацией границ континентального шельфа между Германией и Данией, и между Германией и Нидерландами - с другой. В современном международном праве достаточно эффективных средств универсального и регионального характера для разрешения территориальных споров исключительно мирным путем. Спор между сторонами должен совпадать как по объекту, так и по предмету. История уже не раз доказывала, что явные и потенциальные территориальные споры могут повлечь за собой опасные вооруженные конфликты. В связи с этим имеется острая необходимость решать подобные вопросы на самом начальном этапе их возникновения, строго придерживаясь норм международного права.

Ключевые слова: территориальный спор, Организация Объединенных Наций, страна, объекта и предмета спора, международный спор, судопроизводство и др.

АУМАҚТЫҚ ДАУДЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН БЕЛГІЛЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада аумақтық даудың түсінігі мен белгілері, сондай-ақ аумақтық дауларды шешудің проблемалық мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада «аумақтық дау» ұғымын айқындау жөніндегі халықаралық актілерге, халықаралық құқық саласындағы мамандардың пікірлері мен ұстанымдарына талдау жүргізілді. Сонымен қатар, мақалада мемлекеттер арасындағы аумақтық даулар мәселелерінің қазіргі жағдайы, оларды халықаралық-құқықтық актілер бойынша шешу жолдары айқындалады. Сонымен қатар мақалада Германия мен Дания арасындағы, Германия мен Нидерланды арасындағы құрлықтық қайраң шекараларын делимитациялауға байланысты аумақтық дауды шешудің мысалдары келтірілген. Қазіргі халықаралық құқықта аумақтық дауларды тек бейбіт жолмен шешу үшін әмбебап және аймақтық сипаттағы тиімді құралдар жеткілікті. Тараптар арасындағы дау объект бойынша да, тақырып бойынша да сәйкес келуі керек. Тарих айқын және ықтимал аумақтық даулар қауіпті қарулы қақтығыстарға әкелуі мүмкін екенін бірнеше рет дәлелдеді. Осыған байланысты мұндай мәселелерді олардың пайда болуының бастапқы кезеңінде халықаралық құқық нормаларын қатаң сақтай отырып шешудің шұғыл қажеттілігі бар.

Кілт сөздер: аумақтық дау, Біріккен Ұлттар Ұйымы, ел, даудың объектісі мен нысанасы, халықаралық дау, сот ісін жүргізу және т. б.

THE CONCEPT AND SIGNS OF A TERRITORIAL DISPUTE

Abstract. This article discusses the problematic issues of the concept and signs of a territorial dispute, as well as the resolution of territorial disputes. Also, in the article on the definition of the concept of "territorial dispute", an analysis of international acts, opinions and positions of experts in the field of international law was carried out. At the same time, the article defines the current state of issues of territorial disputes between States, as well as ways to resolve them in international legal acts. Also, the article provides examples of resolving a territorial dispute related to the delimitation of the continental shelf boundaries between Germany and Denmark, and between Germany and the Netherlands on the other hand. In modern international law, there are enough effective means of a universal and regional nature to resolve territorial disputes exclusively by peaceful means. The dispute between the parties must coincide both in the object and in the subject. History has repeatedly proved that obvious and potential territorial disputes can lead to dangerous armed conflicts. In this regard, there is an urgent need to resolve such issues at the very initial stage of their occurrence, strictly adhering to the norms of international law.

Keywords: territorial dispute, United Nations, country, object and subject of dispute, international dispute, legal proceedings, etc.

В настоящее время стабильность мирового порядка постоянно находится под угрозой. Одновременно на планете происходят десятки международных конфликтов, какие-то из них имеют вялотекущий характер, другие вспыхивают в одночасье и перерастают в вооруженные столкновения. Исследовательский интерес в нашем случае представляют те конфликты, которые имеют под собой «территориальную» основу, то есть квалифицируются как территориальные споры. Проведение исследований по изучению территориальных споров, их правового значения и способов урегулирования представляется автору необходимым, так как настоящее состояние уровня международных отношений, а также новые цели, задачи и условия, которые сегодня стоят перед мировым сообществом, дают возможность наиболее объективно рассмотреть международные проблемы. В этой связи, необходимо рассмотреть и определить понятие и

признаки территориального спора, рассмотреть имеющиеся доктринальные источники по вопросу исследования, провести ознакомительный анализ судебной практики.

Территориальные претензии между странами существовали всегда. История развития человечества полна различных примеров, как позитивного решения данного вопроса, так и негативного. Более того, территориальные споры всегда существенно влияли на проводимую государствами политику. Но с течением времени, а также с повышением уровня международного самосознания стран мира, значение территориальных споров переходит в несколько другие плоскости и всё больше государств сегодня осознают, что наличие немалой по размерам территории – это не всегда повод для гордости, но актуальности данный вопрос, тем не менее, не утрачивает, территориальные споры становятся затяжными (какие-то из них приобретают вялотекущий характер), а какие-то переходят в статичное состояние до тех пор, пока не всплывет повод, чтобы разгорелся конфликт [1].

Территориальный спор - международный спор между государствами по поводу юридической принадлежности определенной территории. Не являются территориальным спором демаркационные разногласия сторон, а также односторонняя территориальная претензия [2].

В настоящее время примерно 50 стран мира оспаривают те или иные территории у своих соседей. По подсчетам американского исследователя Дэниела Пайпса, в Африке насчитывается 20 подобных споров, в Европе - 19, на Ближнем Востоке - 12, в Латинской Америке – 8 [3].

Принимая в качестве критерия для классификации предмет спора, среди международных споров выделяется особая категория - международные территориальные споры, предметом которых выступает право, связанное с установлением правового режима и принадлежности территории [4].

Территория как объект спора имеет огромное значение для государства, наряду с населением она является материальной основой существования государства, закладывает основу его экономического и политического уровня развития [2, С.219].

В научной литературе делались попытки выделить споры во всей совокупности разногласий. В статье 33, 34 Устава ООН используется понятие «ситуация», которая «может привести к международным трениям» или «вызвать спор». Положения данных статей не позволяют провести четкого разграничения между понятиями «спор» и «ситуация», при этом очевидно, что понятие «ситуация» является более широким, чем «спор» [5].

Аналогичной позиции придерживается Д.Б. Левин, отмечая, что спор характеризуется международными трениями, сопровождающимися предъявлениями взаимных претензий, отсутствие последних при наличии международных трений характеризует ситуацию, при этом указывается, что как нет четкого определения понятия «ситуация», так нет и четкого разграничения понятий «спор» и «ситуация» [6].

Б.М. Клименко предлагает следующее определение территориального спора: это существование выкристаллизовавшихся и сформулированных разногласий относительно ясно выраженного и объективно существующего предмета спора: существование и применение нормы о границе или вопроса о суверенитете над определенной территорией. Неустойчивость и изменчивость позиций сторон, отсутствие единства взглядов в отношении объекта и предмета спора, указывают на отсутствие территориального спора [7].

А.С. Орлов под территориальным спором понимает объективно существующие и точно сформулированные разногласия государств относительно права, связанного с установлением правового режима и принадлежности определенной территории [8]. Часть конфликтов, связанных со стремлением отдельных регионов получить независимость

либо широкую автономию, связана с территориальным спором, либо восходит к территориальным спорам историческими корнями.

Необходимо добавить, что проблема определения территории и ее статуса в территориальном споре имеет дискуссионный характер и не раз поднималась в трудах ученых, так, например, проблемы статуса территории в международно-правовом аспекте, а также отдельных видов и конкретных территориальных споров рассматривались в работах таких авторов, как Б.М. Клименко [7, С.16], А.Н. Вылегжанин [9]. Чтобы исследовать данную проблему комплексно имела место необходимость в обращении к работам авторов, которые специализировались на раскрытии общих вопросов международного права и средств, способных разрешить международные споры. Так, в обзорном порядке изучена публикация Л.И. Воловой [10]. Что касается деятельности международных судов, а точнее функционирование Международного Суда ООН, как главного органа ответственного за процесс правового разрешения международных споров, то были рассмотрены труды таких ученых, как Г.В. Шармазаншвили [11], Г.Г. Шинкарецкая [12]. В казахстанской литературе проблема урегулирования территориальных споров практически не представлена, имеет место фрагментарно, в ряде случаев лишь в связи с деятельностью международных судебных органов.

Размышляя над тем, что же на самом деле представляет собой территориальный спор важно обозначить структуру данного понятия. Так, наиболее универсальной и соответствующей международному праву следует признать структуру спора, предложенную Б.М. Клименко, согласно которой территориальный спор характеризуется тремя элементами в совокупности: субъектами-государствами, наличием оспариваемой границы или территории и четко определившимся совпадением объекта и предмета спора [7, С.17]. Именно объект и предмет спора позволяют отделить территориальные споры от споров, связанных с решением вопросов территориального характера, но не имеющих целью установление территориального суверенитета над определенной территорией или осуществления ее делимитации.

Важно заметить, что именно объект и предмет определяют, что является территориальным спором, а что спором, связанным с решением вопросов территориального характера. При этом не ставится цель установить территориальный суверенитет над определенной территорией или осуществить делимитацию. В этом отношении показательна судебная практика Международного Суда ООН, который в споре между Индией и Португалией о праве прохода через Индию (где существо спора не касалось право принадлежности территории тому или иному государству) определил, что подобный спор территориальным не является [13]. Проблема между указанными странами относилась больше к проблемам обязательственного права и касалась нарушения суверенитета над указанной территорией.

Также показателен пример разрешения территориального спора, связанного с делимитацией границ континентального шельфа между Федеративной Республикой Германией и Данией, с одной стороны, и между Федеративной Республикой Германией и Нидерландами – с другой. В данном случае речь шла об идентичности предмета спора при отличии в объекте, стороны не возражали против рассмотрения дела в рамках единого судопроизводства. Судопроизводство по вопросу о делимитации границ между сторонами частей континентального шельфа Северного моря, принадлежащих каждой из них, было начато 20 февраля 1967 г., когда в секретариат Международного суда ООН поступило сообщение о двух специальных соглашениях, заключенных соответственно между Данией и Федеративной Республикой Германией и между Федеративной Республикой Германией и Нидерландами. Постановлением от 26 апреля 1968 г. Суд объединил производство по обоим делам в одно и принял единое решение [14].

Кроме сторон спора в нем могут принимать участие и иные лица, в том числе государства (третьи лица), которые не заявляют претензий в момент рассмотрения дела, но чьи интересы могут быть затронуты в ходе разрешения дела.

Таким образом, территориальный спор образуется из-за различных позиций сторон (разногласий) относительно существования или действия норм международного права, договорных или обычных, определяющих юридическую принадлежность того или иного участка территории. При этом следует подчеркнуть, что признание территориального спора есть и признание существования определенной территории, юридическая принадлежность которой точно или окончательно не установлена.

В контексте исследуемой темы необходимо заметить, что не все разногласия образуют территориальный спор. Например, при демаркации границы нередко возникают разногласия относительно установления линии границы на местности, которые разрешаются смешанными комиссиями сторон по демаркации границы. Однако из таких разногласий могут возникать и споры в отмеченном выше значении. Не образует территориального спора и односторонняя территориальная претензия, при которой заявившее эту претензию государство не оспаривает норм международного права, определяющих положение линии границы или принадлежность определенной территории, но по каким-то причинам считает, что эта принадлежность должна быть изменена [15].

Таким образом, исследуя вопросы, определяющие понятие и признаки территориальных споров, необходимо обратить внимание на квалификацию международных территориальных споров в качестве споров, угрожающих международному миру и безопасности, что предопределяет повышенное внимание к ним и участие в процедуре урегулирования органов Организации Объединенных Наций. Большинство территориальных споров можно отнести к категории местных споров. Общая концепция статьи 52 Устава ООН закрепляет поощрение развития мирных средств разрешения споров на региональном уровне, не мешая при этом обращению в органы ООН, в том числе, Международный Суд ООН. Среди иных критериев для классификации международных территориальных споров выделяются: количество субъектов спора, время возникновения спора, разновидность объекта спора, правовой режим территории. В зависимости от объекта спора выделяют споры о принадлежности участков сухопутной и морской территории, а также, как особый случай, островов. Отличие в процессе доказывания будет выражаться, прежде всего, в применении норм различных отраслей права [4].

Сравнение международной практики разрешения споров в отношении государственной территории и пространства со смешанным правовым режимом позволяет сделать вывод о сходстве механизма урегулирования при различии в объекте. Особенностью споров о пространствах со смешанным режимом выступает применение для их разрешения соответствующих норм международного морского права [16].

Следует добавить, что непосредственный предмет доказывания в территориальных спорах формируется в рамках доказательств фактов и правомерность наличия способов, вследствие которых состоялось территориальное приобретение.

Международно-правовая наука на сегодняшний день обладает рядом принципов, с помощью которых возможно влиять на процессы урегулирования территориальных споров. Среди них необходимо выделить следующие: принципы мирного разрешения международных споров, неприменения силы, территориальной целостности государств и нерушимости границ.

Первый в этом списке принцип является собой механизм урегулирования любого территориального спора, но при этом данный принцип определяет рамки для конфликтующих сторон по выбору средств разрешения спора и способах их применения. Надо добавить, что, несмотря на развитие международно-правовой науки, тем не менее, в практическом смысле еще не разработан такой универсальный договор, который бы

содержал в себе все необходимые элементы по разрешению международных территориальных споров, то есть такой, который можно было бы назвать комплексным и который не содержал бы в себе пробелов в праве, включая материально-правовые и процессуальные вопросы разрешения споров [17]. Таким образом, развитие механизма по разрешению территориальных споров происходит систематически, но на данном этапе развития общества этот механизм эволюционирует только благодаря правоприменительной практике государств.

Также следует добавить, что нормы права осуществляют правовую регламентацию всех форм, которые способны разрешить территориальный спор. Эти нормы права регулируют возможные механизмы применения выбранных мирных средств разрешения территориальных конфликтов и в совокупности составляют базовый процедурный перечень указанных форм. Международно-правовые акты закрепляют необходимую процедуру судебной формы, а также регулируют функционирование соответствующих судов. Так, например, такие документы, как Устав ООН (глава XIV), Статут Международного Суда ООН и его Регламент являются основными для Международного Суда ООН, в свою очередь, соглашения сторон об их учреждении выступают главными для арбитражей. Специальные правовые акты регламентируют все средства под грифом «мирные» и составляют возможность урегулирования спора с помощью договорной формы. Исключением являются положения Конвенции о мирном решении международных столкновений 1907 г. и Общий акт о мирном разрешении международных споров 1928 г. (с учетом поправок, которые были внесены Генеральной Ассамблеей ООН 28 апреля 1949 г.) [18].

В процессе мирного урегулирования территориальных споров возникает необходимость применения норм различных отраслей международного права, выступающих основой процедуры разрешения спора, либо устанавливающих материально-правовые основания его урегулирования: право международных договоров, право внешних сношений, международное морское право и другие. Институт материально-правовых оснований разрешения территориальных споров не является в настоящее время кодифицированным. Большинство его норм продолжают сохранять обычно-правовой характер, требующий независимо от формы разрешения единообразия применения [17, С.135].

Таким образом, в современном международном праве достаточно эффективных средств универсального и регионального характера для разрешения территориальных споров исключительно мирным путем. Соответствующие средства выбирают сами стороны в конфликте, так огромную роль в решении территориальных споров играют международные организации как универсального, так и регионального характера. Практика многих государств, подтверждает, что применение силы никогда не ведет к разрешению споров между государствами: единственный путь – это мирные средства разрешения споров на основе международного права.

Таким образом, под территориальным спором понимается спор, который начинается в отношении определенной части территории, которая в момент возникновения спора находится под юрисдикцией одного из спорящих государств и на которую претендует другое государство, под влиянием собственных соображений и аргументов. Спор между сторонами должен совпадать как по объекту, так и по предмету. История уже не раз доказывала, что явные и потенциальные территориальные споры могут повлечь за собой опасные вооруженные конфликты. В связи с этим имеется острая необходимость решать подобные вопросы на самом начальном этапе их возникновения, строго придерживаясь норм международного права. Важно добавить, что до решения территориального спора, стороны должны сохранять существующее (исходное) положение.

Список использованной литературы:

1. Международное право. Учебник, 4-е изд., стер. - М.: Издательство «Омега-Л», 2011. - С. 415.
2. Международное право: учебник / отв. ред. А.А. Ковалев, С.В. Черниченко. - М., 2008. - С. 216.
3. Неурегулированные территориальные споры в мире. Справка. // РИА Новости // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20080826/150695029.html#ixzz2uOW0O774>
4. Понятие международного спора // Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.adhdportal.com/book_3378_chapter_84_1._Ponjatije_mezhdu_narodnogo_spora.html (14.04.2009)
5. Международное публичное право: учебник / отв. ред. К.А.Бекяшев. - М, 2005. - С. 161.
6. Левин Д.Б. Принцип мирного разрешения международных споров. - М.,1977. - С. 56.
7. Клименко Б.М. Мирное решение территориальных споров. - М, 1982. - С. 20.
8. Орлов А.С. Понятие международного территориального спора // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. - 2010. Вып.3. - С. 100.
9. Вылегжанин, А. Н. Решения Международного Суда ООН по спорам о разграничении морских пространств. - М., 2004. - С. 115.
10. Волова Л.И. Принципы территориальной целостности государств и нерушимости границ: нормативное содержание и соотношение // Правоведение. - 1984. - № 1. - С. 30-37.
11. Принцип мирного разрешения международных споров. Отв. ред.: Шармазанашвили Г.В. - М.: Наука, 1977. - С. 56.
12. Шинкарецкая Г.Г. Международная судебная процедура. Монография. - М., Наука, 1992. - С. 210.
13. Кожевников, Ф. И. Сессии Международного Суда ООН в 1960 г. // Советское государство и право. - 1961. - № 5. - С. 88.
14. Дело о континентальном шельфе Северного моря. Решение от 20 февраля 1969 года / Издание ООН. - Нью-Йорк, 1993. - С. 3.
15. Изменение границ и территориальные споры // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/117/7336/33/> (15.12.2011)
16. Орлов, А. С. Международные территориальные споры: Соотношение договорной и судебной форм урегулирования: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. - Казань, 2009. - С. 24.
17. Лебедева М.М. Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия. - М.: Московский общественный научный фонд; ООО «Издательский центр научных и учебных программ», 2000. - С. 131.
18. Конвенция о мирном решении международных столкновений 1907 г.; Общий акт о мирном разрешении международных споров 1928 г. (с учетом поправок, которые были внесены Генеральной Ассамблеей ООН 28 апреля 1949 г.

УДК 343.3/7

Б. К. Умбеталиева*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, bumbetalieva@mail.ru***С. Т. Тагаев***Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы***ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ**

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимылдың криминологиялық шараларын зерттеу мәселесі қарастырылған, сондай-ақ экономикалық қылмыспен күресу үшін қысқаша криминологиялық талдау берілген. Бүгінгі таңда мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Экономикалық қылмыстардың алдын алудағы экономикалық тергеу қызметінің рөлі анықталып, экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимылдың криминологиялық шаралары тұжырымдалған. Экономикалық қылмысқа қарсы күрес саласындағы Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының негізгі бағыттары зерттеліп, оның қазіргі тенденцияларын көрсетілген. Зерттеу нәтижелері осы саладағы заң шығармашылығын жетілдіруге негіз бола алады, өйткені олар экономикалық қатынастардағы қылмыстық-құқықтық қорғауды талап ететін өзгерістерді, сондай-ақ экономикалық қылмысқа тиімді қарсы тұру мәселелерін ескеруге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: экономикалық қылмыс, құқық бұзушылық, криминологиялық профилактика, виктимологиялық профилактика, декриминализациялау, криминализациялау, криминогендік фактор.

МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы исследования криминологических мер борьбы с экономической преступностью в Казахстане, а также дается краткий криминологический анализ для осуществления борьбы с экономической преступностью в Республике Казахстан. На сегодняшний день одной из актуальных проблем является обеспечение экономической безопасности государства. Определена особая роль оперативно-розыскной деятельности в предупреждении экономических преступлений, сформулированы криминологические меры воздействия на экономические преступления. Выявлены основные направления уголовной политики Республики Казахстан и уточнены ее современные тенденции. Результаты исследования могут служить основой для совершенствования правового творчества в данной сфере, так как позволяют учитывать изменения экономических отношений, требующих уголовно-правовой защиты, а также проблемы эффективного противодействия экономической преступности.

Ключевые слова: экономическая преступность, правонарушение, криминологическая профилактика, виктимологическая профилактика, декриминализация, криминализация, криминогенный фактор.

MEASURES TO PREVENT ECONOMIC CRIME

Abstract. This article discusses the issues of the study of criminological measures to combat economic crime in Kazakhstan, and also provides a brief criminological analysis for the implementation of the fight against economic crime in the Republic of Kazakhstan. To date, one

of the urgent problems is to ensure the economic security of the state. The special role of operational investigative activity in the prevention of economic crimes is determined, criminological measures of influence on economic crimes are formulated. The main directions of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan are identified and its current trends are clarified. The results of the study can serve as a basis for improving legal creativity in this area, as they allow us to take into account changes in economic relations that require criminal legal protection, as well as problems of effective counteraction to economic crime.

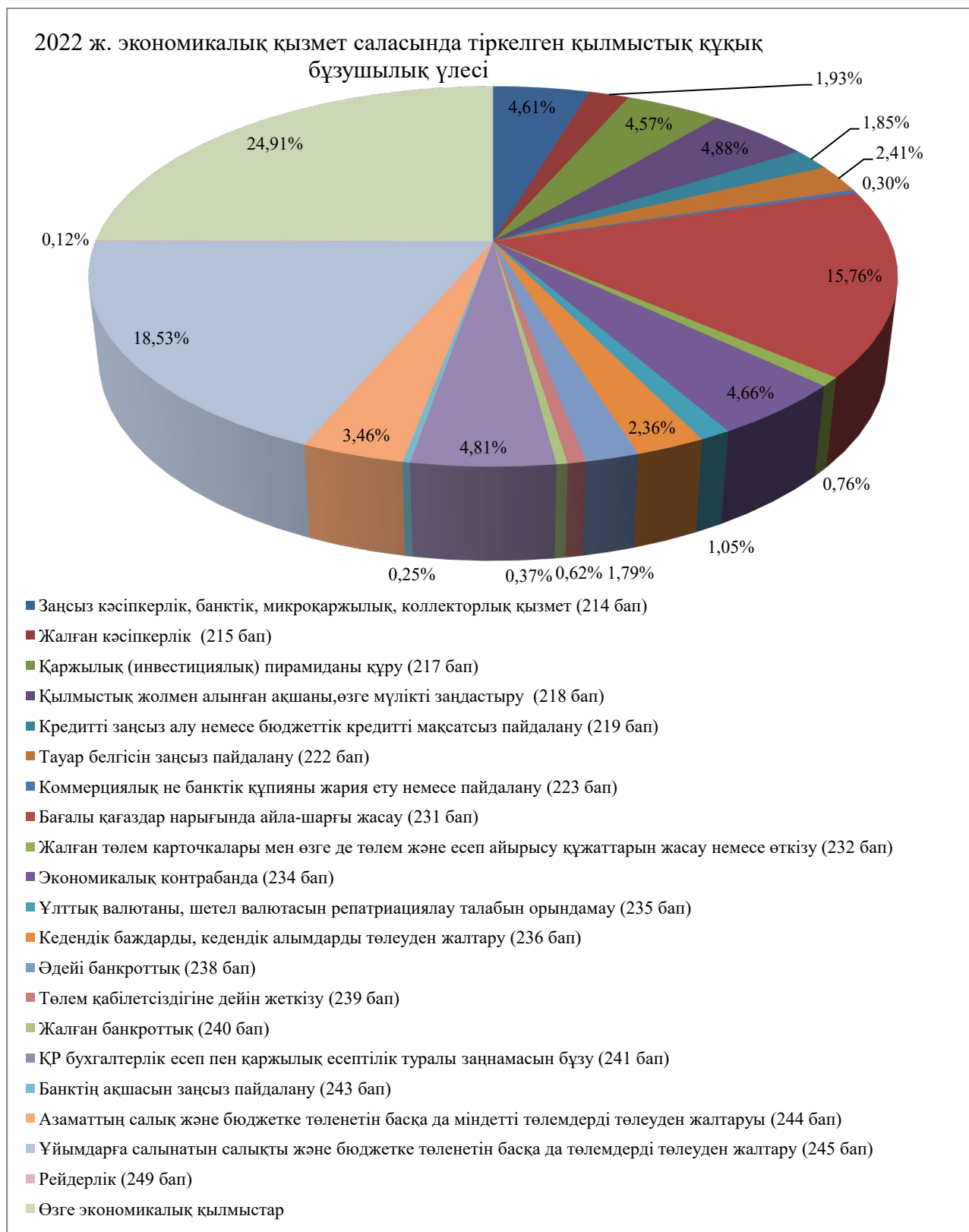
Key words: Economic crime, offense, criminological prevention, victimological prevention, decriminalization, criminalization, criminogenic factor.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың «ескірген» түрлерін декриминализациялау және олардың жаңа түрлерін криминализациялау процестерімен сипатталатын экономикалық қылмысқа қарсы күрес саласындағы Қазақстан Республикасының қылмыстық саясатының даму тенденциялары тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаудың жаңа тәсілдерін дамыту процестері, сондай-ақ зерттелетін салада заңсыз әрекеттердің принципті жаңа түрлерінің пайда болуы басқару процестерін заңнамалық реттеудегі кемшіліктерді көрсетеді, уәкілетті тұлғалардың қаржылық ресурстары, экономикалық процестерге тиімді мемлекеттік бақылаудың жоқтығы. Қалыптасқан ұйымдық-экономикалық, өндірістік қатынастар мен құрылымдардың ыдырауы нәтижесінде қалыптасқан экономикалық тұрақсыздық жағдайында пайда болған әлеуметтік-экономикалық себептер, елдің қаржы жүйесінің қызметіндегі кемшіліктер Қазақстан Республикасындағы экономикалық қатынастарға қатысушылардың криминогендік мінез-құлықтың өзіндік негізі болуда [1, 213б.].

Қылмысқа қарсы криминологиялық шаралар қылмыстық құбылыстардың пайда болуына және дамуына, оларды бейтараптандыруға және жоюға әкелетін жағымсыз факторларға әсер етуге бағытталған.

Төмендегі суретте 2022 жж. экономикалық қызмет саласында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылық үлесі бейнеленген.

Сурет 1. 2022 ж. экономикалық қызмет саласында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылық үлесі

Ескерту: [2] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Осылайша, жоғарыда көрсетілген мәліметтер негізінде мынадай қорытындылар жасауға болады:

- экономикалық қылмыс құрылымындағы ең аз үлес салмақты бағалы қағаздар нарығындағы және банк қызметі саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар алып

отыр;

- экономикалық қылмыстың құрылымы кәсіпкерлік саласындағы, кредиттік-ақша қатынастары саласындағы, ақша және бағалы қағаздар айналысы саласындағы, сыртқы экономикалық қызмет саласындағы, банкроттық саласындағы, салық міндеттемелері саласындағы, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылады;

Соңғы жылы Қазақстан Республикасындағы экономикалық қылмыстың динамикасы тіркелетін фактілер санының тұрақты төмендеу үрдісімен сипатталады.

Шаруашылық жүргізудің барлық салаларында кеңінен таралған экономикалық қылмыстардың қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесін ескере отырып, олардың алдын алу, экономикалық қызмет саласындағы криминогендік ахуалдың төмендеуі қылмысқа қарсы күрес саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болуы тиіс.

Экономикалық қылмысқа криминологиялық қарсы іс - қимыл экономикалық, қаржылық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, құқықтық, техникалық, мәдени-тәрбиелік сипаттағы шараларды қолдануды қамтитын күрделі, жан-жақты процесс болып табылады. Сонымен қатар, бұл қызмет экономикалық қылмыстың себептері мен жағдайларына кешенді әсер еткенде ғана сәтті бола алады.

Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл әртүрлі деңгейде және ауқымда жүзеге асырылуы керек екенін атап өткен жөн [3]. Осылайша, бұл қызмет республикалық және жергілікті деңгейлерде, сонымен қатар жекелеген кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда, жекелеген азаматтарға (дара кәсіпкерлерге, коммерциялық ұйымдардың басшыларына немесе қызметкерлеріне) қатысты іске асырылуы тиіс.

Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл жүйесінде жалпы әлеуметтік және арнайы криминологиялық алдын алу шаралары ерекше орын алады. Алдын алудың жалпы әлеуметтік шаралары, ең алдымен, мемлекеттің «көлеңкелі» экономиканы дамыту мүмкіндігін тарылтатын қылмыстық шығындардан бос экономикалық саясатты жүргізуінен тұрады.

Осылайша, экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың алдын алудағы басым рөл қоғамдағы жүйелік дағдарысты жою, ең алдымен экономика және әлеуметтік өмір салаларындағы қатынастардың тұрақтылығын орнату, қазіргі қайшылықтарды шешу, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуін қамтамасыз ету, бәсекелестіктің өсуі, экономиканы монополиясыздандыру, даму жөніндегі жалпы республикалық іс-шараларға тиесілі деп санаймыз нарық пен жеке меншік, халықтың неғұрлым осал топтарын әлеуметтік қорғау, оң заңнаманы жетілдіру болып табылады.

Мұндай жағдайларда экономикалық қылмыстардың алдын алудың арнайы криминологиялық шаралары ерекше орын алады.

Бұл шаралар экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың белгілі бір себептері мен жағдайларын жоюға немесе бейтараптандыруға, сондай-ақ экономикалық қатынастарға түсетін жекелеген кәсіпорындар мен азаматтарға қатысты жалпы криминологиялық шараларды іске асыруға тікелей бағытталған.

Көрсетілген шараларды қылмыстардың алдын алуды тікелей жүзеге асыратын субъектілер белгілі бір негіздерде қолданады (адамның экономика саласында тікелей қылмыстық іс-әрекеттер жасауы немесе оларды жасауға дайындалуы, адамның қылмыс жасауға ықпал ететін жағдайларда не өзінің өмір салты, мінез-құлық түрі, әлеуметтік-рөлдік көзқарастары және сол сияқты салдарынан қылмыстардың ықтимал құрбаны болған адамдарға қатысты болуы).

Төмендегі 2-суретте экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл субъектілері бейнеленген.

Сурет 2. Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл субъектілері
Ескерту: [4] әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған

Суретте бейнеленгендей, экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл субъектілерге өз құзыреті шегінде тікелей және оларға ведомстволық бағынысты құрылымдар арқылы әрекет ететін мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мемлекеттік бақылау органдары, тәуелсіз ведомстводан тыс қаржылық бақылау органдары, құқық қорғау органдары және қоғамдық бірлестіктер, сондай-ақ әртүрлі экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметті мақсатты түрде жүзеге асыратын өзге де ұйымдар мен азаматтар жатады.

Арнайы-криминологиялық шаралар құқық қорғау органдарының экономикалық қылмыстың дамуына әсер ететін криминогендік факторларды анықтауға, жоюға, сондай-ақ бейтараптандыруға бағытталған тікелей жұмысты жүзеге асыруынан тұрады. Айта кету керек, қылмыстың бұл түріне қарсы іс-қимылдың сәттілігі репрессиялық, «күш» шараларын жүзеге асырумен бірге жалпы әлеуметтік шараларды сәтті өткізуге байланысты.

Жоғарыда аталған іс-шаралар жалпы әлеуметтік деңгейдегі шаралардан ерекше мақсатымен ерекшеленеді, яғни қойылған міндеттерді шешу олардың мазмұнын құрайды. Оларды жүзеге асыруда құқық қорғау органдары маңызды рөл атқарады.

Мемлекеттік органдардың, атап айтқанда экономикалық тергеу қызметінің жұмысында басым орындардың бірі экономикалық бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу болып табылады. Нақты қылмыстық әрекеттердің алдын алу басқару мен есеп айырысу тәртібін айқындайтын заңнама, ведомстволық актілер негізінде жүзеге асырылады.

Экономикалық қылмыстардың алдын алудағы экономикалық тергеу қызметінің ерекше рөлі бірқатар факторларға байланысты.

Біріншіден, бұл орган жедел-іздістіру қызметін, анықтау мен тергеуді, есірткінің заңсыз айналымына және экономикалық қылмыстың ұйымдасқан сипатын қалыптастыратын және, әдетте, онымен бірге жүретін басқа да жағымсыз құбылыстарға

қарсы күресті жүзеге асырады. Мұндай жан-жақты қызмет экономикалық қылмыспен күресу мақсаттарына сәйкес келеді, өйткені ол өмірлік маңызды әлеуметтік қатынастардың кең ауқымын қамтиды.

Екіншіден, бұл мемлекеттік органның қажетті кадрлық және ұйымдастырушылық-техникалық мүмкіндіктері бар. Сонымен, бұл орган экономикалық (әсіресе ұйымдасқан) қылмыстың жай-күйін зерттейді және талдайды, криминогендік жағдайдың дамуына болжам жасайды, сондай-ақ жоғары тұрған органдарға экономикалық қызмет саласындағы қылмысқа қарсы іс-қимылға қатысты ұсыныстар әзірлейді және енгізеді.

Осылайша, қалыптасқан немесе күтілетін криминогендік жағдайды бағалау негізінде алдын алу қызметінің басым бағыттарын белгілеу туралы ұсыныстар әзірленеді және енгізіледі. Сондай-ақ экономикалық тергеу қызметі профилактикалық қызметті жандандыруға бағытталған бағдарламаларды, кешенді жоспарларды, нысаналы операцияларды әзірлеуді және орындауды ұйымдастырумен айналысады, сондай-ақ оның құзыретіне жататын ауыр қылмыстардың алдын алу және жолын кесу жөніндегі операцияларды жүргізуге тартылатын басқа да қызметтердің қызметін үйлестіруді жүзеге асырады.

Экономикалық тергеу қызметі жүргізетін криминогендік процестердің дамуын жүйелі талдау негізінде криминогендік факторларды оқшаулауға және бейтараптандыруға бағытталған алдын алу шараларын әзірлеу жүзеге асырылады [5, 1996.].

Арнайы-криминологиялық іс-шаралар деңгейінде экономикалық қылмыстардың алдын алу шаралары: қылмыстардың нақты түрлеріне және қылмыстық мінез-құлқ түрлеріне; адамның қалыптасуы орын алатын және оның мінез-құлқын айқындайтын жағдайлар туындайтын әлеуметтік өмір салаларына; нақты көрсеткіштермен сипатталатын әлеуметтік топтарға; экономика және нақты криминогендік факторлармен сипатталатын шаруашылық қызмет салаларына; аумақтық аймақтарға тікелей өзара байланысты бірқатар бағыттар бойынша әзірленеді және жүзеге асырылады.

Экономикалық қылмыстың арнайы криминологиялық алдын алудың жоғарыда аталған бағыттарының әрқайсысында қолданылатын шаралардың мазмұны мен сипаты шешілетін міндеттермен айқындалады [7, 5926.].

Экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін белгілі бір криминогендік факторларды жою мақсатында экономикалық тергеу қызметі мақсатты түрде жүзеге асыратын экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың арнайы-криминологиялық шараларына шаралар-сигналдар, яғни ақпарат, криминогендік факторларға немесе белгілі бір адамдарға (топтарға, контингенттерге) мақсатты әсер ету қажеттілігі туралы ұсыныстар, сондай-ақ экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін белгілі бір криминогендік факторларды жою бойынша жүзеге асыру жөніндегі тікелей іс-қимылдар болып табылады.

Арнайы-криминологиялық шаралардың мазмұны қарастырылып отырған қылмыс түрлерін жасау мән-жайларын егжей-тегжейлі зерделеу негізінде қалыптастырылады.

Алдын алу шараларының тиімділігі көбінесе қылмыстық құқық бұзушылықтар тобының нақты жағдайы мен таралу дәрежесі туралы дұрыс түсінікке, сондай-ақ олардың кідіріс деңгейіне байланысты.

Экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарға криминологиялық қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметті ұйымдастыру өз жиынтығында аяқталған циклды құрайтын операциялардың белгілі бір реттілігін болжайды.

1. Криминологиялық қарсы іс-қимылдың мақсаттары мен міндеттерін таңдау. Қарсыласу түріне байланысты бұл мақсаттар мен міндеттер айтарлықтай өзгереді. Мысалы, экономикалық қылмыстардың жалпы әлеуметтік және арнайы алдын алу мақсаттары бар: экономикалық қылмыстардың детерминанттарын жою; ұйымдасқан жүйелі профилактикалық жұмыс арқылы экономикалық қылмыс факторларының әсерін

бейтараптандыру және әлсірету; экономикалық қылмыстар жасауға бейім әлеуметтік топтар мен жеке тұлғаларға құқықтық және экономикалық тәрбие беру.

2. Әсер ету субъектілері мен объектілерін таңдау. Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл туралы айтып отырғандықтан, субъектілер, тиісінше, міндеттеріне қоғамның, мемлекеттің, азаматтардың экономикалық өмірі саласындағы құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету кіретін органдар мен ұйымдар болып табылады. Мемлекеттік органдар да, қоғамдық ұйымдар да әлеуметтік ескерту субъектілері болып табылады. Оған құқық қорғау органдары да кіреді. Бұл жағдайда олардың рөлі негізінен билік органдарының қатысуын талап ететін мәселелерді анықтауға, тиісті ұсыныстарды дайындауға және т.б. бұл экономикалық қатынастар жүйесін жетілдірумен қатар қабылданатын шаралардың қажетті қылмыстық бағытын қамтамасыз етеді.

Арнайы қарсы іс-қимыл субъектілері, ең алдымен, құқық қорғау органдары болып табылады. Олардың негізгі міндеті - белгілі бір қылмыстың немесе нақты қылмыстың жасалуына жол бермеу. Осыған байланысты субъектілерді «таңдау», біріншіден, тиісті қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәніне, екіншіден, белгілі бір құқық қорғау органының функционалдық мақсатына байланысты. Қарсы іс-қимыл объектілері, атап айтқанда, экономикалық қылмыстардың алдын-алу нысандары өте алуан түрлі — тұтастай алғанда экономикалық қатынастар жүйесінен бастап нақты кәсіпорындар мен жеке тұлғаларға дейін. профилактикалық іс-шаралар объектісін таңдау кезінде қоғамдық өндірістің белгілі бір саласына, меншік нысанына, саланың ерекшелігіне, өндіріс технологиясына байланысты факторлардың кең ауқымы ескеріледі. Объектіні таңдау кезінде анықтаушы фактор оның экономикалық қылмыстармен «жеңілісі» болып табылады.

3. Ақпараттық қамтамасыз ету (ақпарат көздері мен тасымалдаушыларды қолдану, талдау әдістерін таңдау). Ақпарат көздері мен жеткізгіштері мынадай талаптарға сай болуы тиіс: сенімге лайық, дұрыс ақпаратты және алдын алу қызметінің қызығушылық танытатын субъектілерінің барынша көп мәліметтерін қамтуы тиіс.

4. Осы қызметтің басқа субъектілерімен өзара әрекеттесу және үйлестіру кезінде ұйымның тиімді нұсқаларын таңдау. Өзара іс-қимылды ұйымдастыру және өткізілетін іс-шараларды үйлестіру іс жүзінде қарсылықты жоспарлау болып табылады. Жоспарлар мақсатты кешенді бағдарламалар түрінде әзірленеді. Мұндай жоспарларды әзірлеу тәртібі құқық қорғау органдарының бірқатар ведомстволық құжаттарында айқындалған. Ұйымдастырушылық мәселелерді қатысушылардың функциялары мен рөлдерін нақты ажыратпай сәтті шешу мүмкін емес. Дәл осы жерде жоспарлаудағы кемшіліктер мен өзара әрекеттесу мен үйлестірудегі сәйкессіздік анықталуы мүмкін.

Нақты іс-шараларды өткізу, сондай-ақ оларды күтіп-ұстау қажеттілігіне қарай түзетілуге тиіс деп есептейміз.

5. Жоспардың (бағдарламаның) орындалуын қорытындылау және талдау. Қарсы іс-қимылдың нәтижелері, атап айтқанда, экономикалық қылмыстардың алдын алу ескертілген қылмыстардың саны және/немесе анықталған ықтимал қылмыскерлердің саны бойынша да, сонымен қатар экономикалық әсері бойынша да бағалауға, сондай-ақ есепке алу мен бақылау әдістерін жетілдіруге қатысты ұсыныстарды әзірлеуге және іске асыруға жатады [6].

Басқаша айтқанда, шаруашылық жүйесіндегі сандық және сапалық өзгерістерді ескеру қажет, олар кейіннен жағдайды жақсартып алады, сонымен қатар қылмыс деңгейін төмендетеді.

Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл әртүрлі құқық қорғау, бақылаушы органдар мен азаматтар бірлескен шараларды кешенді қолданған жағдайда ғана тиімді болуы мүмкін.

Экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл жүйесінде алдын-алу шаралары маңызды рөл атқарады, оларды келесідей жіктеуге болады:

1) ерте профилактика:

- криминогендік жағдайды, оны анықтайтын факторларды талдау, криминогендік жағдайды болжау;

- экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес бойынша оң жұмыс тәжірибесін жинақтау және тарату;

- құқық қорғау органдарының қызметкерлерін экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерін анықтау және құжаттау тактикасын оқыту;

- экономикалық қатынастарды құқықтық қорғау бойынша құқық қорғау органдарының қызметін ақпараттық-насихаттық қамтамасыз ету;

- жүргізілетін операциялар мен іс-шаралардың нәтижелерін, экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың неғұрлым тән түрлерін бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі жариялау;

2) тікелей профилактика;

3) пенитенциардан кейінгі профилактика:

- осы қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер, жағдайлар мен мән-жайлар кешенін анықтау;

- тиісті органдарға, кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдарға экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың нақты түрлерін жасауға ықпал ететін себептерді, жағдайлар мен мән-жайларды жою жөнінде шаралар қабылдау туралы хабарлама (оның ішінде жалпыланған) енгізу;

- кәсіпорындардың, ұйымдардың және мекемелердің лауазымды адамдары қылмыс жасауға немесе заңның басқа да бұзушылықтарына ықпал ететін факторларды жою туралы ұсыныстарды орындамаған кезде Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес шаралар қабылдау үшін прокуратура органдарына ақпарат жолдайды;

- қылмыстық әрекеттің ұйымдастырушылары мен қатысушыларына жеке профилактика;

- қылмыстық қол сұғушылықтан зардап шеккендер арасында профилактикалық қызметті жүзеге асыру (виктимологиялық профилактика). Құқық қорғау органдарының оларды жасауға ықпал ететін факторларды анықтау және жою жөніндегі нақты қылмыстық істерді тергеу кезінде жүзеге асырылатын қызметі қылмыс деңгейін төмендетуге бағытталған профилактикалық қызметтің бір бөлігі болып табылатынын атап өткен жөн.

Осылайша, экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың арнайы алдын алу осындай құқыққа қайшы әрекеттерді жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған іс-шаралардың тиімділігін арттыру жөніндегі шараларды әзірлеуге бағытталуы тиіс.

Сондай-ақ, экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимыл жоспарында өнеркәсіп объектілерін кеңінен техникалық қайта жарақтандыру жөніндегі іс-шаралар өзекті мәнге ие.

Арнайы-криминологиялық шаралар экономикалық теріс пайдалану өрісін тікелей немесе жанама түрде тарылтады, қауіпті емес экономикалық құқық бұзушылықтардың қылмыстық жазаланатын әрекеттерге айналуын қиындатады, кейде тіпті мүмкін емес.

Осылайша, экономикалық қылмысқа қарсы іс-қимылдың криминологиялық шаралары:

- жалпы әлеуметтік және арнайы-криминологиялық ескерту шараларын қолдану;

- жалпы әлеуметтік және арнайы-криминологиялық профилактика шараларын қолдану;

- қызметкерлерді әлеуметтік қамтамасыз етуді, сондай-ақ олардың қызметін тұтастай материалдық-техникалық қамтамасыз етуді қамтитын экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, тергеуді жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қаржаубаев С.С., Оразбекова А.Қ. Көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын күшейту туралы мәселелер// Вестник Института законодательства и правовой информации РК. - 2023. Том 61. - № 4. – Б. 211-219.
2. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы // <https://qamqor.gov.kz/>
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгінген күні 17.03.2023)
4. Рахметов С.М. Уголовно-правовые меры борьбы с лжепредпринимательством // <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovye-meru-borby-s-lzhepredprinimatelstvom> (жүгінген күні 23.04.2023).
5. Маликова Ш.Б. Экономикалық қылмыстардың алдын алудың кейбір мәселелері // ҚазҰУ Хабаршысы. Қылмыстық құқық сериясы. - 2012. Том 49. - № 2. – Б. 196-207.
6. Кравец Ю.П. Модернизация уголовного законодательства в экономической сфере // <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-ugolovnogo-zakonodatelstva-vekonomicheskoy-sfere> (жүгінген күні 21.04.2023).
7. Алауханов Е.О. Криминология: учебник / Е.О. Алауханов. - СПб.: Изд-во «Астрель», ООО «Юридический центр-Пресс». 2013. – 820 с.

УДК: 342.4

К. Хавдал

*Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы*

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНЫ ЖАҢА ҚАДАМ ТАЛАБЫ

Андатпа. Мақалада, елімізде болған бұл конституциялық реформа қоғам дамуының жаңа кезеңінің алғы шарты екендігіне тоқтала отырып, **Конституциялық сот** – мемлекеттік биліктің сот тармағына жататын конституциялық бақылау органы, оның құзыретіне құқықтық нормалардың конституцияға сәйкестігін бағалау кіретінін, егер орган президенттің жарлықтары мен қабылданып қойған заңдар Конституция нормаларына қайшы келеді деп тапса, күшін жоя алатынын, яғни, ол Қазақстан бүкіл аумағында конституциялық норманың жоғары тұруын қамтамасыз ететін конституциялық бақылау органы болып табылатындығы қарастырылады.

Конституциялық сот шешімі ең жоғары күші бар нормативтік құқықтық акті саналады. Бұл қайта қарауға жатпайтын құжат.

Сот жұмысындағы реформалар елде болып жатқан қоғамдық-саяси өзгерістер жағдайында ғана емес, біздің қоғам, билік және мемлекет соңғы кезде бетпе-бет келген әлеуметтік-экономикалық қиындықтар аясында да жүріп жатқанын аңғарамыз. Қоғамдағы азаматтардың конституциялық құқықтары мен міндеттеріне қол сұғылмау керек деген қағида жалпыадамзаттық құндылық екенін нақты түсінгендіктен Конституциялық сотты қайта құру жөнінде шешім қабылданғаны анық. Әділдік, заңдылық пен тәртіп ұғымдары мемлекет пен қоғамға, бір сөзбен айтқанда, барлық институттарға бірдей қолданылады.

Сонымен қатар, Конституцияға енгізілген түзетулермен бірге олардың орындалуы қойылған мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететіні, нақты айтқанда, құқықтық жүйені дамытуға, азаматтардың құқықтарын қорғау кепілдіктерін және елдегі заңдылық режимін нығайтуға, халықтың мемлекеттік институттарға сенімін арттыруға жол ашатыны көрсетіледі.

Кілт сөздер: Конституция, Конституциялық бакылау, конституциялық реформа, мемлекет, қоғам, заң, азаматтар.

НОВЫЙ ОРГАН КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ ТРЕБОВАНИЕ НОВОГО ШАГА

Аннотация. В статье, подчеркивая, что данная конституционная реформа в стране является предпосылкой нового этапа развития общества, Конституционный суд-это орган конституционного контроля, относящийся к судебной ветви государственной власти, в компетенцию которого входит оценка конституционности правовых норм, который может быть отменен, если орган сочтет, что указы президента и принятые законы противоречат нормам Конституции, то есть Предусматривается, что Казахстан является органом конституционного контроля, обеспечивающим высокий уровень конституционной нормы на всей его территории. Решение Конституционного суда считается нормативным правовым актом высшей силы. Это документ, который не подлежит пересмотру.

Мы видим, что реформы в судебной работе происходят не только в условиях происходящих в стране общественно-политических изменений, но и на фоне социально-экономических трудностей, с которыми в последнее время сталкивается наше общество, власть и государство. Очевидно, что решение о реорганизации Конституционного суда было принято из-за четкого понимания того, что принцип неприкосновенности конституционных прав и обязанностей граждан в обществе является общечеловеческой ценностью. Понятия справедливости, законности и порядка одинаково применимы к государству и обществу, словом, ко всем институтам.

Вместе с тем, вместе с поправками в Конституцию показано, что их исполнение способствует достижению поставленных целей, в частности, способствует развитию правовой системы, укреплению гарантий защиты прав граждан и режима законности в стране, повышению доверия населения к государственным институтам.

Ключевые слова: Конституция, конституционный контроль, конституционная реформа, государство, общество, закон, граждане.

A NEW BODY OF CONSTITUTIONAL CONTROL REQUIRES A NEW STEP

Abstract. In the article, emphasizing that this constitutional reform in the country is a prerequisite for a new stage in the development of society, the Constitutional Court is a constitutional control body belonging to the judicial branch of state power, whose competence includes the assessment of the constitutionality of legal norms, which can be canceled if the body considers that presidential decrees and adopted laws contradict the norms of the Constitution That is, it is envisaged that Kazakhstan is a constitutional control body that ensures a high level of constitutional norms throughout its territory. The decision of the Constitutional Court is considered a normative legal act of the highest force. This is a document that is not subject to revision.

We see that reforms in judicial work are taking place not only in the context of socio-political changes taking place in the country, but also against the background of socio-economic difficulties that our society, the government and the state have been facing lately. It is obvious that the decision to reorganize the Constitutional Court was made because of a clear understanding that the principle of inviolability of constitutional rights and obligations of citizens in society is a universal value. The concepts of justice, legality and order are equally applicable to the state and society, in a word, to all institutions.

At the same time, together with the amendments to the Constitution, it is shown that their implementation contributes to the achievement of the set goals, in particular, contributes to the

development of the legal system, strengthening guarantees for the protection of citizens' rights and the rule of law in the country, increasing public confidence in state institutions

Key words: Constitution, constitutional control, constitutional reform, state, society, law, citizens.

Конституцияның жаңарған нұсқасында құқық қорғау саласы бойынша маңызды өзгерістер енгізілгені баршамызға мәлім. Соның ішінде, Конституциялық сот құрылғанына ерекше тоқталып өтуді жөн санадым. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің, яғни омбудсмен институтының мәртебесі де Ата Заңмен айқындалады. Елімізде өлім жазасы мүлде жойылды. Мұның бәрі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау үшін жасалып жатқан құқықтық механизм. Демек, елімізде болған бұл конституциялық реформа қоғам дамуының жаңа кезеңінің алғы шарты.

Жаңадан құрылған институт ел аумағында Ата Заңның үстемдігін қамтамасыз етуі үшін барлық жағдай жасалғанын Конституциялық сот судьяларымен кездесуінде Президент баса айтты. Елімізде көптеген оң өзгеріс болып жатыр. Азаматтардың конституциялық құқығын қорғауға баса мән берілуде. Ең бастысы, бұл жұмысқа қатысуға қоғам өкілдері ынталы. Ел арасында талқыға түсіп үлгерген біраз өзекті мәселе халық назарына ашық, айқын және қарапайым тілмен жете бастады. Бәрімізге мәлім, Қазақстан Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», деп бекіткен [1]. Конституциялық соттың басты артықшылығы – оның тек адам құқығын жоғары деңгейде қорғауында ғана емес, сонымен қатар Конституция нормаларын тікелей қолдануы және іске асыруы.

Конституциялық сот Конституциялық кеңеске қарағанда демократиялық институт.

Конституциялық сот – мемлекеттік биліктің сот тармағына жататын конституциялық бақылау органы, оның құзыретіне құқықтық нормалардың конституцияға сәйкестігін бағалау кіреді. Егер орган президенттің жарлықтары мен қабылданып қойған заңдар Конституция нормаларына қайшы келеді деп тапса, күшін жоя алатын еді. Яғни, ол Қазақстан бүкіл аумағында конституциялық норманың жоғары тұруын қамтамасыз ететін конституциялық бақылау органы болып табылады. Конституциялық сот шешімі ең жоғары күші бар нормативтік құқықтық акті саналады. Бұл қайта қарауға жатпайтын құжат.

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев: «Шын мәнінде, Конституциялық сот – еліміз үшін өте маңызды институт. Енді азаматтарымыз Конституцияға қайшы келетін нормаларды заңсыз деп тану үшін Конституциялық сотқа тікелей өздері шағымдана алады. Сонымен қатар Бас прокурор және Адам құқықтары жөніндегі уәкіл де Конституциялық сотқа жүгінуге құқығы бар. Жалпы, прокуратура, сот, құқық қорғау органдарының жұмысына қойылатын талап айтарлықтай күшейеді. Конституциялық сот депутаттардың және Үкіметтің заң шығару жұмысына оң ықпал етеді. Бір сөзбен айтқанда, Конституциялық сот адам құқықтарын қорғау жүйесінің басты тірегіне айналады», деп атап өткен еді [2].

Сот жұмысындағы реформалар елде болып жатқан қоғамдық-саяси өзгерістер жағдайында ғана емес, біздің қоғам, билік және мемлекет соңғы кезде бетпе-бет келген әлеуметтік-экономикалық қиындықтар аясында да жүріп жатқанын аңғарамыз. Қоғамдағы азаматтардың конституциялық құқықтары мен міндеттеріне қол сұғылмау керек деген қағида жалпыадамзаттық құндылық екенін нақты түсінгендіктен Конституциялық сотты қайта құру жөнінде шешім қабылданғаны анық. Әділдік, заңдылық пен тәртіп ұғымдары мемлекет пен қоғамға, бір сөзбен айтқанда, барлық институттарға бірдей қолданылады.

Осылайша, елімізде Конституциялық соттың қайта құрылуы құқық саласындағы ең сәтті қадам екенін тілге тиек етті. «Азаматтар өздерінің конституциялық құқықтары мен бостандықтарын Жоғарғы сотта өз бетінше немесе Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің көмегімен қорғай алады. Бұған дейін (1993-1995 жылдары) Қазақстанда конституциялық сот болған, бірақ өзінің миссиясын толық жүзеге асырып үлгерген жоқ. Қазір кез келген демократиялық мемлекеттің институттарына жаңа серпін беріліп жатыр. Осындай маңызды

құқық қорғау институттарының конституциялық мәртебесін бекіту Әділетті Қазақстан құрудың құқықтық негізіне айналды.

Азаматтарға ғана емес, Бас прокурор мен адам құқығы жөніндегі уәкілге де Конституциялық сотқа жүгіну мүмкіндігі берілмек.

Жыл басында Президентіміз халыққа Жолдауында Жаңа Қазақстанды құру жолындағы жұмыстың нақты бағыттарын атап өтті. Сол мақсаттарды іске асыру Ата Заңға түзетулер енгізуді қажет етті. Биыл 5 маусымда өткен республикалық референдумда қолданыстағы Конституция толықтырылып, сол арқылы қоғам мен мемлекетті әрі қарай дамытуға бейімді құқықтық негіздер қаланды.

Президенттік басқару нысанын одан әрі жаңғырту, Парламент пен жергілікті өкілді органдардың рөлін күшейту, сайлау заңнамасын, партиялық жүйені, әкімшілік-аумақтық құрылымды жетілдіру бойынша пәрменді шаралар анықталды. Маңызды жаңалықтардың бірі – Конституциялық кеңесті Конституциялық сотқа трансформациялау.

Конституциялық бақылау органы мемлекеттің басты заңының талаптарын іске асыруда маңызды рөл атқарады. Әлемдік тәжірибеде олардың атаулары мен модельдеріне (Конституциялық сот, Конституциялық кеңес, конституциялық трибунал, конституциялық палата және т.б.) қарамастан, барлығы ұқсас функциялар атқарады. Олардың бәрінің миссиясы – мемлекеттің аумағында Негізгі Заңның үстемдігін қамтамасыз ету. Конституциялық бақылау органдары өз құзыреттерін: ресми түсіндірме, конституциялық-құқықтық даулар бойынша қорытындылар беру, әртүрлі субъектілердің өтініштері бойынша заңнамалық базаның конституциялығын тексеру арқылы жүзеге асырады.

Біздің елдегі жайға келсек, қолданыстағы Конституция қабылданғаннан кейін құрылған Конституциялық кеңес республика аумағында құқықтық мемлекет қағидаттарын бекіту ісіне лайықты үлес қосты. Алайда заман ағымы жаңа талаптар қойып отыр.

Халықаралық кеңістікте соңғы жылдары жүргізілген конституциялық реформалар азаматтардың конституциялық бақылауға қол жеткізуін кеңейтудің тенденциясын көрсетіп отыр. Әлемнің 70-тен астам елінде конституциялық бақылау органдары Конституциялық сот түрінде жұмыс істейді. Бұл өзінің тиімділігін дәлелдеген әрі кең таралған модель. Азаматтардың конституциялық құқығын конституциялық бақылау органдарына тікелей жүгіну арқылы қорғау тереңдетілуде. Мұндай тәжірибе Аустрия, Германия, Корея, Латвия және басқа да елдерде бар. Сонымен қатар Германияда азаматтар конституциялық талаптарды сақтау тұрғысынан заңға ғана емес, нақты сот шешіміне де баға беруді сұрай алады. Мұндай институт өте тиімді жұмыс істейді, азаматтарға заңнамалық қайшылықтарды шешуге тікелей қатысуға мүмкіндік береді және құқықтық мемлекет негіздерін нығайтуға айтарлықтай үлес қосады [3, 328 б].

Осы уақытқа дейін Қазақстанда азаматтар Конституциялық кеңеске соттар арқылы жанама түрде жүгіне алатын. Мұндай тетік Конституцияның 78-бабында көзделген, соған сәйкес егер сот қолданылуға тиісті нормативтік-құқықтық акт адамның Конституциямен баянды етілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп тапса, іс жүргізуді тоқтата тұрып, осы актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен Конституциялық кеңеске жүгінуге құқылы болатын. Яғни соңғы өзгерістерге дейін де азаматтар сотта нақты істі қараған кезде қолданыстағы заңдардың Конституцияға сәйкестігін даулауға мүмкіндігі бар болды. Алайда бұл институттың әлеуеті толық ашылмай, соңғы жылдары соттар Конституциялық кеңеске өте сирек жүгінді.

Мұның басты себебі – соттардың жұмыс бастылығы, тараптардың өтінішін ескермеуі және судьялардың өз міндеттерін атқарған кезде қызметіне жауапты қарамауынан туады. Судьялардың басым көпшілігі нақты істе қолданып отырған заңдарға Конституция тұрғысынан терең қарай алмайды. Сол себепті соттар Конституциялық кеңеске қолданыстағы заңдардың Конституцияға сәйкестігін тексеру жөніндегі ұсыныстарды сирек жолдайды. Ал шетелдерде мұндай институт тиімді жұмыс істейді.

Молдова Республикасында да азаматтар Конституциялық сотқа жүгіну құқығын жалпы соттар арқылы жүзеге асырады. Бұл елдің соттары Конституциялық сотқа жылына жүздеген

ұсыныс енгізеді. Мұндай рәсімнің тиімділігіне қаралып отырған істі шешу кезінде қолданылуға жататын заңдардың конституциялығы күмән тудыратын болса, сот оның ішінде тараптардың бастамасы бойынша да Конституциялық сотқа жүгінуді тәжірибеге айналдырғаны оң әсер еткен.

Біздің тәжірибеде қалыптасқан жоғарыда аталған пәрменсіз жағдайға судьялар белсенділігінің төмен деңгейі ғана емес, сондай-ақ заңнамалық және ұйымдастырушылық проблемалар әсер ететініне Конституциялық кеңес бірнеше рет назар аударған еді. Мәселені түзеу үшін жалпы соттар арқылы азаматтардың конституциялық бақылауға жанама қол жеткізу тетігін жетілдіру бойынша нақты ұсыныстарды енгізгенбіз. Конституциялық кеңес өзінің ұсынысында сот ісінде тараптардың өтініш хаттарын жеке бөліп көрсетуді, сондай-ақ өтініш хаттарды соттың неғұрлым егжей-тегжей қарау тәртібін айқындап, оларды қанағаттандырудан бас тарту үшін нақты негіздерді бекітуді ұсынды. Біздің пайымдауымызша, тараптардың ақылға қонымды күдіктеріне соттар мән беріп, оларды шешу үшін конституциялық органға жолдауға тиіс.

Сонымен қатар Конституциялық кеңес Конституцияның 72-бабында бекітілген өтініш субъектілерінің шеңберін кеңейту туралы мәселені бірнеше рет көтерді. Бұл құқықты Бас прокурорға, Әділет министріне беру керектігіне назар аударылды.

Өткен жылы кеңес омбудсменнің маңызды өкілеттіктерінің бірі оның заңның конституциялығын тексеру туралы мәселеге бастамашылық жасауы болып табылатынын атап көрсетті. Алайда сол кезде біздің осы идеяларымыз Жоғарғы сот, Бас прокуратура және Әділет министрлігі тарапынан қолдау таппады. Сол себепті Конституциялық кеңес Президентке және Президент Әкімшілігіне бірнеше хат жолдады.

Биыл болған конституциялық реформа арқылы біздің ұсыныстарымыз өз мақсатына жетті деуге болады. Мемлекет басшысы оларды ескеріп қана қоймай, Конституциялық кеңесті Конституциялық сотқа ауыстыруды ұсынды. Президенттің бастамасы бойынша Конституциялық сотқа жүгінетін субъектілердің тізбесі кеңейтілді. Оған қосымша Бас прокурор, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл және азаматтар енгізілді. Бұл өте орынды. Жанартылған Конституцияға сәйкес азаматтардың Конституциялық сотқа жүгіну тәртібі Конституциялық заңмен белгіленетін болды.

Азаматтардың конституциялық шағымын соттардың конституциялық бақылау органына алдын ала сұрауларымен үйлестіру адам құқықтарын қорғау тұрғысынан ең тиімді болып табылады.

Халықаралық тәжірибеде тұлғаның конституциялық шағым беруінің шарттары бар. Атап айтқанда, даулы заң оған қатысты қолданылуы және сот инстанцияларының бәрінен өтуі керек. Осылайша, Конституциялық соттың өкілеттігі субсидиарлық қағидатпен шектеледі, яғни ол күмән тудырған заңды жалпы соттардың барлық сатылары өз шешімдерін шығарғаннан кейін ғана тексереді. Әрине, бұл жерде кейбір ерекшеліктер бар. Мысалы, даулы мәселе бойынша сот практикасы қалыптасса немесе ол жөнінде Жоғарғы соттың нормативтік қаулысы болса, онда істің барлық сот инстанцияларынан өтуі керек емес.

Біздің кейбір қарсыластарымыз азаматтар нормативтік-құқықтық актінің конституциялығын қандай да бір шарттарсыз тексеруге құқылы деп есептейді. Жай сөзбен айтқанда, жарияланған заңды бір рет оқи сала, Конституциялық сотқа жүгінуге болады деп ойлайды [4]. Арнайы әдебиеттерде мұндай шағымдар *actio popularis* деп аталады. Бұл кез келген адамға нормативтік акті қабылданғаннан кейін оны даулауға құқық береді, яғни заңның азаматтың конституциялық құқықтарына тікелей әсерін дәлелдеудің қажеті жоқ деп есептейді. Біздің пікірімізше, бұл дұрыс емес, ондай тәжірибені енгізу арқылы Қазақстан бүгінгі бір жақтықтан, екінші теріс тәжірибеге өтіп кетуі мүмкін. Мұндай тәжірибе негізсіз шағымдар туғызып, конституциялық органға шамадан тыс жүктеме түсіреді және жұмыс сапасын төмендетеді.

Венеция комиссиясы да аталған *actio popularis* үлгісін еуропалық стандарт ретінде енгізуге қарсы болған. Комиссия «құқыққа сай емес заңдардан зардап шеккендер ғана конституциялық шағым беруге құқылы» деп әрдайым кеңес беріп келеді.

Заң – бұл күрделі, көпсатылы рәсімдерден өткен акт, сондықтан оны конституциялық емес деп тану үшін негіздер дәлелді болуы керек. Бірнеше сот сатыларынан өту нормативтік-құқықтық актіні түсіндіруге және қолдануға байланысты жол берілген бұзушылықтарды түзетуге, құқық

нормаларының тиісінше қолданылуы үшін жағдайлар жасауға мүмкіндік береді. Егер азаматтың құқықтарын жоғары тұрған сот қалпына келтіріп жатса, онда мұндай заңды конституциялық емес деуге негіз жоқ.

Конституциялық сот туралы заң жобасын әзірлеу кезінде жинақталған әлемдік тәжірибені ескеру маңызды. Бұл мәселелерді Конституциялық кеңес бүгінгі халықаралық дөңгелек үстелде талқылайтын болады. Конференция жұмысына Венециялық комиссия, Еуропалық одақ, Еуропа Кеңесінің өкілдері, парламент депутаттары, қазақстандық және шетелдік ғалымдар қатысады.

Барлық елдерде конституциялық бақылау органдарының аппараттары Конституциялық соттың регламенті аясында шағымдардың талаптарға сәйкестігін тексереді, өтініш берушілермен хат алмасады және судьялардың конституциялық іс жүргізудегі қызметін қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта Конституциялық кеңестің аппараты 25 бірліктен тұрады, бұл, әрине, өте аз. Жұмыс көлемінің ұлғаюын ескере отырып, Конституциялық сот аппаратының штат санын көбейту жоспарлануда. Сөзімді қорытындылайтын болсам, конституциялық дамудың қазіргі кезеңінде қабылданып жатқан шаралар өте маңызды. Болашақ Конституциялық соттың тиімді жұмысын қамтамасыз ету үшін ұйымдастырушылық және өзге де шараларды қарастыру қажет.

Алдағы кезеңде мемлекет пен қоғамның барлық күш-жігері жаңартылған Конституцияның әлеуетін жан-жақты ашуға бағытталуға тиіс. Бұл жұмыс заңнамалық, практикалық және өзге де шешімдер мен іс-әрекеттермен нығайтылуы керек. Азаматтардың санасында Конституция ең жоғары заңдық күші бар және тікелей қолданылатын басты заң құжаты деген ұстаным берік орнығуы қажет.

Конституцияға енгізілген түзетулермен бірге олардың орындалуы қойылған мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді. Түптеп келгенде, құқықтық жүйені дамытуға, азаматтардың құқықтарын қорғау кепілдіктерін және елдегі заңдылық режимін нығайтуға, халықтың мемлекеттік институттарға сенімін арттыруға жол ашады.

Қазіргі бақылаушы органға кез-келген азамат жүгіне алады, ал бұған дейінгі конституциялық кеңес жекелеген азаматтарды қабылдамайтын.

Жаңа нұсқада қандай да бір заң, тіпті нұсқаулар мен ережелер конституциялық құқықты шектейді деп есептесе, ол азамат осы сотқа шағымдана алады деп жазылған. Конституциялық сот нормативтік құқықтық актілердің Ата заңға сәйкестігін Бас Прокурордың өтініштері бойынша қарайды. Және бұл орган азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын құқықтық актілердің бас құжатқа сәйкестігін Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің өтініші бойынша қабылдайды.

Конституциялық соттағы судьяларды іріктеу кезінде де олардың жұмыс тәжірибесіне, кәсібилігіне баса мән берілетініне тоқталып өтті. «Конституциялық соттың және оның судьяларының бейтараптығын қамтамасыз ету үшін заңда мінсіз бедел бойынша міндетті шарттар, судьялыққа кандидаттарды іріктеу кезінде заңгерлік кәсіби қызметте 15 жылдық жұмыс өтілі болуы талап етіледі, сондай-ақ олар 8 жылға ғана тағайындалады [5]. Конституциялық сотты құру және оны қазақстандық саяси жүйеге енгізу биліктің үш тармағының өзара қарым-қатынасында тепе-теңдік жүйесін құруда маңызды қадам екені сөзсіз.

Мамандар елімізде Конституциялық сот жұмысының қайта жандануы, оған азаматтардың тікелей шағымдана алуы сот жүйесін, азаматтық қоғам мен құқық саласын дамытуға айтарлықтай серпін беретінін айтып отыр. Өйткені өркениетті, демократиялық бағытты ұстанатын әлем елдерінде де осындай Конституциялық сот жұмыс істеп тұр. Сондықтан да Әділетті Қазақстанда әділдік орнап, ел азаматтарының құқығы заң жүзінде қорғалуы одан әрі күшейетініне сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж. (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 8 маусымдағы Заңы.) - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>.

2. Арман Октябрь «Конституциялық сот: Қоғамнан қолдау тапқан құрылым» 12.03.2023ж.- <https://egemen.kz/article/>.

3. Баглай М. В. «Конституционное право зарубежных стран». М.,- 2023г.-864с. - Юридическое издательство Норма.

4. Томирис Есқали. «Конституциялық реформалардың негіздері мен ерекшеліктері қандай?».- [/https://massaget.kz/mangilik_el/janalyiktar](https://massaget.kz/mangilik_el/janalyiktar).

5. «Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы.- 05.11. 2022ж.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>.

УДК 340.15

Б.С. Шажияев

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республика, Алматы қаласы*

ХАЛЫҚ БИЛІГІ ЖӘНЕ ТІКЕЛЕЙ ДЕМОКРАТИЯ ИНСТИТУТТАРЫ

Аңдатпа. Мақалада «халық билігі» ұғымының конституциялық – құқықтық категория ретіндегі мәні, мазмұны, ерекшелігі, Халық билігі туралы конституциялық заңнаманың қалыптасуы және даму кезеңдері, Қазақстан Республикасы азаматтарының конституциялық-құқықтық қатынастарының субъектісі ретіндегі жалпы сипаттамасы, Қазақстан халқының билікті жүзеге асыру нысандары, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастау көзі ретіндегі Қазақстан Республикасы азаматтарының құқықтық жағдайы, тікелей республикалық референдум, еркін сайлау құқығы Қазақстан халқының билігін жүзеге асырушы мемлекеттік органдар жүйесі және олардың қызметін жетілдіру мәселелері, Қазақстан Республикасы Президентінің - халық атынан билік атынан жүргізу құқығы, Қазақстан Республикасы Парламентінің өкілді билік органы ретіндегі құзіреті, Қазақстан Республикасы Үкіметінің мемлекет атынан билік жүргізу өкілеттігі, жергілікті өкілді органдардың құқықтары мен міндеттері қарастырылады.

Сонымен қатар, біздің өз мемлекетімізде, оның органдарының құрылымы мен атқаратын қызметтерінің бірі, өзіміздің қандай мемлекетте тұратынымызды, ол мемлекет өзінің алдында қандай мақсаттар міндеттер қоятынын, кімге қалай қызмет ететінін ажырата ұғынып, түсунуіміз қажет. Осыған байланысты «Қазақстанның егемендігі және Қазақстандағы халық билігі» деп аталатын дипломдық жұмысымда мемлекетіміздің және қоғамдық өмірдің құқықтық тұрғыда қалыптасу жолдарының сан-қилы болғандығын аңғара отырып, мемлекетті дербес, егемен мемлекет ретінде қалыптастыруға белсене қатысатын билікті заңгер жас мамандар үшін өзекті мәселелерді қозғап өткенмін.

Кілт сөздер: Демократия, халқы билігі, демократия институттары, сайлау, сайлау құқығы, референдум.

НАРОДНОЙ ВЛАСТИ И ИНСТИТУТ ПРЯМОЙ ДЕМОКРАТИИ

Аннотация. В статье рассматривается сущность, содержание, специфика понятия «народная власть» как конституционно – правовой категории, этапы становления и развития конституционного законодательства о народной власти, общая характеристика граждан Республики Казахстан как субъекта конституционно-правовых отношений, формы осуществления власти народом Казахстана, правовое положение граждан Республики Казахстан как единственного источника государственной власти, рассматриваются вопросы прямого республиканского референдума, системы государственных органов, в которых свободное избирательное право осуществляет власть народа Казахстана, и совершенствования их деятельности, право Президента Республики Казахстан - осуществлять власть от имени народа, компетенция парламента Республики

Казахстан как представительного органа власти, полномочия Правительства Республики Казахстан осуществлять власть от имени государства, права и обязанности местных представительных органов.

Кроме того, мы должны понимать и понимать, в каком государстве мы живем, какие цели ставит перед собой государство, кому как оно служит. В этой связи в своей дипломной работе «Суверенитет Казахстана и народная власть в Казахстане» я затронул актуальные вопросы для молодых квалифицированных юристов, которые активно участвуют в становлении государства как самостоятельного, суверенного государства, отмечая, что пути правового становления государства и общественной жизни были исчерпывающими.

Ключевые слова: Демократия, власть народа, институты демократии, выборы, избирательное право, референдум.

PEOPLE'S POWER AND THE INSTITUTION OF DIRECT DEMOCRACY

Abstract. The article examines the essence, content, specifics of the concept of "people's power" as a constitutional and legal category, the stages of formation and development of constitutional legislation on people's power, the general characteristics of citizens of the Republic of Kazakhstan as a subject of constitutional and legal relations, the forms of exercise of power by the people of Kazakhstan, the legal status of citizens of the Republic of Kazakhstan as the sole source of state power, the issues of the right of the President of the Republic of Kazakhstan to exercise power on behalf of the people, the competence of the Parliament of the Republic of Kazakhstan as a representative authority, the powers of the Government of the Republic of Kazakhstan to exercise power on behalf of the state, the rights and obligations of local representative bodies.

In addition, we must understand and understand what kind of state we live in, what goals the state sets for itself, who it serves. In this regard, in my thesis "Sovereignty of Kazakhstan and people's power in Kazakhstan", I touched upon topical issues for young qualified lawyers who are actively involved in the formation of the state as an independent, sovereign state, noting that the ways of legal formation of the state and public life were exhaustive.

Key words: Democracy, the power of the people, democratic institutions, elections, suffrage, referendum.

Ата Заңымыздың 1 бабында, «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» [1]. деп көрсетілгендей Қазақстан Республикасы демократиялық мемлекет құруды мақсат етіп қойып отыр.

Ол үшін демократияның негізгі шарты ретінде мемлекет барлық азаматтарды ұлтына қарамай тең құқықтық негізде біріктіруді басшылыққа алады.

Кейде «таза демократия» деп аталатын тікелей демократия демократияның нысаны болып табылады, онда халықтың сайлаған өкілдері емес, үкімет тарапынан енгізілген барлық заңдар мен саясат адамдарды өздері анықтайды [2].

Шынайы тікелей демократияда барлық заңдар, заң жобалары және тіпті сот шешімдері барлық азаматтар дауыс береді.

Өкілдік Демократияға тікелей қарсы. Тікелей демократия кеңінен таралған «өкілдік демократияның» қарама-қайшылығы болып табылады, оған сәйкес, адамдар заңдар мен саясатты құруға өкілетті өкілдер сайлайды.

Ең дұрысы, сайланған өкілдер қабылдаған заңдар мен саясат халықтың көпшілігінің ерік-жігерін мұқият көрсетуі керек.

Құрама Штаттар, федералдық «бақылау және теңгерімдік» жүйесін қорғаумен, АҚШ Конгресінде және мемлекеттік заң шығарушы органдарда көрініс тапқан демократияны жүзеге асырады, мемлекеттік және жергілікті деңгейде тікелей демократияның екі нысаны қолданылады: бюллетень бастамалар мен міндетті референдумдар, сондай-ақ сайланбалы лауазымды тұлғаларды қайтарып алу.

Дауыс беру бюллетендері мен референдумдар азаматтарға петиция арқылы мемлекеттік немесе жергілікті заң шығарушы органдармен мемлекеттік немесе жергілікті бюллетеньдерде қарайтын заңдарды немесе шығыстарды қаржыландыруға мүмкіндік береді. Табысты бюллетендердің бастамалары мен референдумдар арқылы азаматтар заңдарды құруға, өзгертуге немесе жоюға, сондай-ақ мемлекеттік конституциялар мен жергілікті жарғыларға түзетулер енгізе алады.

Тікелей демократияның үздік үлгісі ежелгі Афинада, Грецияда болған.

Әйелдерге, құлдарға және көшіп-қонушыларға дауыс беруден бас тартқанымен, Афиндік тікелей демократияда барлық азаматтар үкіметтің барлық негізгі мәселелеріне дауыс беруді талап етті. Тіпті әрбір сот ісінің үкімі барлық халықтың дауысымен анықталды.

Қазіргі заманғы қоғамның ең көрнекті үлгісінде Швейцария тікелей демократияның модификацияланған түрін жүзеге асырады, оған сәйкес елде сайланған заң шығару саласының кез келген заңы жалпы халықтың дауыс беруі арқылы вето қойылуы мүмкін.

Бұдан басқа, азаматтар ұлттық заңнаманы Швейцария Конституциясына түзетулерді қарауды талап ету үшін дауыс бере алады.

Осындай интернационалдық идеяға сүйене отырып, Конституция «халық» деген ұғымды қолданады. Саяси құқықтың мағынада халық деген – мемлекет көлемінде саяси әрекеттерге қатысуға хақысы бар, барлық кәметке жеткен Қазақстан азаматының жиынтығы. Мысалы; Конституцияға: Президенттің Қазақстан Республикасының сайлау туралы жарлығына сәйкес азаматтар, саяси партиялар, басқа қоғамдық бірлестіктер Республика Парламентінің мәжілісіне депутаттыққа кандидаттар Ұсынуға ерікті олардың жан жақты талқылап, қолдап немесе қарсы үгіт жүргізуге хақылы. Барлық саяси партиялар тең құқықты, олардың біреуіне қандай да болсын жеңілдік немесе артықшылық берілгенді. Азаматтар өз қалауымен саяси партиялардың біреуін қолдай алады немесе олар депутаттыққа Ұсынған кандидаттарды қолдануға ерікті. Мұның өзі халықтың ой пікірін айқындауға мүмкіндік береді.

Заң тұрғысында, нақтылық тұрғысынан да Қазақстан халқы референдумда Республика Конституциясын қабылдап отырып, мемлекеттік биліктің құрылтайшысы ретінде әрекет етті.

Қазақстан Мемлекетінің демократиялығы халықтың жоғары саяси - құқықтық мәртебесінен ғана емес, адам мен азаматтың құқықтық жағдайынында көрінеді. Конституцияда бекітілген кең ауқымды демократиялық құқықтар мен бостандықтар азаматтарға сөз, ар-намыс еркіндігін пайдалануға, мемлекеттік органдардың істерін басқаруға қатысуға, қоғамдық бірлестіктер құруға және тағы басқаларына заңдық мүмкіндіктер береді. Құқықтар мен бостандықтар тек азаматтардың әр түрлі жеке мүдделері мен сұраныстырын қанағаттандыру үшін ғана берілмейді. Әр түрлі әлеуметтік, ұлттық, конфессиональдық, кәсіптік және басқа топтарға жататын азаматтар демократиялық құқықтары мен бостандықтарын пайдалана отырып, өздерінің корпоративтік мүдделерінде білдіре және қанағаттандыра алады. Конституция демократиялық құқықтар, мен, бостандықтардың іске асырылуы үшін Ұйымдық, саяси және заңдық кепілдіктерді де қарастырған.

Қазақстан мемлекетінің демократиялығы мынадан да көрінеді: Конституция азаматтардың өкілетті органдарға жалпы алғанда халықтың мүдделерін, әлеуметтік және ұлттық азшылықтың мүдделерін, жеке азаматтардың заңды мүдделерін білдіретін және

сол мүдделерді қорғауға тілектес әрі соған қабілетті өз өкілдерін Ұсынуға және сайлауға мүмкіндік туғызатын демократиялық нормаларды белгілейді.

Қазақстан мемлекетінің демократиялығы референдум өткізудің демократиялық тәсілдерінен көрінеді. Референдум мынадай негізгі қағидаларға негізделеді:

1) азаматтардың референдумға қатысуға және одан өзінің еркін білдіруге ықтиярлығы;

2) азаматтардың референдумға жасырып дауыс беру жағдайы баршаның тең және тікелей қатысуға құқықтылығы;

3) жариялылығы.

Қазақстан Республикасының демократизмі азаматтардың, олардың бірлестіктерінің, мемлекеттік органдардың басқарушылық шешімдерінің мазмұнына және оларды жүзеге асыру процесіне өз мүдделерін көздеп ықпал етуге мүмкіндігі болуынан да көрінеді. Ол үшін Конституцияда белгілі бір шарттар көзделген. Солардың ішіндегі ең маңыздысы – демократиялық саяси режим болып табылады.

Сайлау және сайлау құқығы тікелей демократия институттарының ішіндегі ең бастысы-сайлау, ол мемлекет ісін басқаруға азаматтардың кең көлемде қатыса алатын формасы.

Сайлау арқылы мемлекет органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары қалыптастырылады және олардың құрамы анықталады.

Демек, сайлау арқылы азаматтар өз сенімді өкілдерін мемлекеттік органдарға сайлай отырып билікке қатысу мүмкіндіктерін жасай алады.

Сонымен сайлау дегеніміз- мемлекеттік билікті құрудың демократиялық жолы болып табылатын конституциялық құқықтық институттардың бірі болып табылады. Яғни халық билігінің тікелей көрінісі.

Қазақстан Республикасының сайлау туралы конституциялық заңында көрсетілгендей, сайлау-бұл бір мандатты алу үшін бірнеше кандидаттардың бәсекелестігі, мемлекеттік органдарды құру және лауазымды тұлғаларға өкілеттіктер беру процедурасы.

Қазақстанда сайлау – мемлекетте жоғарғы лауазымды тұлғаның орнын басумен қатар Қазақстан мемлекетінің жоғары органы ретінде Республиканың Президентінің тұлғасында халықтың өз саяси бірлігін заңдастыратын демократиялық тәсілі, сондай-ақ елдің өкілді органдары – Парламент, мәслихат және жергілікті өзін-өзі басқару органдарын құру тәсілі болып есептелетін ажыратылмайтын конституциялық институт [3].

С.Князев: «сайлау құқығы - азаматтардың мемлекеттік билік органдарында және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында сайлау құқығын жүзеге асыратын және қорғайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы» дейді[4, 22 б].

Э.Б. Мұхамеджанов Қазақстан Республикасының сайлау құқығы - Президент, Парламент депутаттары, мәслихат депутаттары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайлауына байланысты қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы, сонымен бірге осы жоғарыда көрсетілген сайлауларға Қазақстан Республикасы азаматтарының қатысуына мүмкіндік беру деп анықтайды.[5, 50 б]

Демократиялық қоғамдағы билік сайлау барысында халықтың дауыс беруімен, ерікті түрде, еркін сайланған халықтың өкілдерінен жасақталатынын, сәйкесінше, билік өкілдік жолмен халықтың атынан жүзеге асырылып отырғанын біле бермейді.

Демократияның басты механизмі саналатын сайлауға салғырт қарап, абсентеизмге салынып, сайлауларға қатыспайды, дауыс беруге бармайды, нәтижесін қадағаламайды. Демократияда билікке халықтық бақылау жасаудың мүмкін екендігін, халықтың сенімін ақтамаса өкілеттікті қайтарып алуға болатынын, сөз бостандығы бар екенін ойлап, бастарын қатырмайды да.

Заманында Цицеронның өзі «Республиканың әл-ауқаты азаматтардың мінез-

құлқында жатыр» деген екен. Демократияны халық билігі деп білсек, бізде оның дамымай отырғанына ең алдымен халқымыздың өзі кінәлі. Бұл жерде үйреншікті әдетке басып, бас салып билікті кінәлаудың қажеті жоқ. Жозеф де Местр «әр халықтың өзіне сай үкіметі бар» деп әділін айтқан. Халық пен биліктің «біз» және «олар» болып жіктелуінен халық ақырындап саяси өмірден бөгіделенеді, ал, билік болса, бірте-бірте халықтан алшақтап, ажырай түседі[6].

Осыдан келіп, халық билігі саналатын демократия өзінің мәнін жоғалтып, автократия, бюрократия, олигархия, плутократия, монархия, криптократия сияқты «архиялар» мен «кратияларға» өзгеріп сала береді. Сондықтан да, елімізде демократияны дамытамыз десек, ең алдымен халықтың саяси санасын дұрыстауымыз керек.

Референдум тікелей демократияға, яғни халықтың мемлекетпен мәселелерді шешуге тура қатысуының нысандарының бірі болып табылады. Референдумға мемлекеттік сайлау құқығы бар азаматтар қатысады.

Конституциялық құқық референдумның мынандай императивтік, консультативтік және конституциялық, заң шығарушылық, міндеттеушілік факультативтік, мемлекеттік түрлерінде араластырып және ажыратып көрсетеді.

Императивтік референдум халықтың тура еркін білдіру жолымен референдум кезінде сайлаудың электрондық жүйемен қамтамасыз етілді дегенді білдіреді.

Референдумда қабылданған шешімнің міндетін, заң күші болатындығын білдіреді. Консультативтік референдум кезінде мемлекеттік билік органдары қайсы бір маңызды мәселе бойынша шешім (заң, басқа да нормативтік құқықтық актілер) қабылдаған кезде халықтың пікірі айқындалады. Конституциялық референдум кезінде Конституцияның немесе оған енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар жобасын бүкіл халықтың дауыс беруімен қабылдау туралы әңгіме болады.

Заң шығарушы референдум халықтың дауыс беруімен заң шығаруға байланысты өткізіледі. Міндетті референдум Конституцияда қайсы бір мәселесін шешу үшін көзделген. Конституциямен белгіленген шарттарға орай, құзіретті орган референдум өткізуге міндеттейді.

Факультативтік референдум құзіретті органның заңда (Конституцияда) көзделген мәселелер бойынша өз қаулымен, яғни бастамашылығымен референдум тағайындай алатындығын білдіреді.

Референдум мемлекеттің бүкіл көлемінде немесе мемлекеттің белгілі бір аумағында өткізілуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995 ж. (Қазақстан Республикасының 2022 жылғы 8 маусымдағы Заңы.) - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>.
2. Роберт Лонли. «Тікелей демократия туралы және оның артықшылықтары мен кемшіліктері туралы біліңіз». - <https://kk.eferrit.com/>
3. Мусина А. «Сайлау жүйесі – халықтың билігі және үздіктердің басқаруының кепілдігі» <http://oldconf.neasmo.org.ua>.
4. Князев, С.Н. «Теория и практика государственного управления»: учеб, пособие /С. Н. Князев, В. И. Яковчук/ Беларусь. - 2021. - 520 с.
5. Мухамеджанов Э.Б. «Избирательное право Республики Казахстан: теоретико-правовые вопросы».- Zhetı zharghy, 2001 – 174 с.
6. Мұсатаев Сейілбек «Халық пен биліктің «біз» және «олар» болып жіктелуі» qamshy.kz/article/.

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖУРНАЛЫ КАЗАХСТАНСКИЙ
ЖУРНАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА KAZAKHSTAN JOURNAL OF
INTERNATIONAL LAW**

Научно-теоретический и информационно-практический журнал

№3 (82)

Подписано в печать 30.09.2022г.

Формат 60x84 1/8.

Печать цифровая. Бумага офсетная.

Усл. печ. л.21,27. Тираж 500 экз.

Заказ № 15062023=5.

Адрес типографии:

КОПИР & КА

г. Алматы, ул. Шемякина д.73 tex8800@mail.ru